

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 01977

IN ZKHUS FUN VORT

Abraham Lis

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אברהם ליס
*
אין זכות פון וואָרט

תשכ"ט
1969

פארלאג
י.ל. פרץ
ישראל

אברהם ליס

חיו
זכות
פון
ווארט

Abraham Lis
In Zehus Fun Wort

I.L. Peretz Publishing House
31, Allenby St., Tel-Aviv

אברהם ליס / אין זכות פון וואָרט
פאַרלאַג י. ל. פּרעץ, תל-אביב

✱

דאָס בוך איז דערשינען מיט דער מיטהילף פון
עליזאַבעט און ווילי שאַרפּאַנד ביים יידישן
ליטעראַטור־און זשורנאַליסטן־פאַראיין אין ישראל.

©

נדפס בישראל תשכ"ט
Printed in Israel 1969

נסדר: לינו־טור, רח' יסוד־מעלה 39, ת"א
נדפס: דפוס „ערבה“, רח' ליבנדה 36, ת"א

אין זכות פון וואָרט

עסייען און שמועסן

א

י. ל. פרץ

אליקום צונזער

שמעון פרוג

אברהם רייזען

מאָני לייב

אביגדור המאירי

א. סוצקעווער

ש. שלום

נתן אלטערמאָן

אסתר שומיאָטשער

פסח בינעצקי

ימים נוראים-מאָטיוון

חסידות אין יידישן ליד

י. ח. בילעצקי

אפרים אויערבאָך

די אַנטאָלאָגיע „אַמעריקע אין יידישן וואָרט“

ארץ-ישראל אַנטאָלאָגיע

י. ל. פּרץ

(פּופציק יאָר נאָך זיין טויט)

כ'האָב, יצחק לייבוש פּרץ, דיך ביים לעבן נישט געקענט —
דערקען איך איצטער דיך צווישן אָפּגעברענטע ווענט
באָ טירן און באָ טויערן וואָס זענען מער נישטאָ,
אין זכרון פון דיין געוויין־געזאַנג: כ'בין דאָ, דאָ — דאָ.

(ה. לייזויק)

פּופציק יאָר זענען פּאַרביי זייט י.ל. פּרץ איז אַוועק, אָבער זיין איינפלוס
אויף דער יידישער שאַפונג, אויף דער יידישער ליטעראַטור איז קאַנטיק ביז
היינט. ווי מאַדנע ס'זאָל נישט זיין — און אפשר איז עס אויך נאַטירלעך —
גראַד פאַר די פינף צענדליק יאָר האָט זיין קינסטלעריש וואַרט געווירקט
אויף אונדזער לעבן אָן אַן ערך טיפּער און שטאַרקער, ווי די פינף צענדליק
יאָר, אין וועלכע ער האָט געשאַפּן. מעגלעך, אַז מיט דעם באַשטעטיקט זיך
ווידער אַ מאָל די גרויסקייט פון דער פּרץ־ירושה.

מיר קערן זיך אום תמיד צו פּרצן, און אפשר גראַד איצט, אין די יאָרן
פון נאָך אונדזער גרויסן חורבן, אין דער צייט, ווען ס'פאַלק פאַר וועלכן
פּרץ האָט געשאַפּן איז אַזוי בלוטיק פאַרשניטן געוואָרן, ס'יידישע לעבן אַזוי
איינגעשרומפּן, אַנטפלעקט זיך פאַר אונדז זיין געשטאַלט נאָך בולטער, נאָך
מעכטיקער. אפשר אויך דערפאַר, ווייל פּרץ האָט אונדז געלערנט — נישט
פאַרלירן דעם בטחון, נישט זיין פאַריאושט, נאָר גלייבן:

גלויב, די נאַכט וועט שוין פאַרשווינדן, / און די וואַלקנס אויך צערינגען...

פּרץ האָט אויפגעבליצט אין דער תקופה, ווען ס'זענען פאַרלייגט געוואָרן
די ערשטע יסודות פאַר דער מאַדערנער, פאַר דער היינטיקער יידישער ליטע־
ראַטור. ווען מ'האַט געפלאַסטערט דעם וועג פאַר דער וועלטלעכער יידישער

קולטור. ס'האבן זיך נאך דאן געטראגן אין דער לופט די קלאנגען פון השכלה, ס'האט נאך פארוויגט די ליידיקע און סענטימענטאלע שיין-רעדעריי, די העברעישע מליצה האט נאך געוועלטיקט און באאיינפלוסט א דינעם שיכט אינטעליגענטן, משכילים. פרץ שרייבט דאן העברעישע שירים אין גייסט פון יענער צייט. אבער ער איז באַלד תופס, אַז נישט סתם בילדן דעם עולם — ווי די השכלה-לייט מיינען — באַדאַרף מען איצט, נאָר אַ נייעם פּאַלקס-תּוכּן, אַ נייעם אינהאַלט, אַ נייעם נוסח און ניגון דאַרף מען געבן דער מאַדערנער יידישקייט.

י. ל. פרץ איז אַוועק מיט אַן אַנדער וועג, אַ ווייטערן און טיפּערן וועג, ווי זיינע גרויסע מיטצייטלער מענדעלע און שלום-עליכם זענען געגאַנגען. מענדעלע און שלום-עליכם האָבן אונדז געבראַכט געזונט, קערנדיק, פּאַלקס-טימלעכן יידישן שטייגער — מענדעלע, מיט דער כּוונה אַריינצוזאָגן, צו קריי-טיקירן, מיט דער כּוונה איבערצואַנדערשן, איבערצוברעכן געווינהייטן און פּירונגען פון יידישן מענטש און פון יידישן כלל. שלום-עליכם, מיט זיין פּערלדיקן געלעכטער, מיט זיין ווונדערלעכן אינציקאַרטיקן הומאָר. אַבער פרץ האָט אונדז געבראַכט די גרויסע מענטשלעכע און קינסטלערישע אידעע, דעם געדאַנק פון אייגנדיקער נאַציאָנאַלער קולטור, געוויזן דאָס ווערטיקע און גערעגט צו מאָנונג און שטייגערונג. פרץ האָט געזוכט די וואַרצלען, דעם שורש. ער האָט דערזען די שיינקייט פון יידישער טראַדיציע און געזוכט אויסצובינדן דעם גאַלדענעם פּאַדעם, וואָס פאַרבינדט דעם דערהויבנדיקן יידישן עבר, דאָס שיינע און ווערטפולע פון אַלטן מקור, מיט דער רעאַליטעט און וואַרהאַפטיקייט אינעם יידישן פּאַלקסלעבן. ער איז געווען דער ערשטער אין דער היינטיקער יידישער ליטעראַטור, וואָס האָט געפונען דעם וויטאַלן קינסטלערישן סינטעז: טראַדיציע און שטייגערונג, אַרויסאַנטפּלעקט דאָס מקורותדיקע און אייגנאַרטיקע, רעאַליטעט און וויזיע, טרוים און ווירקלעכ-קייט, ספּקות און מסירת-נפש, גבורה און געפּאַלנקייט; יידישע ראַמאַנטיק און יידישער טראַגיקום, וועלכע וואַקסן אַרויס פונעם תּוך און וועלכע זענען אַזוי לעבנס-נייטיק פאַרן המשך און קיום פון פּאַלק.

ער איז געווען אַ דינאַמישע און אומרויקע פּערזענלעכקייט און אַן אומ-רויקער, זוכנדיקער קינסטלער. זערפאַר אויך אַזא שפע פון מאַטיוון און

אין זכות פון ווארט

פארמען אין זיין שאפן. דערפאר אויך אזא פראגמענטארישקייט, בליצ-ארטיקייט, און אין דער זעלבער צייט טיפקייט פון מחשבה און אידעע. גערעכט זענען אפשר די, וואס מיינען, אז זיין פראגמענטארישקייט און רמז-דיקייט פארמאגט די מהותדיקייט פון פוילישן ייד, דעם נוסח פון א חסידישן רבין, וועמענס תורה ס'איז נישט קיין געארדנטע און סיסטעמאטישע, אבער פארמאגט אזא עמקות, אזוי פיל פערלדיקע זאגן און טיפע דורכגעטראכטקייט. פריץ האט אונדז איבערגעלאזט א גרויסע קינסטלערישע ירושה, א ווונדערלעכע ירושה, פון וועלכער מיר וועלן תמיד שעפן ווערטן, וואס וועט מונטערן און רופן. און צי זענען זיינע עסייען, זיינע ארויסזאגונגען און באטראכטונגען דען נישט אזוי היינטיק, ווי דאך, בעת זיי זענען געשריבן געווארן? רופן זיך דען נישט די שורות — וועלכע ער האט געשריבן: „צו די צוריקקומענדיקע גרים אן עצה“ — רופן זיי זיך דען נישט איבער מיט אונדזער איצט? — „א דרך-ארץ פאר א פאלק, וואס זיין געשיכטע איז די איינציקע העראזישע וועלט-טראגעדיע: אן עפאכע פון מסירת-נפש, קידוש-השם און די אוממענטשלעכע פייך און ליידן פאר דער אידעע!“

...עס איז קיין ווונדער נישט, וואס איר, לייכטזיניקע עולם-הזהניקעס, זייט אַוועק: איר זייט אנטלאפן פון די, וואס פרעדיקן לעבן און מוזן ליידן, צו די, וואס פרעדיקן ליידן און לעבן א גוטן טאג!...

...קומט איר נאך, ווי שווארצע ראבן, און קראקעט אונדז: אונטערזאגן! עס שרעקט אונדז נישט.

נישט פון אייער ווארט ווערן וועלטן צעשטערט און וועלטן געבויט!“

פריץ האט אריינגעבראכט די עטיק און מאראל און די שיינקייט פון דער פאלקס-נשמה אין אונדזער ליטעראטור. אלע זיינע עסייען און ארטיקלען פארמאגן עלעמענטן פון פערמאנענטער „היינטיגייטיקייט“ און ס'אטעמט פון זיי מיט דער פריזשער אייגנארטיקייט, מיט קינסטלערישער פרישקייט. זיין ערשטע יידישע שאפונג, די פאָעמע „מאָניש“, וואס ביז היינט לייע-נען מיר זי מיט אזוי פיל נייגער, אָט די פאָעמע, וואס ווערט שוין באלד אַכציק יאָר ווי פריץ האט עס אויפגעשריבן אין זיין ערשטן וואריאנט, איז געווען אַ מוסטער-שאפונג אין דער יידישער פאָעזיע סיי לויט איר

טעכניק און קאנסטרוקציע, סיי לויט איר ריטעם און אינערלעכער שפאָנונג. פריש און קינסטלעריש גאַנץ זענען זיינע שפּעטערדיקע שאַפונגען, זיינע עפישע דערציילונגען, מעשיות און לעגענדעס, אַלעגאָריעס און פּאָעמען, זיינע לירישע באַלאַדן און פּאָלקסלידער. פון אַ באַזונדערן כאַראַקטער און ווערט זענען זיינע דראַמעס, און ווי אַלץ, וואָס פּרץ האָט געשאַפן, זענען אויך זיינע דראַמעס רעאַליסטיש און סימבאָליש, מיסטיש און מאַדערן.

דער חוט־השדרה אין פּרצעס שאַפונג איז דער זיווג: רעאַליזם און ראַמאַנטיק, האַרבע וואַכעדיקייט און שטילע יום־טובדיקייט. אָבער אַ ווונדערלעכן סינטעז און פאַרמאָגט די פּערזענלעכקייט פּרץ אַליין. אַן ספק, ליגט אין דעם דער סוד פון זיין גרויסקייט און השפּעה. איינציטיק איז ער געווען קינסטלער און דענקער, דיכטער און דערציילער, וויזיאַנער און לאַגיש טראַכטנדיקער פּובליציסט. און נישט נאָר דאָס, ער איז בנפש געווען איבערגעגעבן, און זיך געווידמעט, דעם אויפבוי פון יידישער קולטור, דעם אויפבוי פון דער יידישער שול, פון יידישן טעאַטער, יידישע קולטור־אינסטיטוציעס און קולטור־פּאָזיציעס.

פּרצעס „יום־טוב בלעטלאַך“ האָבן געהאַט אַן אַנטשיידנדיקע השפּעה אויף דער אַנטשטייונג און אויספאַרמירונג פון דער יידישער פּראַגרעסיווער ליטעראַטור. נישט קיין קלענערע ראַל האָבן זיי געהאַט אויף דער זעלבסט־באַשטימונג פון דער מאַדערנער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט. פּרץ איז גע־וואָרן דער וועגווייזער פאַרן יידישן שרייבער, ער האָט אים געוויזן דעם גייסט, די באַגערן און חלומות פון יידישן פּאָלקסמענטש, ער האָט אים אָנגעשטימט מיט דער בענקעניש נאָך גאולה, ער האָט פאַרן שרייבער און פאַרן לייענער אויפגעמאַכט די גרויסע אינערלעך יידישע וועלט און צוגעגעבן זיי חיות און האַפּענונג אין זייער שטרעבונג צום יידישן אויפגיין.

זיינע עסייען און אַרטיקלען פון „ליטעראַטור און לעבן“: „געדאַנקען איבער ליטעראַטור“ און „וואָס פעלט אונדזער ליטעראַטור?“ וועלן שטענדיק דינען פאַרן שרייבער און קולטורמענטש, פאַרן יידישן לייענער און פאַרן קינסטלער ווי אַ באַזיס זיך צו פאַרטראַכטן און פאַרטיפּן, ווי אַ קוואַל פון וואַנעט צו שעפּן עמאַציע און אינספּיראַציע.

פּרצעס באַציונג און איינשטעלונג צו ארץ־ישראל איז נישט אַלע מאַל

געווען אַ גאַנץ קלאַרע. מעגלעך, אַז זיין באַציונג צום נייעם ארץ־ישראל אין געווען אַפט מאל אַ וואַקלדיקע. איז דעריבער ביז גאַר אינטערעסאַנט. און אפשר אויך פון היסטאָרישער באַדייטונג. דער בריוו, וואָס פּרץ (צוזאַמען מיט דינעזאַנען) האָט געשריבן יהוואשן אין יאָר ניינצן הונדערט פּערצן, ערב יהוואשס פּאַרלאָזן אַמעריקע, זיך צו באַזעצן אין ארץ־ישראל (דער בריוו איז געדרוקט אין „פּרצעס בריוו און רעדעס“ פון נ. מייזל): „מען שרייבט אונדז, אַז דו ביסט נישט געזונט און פּאַרסט דעריבער פון ביזנעס־לאַנד צום הייליקן לאַנד. טוט אונדז ווי, וואָס דו ביסט קראַנק, אָבער עס פּרייט אונדז, וואָס דו פּאַרסט אַרויס צום לאַנד, פון וועלכן מיר זענען אַזוי אַפּגע־ריסן קערפּערלעך און אַזוי גייסטיק פּאַרבונדן. ווינטשן מיר דיר הערצלעך אַ גליקלעכע רייזע און ווינטשן דיר געזונט. נעם אונדז מיט אין דיין האַרץ, אין דיין געדאַנק... און זאָג, אין אונדזער נאַמען, די בערג פון יהודה, דעם לבנון און אַלעם, וואָס געבליבן — מיר וועלן זיך אין קיין אַנדער לאַנד נישט אַריינפליישן; ציון איז אונדזער וועג; די וועלט מיט ציון אין דער שפיץ איז אונדזער צוקונפט.“

מיט זיין גראַדליניקייט און מיט זיינע אַפּנייגן, מיט זיין ליבע און בענק־שאַפט, מיט זיין געפיל פאַר יושר און מיט זיינע האַפּענונגען אויף אַ גערעכט־טער וועלט ליכטיקט אויף פאַר אונדז י. ל. פּרץ. נישט אומזיסט האָט אַזוי טיף געווירקט און באַווירקט די פּרץ־געשטאַלט, די פּרץ־ירושא און פּרץ־טראַדיציע. ס'איז אַ לעבעדיקער, קוועליקער מקור פאַר אונדזער מאַדערנער יידישער שאַפּונג, פאַר אונדזער מאַדערנער יידישקייט.

אליקום צונזער

ביז היינט זינגט מען זיינע לידער „אין דער סאָכע ליגט די מזל-ברכה“
און מען זינגט וועגן דער רויו, וואָס ליגט אַ פאַרוועלקטע אין מיטן וועג...
און מ'קען נאָך אַפילו הערן דאָס סאַטירישע ליד „דער פּוסטער פּראַנט“ און
די האַרציקע סטראָפּן פון „דער פּאַטשטאַווער גלעקל“, נאָר וויפל ווייסן
וועגן זייער פאַרפּאַסער, וואָס האָט אַזוי פשוט און אויסגעבענקט אַרויסגע-
זונגען די חלומות און דאָליע פון פּאַלק?

אין משך פון יאָרן האָט מען אַ סך געשריבן וועגן דעם מערקווערדיקן
פּאַלקסדיכטער און ברחן אליקום צונזער. געווען פּלוגתאס איבער דעם
ליטעראַרישן און דיכטערישן ווערט פון זיינע שאַפונגען. אָבער צו איין
מסקנא זענען אַלע געקומען, — אַז זיין ליד האָט געהאַט אַ ווונדערלעכע
ווירקונג אויף ברייטע שיכטן און האָט בפירוש משפיע געווען מיט דעם
נאַציאָנאַלן און לעבעדיק-מענטשלעכן טאָן. מ'האַט אים געזונגען אין משך
פון דורות מיט אַזאַ פּרישקייט — ווי עכטע פּאַלקסשאַפונג טראַגט אין זיך.
שווער צו זאָגן, צי אליקום צונזער, אַ שטייגער, ווען ער לעבט אין
אונדזער היינט, צי וואָלט ער מסוגל געווען נאָכצוגיין דער ראַפּינירטער און
הויך אַנטוויקלטער יידישער פּאַעזיע? דאָס איז אפשר נישט קיין פּראַגע
וואָס דאַרף בכלל אונדז אינטערעסירן. בפרט, אַז די דאָזיקע פּראַגע קען
אויך געשטעלט ווערן לגבי שפּעטערדיקע דיכטער, פון די אָנהייב-יאָרן פון
דער מאַדערנער יידישער פּאַעזיע. אין תּוך איז צונזער געווען אַן עכטער
און מקורותדיקער פּאַלקסשאַפּער. אַ פּאַלקסדיכטער, וואָס ווערט באַאייני-
פלוסט פון פּאַלקסלעבן און פּאַלקספּראָבלעמען און ברענגט אוממיטלבאַר
צום אויסדרוק זיינע לידן און שמחות. ער איז אָבער, אַן ספּק, געווען
אַ דיכטער פון סענסיטיוון געמיט, פון טיפּער נשמהדיקייט און פון נישט-
געוויינטלעכער מוזיקאַלישער באַגאַבונג. ס'איז באַקאַנט, אַז פון אים, פון
צונזערס שאַפונג, זענען פאַרבליבן טיפּערע און, דער עיקר, קענטיקערע

שפורן, ווי פון אנדערע באדייטנדיקע בדחנים, פאלקסדיכטער און פאלקס-
זינגער, וועלכע האבן געלעבט און געשאפן פאר אים און אויך אין זיין צייט.
(אין זיין צייט האבן געשאפן אין גאליציע און אין רומעניע די באוואוסטע
בערל בראדער און וועלוול זבארזשער).

ס'ווערט איצט 55 יאר נאך זיין טויט און הונדערט פופצן יאר, ווי צונער
האט אויפגעשריבן זיין ערשטן ליד „ציון כלילת יופי“, און דאכט זיך, שוין
אין דעם ערשטן ליד איז פאראן די באווע הענעוויקייט, און דער עיקר,
דער קלארער אמת, וואס איז געווען דער רוקנביין פון זיינע שאפונגען.
פון דער ארעמער און תלמודיש-רייכער ווילנע האט ער אין זיין יוגנט
איינגעזאפט א סך שיינקייטן. ער האט איינגעזאפט די תורות און מחשבות
פון זיין רבין ר' ישראל סאלאנטער, ס'איז אים גאענט געווארן דער
משכילים-קרייז אין ווילנע, מיט דעם שרייבער און דענקער אד"ם הכהן און
זיין זון, דער העברעיִשער דיכטער מיכל לעבענזאן. ער האט תופס געווען די
עקשנותן פון זיין יונגן חבר פון קאצעלס הויף אין ווילנע, מאטקע
אנטאקאלסקי, דעם שפעטער וועלטבארימטן סקולפטאר מארק אנטאקאלסקי,
וואס האט אויסבאהאלטנדיק זיך פון זיין טאטן געשניצט פיגורן אין
שטיקער האלץ.

ווילנע איז געווען א שטאט פון תורה, פון תורה-לערנער, ס'האבן זיך
שוין אבער דורכגעריסן די ווינטן פון דער נייער צייט, נייע בילדונג. די
השכלה-באוועגונג האט אבער אנגעריט א דינעם, א גאר קליינעם שיכט
אינטעליגענטן. ווילנע האט נאך געלעבט אין די פארמען פון אלטידישן
לעבנס-שטייגער. צונער האט באלד דערשפירט דאס דופטיקע, דאס נייע,
דאס אויפקומענדיקע און גלייכצייטיק דעם פיין פון דעם פאריאכטן און
אין גליווער געבונדענעם יידישן לעבנס-נוסח. ס'איז די צייט אויך פון
א באזונדערער פלאג אין יידישן לעבן, די פלאג פון די „זאבארטשיקעס“,
כאפערס. צונער שפירט עס אויף זיין אייגן לייב-און-לעבן. מען כאפט זיין
עלטערן ברודער, א יינגל פון א יאר צען, און מ'שיקט אים אוועק אין ווייטן
סיביר, און אפילו נאך דעם ווי ער דינט שוין אפ, ווי א ניקאלאיעווסקער
סאלדאט, גאנצע פינף און צוואנציק יאר, קערט ער זיך שוין נישט אום
צוריק צו זיין אמאליקער היים, צו זיין משפחה, ווייל אלץ איז אים שוין

אברהם ליס

פרעמד און ווייט געוואָרן, און ער פאַרבלייבט אין סיביר. אויך ער אַליין, אליקום צונזער, פאלט אַרײַן צו די כאַפּערס. אַ דאַרפסייד, ביי וועמען ער איז געווען צוויי זמנים אַ מלמד צו זיינע בנים, גיט אים איבער אַ זאַבאַרטשיק פאַרן פרייז פון 25 רובל. און ממש על־פי נס ווערט ער ניצול. מיר דערציילן איבער אַט דעם פרט, בכדי כאַטש מיט עפעס כאַראַקטעריזירן די תקופה און דעם גאַנג פון יידישן לעבן מיט איבער הונדערט יאָר צוריק, די תקופה, אין וועלכער דער פּאָלקסדיכטער איז אויפגעקומען.

צונזערס לעבן איז בכלל פול געווען מיט טראַגישע און דראַמאטישע געשעענישן. אין יאָר אַכצן הונדערט איין און זיבעציק ברעכט אויס אַן עפידעמיע אין ווילנע. צונזער פאַרלירט איינעם נאָכן אַנדערן זיינע פינף קינדער און זיין פרוי. אַט די שרעקלעכע איבערלעבונגען, אַ פּראָדוקט פון די באַדינגונגען און לעבנס־שטייגער אין אַמאַליקן יידישן מאַסן־יישוב, לאַזט, פאַרשטייט זיך, שטאַרקע שפורן אין זיין שאַפן, פאַרמירט אויס אין אים אַ קריטישן קוק אויף די הערשער און אויף די געוועלטיקער אין יידישן לעבן, די גבאים און פרנסים און קהל־פאַרזאָרגער, וועגן וועלכע ער רעדט שפעטער בייסיק און שאַרף אין זיינע לידער און פעליעטאַנען.

ער איז ממש געווען אַ פענאַמען אין דעם אופן ווי ער האָט געשאַפן זיינע לידער, זיינע מאַרשן און באַלאַדן. זיין עקספּראַמטיקייט און טרעפלעכ־קייט, בעת ער האָט געשאַפן די טעקסטן, אינעם רוב באַלד צוזאַמען מיט דער מעלאָדיע (אַפילו ווען טייל פון די מעלאָדיעס זענען אויסגעבאַרגטע), איז אומגעוויינלעך און איינציקאַרטיק. דערצו האָט ער קיין נאָטן נישט געקענט און פלעגט אויפשרייבן זיינע קאַמפּאָזיטורע ניגונים אויף אַן אייגן צוגעטראַכטן אופן, מיט אייגענע מאַנטירטע צייכנס. ער האָט געפלעפט די צוהערער מיט זיין אייגנאַרטיקער מייסטערשאַפט. דער שרייבער ש.ל. ציטראַן דערציילט אין זיין ווערק „דריי ליטעראַרישע דורות“, ווי אַזוי צונזער האָט אין געציילטע מינוטן פאַרפאַסט אַ ליד אויף אַ באַשטימטער טעמע, דאָס זעלבע באַלד אין העברעיִש און דאָן ווייטער אויף אַן אַנדער טעמע אין יידיש, אַזוי דריי פאַרשידענע לידער פון פאַרשידענעם אינהאַלט און כאַראַקטער. איינס, למשל, בשיכות מיט אַ הספד, וואָס ער האָט געהאַלטן

אויפן טויט פון אַ יידישן גביר, דאָס צווייטע איז וועגן אַן עפל, וואָס איז שייך און פאַרביק אויסערלעך און צעפּוילט אינעווייניק. דאָס דריטע ליד — אויף אַ געפּערלעכער טעמע (וואָס צונער האָט דווקא אויף דער טעמע אַ סך געשאַפן) — וועגן צאַר.

אַט די עקספּראַמטקייט און זיין האַרציק פּאַלקסטימלעכע שפּראַך, זיין טראַדיציאָנעל־יידישער און ניי־משכיליש־נאַציאָנאַלער נוסח, ווי זיין וואַרעמע מוזיקאַלישקייט, האָט אים אויסגעטיילט ווי דעם באַרימטן בדחן, וואָס האָט פאַרשיינט יידישע שמחות, חתונות און פייערונגען איבער גאַנץ ליטע און ווייסרוסלאַנד. פון גאַנץ שטאַט פלעגט מען זיך צונויפקומען אויפצוכאַפן כאַטש פון דער ווייטנס אליקום צונערס רעציטאַציעס און געזאַנגען, און וועגן וואָס האָט ער אַלץ נישט געזונגען און פאַרגעבראַכט, אליקום צונער ? אַלע פאַרלויפּענישן, פּאַסירונגען און פּראַבלעמען האָט ער אינטערפּרעטירט און אויסגעטייטשט אין זיין ליד. ער האָט באַזונגען די שטערן, וואָס קוקן אַראָפּ אויף דער ערד, ער האָט חזוק געמאַכט פון דער פּוסטער משכיליש־קייט, פון פּוסטן פּראַנט, פון אויפגעבלאַזנקייט און סנאַביזם אין דער יידישער סביבה. ער האָט באַזונגען די נייע איינבאַן, וואָס יעדער האָט אויך דאַרט אַ פּלאַץ — לויט זיין ווערט און ווערדע. ער האָט געמאַכט היסטאָרישע פּאַראַלעלן אין «משה און זיין דור», אין זיינע צענדליקער און צענדליקער נאַציאָנאַלע לידער און אַלעגאָריעס.

צונערס ליד איז אינטים, דינאַמיש און וואַרעם, זיין סטיל און זיין האַרציקע מעלאָדישקייט האָט גערעדט דירעקט צום יידישן מענטש, צו זיין נשמה און געפיל. זיין אומעט און זיין פּילאָזאָפּישער מוסר־השכל האָט דערגרייכט צו זיינע צוהערער און לייענער. ער האָט זיי אַבער, לאו־דווקא, נישט איינגעוויגט אין סענטימענטאַלער שטימונג און אין קינסטלעכער ראַמאַנטיק. ער איז תמיד געשטאַנען אין געווייבל פון לעבן, ווי אַן אייגענער, ער האָט רעאַגירט העפטיק און דרייסט, נישט איין מאָל האָט ער ביי די דעמאָלטיקע באַדינגונגען געקענט טייער באַצאַלן פאַר זיין געוואַגט־קייט. אַ קולטור־געשיכטלעכן באַדייט האָבן זיינע אַרויסטרעטונגען (אין געזונגענעם און געשריבענעם וואָרט) בעת די פּאַגראַמען אין רוסלאַנד. ס'איז אַ טראַגישע און אמת־דיכטערישע וויזיע, ווען ער זאָגט: «אויב אין

ציינצטן יארהונדערט קענען זיין פאָגראַמען אויף יידן, איז דאָך אויך מעגלעך אין צוואַנציקסטן יארהונדערט אינקוויזיציע" ... און דאָס איז געזאָגט געוואָרן מיט איבער ניין צענדליק יאָר צוריק.

צונער האָט באַגלייט מיט זיין ליד די ערשטע עולים קיין ארץ־ישׂראל, די בילויים. זיינע חיבת־ציון־לידער זענען אַ שייַן און דערהויבנדיק קאָפיטל אין דעם געזאָנג, וואָס דריקט אויס די בענקעניש און די ליבע פון פּאָלק־ישׂראל צו לאַנד־ישׂראל, אַ רינג אין דער קייט פונעם נאַציאָנאַל־יידישן פּאָלקגעזאָנג.

אין יאָר 1889 פּאַרלאָזט ער רוסלאַנד און פּאַרט אַריבער קיין אַמעריקע. אין אַ קאָפיטל זכרונות, וואָס אליקום צונזערס זון טשאַרלז צונער האָט אָפּגעדריקט צו זיין טאַטנס 110טן געבוירן־טאָג, דערציילט ער, צווישן אַנדערן, פּאָלגנדיקן אינטערעסאַנטן פרט :

„אייגנטלעך האָט דער פּאָטער גאַרנישט געהאַט בדעה זיך צו באַזעצן אין אַמעריקע. ווי איינער פון די ערשטע אַגיטאַטאָרן, גרינדער און דיכטער פון דער חובבי־ציון באַוועגונג, איז געווען ביי אים אַ שטענדיקער באַגער זיך צו באַזעצן אין ארץ־ישׂראל. קיין אַמעריקע איז ער געפּאַרן בלויז אויף אַ טורנע, אויף דער איינלאַדונג פון די אַמעריקאַנער חובבי־ציון.

דער גורל האָט אָבער אַנדערש געוואָלט. ביים אַנקומען פון מיין פּאָטער קיין ניו־יאָרק האָט אים אַ גרויסער עולם „חובבי־ציון“ און סתם־יידן מקבל־פנים געווען אין „קעסטל־גאַרדן“. ער איז דערנאָך פּאַרוואָרפן געוואָרן מיט איינלאַדונגען פון די דעמאָלטיקע יידישע צייטונגען, צו דרוקן דאָרט זיינע לידער. צווישן די איינלאַדונגען איז אויך געווען איינע פון דער אַנאַרכיסטישער גרופּע. זייענדיק אַ „גרינער“ אין די פּאָליטישע אַנשויונגען פון די פּאַרשידענע צייטשריפטן, האָט ער זיינס אַ געדיכט איבערגעגעבן אין אַנאַרכיסטישן בלאַט, וועלכע האָט באַלד אָפּגעדריקט אַ קעפל מיט גרויסע אותיות איבער דער ערשטער זייט : „אליקום צונער — אונדזערער אַן אַנאַרכיסט“... באַלד האָט עמעץ אָפּגעשיקט אַן אויסשניט פון דער צייטונג קיין מינסק. עס האָט זיך שוין געפונען אַ מסור, וועלכער האָט דאָס אַריינגעשיקט צום מינסקער גענעראַל־הובערנאַטאָר...”

קלאַר, אַז אליקום צונער האָט זיך שוין קיין מינסק גישט געקענט

אין זכות פון וואָרט

אומקערן. זיין פרוי מיט די קינדער האָבן זיך קוים אַרויסגעקריגן פון די פּאַליצייִשע הענט און אָנגעקומען אין אַ יאָר אַרום קיין אַמעריקע. ווינטער, אין יאָר נייַנצן הונדערט פינף האָבן די ייִדישע שרייבער אין ניו־יאָרק איינגעאַרדנט אַ יובילייִ־פּייערונג לכבוד זיין אַלט ווערן זיבעציק יאָר. ס'איז געווען פאַר אים אַן איבערלעבונג. טשאַרלז צונזער שילדערט עס אין זיין קאַפיטל זכרונות און ברענגט אויך די סטראָפּן, וועלכע דער אַלטער פּאַלקסדיכטער האָט געשאַפּן עקספּראָמט אויף יענעם אָונט און געזונגען מיטן ניגון פון זיין „שיבת־ציון“:

ווי גרויס איז מיין דערשטוינונג,
איך זע איצט מיין באַלוינונג,
אַ גאַנץ פּאַלק קומט דאַנקען איינעם פאַר זיין מי;
איך זע, אַז איר פּאַרגעסט נישט,
די דאַנקבאַרקייט פּאַרלעשט נישט,
איר צאָלט מיר אַפּ פון אָונט, פאַר מיין מי פון דער פּרי,
פון מייע פּרילינגס־יאָר,
ביז איך בין אַלט געוואָרן,
געאַרבעט פאַר דער אַלטער וועלט — פיל לאַסטן איך פּאַרטראַג,
געאַרבעט פאַר זיי מונטער
ביז די זון גייט אונטער,
דער נייער דור, פון דער זייט ים, באַלוינט מיר פאַר מיין טאַג.

אליקום צונזער איז געווען אַ פּאַלקסדיכטער פון אַזאַ פּאַרנעם און חשי־
בות, אַז זיין שאַפונג האָט יאָרן לאַנג באַאיינפלוסט דעם ייִדישן פּאַלקסמאַטיוו.
די פּאַרשונג און באַהאַנדלונג פון זיין ליד און קאַמפּאָזיציע גייט נאָך
אַן ביז היינט. לאַמיר דערמאַנען פּראָפּ' סאַל ליפּצינס אַרבעט אין ענגליש,
וואָס איז דערשינען מיט עטלעכע יאָר צוריק אין העברעיִש: „אליקום צונזער,
משורר עמו“, און די צוויי בענדער „אליקום צונזערס ווערק“, אַ קריטישע
און אַרומנעמיקע אויסגאַבע פון מרדכי שעכטער, אַרויסגעגעבן פון ייוואָ,
ניו־יאָרק, 1964.

שמעון פרוג

אונדזער היינטיקער דור, דער דור פון אומקום און אויפקום, פון יסורים און גבורה, איז, ליידער, אויך א דור פון שכחה. מיט אַזאַ שכחה האָט די ליטעראַטור ביי יידן, סיי אין יידיש, סיי אין העברעיש, געזינדיקט לגבי דעם דיכטער ש. פרוג. הגם מיט פרוגן איז אייגנטלעך געשען דאָס וואָס מיט אַ סך שרייבער און קינסטלער ביי אונדז. ווער, למשל, דערמאָנט היינט אַנסקין און וויסענבערגן? ווער געדענקט היינט ספעקטאָרן, צי אַפילו רייזע-נען? און די העברעישע דיכטער און פּראָזאַיקער, וואָס האָבן געשאַפן ביי אונדז אין לאַנד — דערמאָנט מען דען יאָ? מיר זענען אַריין אין עפעס אַ מין שטאַמפּ ביים אַפּצייכענען די דאַטעס פון אונדזערע קלאַסיקער — דריי אין יידיש, צוויי אין העברעיש, און שוין, אַט דער צוגאַנג מאַכט אונדז זיכער נישט רייכער; אַזאַ מאַניפעסטאַציע פאַרקלענערט דעם ווערט פון אונדזער ליטעראַטור, פון אונדזער קינסטלערישער וועלטשאַפונג אין העברעיש און אין יידיש.

לאַמיר, קודם כל, זיך באַקענען מיט אַ פּאַר פרטים פון זיין קינדהייט, ווי פרוג דערציילט עס אַליין: ער איז געבוירן געוואָרן אין באַבראָווי קוט, איינע פון די ערשטע יידישע לאַנדווירטשאַפטלעכע קאַלאָניעס אין כערסאַנער גובערניע, ווזהיין עס איז געקומען פון מאַהילעוו זיין זיידע. זיין טאַטע איז געווען אַ ייד אַ חלוש, וואָס האָט נישט געקאָנט באַארבעטן די ערד — איז ער געוואָרן אַ דאַרפּשרייבער. ער, שמעון פרוג, איז ביי טאַטע-מאַמע געווען אַ „ציטעריק קינד“, מחמת ער איז געווען דער איינציקער פון פינף קינדער, וואָס האָט זיך דערהאַלטן ביים לעבן. רבי מענדעלע לובאַוויטשער האָט פאַר אים תפילה געטאָן און זעט אויס, אַז דאָס האָט טאַקע געהאַלפן. חוץ אַלעמען האָט ער, רבי מענדעלע, צוגעשיקט פאַר אים אַן אייגנהענטיק-געשריבענע קמיע. דער טאַטע האָט נאָך שמעונס געבורט געלאָזט שרייבן

אין זכות פון ווארט

א ספר-תורה, די מאמע האט אויפגענייט סאמעטענע מענטעלעך, און דאס גאנצע דארף באבראוי קוט איז געקומען צו דער טעודה.

הייטער גייט שוין דער אויסגעטראטענער וועג. אין דער רוסישער דארפשוול לערנט ער די וועלטלעכע לימודים, רוסיש, אריטמעטיק און שוין-שרייבעריי. צו פופצן יאָר פארלאזט ער די היים פון טאטע-מאמע, דאָס יידישע באַבראָוי קוט, די האַרעפאַשנע יידישע ערדארבעטער — און פאַרט אַוועק אין נאַענטן כערסאָן זוכן אַ תכלית.

דאָס יידישע דאַרף מיט די פאַרהאַרעוועטע און פאַרמרה-שחורהטע יידי-שע ערדארבעטער, די מיליע פון יידישן דאַרף, די אַטמאָספער און שטימונג, וואָס ער האָט דאַרט איינגעזאָפּט, איז ווי אַ קאַרדינאַלער מאַטיוו אין אַ סך פון זיינע באַלאַדעס, פעליעטאַנען און פאַעטישער פּראָזע. מיט די אויגן שוין פון אַ רייפן און זוכנדיקן דיכטער האָט ער צוריקגעבליקט צו די קינדער-יאָרן. מיר שפּירן עס אין זיינע ציקלען „קריטישע“, „סאַטירישע“ און „חדר-לידער. אַט זאָגט ער: „די פעדער איז מיין סאַכע, מיין פעלד איז דאָס פאַפּיר, און וואָס פאַר אַ מזל-ברכה איז אָנגעגרייט פאַר מיר?“

ער האָט געהאַט אַ שיינע האַנטשריפט. ווייסן מיר דאָך, וואָס אַמאָליקע יאָרן האָט באַדייט אַ שיינע האַנטשריפט, אַ שיינער „פאַטשעראַק“. איר דער-מאַנט זיך מסתמא ווי זיאַמע דער גאַרבער, דער גביר און העלד פון זלמן שניאורס עפאַפעע „שקלאָווער יידן“ איז נעבעך אומגליקלעך געוואָרן פון זיין איידעם, מלכקע פיקס פאַטשעראַק. און אַט, אַ דאַנק דעם שיינעם פאַטשעראַק, נאָך גאָר אַ יונגער, איז פּרוג געוואָרן אַ שרייבער אין דער קאַנצעלאַריע פון כערסאָנער ראַבינער פעסקער.

אַבער דאָס איז נישט געווען זיין וועג. אים האָט נישט געקענט באַווירקן די סביבה פון כערסאָנער ראַבינער. פּרוג האָט זיך געמוזט אַליין דורכשלאָגן דעם וועג. אין יאָר 1880, אַלט זייענדיק צוואַנציק יאָר, האָט ער דעביוטירט אין „ראַזסוועט“ מיט עטלעכע רוסישע לידער, וואָס האָבן באַלד אויסגענומען ביי דער יידיש-רוסישער אינטעליגענץ און ביי די יידיש-רוסישע שרייבער. אַבער אַ יאָר שפּעטער האָט ער טיף איבערגעלעבט די פאַרגאַמען און נגישות, וואָס האָבן זיך אַראַפּגעלאָזט אויף די יידישע יישובים און קהילות אין רוס-לאַנד. דאָס האָט אויפגעשטורעמט זיין געמיט, און הגם ער האָט ווייטער

אברהם ליס

געשריבן אין רוסיש, איז ער אָבער געוואָרן דער יידישער דיכטער אין דער רוסישער שפראַך, דער דיכטער, וואָס דריקט אויס די תשוקות און באַגער, די יסורים און בענקענישן פון יידישן כלל און יחיד.

די פאַגראַמען און די וויסטע גזירות, וואָס האָבן זיך גענומען שיטן אויפן יידישן מענטש אין צאַרישן רוסלאַנד, אין דער צייט פון זיין אויפטריט אַלס דיכטער, האָט אויסגעפאַרמירט אין אים זיין דיכטערישע טענדענץ, ווי זיין צוגאַנג צום יידישן לעבן.

דאָס איז פרוגס מעלה און אויך זיין חסרון.

פרוג, טראַץ דעם וואָס ער האָט געשריבן רוסיש האָט ער אַרויסגע-בראַכט די טרוימען און ליידן פון זיין אייגן פאַלק, ער איז אַוועק אויף פרעמדע פעלדער, האָט אָבער נישט געזוכט קיין טעמעס און מאַטיוו, וואָס האָבן געדאַרפט זיין צוגעשפיצט און געווענדט צו אַ גרויסן נישט-יידישן עולם. פרוג האָט זיך נישט אַסימילירט, זיך נישט אויסגעמישט, פאַרקערט, ער האָט מיט זיין יידיש ליד אין רוסיש צוריקגעבראַכט און אַפט מאַל צוריק-געווענען ברייטע קרייזן און שיכטן פון דער רוסיש-יידישער אינטעליגענץ. מיט זיין ליד האָט ער אויך באַווירקט און באַאיינפלוסט די רוסישע אינטע-ליגענץ. דאָס איז געווען פרוגס פאַרדינסט, די שליחות פון זיין ליד. אַן כוונה און אויסרעכענונג האָט זיין ליד אין רוסיש אויסגעפירט אַ וויכטיקע און נישט נאָר שרייבערישע פונקציע.

וואָס איז אָבער דער חסרון? דאָס איז זיין באַציונג צום יידישן ליד, ריכטיקער — צום יידישן מענטש, צום יידישן פאַלקסלעבן פון יענער צייט; זיין באַציונג צום יידישן שרייבער, צו וואָך און יום-טוב, צו דעם האַרע-פאַשנעם און געדריקטן יידישן פאַלקסלעבן, צו די יידן פון באַבראַווי קוט, צו די יידן פון די שטעטלעך. ער רופט זיי מיט סאַטירישע עפיטעטן, ווי: תוכחהווקע, זלידניווקע, שחינעווקע, צפרדעווקע און כדומה אַזעלכע צונעמענישן. אַט די עפיטעטן האָבן נישט דעם טעם און די האַרציקייט פון מענדעלעס קאַזעדאָיעווקע, צי פון שלום-עליכמס קאַסרילעווקע... דאָ רעדט אַרויס פון פרוגן אַ פאַרביטערטקייט געמישט מיט רחמנות, אַ גאַליקייט צוזאַמען מיט נאַענטקייט, אָבער די גאַליקייט וועגט איבער. אפשר איז עס די פאַרביטערטקייט צוליב פערזענלעכע איבערלעבונגען, צוליב אומבאַפרי-

אין זכות פון ווארט

דיקטע מענטשלעכע און קינסטלערישע אמביציעס? און אפשר איז עס אַ פראָדוקט פון דעם, וואָס פרוגן האָט געפעלט אין יענער צייט די אידעישע באַפליגלטקייט? אודאי האָט ער געשריבן לידער מיט נאַציאָנאַלן פאַטאַס, מיט סאַציאַלע פּאָדערונגען, אָבער אים האָט געפעלט דער אידעישער באַנעם, דער קלאָרער צוגאַנג צו יידישע פּראָגן און פּראַבלעמען. ער איז באַווירקט געוואָרן פון געשעענישן און פּאַסירונגען, נישט באַגרייפנדיק גענוג זייער אַפּשטאַם, זייערע אַנטוויקלונג-פּראַצעסן.

אינער פון זיינע קריטיקער דערמאַנט: „עס גייט אים ערשט דאָס דרייסיקסטע יאָר און ער קלאָנגט וועגן זיך: „איך בין אויך אַן אַדלער געווען“, און אַלץ, אַלץ האָט געזונגען פון האַפענונג און גלויבן“. אָבער ער איז געוואָרן אַ דיכטער, „אַ יידישער דיכטער“, און ער פּרעגט: „איר ווייסט, וואָס דאָס איז?“ און ער ענטפּערט: „פאַרשאַלטן איז דער, וועמען גאָט האָט באַשערט צו זיין אַ משורר ביי יידן“... „עס טריפט פון מיין האַרצן מיט בלוט און מיט טרערן“.

סתירותדיק זענען אָפט זיינע געפילן און שטימונגען — די סתירהדיקייט איז געקומען דערפון, ווייל פרוגן האָט געפעלט די דיכטערישע אידעע, אַ זאך, וואָס דווקא אַזאָ דיכטער ווי ער האָט עס אַזוי נייטיק געהאַט. דאָס וואָלט אים געגעבן די גאַנציקייט פון גלויבן און וואָלט אים געפירט צו פּערזענלעכער און דיכטערישער שלימות.

און אַזוי, אין דעם אומרו און צעטרייסלטקייט פון זיינע שטימונגען, אין דעם פּראַצעס און גאַנג פון זיינע צווייפלען און אינערלעכע געראַנגלען שרייבט ער אין אַ „ווידוי-ליד“, ווען ער איז נאָך געווען אַ דרייסיק-יאָריקער יונגער-מאַן:

„נאָר איינס איז מיין טרייסט, זאָל עס זיין נאָך גאַנץ ווייט
און לאַנג צו וואַרטן — איך האָף אָבער, ברודער,
איך גלייב: עס וועט קומען אַ ליכטיקע צייט
פאַר מייע פאַרוויינטע, פאַריאַמערטע לידער:
עס וועט זיך געפינען אַן ערנסטע האַרץ,
אַ לעזער וואָס וועט צו מיר זאָגן:

אברהם ליס

— „וויש אָפּ די טרערן און טו אָפּ דיין שמאַרץ :
דיין ליד אין מיין האַרצן וועל איך אייביק טראַגן.“

די מוזיקאַלישקייט און לייכטקייט פון זיין ליד האָט אָפּט געטראָפּן אין האַרץ פון יידישן מענטש; דאָס געמיט פון יידישן לייענער האָט זיך אָפּט איבערגערופן מיט אים. פּרוג האָט אים אָנגעהויכט מיט שטימונג, באַווירקט אים מיט ווערדע, מיט מענטשלעכער חשיבות, געלאַשטשעט זיין אויער מיט דער שיינקייט און אויסגעחלומטקייט פון יידישער לעגענדע, פון דורות־דער קער אויסגעטרוימטער ציון־דערלייזונג.

נאָר אַט גיט עס אים אַ שטויס צוריק צו דער טרויעריקער ווירקלעכ־קייט, און די ווירקלעכקייט ווערט נאָך דערדריקנדיקער און ביטערער ווי פריער, עפעס ווי ער וואָלט זיך אַליין נישט פאַרגונען די הנאה פון שיינעם טרוים. און אפשר האָט פּרוג געוואָלט דורך דעם אויפהאַלטן די גלייכגעוויכט צווישן טרוים און ווירקלעכקייט, צווישן לאַגיק און פאַנטאַזיע, און דערפאַר אַזאַ געמיש פון שטימונגען און טענער, פון לירישער וויינקייט ביז סאַטי־רישע און בייסיקע לידער איבער די געשטאַלטן פון דער יידישער סביבה — ראַבינער און כלל־טוער, סוחרים און קהל־פאַרזאָרגער ?

לייענענדיק איצט זיינע דריי בענדער שריפטן, וואָס זענען דערשינען העכער 50 יאָר צוריק אין דער בשעתו „באַרימטער“ „היברו פאַבלישינג קאַמפּאַני“ אין ניו־יאָרק (די קאַמפּאַני איז, אגב, „באַרימט“ געוואָרן מיטן אַרויסגעבן די ווערק פון אונדזערע קלאַסיקער, אפילו אָן צו וויסן טאָן וועגן דעם די מחברים...) — לייענענדיק איצט נאָך אַ מאָל זיינע „ראַמאַנטישע און לירישע לידער“, די „ציון־לידער“, די „גלות־לידער“, די „אַרבעטער־און פרייהייט־לידער“ און דעם ספּעציעלן ציקל „ניי־יאָר־און יום־טוב־לידער“ — פילן מיר אָפּ כסדר זיין שטימונג, וואָס אַט שטייגט זי און אַט פאַלט זי אַראָפּ צו דעפרעסיע און דערדריקונג.

פּרוג האָט געזען דעם יידישן לייענער ווי אַ מענטש, וואָס איז נאָך נישט ראוי צו פאַרשטיין און באַנעמען פּאַעזיע, און דאָס איז געווען זיין טעות. אין דער בליצייט פון זיין שאַפּן איז ער נישט מיטגעגאַנגען און מיטגעלעבט מיטן יידישן מאַסנמענטש, מיטן יידישן פאַלקסלעבן; ער האָט

אין זכות פון וואָרט

געלעבט מן הצד און נישט דערגאנגען צו די תוך־שפירונגען און וויבראציעס פון יידישן מענטש. דאָס האָט וואַרשיינלעך דערפירט אויך צו אַ געוויסער אָפגעלאָזנקייט און נאַכלעסיקייט אין זיין שאַפונג אויף יידיש. אָט זאָגט ער דאָך וועגן ייד און דיכטער:

וואָס ווייס אַ ייד, ווי קען אַ ייד פאַרשטיין,
וואָס טוט זיך אין דעם דיכטערס הערץ,
ווי גרויס, ווי שווער, ווי שרעקלעך איז זיין טרויער,
ווי טיף און ברענענד איז זיין שמערץ ?

אַ ייד איז גאָר צו אַנדערע געפילן
געוויינט געוואָרן זינט ער האָט
זיך אויף די פיס געשטעלט און אָנגעהויבן
זיין גלייך צו לייטן — דאָנקען גאָט !

ער האָט געהאַט פון אייביק אַן אַ מגיד,
וואָס האָט אים יעדע זאָך „געזאָגט“
און הערנדיק האָט טרערן ער געגאָסן,
געזיפצט געאויקעט און געקלאָגט.

ס'איז באַקאַנט, אַז פּרוג איז נאָך די פּאָגראַמען אין די אַכציקער יאָרן
געוואָרן אין דער רוסישער שפּראַך דער באַדייטנדיקסטער יידיש־נאַציאָנאַל־
לער דיכטער.

די חיותדיקייט פון זיין שפּראַך און די דירעקטקייט פון זיין פּאָעטישן
אויסדרוק האָט אים אַוועקגעשטעלט אויף דער פּאָזיציע פון „זינגער פון
דעם געיאָגטן פּאָלק“, פון דעם אייפּעריקן אויסדריקער פון די יאוש־
געפילן, וואָס האָבן באַהערשט די יידישע אינטעליגענץ נאָך דער אַנטווישונג
אין אירע אידעאָלן.

ער האָט נאָך געהערט צו די כאַראַקטעריסטישע פּאַרזעצער פון דער
השכלה־ליטעראַטור.

אָבער דאָך האָט אין אים געהויערט דער אומרו פון אַן עכטן געפילפולן קינסטלער, וואָס קען נישט גיין אין אויסגעטראַטענע וועגן. ער האָט געזוכט זיין וועג צום יידישן מאַסנמענטש.

איבעריקנס, לאַמיר נישט איבערטרייבן: פרוג האָט אין דער אַלגעמיינער רוסישער ליטעראַטור נישט פאַרנומען קיין גרויס אַרט. זיין אַרט ווי אַ רוסישער דיכטער איז געבליבן בלויז אין דער יידישער ספּערע, אין די רוסיפּיצירטע יידישע קרייזן.

פרוג האָט דאָס ליד פון נאַציאָנאַלער שטרעבונג געזונגען על־פי רוב טאַקע אין רוסיש, אָבער אויך צווישן זיינע יידישע לידער — און לאַמיר נישט פאַרגעסן, אַז אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן האָט ער בעיקר געשריבן אין יידיש — געפינען מיר אַ גרויסע צאָל פון אַט דעם נאַציאָנאַלן מאַטיוו און אַ גאַנצע סעריע אונטערן נאָמען „ציון־לידער“, וואָס איז אַריין אין צווייטן באַנד פון זיינע שריפטן, און אַט מיט דער מונטעקייט און מיט אַ סאַציאַלן בייטאַן רעדט ער צום „ברודער אַרעמאַן“ אין זיין ליד „שטיי אויף“:

מײן ליבער ברודער, אַרעמאַן,
שטיי אויף! שטיי אויף! עס איז פאַראַן
אַ גאָט אַ שטאַרקער, ליבער,
וואָס מאַכט אין לעבן אַלע גלייך,
פון טרויער — פרייד, פון אַרעם — רייך,
פון שלאַפּסטן קינד — אַ גיבור...

גענוג, גענוג צו קנעטן לייס....
שטיי אויף! די מאַמע רופט אַהיים!...
זאָלסט ווי אַן אַדלער פליען!
אַ וועג אַ נייער הייבט זיך אָן:
הייב אויף דיין גרויסע אַלטע פאַן,
די פאַן, די פאַן פון ציון....

אין זכות פון וואָרט

אין דער דאָזיקער סעריע „ציון-לידער“ זענען אַן ספק פאַראַן אינטער-רעסאַנטע פּאָעטישע אויסדרוקן, בילדער און אימאַזשן. זיי טראָגן אין זיך דעם אַראַמאַט און די אַטמאָספּער פון פּרוגס ליריזם, וואָס ער האָט געהאַט מער אין דער רוסישער שפּראַך, אין זיין רוסיש ליד.

וואָלטן מיר דורכגעפירט אַ גענויען אַנאַליז פון זיין יידיש ליד, וואָלט עס אונדז אַ ביסעלע צו ווייט פאַרפירט, מחמת מיר וואָלטן דאָן געדאַרפט אַרויסהייבן אַ ריי גורמים, וואָס זייער מקור שטעקט אין דער יענערצייטי-קער יידישער שאַפונג בכלל. וואָס מיר זעען אויבנאויפיק איז, אַז פּרוגס יידיש ליד, וואָס איז אַנגעהויכט און באַשטראַלט מיט אַן אוממיטלברער פרישקייט פון אַן עכטן ליריקער, ווערט צייטנווייז איבערגעהאַקט מיט אַן אומבאַהאַלפּענעם, אויסערלעכן און נישט זעלטן מיט אַ באַנאַלן אויסדרוק און וואַרטבינדונג, וואָס קלינגט פּלאַקאַט-מעסיק, אין בעסטן פאַל — ווי אַ מין פּובליציסטישע פּראָזע אין גראַמען. אַט די נאַכלעסיקייט פון וואַרט און אויסדרוק איז כמעט ווי נישט בנמצא אין זיין רוסיש ליד. און דאָס איז נישט שווער צו פאַרשטיין. לאַמיר געדענקען, אַז דאָ רעדט זיך וועגן אַ תקופה פון מיט זעכציק יאָר צוריק. אין דער יידישער פּאָעזיע פון יענער צייט האָט ער אַליין געדאַרפט שאַפן די מיטלען, דעם סטיל און די פאַרעם, די דיכטערישע אימאַזשן און אויסדרוקן בשעת ווען אין רוסיש האָט ער שוין געהאַט פאַר זיך אַ רייכע פּילפאַרביקע פּאָעזיע, פון וועלכער ער האָט געקאַנט לערנען און שעפן.

מעגלעך אויך, אַז דאָס איז נישט די איינציקע סיבה, ווייל צו דעם קומט דאָך צו די משכילישע ביטול-באַציונג צו יידיש, וואָס האָט דעמאַלט גע-הערשט אין אַדעס און נאָך מער אין פעטערבורג.

אַבער אין די לעצטע יאָרן האָט פּרוג איינגעזען די גרויסקייט און חשיבות פון יידיש. ער האָט זיך דערנענטערט צו דער יידישער שאַפונג, צו דער יידישער ליטעראַטור, צו אירע בויער און פאַרמירער, און דאָס וואָס איז פריער געווען גלייכגילטיקייט, געבונדן מיט ביטול, ווערט איצט פאַר-וואַנדלט אין רחמנות, רחמנות, נעבעך, אויפן יידישן ליד. אַט זאָגט ער עס אין זיין פאַררעדע צו זיינע „אַלע שריפטן“ :

...אַרעם, עלנט יידיש ליד. וווּ איז דיין זיסער פּרילינג, דיין ליכטיקער

אברהם ליס

פרימאָרגן, די פרישע, שטאַלצע יוגנט דיינע? טונקל און מאַט האָט אויפן פריפעטשיק דאָס פייערל געברענט, געאַטעמט, געגוססט. מיט אַן אָפּגערייִ סענעם לאָדן האָט דער ווינט אין פענצטער געקלאַפּט. אַ בלייכע דאַרע האָנט האָט דאָס וויגעלע געוויגט: — שלאָף, קראַנק פייגעלע, שלאָף יתומהלע, שלאָף אַרעם יידיש ליד. קאַלט און שוואַרץ זענען געווען די טעג, ווען דו ביסט אויף דער וועלט געקומען.

און נאָך דעם ווי ער זעצט פאַר, און אַלץ מיט אַזאַ רחמנות־געפיל, וועגן דער מערכה פון יידישן ליד, פאַרענדיקט ער פון דעסטוועגן מיט „לעבן און בליען און וואַקסן און קלינגען זאַל דאָס אַרעם יידיש ליד“... מיר דאַרפן אָפּשאַצן פּרוגס שאַפּונג אויפן פּאָן פון יידישן לעבן און פון דער אויפגייענדיקער מאַדערנער יידישער ליטעראַטור. פון דעם קוקוינקל דערשיינט פּרוג נישט נאָר ווי אַ וויכטיקער דיכטער פון זיין תקופה, נאָר ווי אַ פּיאַנער, ווי אַ פאַרגייער פון דער שפּעטערדיקער יידישער פּאָעזיע אין רוסלאַנד, פּוילן און אַמעריקע.

פּרוג איז געווען פון די יסוד־לייגער פון דער היינטיקער יידישער ליטעראַטור, הגם געקומען איז ער נישט דווקא מיט אַן אויסגעאיידלט און פּאָעטיש־אויסגעלייטערט וואַרט, נאָר מיט דעם פּאָלקס־לשון און פּאָלקס־אידיאַם, אָבער ער איז דאָך געווען דער באַנייער אין דער מעלאָדישקייט פון פּערז, און ווי ער זאָגט אויף זיך עדות, האָט ער:

מיט אַלע כּוחות, מיט דעם לעצטן צאָן,
געביסן און געריסן דעם זשאַרגאָן,
געקייט די ליבע שפּראַך פון מאַמען,
געפּעפּערט מיט צעזור, געזאַלצט מיט גראַמען,
צו מאַכן זי אַ ביסעלע ווייך
און צו פאַרדושטן יענעם ליבן ריח
פון ווילנער מאַרק און דינאַבורגער יאַטקעס.

פּרוג האָט נישט געשריבן קיין סך וועגן זיינע אייגענע, פּערזענלעכע, אינטימע איבערלעבונגען, געשריבן האָט ער אַזעלכע לידער נאָר אויף וויפל

אין זכות פון וואָרט

זיי האָבן געהאַט צו טאָן מיט זיין דיכטערישער מערכה, מיט זיין אומנות פון אַ דיכטער ביי יידן. אָבער זיינע טראַגישע איבערלעבונגען — זיין ליבע צו דעם קריסטלעכן מיידל, מיט וועלכן ער האָט זיך שפעטער פאַרבונדן, זיינע שטוביקע זאַרגן און זיינע ווידעראַנאַנדן און געראַנגלען — האָט ער גאָר נישט געבראַכט אין ליד. די טעמע פון זיין ליד איז דאָס יידישע לעבן, דער יידישער שטייגער, די בענקעניש און די נאַטור. אין די נאַטורלידער איז אים אָפט געלונגען אַרויסצוברענגען אַ צאַרטן און מעלאָדישן טאָן, און הגם אויך דאָ איז ער נאָענט צום פּאָלקסמאַטיוו און געזונגענעם פּאָלקס-ליד, רעדט ער אָבער מיט אַן אייגן עכט און וואַרעם וואָרט. אַ שטייגער, זיין ליד פון פּרילינג —

דאָס גרינע אַקער-פעלד.

עס וואַרעמט זיך, עס פיעטשעט זיך,

עס שפּראַצט אַרויס דאָס קערנדל,

דערזעט די ליבע וועלט,

דערפילט די זון, די ליכטיקע,

דעם פּרישן, פּרייען ווינט,

עס ציט זיך צו דעם הימלשיין

און קוויקט זיך ווי אַ קינד...

גענוג געלעגן טיף אין דער ערד,

פון ליכט און לעבן ווייט,

די גרויע טעג, די שוואַרצע נעכט,

די לאַנגע ווינטער-צייט.

שפּראַצט אויף, איר זאַנגען גאַלדענע,

און פילט זיך אַן מיט זאַפט!

פאַרגיס, פאַרפלייך דאָס פּרייע פעלד,

אַ יונגע, פּרישע קראַפט!

אברהם ליס

דער פּרילינג גייט... עס בלייבט, עס רוישט...
פאַרשוונדן ווערן ווייט
די גרויע טעג, די שוואַרצע נעכט,
די לאַנגע ווינטער־צייט...

*

מיר האָבן זיך נישט אָפּגעשטעלט אויף די אַנדערע זשאַנרען פון שמעון פּרוגס שאַפן, ווי זיינע פעליעטאַנען, וואָס ער האָט געשריבן בעיקר פאַר די ייִדיש־רוסישע און רוסישע צייטונגען און וואַכנבלעטער; זיינע סקיצן און דערציילונגען, וווּ ער טרעט אויף מיט אַ שאַרפּער און אַפט מאָל סאַטיריש־בייסקער פּעדער, וואָס בייטשט און שמייסט די אַרדענונגען און דעם ביר־גערלעכן שטייגער־לעבן אין רוסלאַנד. דאָס זענען געווען פּרוגס פּרנסה־אַרבעטן אין דער פּרעסע, פון וועלכער ער האָט אַפט געליטן...

און לייזן און יסורים זענען געווען גאַר, גאַר אַפטע געסט אינעם לעבן פון דיכטער. נויט און עלנט און קראַנקהייט, און דער טויט פון זיין איינציקער טאַכטער. און ווי האָט פאַרענדיקט שמעון פּרוג, וואָס איז געווען זיין לעצט וואָרט? זיין לעצט ליד? — דערציילט וועגן דעם דוד פּרישמאַן, זיין מיטצייטלער:

„אויפן קליינעם נאַכטטישן פאַר זיין בעט ליגט דאָס קליינע ביכעלע מיטן נאָמען תנ"ך, און דער קראַנקער דיכטער בלעטערט אין אים בייטאַג און ביינאַכט. ישעיהו, יחזקאל און תהלים זענען אים געלויפיק געוואָרן אויף זיינע ליפן. און אַ מין נס איז געשען אַרום יענער צייט: דער זעקס און פּופציק יאָריקער דיכטער הייבט פּלוצלונג אָן צו שרייבן לידער אויף אַ שפּראַך, פון וועלכער ער האָט פּריער געוואוסט בדחוק, נאָר איינצלנע ווערטער. ער שרייבט לידער אויף העברעיש... אַ מאָל, אין אַן אָונט, זיך איך ביי אים פאַר זיין בעט און ער לייענט מיר פאַר זיין ערשט געדיכט אויף לשון־קודש. זיינע אויגן האָבן געברענט, און נאָר ווען ער האָט געענדיקט לייענען איז ער טרויעריק געבליבן און איז געוואָרן אומזיכער. ווי אַבער איך האָב אים געזאָגט, אַז דאָס געדיכט שטייגט אַריבער אַלץ וואָס איך האָב דערוואָרט פון אים, האָט ער מיר שטיל געדריקט די האַנט.“

אין זכות פון וואָרט

דאָס לעצטע ליד האָט שמעון פּרוג אָנגעשריבן אויף העברעיש. אויך
דאָס איז געווען אַן אויסדרוק פון זיין אינערלעכן אומרו — — —
אין סך־הכל איז שמעון פּרוגס אויפטו אין דער יידישער ליטעראַטור —
דער אויפטו פון אַ פּיאָנער און אַ באַנייער. מיט זיין פּאָלקסטימלעך ליד און
געזאַנג האָט ער אויפגעמאַכט אַ נייע תקופה אין דער יידישער ליטעראַטור.
ער איז געווען די בריק צווישן דער אַמאָליקער פּרימיטיווער און חנעוודיקער
פּאָלקסשאַפונג — אַריינגערעכנט דער משכילישער און בדחנישער — און
דער נייער, מאָדערנער ליטעראַטור.

אברהם רייזען

דער יידישער לייזער האָט דערשפּירט אין אים אַ נאָענטן, אַ געטרייען קינסטלער, דעם אויסדריקער פון זיין געמיט און געפיל, דערשפּירט אין אים ערלעכקייט און פשטות סיי אין זיין אומעט, סיי אין זיין שטילן, האַרציקן שמייכל. רייזען איז געווען אַן אייגענער, אים האָט מען געקאָנט גלייבן, פון אים האָט מען געהערט אַ דערמוטיקנדיקן וואָרט, אַ טרייסטוואָרט. און נאָענט איז ער געווען נישט בלויז דערפאַר, ווייל ער האָט באַשריבן און באַזונגען דעם פשוטן יידישן מענטש, אַרויסגעבראַכט דעם באַעוולטן און פאַריאַכטן — אפילו מיט אַ ניצויץ פון גלייבן אויף בעסערס און שענערס — נאָר אין אַ גרויסער מאַס דערפאַר, ווייל זיין שאַפונג פאַרמאָגט אַזא טיף מענטשלעכע פשטות, לויטערקייט און קלאַרקייט.

ער איז געווען איינער פון די ערשטע נאָך די דריי, וואָס מיט זיי האָט זיך אָנגעהויבן די תקופה פון דער מאַדערנער יידישער ליטעראַטור. נאָך מענדעלען, שלום־עליכמען און פרצן זענען געקומען אברהם רייזען, ה. ד. נאָמבערג און שלום אש — יעדער מיט באַזונדערע אימפולסן און עמאַציעס, מיט פאַרשידענעם שרייבערישן געמיט און אופן פון שאַפן, מיט אייגענע אַנלאָדונגען, דערפאַרונגען און פאַדערונגען. רייזען איז געבליבן זיך געטריי פון זיין סאַמע אָנהייב ביז זיינע לעצטע שאַפונגען.

די יידישע ליטעראַטור־שאַפונג מיט אַ זיבעציק יאָר צוריק האָט נאָך נישט פאַרמאָגט קיין ברייטע און פאַרצווייגטע וועגן. אָבער אירע שאַפער און באַנייער האָבן געזוכט צו דערגיין — ווען אפילו דורכן אַלטן היימישן שליאַך — צו אַ נייעם תוכן און נוסח.

אברהם רייזענס ערשט ליד איז געדרוקט געווען אין פרצעס „די יידישע ביבליאָטעק“. דער פופצן־יעריקער רייזען, אין קוידאַנאָוו, ביים טאַטן ר' קלמן, — אַ ייד אַ משכיל, וואָס האָט אַליין געשריבן העברעישע שירים, — איז שוין געווען באַקאַנט מיט דער יידישער און העברעישער שירה

אין זכות פון וואָרט

פון יענער צייט און געווען באַאיינפלוסט פון די רוסישע קלאַסיקער. רייזען האָט נאָך יינגלווייז איינגעזאָפּט אין זיך די פריידן און זאָרגן פון דער יידישער סביבה. שוין אין זיין ערשטלינג-ליד זענען פאַראַן שפּירונגען פון זיין אינערלעכן אומעט, וואָס האָט אים באַגלייט און באַשיינט אַ לעבן לאַנג. תּמימותדיק און ציטערדיק באַקלאַנט ער זיך אין די ערשטע אַנגע-שריבענע סטראָפּעס:

ווען דאָס לעבן איז פאַרביטערט
און דאָס האַרץ הייבט אָן צו קלעמען
און אַ טרער אין די אויגן ציטערט
און דערציילן האָסט נישט וועמען...

ס'האָט לאַנג נישט געדויערט און רייזען איז געוואָרן דער זינגער און דערציילער פאַרן יידישן אַרבעטער, פאַרן יידישן פּאַלקסמענטש, ער האָט אים דערציילט פון זיין וועלט און פון זיין לעבן, ער האָט באַזונגען זיין געראַנגל און זיינע האַפענונגען. און רייזען איז אים געוואָרן היימיש-נאָענט. אין זיינע לידער און דערציילונגען האָט רייזען געשילדערט דאָס יידישע לעבן און דעם יידישן שטייגער אין זיין שטעטל קוידאַנאָוו — דאָס איז געווען דער שטייגער-לעבן אין וויסרוסלאַנד, אין וואַלין און אין דער ליטע. ער האָט אַרויסגעבראַכט האַרעפּאַשניקעס און אינטעליגענטן, שטעטלשע גבירים אין זייער פאַרריסנקייט און דאָס אַרעמע כּלה-מיידל, וואָס שאַפּט זיך איין איר אויסשטייער מיט מי און טרערן... מיט אַ באַזונדערער ליבע האָט ער געשילד-דערט עלנטע און איינזאַמע מענטשן, זייער צער און פאַרלוירנקייט, זייערע חלומות, זייער שטילן פיין און יאוש. אָבער רייזענס האַרציקייט און דינער טרויער, זיין אוממיטלבאַרקייט און אייגענער גלויבן לאַזט נישט פאַריאושט ווערן די איינזאַמע, פאַרליטענע געשטאַלטן זיינע.

אַן אייגנאַרטליקן געבוי און ריטעם פאַרמאַגן זיינע קורצע דערציילונגען און סקיצן. זיי זענען קאַנקרעט און זאַכלעך. נישטאַ קיין איבעריק וואָרט. נישטאַ קיין אַרנאַמענטן און פּליטערלעך. פון זיינע דערציילונגען הויכט מיט חן פון פּשטות, און הגם זיין דערציילונג איז, נאָך אַפּטער ווי זיין ליד.

אברהם ליס

אָנגעצילט צו דערווייזן דעם אומיִושר אויף דער וועלט, איז אים אָבער, קודם־כל, געגאַנגען צו ווייזן דעם מענטש, זיינע טיף פאַרבאַרגענע קנייטשן און שוואַכקייטן. אָבער ס'מאַכט נישט אויס, רייזען גלייכט זיי אויס און דערהייבט זיי. און ווער זענען דען נישט זיינע מענטשן-געשטאַלטן? — אַ פאַראומערטע קליינשטעטלידיקע יידענע און אַ רעוואָלוציאָנער, אַ פאַר־זעסן מיידל און אַ יוסטער קרעמער אויפן מאַרק; מלמדים, מעקלערס, און טיפן פון יידישן שטעטל און זייער שפעטערדיקע איבערגעשטאַלטליקונג און איבערפאַרמירונג אין דער נייער היים, אין אַמעריקע.

זיינע העלדן שילדערט ער מיט אַזוי פיל צאַרטקייט און אינערלעכער פאַרבונדנקייט, אַז אפילו ביי די נידעריקסטע און געפאַלנסטע קאָן מען אויס־געפינען אַ שטראַל פון שיינקייט, פון אַרנטלעכקייט און מענטשלעכקייט, און אַט די ליבע האָט דערשפירט דער יידישער פאַלקסמענטש. ווייל רייזען האָט אים נישט געשטראַפּט און נישט געמוסרט, נישט געוויזן אים תמיד זיינע חסרונות און שוואַכקייטן. להיפוך, ער איז מיט דעם שוואַכן און פאַרלאָרענעם מיטגעגאַנגען אַ שטיקל וועג און אים אָנגעפילט מיט גלויבן און האַפענונג אין אונדזער לעבן און שאַפן, גלויבן אינעם יידישן וואָרט, אין יידישן ליד:

דאָס יידישע ליד זיך וועבט

אין וועלט אין אַלע עקן;

עס רופט, עס זינגט, עס לעבט!

דו וועסט אונדז נישט דערטרעקן.

וועמען האָט מען אַזוי אייפּעריק געזונגען — סיי באַבעס, סיי איי־ניקלעך, ווי רייזענען? ס'איז נישט אַפּצושאַצן די באַדייטונג פון רייזענס דיכטונג פאַר דעם קולטורעלן רייף ווערן פונעם יידישן מענטש און פאַר דער אַנטוויקלונג און אויפשטייג פון יידישן שאַפן. יאַרצענדילקער האָט מען געזונגען זיין „הוליעט הוליעט“, „קירכנגלאַקז“, „מאי קא משמע לך“, „צו אַ ברודער“. עטלעכע דורות האָבן מיט דבקות געזונגען:

אין זכות פון ווארט

און זאל ווי ווייט
נאך זיין די צייט
פון ליבע און פון שלום, —
דאך קומען וועט,
צי פרי, צי שפעט
די צייט — עס איז קיין חלום.

אט די לידער, וואס מיט זייער געוואגטן און אויפמונטערדיקן טאן האבן זיי ארויסגערופן קאמפאגרייטיקייט אין יענע העראישע, רעוואלוציאנערע יארן קעגן צארישן רוסלאַנד, האבן פינף און דרייסיק יאר שפעטער נאך באוויקט יידישע ארבעטער אין די געטאס און לאגערס ביי דער נאצישער חיהרעה. ליבשאפט און גלויבן אין מענטש, בטחון, אז די וועלט וועט זיך נאך באפרייען פון אַלדאָס שלעכטס — איז אַן עיקר־מאָטיוו אין זיינע הונדערטער און הונדערטער לידער, וואס פאַרמאָגן אַזאַ מערקווערדיקן ליריזם, אַזאַ קרעפטיק אויסגעשמידטן פערז און אַזאַ קערנדיקע פאַעטיש־פאַלקסטימלעכע שפראַך.

ס'איז באַקאַנט, אַז במשך פון אַ סך יאָרן האָט זיך די יידישע אַפיציעלע קריטיק באַצויגן צו רייזענס שאַפונג מיט צוריקגעהאַלטנדיקייט, עפעס האָט נישט אימפּאַנירט זיין קאַנקרעטע טעמאַטיק און זיין רעאַליסטישע פאַרעם. גראַד ווען דאָס פאַלק האָט אים אַזוי התלהבותדיק אויפגענומען, איז ער אין משך פון אַ לאַנגער צייט געווען דורך דער קריטיק אַ נישט־דערשאַצטער. בשייכות מיט דעם האָט אברהם רייזען באַלויכטן אַ מאָל זיין צוגאַנג צו ליטעראַטור און צו זיין אייגענעם שאַפן: „כאַטש איך שרייב און זינג קלאַר, בין איך אַבער נישט אַזוי פשוט, ווי די קריטיק וויל מיך פאַרשטעלן. דווקא דאָס קלאַרע איז טיף און דאָס פאַרפלאַנטערטע איז אַ מאָל פלאַך... געוויס זענען מיינע דערציילונגען געשריבן אויף אַ רעאַלן באַדן, אַבער נאָר מיט אַזאַ שטייגער שרייבן קאָן מען זאָגן נאָך עפעס צו דעם, וואָס איז געזאַגט געוואָרן... פאַרמענטשלעכן דאָס לעבן — דאָס איז די העכסטע מדרגה. אַבער ס'הייסט נישט, אַז איך בין אויסן די פינף קאַרטאַפּל, צי אפילו דעם גמילות־חסד, צי די קאַפּאַטע און די שטייול אין „מאי קא משמע לך"... איך האָב

אברהם ליס

נישט ליב סימבאליק, וואָס איז געשריבן אין סימבאלישער פּאַרעם, איך האָב אָבער ליב סימבאליק, וואָס דרינגט אַרויס פון אַ רעאַלער דערציילונג און אפילו פון אַ רעאַליסטיש ליד...”

רייזען איז געווען אַ יידישער סאַציאַליסט. אַ צייט לאַנג איז אים ווייט געווען דער ציון־געדאַנק, פון דעסטוועגן האָט ער פאַרשטאַנען און באַנומען די פּאָלקס־תּשוקה צו ציון, ווי ער ברענגט עס אַרויס אין זיין ליד „די שטילע שמונה־עשרהס“:

„שטילע שמונה־עשרהס אין די לאַנגע יאָרן,
ווייטע תּפילות! — נאָענט זייט איר מיר געוואָרן,
איך געדענק די ווערטער, איך געדענק די טרערן,
„צו ירושלים זאָלסטו אונדז אומקערן“.

זאָגט נישט אַ מתנה! כּזויל עס גאָר נישט הערן:
וואָס עס בעטן דורות, מח מקויים ווערן.

אַ שטיקל צייט פאַר זיין טויט האָט ער זיך געקליבן צו קומען קיין
ישראל און נישט באַוויזן.

מאני לייב

עס איז מער ווי א ליטערארישער אויפטו דאָס ווונדערלעכע בוך „לידער און באַלאַדן — שירים ובלדות“, וואָס איז דערשינען צו דעם צענטן יאַרצייט פון דעם „פרינץ פון ליד“, ווי עס האָט ווער ריכטיק אַנגערופן מאַני לייבן. קודם־כל די עצם זאַמלונג. דאָ האָבן מיר אַ מאַניפעסטאַציע פון זיין ביגונדיקער ליריק, פון זיין פּאָלקסטימלעכער באַלאַדע, פון זיין מייסטערישן ליד. והשנית, די בריהדיקע איבערזעצונג פון שמשון מעלצער, וואָס האָט שוין זיין פּאַרדינסט ביים אַריינברענגען יידישע פּאַעזיע, יידישע דיכטער אין דער העברעיִשער שפּראַך. דער לייענער פון דער ערנסטער ליטעראַטור וועט דאָ געניסן פון דער שיינקייט און מעלאָדישקייט, וואָס דער מייסטער פון דער יידישער פּאַעזיע מאַני לייב האָט געשאַפן, וואָס ער האָט געזונגען און באַזונגען במשך אַ יובל יאָרן. דערצו איז דאָס אַרויסגעבן גופא פון בוך טאַקע אויך אַ געזעלשאַפטלעכער אויפטו פונעם פּאַרלאַג. עס איז געדרוקט אַ זייט קעגן אַ זייט — אחד מקור ואחד תרגום — אַ נייטיקע און קאַנסטרוק־טיווע פּאַרעם צו באַקענען דעם העברעיִשן לייענער מיט יידישער שאַפונג. און אפשר טאַקע מער ווי דאָס. וויל מען, איז עס מהותדיקע פּאַרבינדונג. איך וואַלט אפילו געזאָגט: אַ וויכטיקע שטיצע אין אויפשטעלן די גייסטיקע בריק צווישן מדינת ישראל און יידיש פּאָלק אין דער וועלט. וואָס איז געווען מאַני לייב אין דער יידישער ליטעראַטור, אין דער יידישער פּאַעזיע? אין אַ ליד דערקלערט ער:

איך בין מאַני לייב, ווייט און ברייט אַ באַוווסטער,
פון בראַנזוויל ביז יעהופּעץ — העט;
מיט אַלע שווסטער — אַ גוטער שווסטער,
מיט אַלע פּאַעטן אַ גוטער פּאַעט.

ס'איז טאקע פאראן אין די שורות א היפשע דאזע טראציקע, ווילעריי-
שע געחנדלטיקייט. אבער אן אמת איז עס. געווען איז ער א קאמאשן-
שטעפער, און משמעות אין זיינע יונגע יארן אויך ליב געהאט דאס פאך. און
א פאעט — איז ער דאך געווען און פארבליבן איינער פון די פארמירער פון
דער מאדערנער יידישער דיכטונג. זיין טיפער פערזענלעכער געפיל, זיין
רייכע אינעווייניקסטע וועלט, זיין כישופדיקע מעלאדישקייט און זיין דיכטע-
רישע וויזיאנערישקייט האבן אים באַלד אַוועקגעשטעלט אין צענטער פון
יידישן ליד. ער איז געוואָרן דער פאַרוואַגער פון די יונגע — פון דער
גרופע „יונגע“ אין אמעריקע, וואָס זייער שול און ריכטונג האָבן געהאַט
אַ קאָנטיקע השפעה אין דער יידישער ליטעראַטור. איציק מאַנגער אין דעם
אַריינפיר צו דעם בוך זאָגט: „מאָני לייב איז געווען דאָס שיינדל פון די
„יונגע“, דער ליריקער פאַר עקסעלאַנס, אַ מיין יוסף צווישן די ברידער-
פאַעטן, נאָר אַן דער קנאה פון די ביבלישע ברידער. פאַרקערט, די ברידער-
פאַעטן האָבן זיך געגרייסט מיט אים. זיי האָבן אים אויך אַנגעטאַן דאָס
זיידענע ייִחוס־העמדל, וואָס האָט אים געפאַסט אויסגעצייכנט. ער האָט דאָס
זיידענע העמדל געטראָגן מיט חן און מיט ווערדע אַ לעבן־לאַנג. אַנגעהויבן
פון זיין אויטאָפּאָרטרעט „איך האָב מיין מאַמעס שוואַרצע האָר און גרינע
אויגן“, ביז צו זיין עפיטאָף: „דאָ ליגט הערש איציקס זון מיט שערבלעך
אויף די אויגן“. אַט צווישן די צוויי לידער ליגט איבער פּופציק יאָר פון
מאָני לייבס פּרעכטיק־דיכטערישן געוועב, די דיין־ניואַנסירטע ליריק, דער
איכישער טרויער. ער זינגט וועגן זיין היים אין ניעזשין און אמעריקע:

ניו־יאָרק, ניו־יאָרק, ווי זאָל איך לויבן
דיין פּראַכט, דיין גרויסקייט און דיין רום?
איך ליג אַ שטויב אין דינע שטויבן,
און פאַר דיין גרויסקייט בין איך שטום.

און דאָך זאָגט ער אינעם זעלבן ליד:

אויך איך האָב דאָ אין טריט געטראָטן
אויף דיין צענשפּיגלטן אַטפּאָלט

אין זכות פון וואָרט

דאָ — אומגעזוכט פון גליק דעם שאַטן.

דאָ — מיט זיין שאַטן אויפגעשטראַלט.

אויפגעשטראַלט! ווי אַ דיכטער, וואָס זיין מאַטיוו און טעמע איז כמעט שטענדיק אייגענע שטימונג און איבערלעבונג, קרייצן זיך ביי אים — אָדער, ריכטיקער, דערגאַנצן זיך — דער אומעטיקער אימאַזש און טאַן מיטן אויפ־שפּיל פון הייטערקייט פון פריידיקע מינוטן. די וועלט איז שיין און גוט; זי קאַן זיין שיין און גוט. אַנישט, וואַלט ער דאָך נישט געקאַנט זינגען און דערציילן זיינע ווונדערלעכע לידער פאַר קינדער. מאַני לייבס קינדערלידער! געדענקט איר דעם „יינגל צינגל כוואַט“, דאָס „ליד פון ברויט“ און „ווונדער איבער ווונדער“? ביז אַנאָמלט, ווען יידישע קינדער האָבן אין די שולן און אין די היימען געזונגען יידישע לידער, ווען יידישע לידער פלעגן ווערן רעציטירט — ביז דעמאָלט זענען דאָך אַט די לידער געווען פון די סאַמע לעבעדיקסטע און פאַפּולערסטע אין דער יידיש־קינדער־ישער וועלט. איך ווייס נישט ווי ביי אַנדערע, נאָר מיר דאַכט זיך, אַז אַ דיכטער וואָס שרייבט קינדערלידער איז טאַפּלט אין באַדייט און ווערטיקייט. און נישט נאָר ווייל ער מוז טראַגן אַ ליבשאַפט צו די אַרנטלעכע און צאַרטע וועזנס. ער שטייט דאָך אויך פאַרן סאַמע ראַפינירטסטן און אוממיטלבאַרסטן לייַע־נער — דאָס קינד.

אין דער קינדער־וועלט — האָט מען געזאַגט וועגן מאַני לייבן — איז ער געקומען נישט ווי קיין אורח אָדער גר. דעם זעלבן הימל, וואָס ער האָט אויסגעטרוימט פאַר גרויסע, האָט ער מיטגעבראַכט פאַר זיי. אַט ווי שפּילעוודיק, האַרציק און יינגל־צינגל־כוואַטעדיק ער איז אין זיין „אַ זון מיט אַ רעגן“:

מיט די זילבערנע פּיסלעך

לייכט, לייכט און לינד

האַט געטאַנצט דער רעגן

מיטן גאַלדענעם ווינט.

אברהם ליס

האַט געטאַנצט דער רעגן
אין זיין העלער קרוין
איבער ליכטיקע גאַסן —
איבער עלפנביין.

די וואָס קענען נישט די שאַפונגען פון מאַני לייבן, זאָל זיי חלילה נישט
איינפאַלן צו טראַכטן, אָז זיין ליד איז געבונדן בלויז צו אויסדרוקן פון זיין
שטימונג, צו זיין שפּירונג, צו זיין דיכטערישער ראַמאַנטיק. אמת, ער זוכט
נישט און ווענדט זיך נישט צו אַלע פאַרלויפענישן און געשעענישן. אָבער
אַ פיבערדיקער און אייפערדיקער נעמט ער אויף, צום אַלעם ערשט, דעם
אַלועלטישן הומאַנעם ווילן, פאַר וועלכן ער איז אפילו אין די יונגע יאָרן
געזעסן אין צאַרישער תּפּיסה. זיין דראַנג איז געווען פאַר אַ יושרדיק, פּריי
לעבן. דער לויטערער קינסטלער און שפּראַך־מפּונק באַגלייט טאַקע נישט אַט
דעם שטרעבן זיינעם מיט קיין סאַציאַלן פּאַטאַס, מיט קיין שטאַרקע ווער-
טער. ער ווירקט דאָ אָבער טיפּער מיט זיין אַנדערשדיקן טאָן, מיט זיין
פּאַלקסטימלעכן בילד, מיט ראַפּינירטן דיכטערישן אויסדרוק, מיט זיין
אייגנאַרטיקער מעלאָדישקייט.

„דאָס מוזיקאַלישע — אין דער יידיש־פּאַעטישער טראַדיציע — שרייבט
מאַנגער אין אַריינפיר צו דעם בוך — איז געווען דאָס יידישע פּאַלקסליד.
די „יונגע“ האָבן דאָס דערשפּירט און זיך דערפּרייט מיט דעם פּאַלקסליד.
מאַני לייב... האָט מיטן פּאַלקסליד־קלאַנג אין די אויערן געשאַפן אמתע לירי-
שע פּערל, לידער, וואָס געהערן צו די שענסטע אין אונדזער ליטעראַטור...
די יידישע מוזע — אַ מין סינדערעלאַ, וואָס האָט ערשט נישט לאַנג
באַוויינט אירע יונגע יאָרן אונטער דער חופּה, ווען דער בדחן האָט איר
אַריינגעגרייצט זיינע הייזעריקע מוסר־גראַמען. — די יידישע מוזע מיט איר
אייגענער פּרייד און אייגענעם טרויער, זי האָט אַנגעהויבן זינגען, און דער
בדחן איז נעלם געוואָרן...”

אוודאי איז מאַני לייב, ווי אַנדערע גרויסע דיכטער און קינסטלער,
געווען אַ געראַטענער אויפוואַקס פון שטייגער און גאַנג, פון דורותדיקער
יידישער שאַפונג. „ער האָט געהאַט וואַרצלען אין אַ יידיש־פּאַעטישער טראַ-

אין זכות פון ווארט

דיציע. זיין ליד איז געווען אַ שטאַפל העכער. זיין ליד — אַ ראַפּינירטע אַוואַנטורע, ווי מאַנגער רופט עס אַן — וווּ שאַטן פּאַרט זיך מיט שאַטן און די פלייט מיטן האָרן“.

...ער איז געווען דער שאַרמאַנטער פּרינץ פון דער יידישער ליריק. יעדער מאַטיוו, וואָס ער האָט אַנגערירט, האָט גענומען ציטערן, זינגען מיט עכטיקייט און איבערלעבונג. מיט זעונג און אַנטפלעקונג. אפילו זיינע באַלאַדן, וואָס זענען פּאַלקסטימלעך און פּאַלקסטאַניק, טראַגן אין זיך דעם חותם פון דיכטערישער אַריסטאָקראַטישקייט. והראיה, וויזט אַן מאַנגער: „געמט דעם שניידער-מידל-מאַטיוו אין דער יידישער פּאַעזיע פון פּרץ-ווינטשעווסקי-ראַזענפעלד — אין מאַני לייבס ליד „אויף דער פינפטער עוועניו“:

אויף דער פינפטער עוועניו, אין אַ ווייסן מויער,
אין אַ ווייסן מויער, אויפן דרייצנטן שטאַק,
נייען מיידלעך און וואַרטן אין דער בלייכקייט פון טרויער
אויפן פּוילן סיגנאַל פונעם אַוונט-גלאַק.

נאָר דער גלאַק שלאַפט פּויל אין אַ זומפּ פון שטונדן,
און דער טאַג ליגט קראַנק אין דעם שטיין פון ווענט,
און די נאָדלען וויינען און באַוויינען ווונדן,
און דאָס זייד שאַרכט, שאַרכט אין די מיידלשע הענט...

ווייסער זייד, ראַזער זייד, פּיאַלעטער און בלאַער,
און די נאָדלען וויינען דין און טויב.
און די זון אויף די פענצטער אין דער בלייכקייט פון טרויער
קריכט אין די הייסע זיילן פונעם גרינעם שטויב...

און די נאָדלען וויינען און באַוויינען ווונדן.
און דאָס זייד שאַרכט, שאַרכט אין די מיידלשע הענט,
און דער טאַג ליגט קראַנק אין די ווונדן פון שטונדן
איבער מיידלשע הענט, אינעם שטיין פון די ווענט.

אברהם ליס

איך האָב געבראַכט דאָס גאַנצע ליד נישט כדי צו אילוסטרירן דאָס טיפישע און באַקאַנטע אַרבעטער־ און שאַפ־מיליע פון יענער צייט. איך וויל דאָ אַנדייטן אויף דער כאַראַקטעריסטישער שטימונג און אַטמאָספּער, אין וועלכער מאַני לייב איז מסוגל צו דערהייבן אַט די סאַציאַלע און שטייגערישע בילדער.

דאָס איז מאַני לייבס גרויסקייט, זיין באַזונדערקייט און אַריגינעלקייט אין דער יידישער דיכטונג.

אביגדור המאירי

אביגדור המאירי איז אַ קאַלירפּולע געשטאַלט אין דער העברעיִשער ליטעראַטור. ער איז אַ דיכטער מיט פאַרנעם, אַ דערציילער און אַ ראַמאַניסט, ער איז אַ טעמפּעראַמענטפּולער פּובליציסט, אַן איבערזעצער פּון וויכטיקע ווערק פּון דער וועלט־ליטעראַטור, אַ פאַרשער און אַנטפּלעקער אין דער העברעיִשער שפּראַך, אין תנ"ך, אַ פּיעסן־שרייבער און אַן עסייִסט. און ועל כּולם איז ער אַ געזעלשאַפטלעכער מענטש און אַן עקשנות־דיקער קעמפּער פאַר אידעען, וואָס דאַרפן באַשיינען און באַגליקן אונדזער וועלט — און דעם ייִדישן לעבן.

ער שטאַמט פּון אַ לאַנד, וואָס האָט יונגע קינסטלער אָנגעהויכט מיט געוואַנטקייט און טראַציקייט. אונגאַרן האָט אַ שם מיט אירע קעמפּערישע טאַלאַנטן. און אביגדור המאירי (מנחם פאַיערשטיין, ווי ער האָט אַ מאַל געהייסן) האָט אין זיין יוגנט איינגעזאַפט סיי דאָס טראַדיציאָנעלע ייִדישע און אַלטפּאַלקישע פּון זיין טאַטן און זיידן, סיי דאָס ראַמאַנטיש אומרוֹיקע פּון זיין קאַרפּאַטאָרוסיש־אונגאַרישער סביבה, המאירי שטאַמט פּון יידן לַמְדַּנִּים, תּלְמִידֵי חֲכָמִים און קענער פּון העברעיִש.

זיין זיידע פּון דער מאַמעס צד, אַ גוטבאַזיצער, ביי וועמען אַביגדור המאירי האָט זיך אויסגעהאַדעוועט, איז געווען פּון די ערשטע העברעיִשע צייטונגס־לייענער אין אונגאַרן. איז דען אַ חידוש, אַז דאָס קינד האָט זיך פאַרהיימשיט און פאַראייגנט מיט העברעיִש און אַז זי איז געוואָרן די שפּראַך פּון זיין דענקען און שאַפן? שפּעטער צו לערנט ער אין דער פּרעשבורגער ישיבה און צו פּופּצן יאָר ווערט ער אָנגענומען אין דער מיטלשול פּון די רעפּאַרם־ראַבינער אין בודאַפעשט. אַט אַזוי קייטלט זיך און פאַרמירט זיך אויס ביי אים, אויף יאָרן שפּעטער, די פאַרבינדונג פּון דעם וועלטלעכן און ייִדישן נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. און הגם המאירי וויל זיי דערפירן צו שלמות, צו גאַנצקייט און באַהעפטונג, געלינגט עס אים

אברהם ליס

נישט תמיד. און ער זאגט אליין וועגן דעם אין זיינס אַ ליד, וואָס איז מער ווי אַן אַנדייטונג פון זיין געראַנגל און אינערלעכן פילן, פון יידישקייט און וועלטלעכקייט :

ביי די מזרח־טייכן זיצט די ערשטע,
און פון אירע אויגן קוקט אַרויס דער גאַט פון שלום ;
ביי די מערב־טייכן זיצט אַ צווייטע,
אַ פאַרטרוימטע אין אַ רויטן חלום.

זאָגט ריכטיק וועגן דעם דער איבערזעצער מ. יאַפע: * „באַהערשט אים דער רויטער חלום, טאַנצט אַרויס זיין הפקרדיק צעקלונגען ליד „שירת יתומתי“ און אַנדערע לידער מיט זייערע כלומרשט שיכורדיקע, צעהוליעטע באַגלייטונגען. קוקט אָבער אַרויס פון זיינע אויגן דער גאַט פון שלום — גייען אויף ביי אים די האַרציק רירנדיקע ניגונים פון די „מוטער־לידער“, די זוינקע ארץ־ישראל־לידער, די משיח־לידער, די תפילות, און בכלל די יידישע באַציאָנאַלע געזאַנגען“...

אַביגדור המאירי האָט אין דער העברעישער פּאָעזיע אַריינגעפירט דעם עקספּרעסיאַניסטישן טאָן. ווי אַ דיכטער און ווי אַ וואַרטקינגסטלער מיט באַזונדערע אַייגנשאַפטן, איז געווען פאַר אים נאַטירלעך די דאָזיקע ריכטונג. זיין שטורמישע און דינאַמישע נאַטור, זיין שאַרפע וויזיאַנער־ישקייט, זיין אומרו און געוואַגטקייט האָט געלייגט דעם חותם אויף אַלע זיינע שאַפונגען, סיי אין פּראָזע, סיי אין דער פּאָעזיע.

זיינע ערשטע לידער, וואָס ער האָט פאַרעפנטלעכט, האָבן באַלד איבער־ראַשט דעם דעמאָלטיקן העברעישן לייענער. זיי האָבן נושאַ חן געווען ביי ביאָליקן, וועלכער האָט זיי געדרוקט אין זיין זשורנאַל „השלוח“. אין המאיריס ליד איז געווען אַ נייער צוגאַנג, אַ נייער סטיל און אַ נייער ריטעם. אַט ווי אַנדערש ער זינגט אפילו וועגן אַזאַ „באַקאַנטן“ מאַטיוו, ווי „פון דער יידישער פּיין“:

* די ציטאַטן זענען פון מ. יאַפעס איבערזעצונגען.

אין זכות פון וואָרט

צוויי אויגן דאַרשטיקע, פאַרשפּאַרט אין שאַרבן —
דורך זייער פאַרהאַנגט שפּילט דער נישט אין זיין צענשווינד.
רבּונו של עולם,
ס'איז קראַנק און שוואַכזעיק אַזוי דיין לייבלעך קינד.

נישט טריף געזאַנג מיר דורך דיין גרויסער זון־שיין —
איך קאַן אויף דיר נישט קוקן, ס'איז מיין אויג פאַרבלענדט.
רבּונו של עולם,
צעטייל דיין שיינקייט, ווי די גראַנס אין די הענט.

ס'איז שטאַרק אַזוי די שיין, און אַזוי יידישעלעך — מיין לשון.
און מיין ירושה איז מיין וואָרט, וואָס איז פאַרטערט.
רבּונו של עולם,
צי דען האַסטו גערעדט אַ מאַל און כ'האַב ד'ך נישט געהערט ?

המאירי איז פון די ערשטע, וואָס האָבן דורכגעבראַכן אַ נייעם וועג אין
דער העברעיִשער דיכטונג. ער געהערט צו די יחידים, וואָס האָבן פאַר־
וואָרפן די אַלטע נוסחאות פון מליצה און פון סענטימענטאַל פאַרוויגנדיקער
שירה. מוזיקאַלישקייט און אַפגעהיטענער ריטעם איז תמיד דאָ אין זיין ליד.
אַבער צו דעם איז אויך פאַראַן דער אינהאַלט און אַטעם פון צייט און סביבה.
נישטאָ ביי אים די געצערטלטע, געפלעגטע און צוגעקליבענע ווערטער. נאָר
להיפּוך, זיין פּערז איז געלאָדן מיט אַפּענעם און נאַקעטן אויסדרוק, מיטן
אויסדרוק פון תקופה און פון די געשעענישן וואָס זענען געוואָרן ווענדפונקטן
אין זיין לעבן און שאַפן, וואָס האָט באַאיינפלוסט זיין גאַנג און גורל שוין אין
אַנהייב פון זיין דיכטעריש־שרייבערישער געשטאַלטיקונג:

אונדזער נאַציאָנאַלע אויפּוואַכונג, דער העראַישער אויפגיין פון בויער
און פּיאַנער, די חלוצישע באַוועגונג אין די אַלטע היימען אין איראַפּע. און
באַלד נאָך דעם עפּעס אַנדערש, דאָס פאַרקערטע. די ביטערע דערפאַרונג
פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, וואָס ברענגט מיט זיך נויט און אומגליק
און פאַרשקלאַפונג. אַביגדור המאירי האָט זיך אַנגעשלאָסן ווי אַ פּרייוויליקער

אברהם ליס

אין דער אונגאַרישער אַרמיי. און זייענדיק שוין אַן אַפיציר, אַריינגעפאַלן אין רוסישער געפאַנגענשאַפט. אַט די איבערלעבונגען פון מלחמה, דער מלחמה-גרױל, װאָס ער האָט געפילט און דורכגעמאַכט, די פאַרשיקונג װי אַ געפאַנגענער קיין סיביר, — דאָס אַלץ באַקומט אַ שטאַרקן און קינסטלעריש-אוממיטלבאַרן אויסדרוק אין זיין בוך „ספר השירים“, אין די סעריעס „טעם מיתה“ און „בפרדס הצעיר“. ס'איז דער אויסגעשריי צו דער װעלט, ס'איז אַ װאַרענונג קעגן די רציחות און בלוט-פאַרגיסונג, פון איינעם, װאָס האָט זיך באַטייליקט אויפן שלאַכטפעלד. יא, און אפילו דאָרט און דעמאָלט אויך דערפילט די באַזונדערע שנאה צום ייד, אין אַ װעלט פון האָס און געפאַר.

פון ספעציעלער באַדייטונג זענען אַביגדור המאיריס לידער פון דער ערשטער װעלט-מלחמה. אַבער נאָך מער װי אין ליד קומען אַט די בילדער און איבערלעבונגען און זיינע באַטראַכטונגען װעגן דעם װאַנזין און פאַר-ברעכן פון מלחמה אין זיינע דערציילונגען פון יענער צייט, אין זיין בוך „השגעון הגדול“ (דער גרויסער װאַנזין), װאָס האָט געמאַכט אַן אויפטרייס-לענדיקן איינדרוק הן מיט דער אויטענטישקייט און הן מיט דער געװאַנטער און דרייסטער שילדערונג. ס'איז דאָכט זיך דאָס איינציקע גרויסע װערק אין העברעיִש, װאָס ברענגט אַרויס אין אַזאַ פאַרנעם די ערשטע װעלט-מלחמה. און ס'װילט זיך זאָגן : דאָס בוך איז דערשינען שוין נאָך דעם װי ס'זענען אַרויס װערק פון שרייבער אין דער װעלט-ליטעראַטור, װי אנרי באַרביס, ראַמען ראַלאַן און דאָס אין יענער צייט אַזױ פאַפולער געװאַרענע װערק פון רעמאַרק „אויפן מערב-פראַנט נישטאַ קיין נייעס“. װאָלט דאָס בוך פון המאירי דערשינען אין איינער פון די װעלטשפראַכן, אין אַ שפראַך װאָס קען געלייענט װערן פון מיליאָנען, איז גאַר קיין ספק נישט, אַז דער אַפּקלאַנג פון אַט דעם װערק װאָלט געװען אַן אַן ערך גרעסער. פון דעם „השגעון הגדול“ גייט אויף דער טיף מענטשלעכער און טיף יידישער רוף קעגן מענטשנמאַרד, קעגן דעם אַלעם בייזן, װאָס מלחמה טראַגט אין זיך, און באַזונדער די לידן פונעם ייד, אפילו װען ער איז אַ קעמפער אויפן שלאַכטפעלד.

ס'איז באַװוסט, אַז אונװערסאַלע שאַפונג בלייבט שטענדיק אַקטועל.

אין זכות פון וואָרט

און כדאי צו באַמערקן, אַז די ליטעראַטור פונעם צווייטן וועלטקריג האָט נישט „פאַרשאַטנט“ דעם ווערט און די באַדייטונג פון המאיריס „השגעון הגדול“. פאַרקערט, אָט דאָס ווערק, ווי אַלע אַנדערע פון פאַציפּיסטישער טענדענץ, איז געווען דער אַנזאָגער און וואָרענער קעגן דעם, וואָס עס קען קומען — אויב די וועלט וועט פאַרגעסן די ערשטע וועלט-מלחמה. מיר ברענגען דאָ צוויי סטראָפּן פון די „מלחמה-לידער“, וואָס האָט אין זיך אי די דיכטערישע רויקע געפרעסטקייט, אי די שטורמישע אַנלאַדונג — „אַ ראַזער פּלעק“:

דאָס איז דער וועג, און צו גיין אויף איס בין איך
מיט הערלעכן טרויער שוין לאַנג אַ געגרייטער;
און גוט וואָס מיין פוס איז געווענדט צו גיין ווייטער,
און גוט וואָס אַ וועג איז נישטאַ שוין קיין צווייטער.

און גוט וואָס איך האָב נישט ווער ס'זאָל מיך פאַרהאַלטן,
קיין זיכערע צוקונפט, קיין מענטש צו געדענקען;
און כ'האָב נישט קיין ווייב און קיין הויז און קיין גאַרטן
און כ'האָב נישט נאָך וואָס און נאָך וועמען צו בענקען.

גרויס איז, פאַרשטייט זיך, אביגדור המאיריס צושטייער צו דעם מאַטיוו און צו דעם געזאַנג פון ארץ-ישראל. זיין עולה זיין (אין יאָר 1921) איז געווען פאַר אים די פאַרווירקלעכונג פון אַ גרויסן חלום. און טאַקע ווי אין אַ חלום איז ער אַרומגעגאַנגען איבער די זאַמדיקע וועגן און שטעגן און אויסגעזונגען זיין ליד מיט התלהבות און מיט יענער אויסטער-לישער בענקשאַפט, וואָס האַלט נאָך אַלץ אָן, אפילו ווען מ'האַט שוין דערגרייכט דעם ציל. און זאָל דערמאַנט ווערן, אַז געקומען איז המאירי קיין ארץ-ישראל שוין מיט אַ סטאַזש פון אַ העברעישן און אונגאַרישן שרייבער, און צוויי פון זיינע פיעסן האָט מען שוין געהאַט אויפגעפירט אין אונגאַרישן טעאַטער. אַבער דאָ זענען אויפגעגאַנגען אין אים נייע שעפּערישע כוחות. אין זיין ליד „משיח“, און אין זיינע אַנדערע לידער פון דעם כאַראַקטער,

אברהם ליס

קומט באַלד צום אויסדרוק די טיפע איבערלעבונג און געפיל־אויסברוכן, געזאַנגען פון פרייד און דערהויבונג, געזאַנגען פון פיאַנערנטום, פון חלוצים. אָבער באַלד באַוועלטיקן המאירין אויך אַנדערע געפילן. עס צעשטור־רעמט זיך אין אים פאַרביטערטקייט און קעגנערשאַפט צו די, וואָס זיצן זיך רויק און זאַטקייט האָבן זיי אין זינען — נאָר זיך און זייער מעמד. ס'איז ליבשאַפט צום לאַנד, געמישט מיט אומרו און אַנטווישונג... פאַרערונג פאַר די טאַטן און טוונגען, און פיינדשאַפט צו די וואָס גייען אַרום צופרידענע און גלייכגילטיקע צו אַלץ... ראַנגלען זיך אין המאירין די געפילן און שטימונגען — פרייד און ספקות, אומעט און דערהויבונג. און מיר שפירן עס אין זיין ליד, און נאָך מער אין זיינע אַרטיקלען און פעליעטאַנען. פאַראַן אין זיי עפעס פון דעם אומרו, פון דעם פחד פאַר צופרידנקייט, וואָס עס האָט געהאַט י.ה. ברענער... און דאָך איז מנצח זיין ליד, וואָס באַזינגט די גרויסקייט פונעם היינט און אונדזער העראַזישן עבר — זיין „פסח אין ירושלים“:

גלוסט־מלאכים האָבן היינט געזונגען אין ירושלים —
אַזוי פיל פּרילינגען האָבן מיך פאַרנומען,
און זון צעאַטעמט אויך סקעלעטן טויט־פאַרקוואַרט.
— זייט מיר געבענטשט, איר ריחות, די שלוחים פונעם
פרוכט־גאַט,

איך וואַרט דאָך היינט אַזוי און וואַרט
אויף אַ משיח, פירער צי פאַרפירער, ווער עס זאָל נישט
קומען —

ער זאָל נאָר קומען!

ס'איז פסח היינט און ס'איז נישטאָ קיין סוף פון גלויבן.

המאירי האָט געשריבן אַ סך ארץ־ישראל־דערציילונגען, וואָס טיילן זיך אויס מיט דער אַנדערשקייט פון סטיל און שילדערונגס־שפראַך. באַזונדערס איז באַקאַנט זיין בוך פון קבוצה־לעבן „תנובה“. און לאַמיר אויך דערמאַנען דאָס בוך „המשיח הלבן“, ווו ער שילדערט די צעטומלטע און דערשלאַגענע

אין זכות פון ווארט

אייראפע ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה. גרויס איז די שפע פון אביגדור המאיריס שאפונג, וואָס נעמט אַרום אַלע זשאַנערן און כמעט אַלע געביטן פון ליטעראַטור, אפילו פאַלקלאָר און שפראַכפאַרשונג איז אויך אין קרייז פון זיינע פאַראינטערעסירונגען און אַרבעטן.

מיט עטלעכע יאָר צוריק האָט ער אָפגעדרוקט אין „די גאַלדענע קייט“ אַ ביז גאָר טשיקאַווע אַרבעט וועגן זיין באַציונג צו יידיש. איז עס נישט נאָר אַן אינטערעסאַנטע מערקווערדיקע באַטראַכטונג וועגן זיין באַנעם און אַפשאַץ פון יידיש. עס פאַרמאַגט אויך דעם חן און די פיקחות און די סאַטירע און עלעגאַנץ פון המאיריס פאַרעם און סטיל. נאָך מער, אין דעם אַרטיקל באַקענען מיר זיך מיט דעם געדאַנקען־גאַנג און מיט די ענדערונג־גען, וואָס זענען געקומען אין באַצוג צו יידיש און יידישער שאַפונג. זאָגט המאירי אין זיין אַרטיקל, וואָס הייסט „עברי־טייטש־יידיש“:

„די יידישע שפראַך האָט געשאַפן אַ פאַלק אינעם ראַנגלען זיך מיט די טויזנט קייטן פונעם גלות, וואָס האָט אים נישט געלאָזט אַטעמען אַ ביסל פרייע לופט. האָט זיך דאָס פאַלק געמאַכט פרייע לופט כאַטש ביי זיך אַליין, אין דער שפראַך. דאָס האָט אים קיינער נישט געהאַט אַריינצורעדן: אַ ביסל הפקות. און ס'באַגלייט אים אַ פאַלקסליד: אַ פאַלקסליד, וואָס איז אַן אַרסע־נאַל פול מיט ליבע, צערטלעכקייט, טרייסט, האַפענונג, אומעט, אימפעט, שטאַלץ, בענקשאַפט, קינדישקייט און וועלטווייטיק. אַט די „אַנאַרכיע“, וואָס לשון יידיש איז אַזוי געבענטשט דערמיט, איז אַ צוציונגס־מאַגעט פאַרן אמתן דיכטער, וואָס איז גרייט צו שטאַרבן פאַר אַ קלייניטשקן לופט־פענצטערל נאָך פרייהייט“ —

פרייהייט — דאָס איז דער באַגלייטמאַטיוו, דער לעבנס־אידעאַל פון אביגדור המאירי.

א. סוצקעווערס כל-נדרי-פאָעמע

פון א. סוצקעווערס דיכטערישער שאַפונג וואָלט מען געקאָנט אויסטיילן אַ באַדייטנדיקע זאַמלונג לידער און פּאָעמעס וועגן זיין היימשטאָט: לידער פון אַ מאָל, לידער מיט וואַרעמער היימישקייט, מיט סוצקעווערס אייגנדיקן ליריזם, לידער פון ווילנער פּייזאַזש און ווילנער שטימונג אין סוצקעווערס אויסגעשליפענעם און געמייסטערטן וואָרט; און ווילנע פון געטאַ און פּיין, הונגער און יסורים, ווען „מיר האָבן ווי פינגער געשטרעקטע דורך גראַטן צו פּאַנגען די ליכטיקע לופט פון דער פּריי“ — און די געשטאַלטן פון געטאַ: „זיי ליגן מיד. זיי ליגן גראַ, די הונדערט גליווערדיקע שכנים. און קיינעם פנים איז נישטאַ, וויל ס'איז קיין ליכט נישטאַ ביי קיינעם“.

סוצקעווערס שילדערונג און זיין אויסגעצאָפּלטער בילד פון יענע ווילנער טעג איז אַ באַזונדער דיכטעריש דערהויבנדיקער קאַפיטל אין זיין פּאָעטישן שאַפן. אַט איז די „לערערין מירע“, די האַרציקע און צו מסירת-נפש גרייטע ווילנער לערערין; מיר קומען צו דער באַהעלטעניש, אין דער הייל אויף „סטראַשוֹן-גאַס צוועלף“; מיר איבערלעבן דעם טיפּסטן ווייטיק אויף דעם טראַגישן אומקום פון „מיין מאַמע“ און די „געזעגעניש“, וווּ ס'קומט צום אויסדרוק די צוגעבונדנקייט און ליבשאַפט צו זיין היים.

דו ביסט מיין ערשטע ליבע און אַזאָ וועסטו פאַרבלייבן.
איך טראַג דיין נאַמען דורך דער וועלט
ווי ס'האַט מיין ווייטער זיידע
געטראַגן דורכן מידבר-פּלאַס דעם מיישכן אויף זיין אַקסל.
(אַ זיידע מייןער, האַסט דאָך אויך געהאַפט צו זען אַ ברעג!)
און וווּ איך זאָל ניט וואַנדערן —
עס וועלן אַלע שטעט
פאַרוואַנדלען זיך אין דיין געשטאַלט.

אין זכות פון ווארט

איך האב פון דאָס ניי געלייענט סוצקעווערס לידער פון יענעם ווילנער פעריאָד און די לידער פון נאָכן מבול, וואָס זענען אַריין אין די זאַמלונגען „די פעסטונג“ און „יידישע גאַס“, און דערשפירט ווידער אַ מאָל זיין דיכטער־רישע אָנגעציילטקייט, זיין אויסערגעוויינלעכע זעוודיקייט, זיין סענסיטיוויטעט פאַר קלאַנגען און פאַרבן און זיין מייסטעריש באַנייען דאָס יידישע וואָרט און דעם פּאָעטישן אויסדרוק, און בין באַהערשט געוואָרן פון דעם דיך־קינסטלערישן און דיכטעריש צעפליגלטן אַטעם.

אין די שאַפונגען פון יענער מאַימדיקער געטאַ־און אומקום־אַטמאָספער טיילן זיך באַזונדערס אויס די געשטאַלטן און די בילדער פון דער דראַמאַ־טיש־העראַישער פּאָעמע „כל־נדרים“.

די פּאָעמע איז געבויט אויף אַן אויטענטישער פּאַסירונג, וועלכע האָט זיך פאַרלאָפן אין ווילנע, אין דער כל־נדרים־נאַכט פון יאָר 1941. דער הויפּט־העלד פון דער פּאָעמע, זכריה, האָט עס איבערגעגעבן דעם דיכטער. זכריה איז פון זיין גאַנצער משפּחה פאַרבליבן אַליין, און פון זיין שטילער טענה צו גאַט דערוויסן מיר זיך :

מיט זיבן טעמפע טווערדן האָט געשלאָגן מיד זיין שטראַפונג,
מיין אַלטער קראַנקער טאַטע האָט אַליין די גרוב געגראָבן.
מיין ווייב איז, מיט אַן אייניקל ביים ברוסט, איר לעצטע האַפונג,
אוועק, ווי צו אַ שמחה, אין דעם קעניגרייך פון ראָבן.

פינף זין האָב איך געהאַט אַ מאָל, ווי פינף געטרייע פינגער,
און זיי האָב איך פאַרטרויט מיין לעבן נאָך מיין טויט צו שפינען.
מרחם האָסטו זיך געווען, געמאַכט מיין אַלטקייט גרינגער :
האַסט איינציקווייז אַראַפּגעהאַקט און מיד געלאָזט ביים זינען.

ס'זענען שוין פאַר אונדז נתגלה געוואָרן אַ סך טראַגישע נסיונות, פאַר וועלכע דער יחיד איז געשטעלט געוואָרן אין די יאָרן פונעם לעצטן חורבן. מיר ווייסן שוין פון אַזוי פיל מסירת־נפש, טראַגיק און טראַגישער גבורה, וואָס נישט אַלע מאָל קען אונדזער געדאַנק דאָס באַנעמען. און ווי אויסטער־

אברהם לייס

ליש דאָס זאָל נישט זיין, גראַד דורך דעם קינסטלערישן לבוש, דורך דעם דיכטערישן געמעל זעען מיר וואָרער אַט די טראַגישע איבערלעבונגען. אויך דאָס אומבאַגרייפלעכע אין דער פּאָעמע „כל־נדרים“ ווערט פאַר אונדז פאַרשטענדלעך, ווען סוצקעווער ברענגט עס אַרויס מיט זיין אייגנאַרטיקער שטימונג און איבערלעבונג אויפן פּאָן פון טיפּסטן מענטשלעכן עלנט און אַפּהענטיקייט. ס'איז די נאַכט פון כל־נדרים אין געטאַ:

האַבן זיך צונויפגעקליבן פאַרמעטענע יידן,
פון בוידעמער פאַרשפּונענע
און ברונעמדיקע קעלערט,
אין לויכטנדיקער קלויז פון ווילנער גאון.

דאָס זענען שוין שאַטנס פון מענטשן, אַבער ס'וויילט זיך נאָך לעבן,
כאַטש לעבן נאָך „שטיקלעך טעג“, נאָר אַט בלייבט הענגען אַ קול, ווי אַ
חלף־סכּנה — און:

אויף ליפּן פאַרברענטע,
ביי יונג און ביי גרייז
בלייבן די תּפּילות פאַרפרוירן.
איין.

און זכּריה דערציילט:

נאָר ווען ס'איז די מחנה מיט ביקס און געפּילדער
אין פּאַליש אַרײַן, האָט אַ כּוח אַ ווילדער
אַ רײס מיך געטאַן ווי אַ בוים פון אַ גאַרטן.

די מחנה מיט ביקס פירט אים אַוועק, און ער טראַכט וועגן דעם מאַדנעם

גורל:

אויב ניט קיין מתים, וואָס וואָרטן זיי רויזן
אויף שאַרבן־געקראַץ, אויף באַשטימטער צעשטערונג?

אין זכות פון ווארט

יידן, די אייזערנע ווענט זענען שפינוועבט,
יידן, אַקעגן דעם טויט אַ פאַרשווערונג.

אין דער דאָזיקער אַטמאָספּער פון ערב אומקום גייט אויף ווי אַ העל
ליכט זכריהס שטומער רופן צו אויסגעמוטשעטע יידן אין תפיסה. דאָס
איז סוצקעווערס שטילער גלייבן אין וועלט און מענטש, וואָס ביי זיין גאַנצן
יאָזש און צעפּייניקטן געמיט איז ער נישט פאַרצערט געוואָרן :

זאָלן זיך שליטן צעוואָרפענע קנאַכט,
זאָלן אַ שלאַג טאָן געבונדענע שטראַמען.

און דאָ, אין תפיסה-קאָמער, קומט פאַר אַן אויסטערלישע באַגעגעניש,
וואָס די פאַרווירטע צייט האָט צונויפגעבראַכט. זכריה, דער פשוטער ייד פון
זאָולס הויף אין ווילנע, דערקענט דאָ זיין זון, דעם רויטאַרמייער, וועמען
ער האָט שוין צוואַנציק יאָר נישט געזען.
אַט די אומגעוויינלעכע סצענעס, אַנגעשפּאַנט מיט דער טיפּסטער
מענטשלעכער טראַגיק, דערפירט דער דיכטער צו דעם אויסטערלישן און
אַטעם-פאַרכאַפּנדיקן אויסלאָז.

איינציקאַרטיק איז דעם דיכטערס אויסדרוקקראַפט ביים שילדערן די
באַנעמונג פון טאַטן צום זון אין איר שטייגערישער אַנטוויקלונג.
אַט ווי סוצקעווער שילדערט, ווי אַזוי דער טאַטע דערקענט דעם זון:

און ס'טוט מיר אַ פּלאַץ, ווי אַ שויב, די נשמה :
— ס'איז ער, מיין פאַרשוונדענער זון, ס'איז מיין יאָמע !
איך האָב דאָך באַגערט אים צו זען...

— — — — —
ווי עלנט עס וואָגלט דער קנייטש אויף זיין שטערן !
די שפיציקע הוט — מיט אַ בלוט-רויטן שטערן
און ס'לייב אין צעפּליקטן שינעל !

אברהם ליס

אַ טיפער געראַנגל קומט פאַר אין זכריהס נשמה. ס'איז זיין איינציקער
זון, דער איינציקער לעבנגעבליבענער פון זיין משפחה. אָט איז ער אַזוי נאַענט
צו אים, צו דעם קראַנקן, צעוונדיקטן גוף. נאָר:

ניין!

ער טאָר ניט זיין טאַטן דערקענען,
טויזנט מאָל טאָזערער וועט זיין דער צענטיגער,
איך מוז פאַרהאַקן דעם טוד אין אַ פּורעם,
ווייל פאַראַן אַזאַ פּרייד, אַזאַ סמיקע פּרייד,
וואָס איר אין פאַרגלייך איז אַ שפּילכל יסורים.

די אויסערגעוויינלעכע שטימונג וואָס קומט אויף פון טאַטנס און זונס
שמועס, ווען דער טאַטע גילט נאָר פאַר אים ווי אַ שכן פון זיין טאַטע-מאַמע-
היים, ווירקט אי דערדריקנדיק, אי דערהייבנדיק מיט דער עקשנות און ווער-
דיקייט פונעם אַלטן זכריה. דעריבער ווערט שוין אויך קינסטלעריש מעגלעך
(אין דער ווירקלעכקייט איז עס דאָך פאַרגעקומען), אַז דער אַלטער טאַטע
פאַלגט דעם געבאַט פונעם זון, ער דערשטעכט אים מיטן קינזשאַל, וואָס
דער זון, דער רויטאַרמיער דערלאַנגט אים, כדי נישט אַריינצופאַלן אין די
הענט פון די פינצטערע הענקער.

סוצקעווער פאַרענדיקט די איינציקאַרטיקע פאַעמע, וואָס איר אינהאַלט
איז, אַן ספק, מער וואָר ווי וויזיע, מיט פאַלגנדיקע שורות:

אַזוי האָט אין אַ יאָר אַרום דערציילט מיר
אין געטאָ, צו כל-נדר, ער אַליין,
דער איובדיקער ייִד, און אַפגעשילט מיר
דעם גורל זיינעם ביזן סאַמע ביין.

ס'איז איינס פון די מערקווערדיקסטע שאַפונגען אין אונדזער חורבן-
ליטעראַטור.

ש. שלום אין יידיש

ש. שלום איז איינער פון די וויכטיקסטע שאפער און ווערדיקסטע פארשטייער פון דער מאַדערנער העברעיִשער פּאַעזיע. ער איז מאַדערן אין דער פּאַרמירונג און אין אימאָזש פון זיין ליד און ער איז מקורותדיק יידיש און טיף מענטשלעך אין זיין אינהאַלט און מאַטיוו.

אַז מיר באַקענען זיך מיט זיין לעבנסוועג, איז אונדז נישט נאָר לייכט צו דערקענען, וואָס עס זענען געווען די אַנרעגונגען, די איינפלוסן אויף זיין דיכטערישער שאַפונג. מיר זעען אויך ווי די פאַרלויפּענישן, די ביאָגראַפּישע פרטים האָבן געשטאַלטיקט אין אים די דיכטערישע פּערזענלעכקייט.

ש. שלום — שלום שאַפּיראַ — איז אַן אַפּשטאַמיקער פון אַ גזע רבנים און רביים. ער איז געבוירן געוואָרן אין דעם פּוילישן שטעטל פאַרטשעוו און אין דער קינדהייט זיך דערצויגן אין דעם רבישן הויף, וווּ אַלץ אַרום האָט געאַטעמט מיט חסידות, מיט תּורה און קבלה. זיין וועלטלעכע בילדונג האָט ער באַקומען שפּעטער אין די אייראָפּעיִשע אוניווערסיטעטן. אַבער זיין אוניווערסיטעט, די שול פון לעבן און פון דיכטונג, וואָס סטימולירט זיין ליד, איז ארץ־ישׂראל. ער איז געווען אין לאַנד און געהאַלפּן פאַרלייגן די יסודות פון כּפר־חסידים. ליענען מיר היינט די קאַפיטלען פון דיִאַ פּיאַנערישע ציוניסטישע משפּחות, וואָס זענען ווי רינגען אין דער עפּאַפּיי פון אונדזער נאַציאָנאַלער געשיכטע: פון גרויסקייט און מסירת־נפש, פון העראָזק, עקשנות און אַרבעטזאַמקייט. די משפּחה שאַפּיראַ, שלומס זידע און פאַטער, זענען פון די אַריגינעלע געשטאַלטן, וואָס האָבן פאַראייניקט אין זיך יראת־שמים און נאַציאָנאַלן תּכלית, חסידות און רעאַלע טוונג. זיי ראַנגלען זיך, אַנצוהאַלטן זיך אַז דעם באַדן, און זענען מקיים דעם פּסוק בזיעת אַפּיך... אַט די טענער און מאַטיוו פון אַלט־פאַרוואַרצלטער יידישקייט, פון חסידות און טיפּער גלייבּיקייט זענען בולט ביי שלומען. רירנדיק איז זיין אויפזינג צו די שטעטלשע יידן פון אַרום הויף אין פאַרטשעוו. צו זיי גייט

אברהם ליס

זיין זאג: „מיין פאָלק, ווי עס גלוסט מיין האַרץ אָפצווישן פון דינע אויגן אַ טרער.“ און באַלד גייען אַוועק זיינע לידער פון חלוצישן גאַנג, דער געזאַנג זיינער פון די פּלאַסטערער, בויער און שניטערס, ביז זיינע לידער פון „און בן פלא“ און די געזאַנגען פון אויפקומענדיקן ארץ-ישראל. אין די שאַפּונג-גען שלומס — אין זיינע לידער און פּאַעמעס — קומט אונדזער גאַנצע יידישע וואָר; דער אויפטרײסלענדיקער, שטילער צער פון פּאַרלירענעם לעבן, פון אומקום. ער ברענגט אַרויס די ווונדערלעכע געשטאַלטן פון דעם אַמאַליקן יידישן שטעטל, אַט די יידן, וואָס קומען מיט איפּער און מיט מאַנונג אין זיין ליד „אין נוסח פון אַן אַלטער תפילה“. און ער, דער ארץ-ישראלדיקער, רופט אויס, ווי אין פּאַרצווייפלונג: „ווי זאָל איך נאָך לעבן, אַז די פּראַכט פון מיין פּאָלק לעבט נישט מער!“

ש. שלום האָט פאַר אַ צייט געגאַלטן נישט נאָר פאַר אַ סענסיטיוון יחידישן דיכטער, נאָר אויך פאַר איינעם פון די רעפרעזענטאַטיווע סימבאָ-ליקער. די דאָזיקע אָפּשאַצונג איז אַ ריכטיקע. אָבער אין די עטלעכע און פּערציק יאָר פון זיין פּאַעטישן שאַפּן מערקן זיך עטלעכע פּעריאָדן. צו ערשט קומען לידער פון עקסטרעם יחידישן אויסדרוק, באַהויכט צו מאַל פון מיס-טישע זעונגען און שפּירונגען. שפּעטער זענען שוין דאָ ביי אים מאַטיוון פון וואָרהאַפּטיקייט, לידער פון אונדזער נאַציאָנאַלן און סאַציאַלן באַגער. אין זיין דיכטערישן געמיט הויזן שלימותדיק די דינע, צאַרטע, אינדיווידועלע שפּירונגען צוזאַמען מיט די אויסגערופּענע מאַטיוון פון צייט און פּאָלק.

מיט אַ שטערן אין הימל געצונדן.

קעגן מערב צעפּינקלט, צעפּלאַמט,

טראַג איך פּליגלען צו ווײַטן און ווינטן.

שטומע פּליגלען פון סודותפול לאַנד.

שטייט אַ שטוב — פון די העכסטע בנינים,

סײַז מיין גאַס צו די הימלען אַ וועג;

כיזע דאָס פנים פון מענטש ווי גאַטס פנים,

און איך בייג אַן דעם קאָפּ פאַר די טעג.

אין זכות פון וואָרט

ס'איז נישט נאָר אינטערעסאַנט, נאָר ס'טראַגט אויך אין זיך דעם סימן מובהק פון קינסטלער. אים געלינגט סיי פאַרגאַנצן די יחידישע, דיכטערישע נשמה-שפּירונגען, טראַכטענישן און עמפינדונגען, און אין איין צייט אויפֿ-טרעטן ווי דער פּאָעטישער פירשפרעכער פון פּאַלק און תקופה. דאָס לעצטע קומט באַזונדער צום אויסדרוק אין שלומס שאַפונגען אין די יאָרן פון אונדזער חורבן-תקופה און אונדזער געראַנגל, מיט פייער און מי, אויף די פאַרלייגטע שליאַכן צו אונדזער ישראל-אויפקום.

און דו, פיצל ערד,

שטיקל לאַנד פון דעם ייד.

וואָס קוים דערבאַרעמט עט ווערט,

און איז פון האַפּן שוין מיד.

איך דריק צו מיין ליבֿ דיך און זינג דיר אַ לויב,

און נידעריק איך זען זיך אין דיין הייליקן שטויב,

מיט די ווייען און געשרייען פון די איינציקע געבליבענע,

שוין די לעצטע פאַרטריבענע...

פון די אַלע מאַטיוון און דיכטערישע נוסחאות, אויף וועלכע ש. שלום האָט געשאַפן במשך העכער פּערציק יאָר, האָבן מיר אַן אַפּקלייב אין דעם דער-שיגענעם בוך אין יידיש „לידער און פּאָעמעס“. עס איז אַ געלונגענער אַפּקלייב פון פיר לידער-זאַמלונגען, וואָס זענען דערשינען אין די יאָרן 1922—1963. פאַר דעם צייטאַפּשניט האָט ש. שלום אַרויסגעגעבן אַ ריי לידער-זאַמלונגען, ווי „בלב העולם“, „יובל בגליל“, „מתוך הלהבות“, „און בן פלא“, „פנים אל פנים“, „ספר השירים והסוניטות“, „יריות אל הקיבוץ“, „הנר לא כבה“, „עלית חסידים“ און אַ ריי ווערק אין פּראָזע און אויך דראַמאַטישע שאַפונגען, זכרונות, דערציילונגען.

„לידער און פּאָעמעס“, אין יידישער איבערזעצונג פון חיים באַראַקאָן, האָט די פיר אַפּטיילן: „צעלויכטענע שעהען“, „לידער פון אומקום“, „ישראל“ און געזאַנגען פון „און בן פלא“. אַן ספק, קאָן דער יידיש-לייענער האָבן אין

א ב ר ה ם ל י ס

דעם בוך די מעגלעכקייט צו דערקענען און דערפילן די געטרייע און שיינע דיכטערישע שאַפונג פון ש. שלום.

דאָס אַרױסגעבן אָט דעם בוך לידער אין יידיש דורכן י. ל. פרץ-פאַרלאַג איז אַ טריט פאַרויס אין דער וויכטיקער אויפגאַבע פון ברענגען יידישע שאַפונגען אין העברעיש און העברעישע שאַפונגען אין יידיש.

דאָס איז אַ לעבנס-אויפגאַבע פאַר אונדזער ליטעראַטור אין ביידע שפראַכן און — פאַר אונדזער גייסטיקן המשך.

וועגן נתן אַלטערמאַנס דיכטונג

ווייל ליד איז נישט קיין קנעכט; און
ווייל איז דעם, וואָס וואָרפט אַראָפּ פון זיך
דעם יאָך פון עצות און געבאַטן, ווי געשפּאַן
און צוים ביינאַנד; דאָך איז זיין פּרייהייט
אויך די פּרייהייט פונעם בליץ, וואָס איז פאַר-
שקלאַפט אויף אַלע מאָל צו דעם געזעץ, וואָס
פּרעסט צוזאַמען און צעשפּאַנט.

דאָס איז איינע פון נתן אַלטערמאַנס דיכטערישע באַטראַכטונגען, פון
זיינע אויסגעטאַקטע דעפיניציעס וועגן דעם אַרט און ווערט פון ליד. אָבער
עס לאַזט זיך אויך זאָגן, אַז אין זיין לייכט שפּילעווודיקן און איידל רמזדיקן
אַנזאָג וועגן ליד האָט ער אַרויסגעבראַכט דעם סאַמע תוך פון אונדזער לעבן
און זיין. על כל פנים, פון זיין אייגענעם אויפפאַס און צוגאַנג.

אַלטערמאַן איז איינער פון די מאַדערנסטע דיכטער אין דער העב-
רעזשער פּאַעזיע, סיי אין אויפנעם פון טעמע און געשעעניש, סיי אין דער
פאַרמירונג פון טאָן און אימאַזש. נאָך מער, אַלטערמאַן האָט נישט פאַר-
וואָרפן דאָס נעכטיקע, ער האָט נישט געבראַכן קיין צויםען, להיפוך, ער
האָט צוגעאייגנט דאָס גוטע און דערהויבענע פון פאַרגייער און סינטעזירט
און פאַרבונדן דאָס אַלטע און נייע. ער האָט געשאַפן אַ נייעם שטייגער און
טאָן אין דער העברעזשער דיכטונג.

אין אַלטערמאַנס שאַפונג שפּירט מען אַרויס נישט נאָר אַן אייגן קול,
נאָר אַן אייגנאַרטיקן דיכטער. ער איז אַ דיכטערישע פּערזענלעכקייט, וואָס
באַזינגט נישט, נאָר נעמט אויף גאַנג און גורל און טאַג-געשעעניש מיט דעם
אומרו און צאַפּל, מיט די וויברירונגען פון אַ קינסטלער. אַלץ איז אים נאַענט
און ער איז אַריינגעפלאַכטן אינעם לעבן און קאַמף, אין דער זאָרג און פּרייד
פון אונדזער לעבן.

דאָס קומט ביי אַלטערמאַנען צום אויסדרוק סיי אין זיינע לייכט שפּי-

לעוודיקע און יוועליריש געשמידטע סטראָפּן פון זיינע אַקטועלע-און צייט-לידער, פון זיין באַרימט געוואָרענעם „הטור השביעי“, און סיי אין זיינע טיף פאַרטראַכטע און שטימונגספול אַנגעהויכטע לידער פון זיין יחידישן אימאַזש און געדאַנק. אַלטערמאַן איז איינציקאַרטיק מיטן אויפברענגען פאַרלויפענישן אין דער וועלט און אין אונדזער אייגענעם לעבן, מיטן רעאַגירן אויף זיי שאַרף און האַרב און הייס — און דאָ הייבט זיך אַרויס די שיינקייט פון זיין געשליפן וואָרט און זיין איידעלער הומאַר, וואָס גרע-נעצט זיך מיט סאַטירע און דערמאַנט יענע מייסטער־יש געפורעמטע עפי-גראַמען פון די גרויסע העברעיִשע דיכטער אין דער גאַלדענער תקופת ספרד. מיט זיין קוועליקער פרישקייט און מיט דער נייקייט פון אויסדרוק און מאַ-טיוו, וואָרצלט דאָך טיף אַלטערמאַנס צייט-ליד און ליד-פעליעטאַן אין דעם תחום פון דער העברעיִשער דיכטונג.

אַלטערמאַן האָט באַנייט און באַרייכערט די העברעיִשע פּאַעזיע מיט זיין וואָרט און ליד. געדאַנק ווערט ביי אים אויסגעבונדן מיט בילד; זיין דרייס-טער זאַג קומט אויף אַזוי נאַטירלעך אויף דער באַזע פון לירישן געפיל; זיין שפּראַך-מייסטערשאַפט ווערט פאַרפלאַכטן מיט דער מחשבה פון אַ דענקענדיקן און סאַציאַל-שפּירעוודיקן דיכטער. איז זיין ליד כמעט תמיד אין דער האַרמאָנישער גאַנצקייט און שלימותדיקייט פונעם וואָרטקינסטלער, וואָס ערגעץ ציט עס אים און ערגעץ צילט זיין באַווסטזיין. דאָס איז די שטרעבונג צו דערהויבענע, מענטשלעכע אידעאַלן, צו אידעען, וואָס דורות דיכטער און רעוואָלוציאַנערן האָבן אַריינגעחלומט און אויסגעטרוימט; דאָס איז אַ זעליש שטרעבן צו אַ ישרדיק און מענטשלעך לעבן, צו דער שיינקייט, וואָס די וועלט פאַרמאַגט, נאָר זי ווערט צעשטערט פון פחדנים און רשעים...

אַלטערמאַנס ליד גיט אונדז נישט בלויז די הנאה פון קינסטלערישער דערגרייכונג, נאָר אויך די אַנשטימונג און אַנרעגונג צו אידעע און שליחות, צו דערהויבנקייט, צו הומאַניטאַרישע ווערטן. און אויב די ווערטן זענען היינט אין אַ מצב פון ירידה, פילט נאָך מער דער קינסטלער און דיכטער זיין חוב אויפצהייבן זיי און ברענגען פאַרן פאַלק. נתן אַלטערמאַן איז אַ געבוירענער אין דער אַמאָליקער יידישער אימ-

אין זכות פון ווארט

פעריע ווארשע. אבער פון זיינע אַכט און פופציק יאָר איז ער 44 יאָר אין אַרץ־ישׂראל. צי זענען פאַראַן שפורן פון זיין געבוירן־לאַנד, טענער, אימאַזשן פון אַמאָליקן יידישן שטייגער אין זיין שאַפונג? ניין. אין זיינע זאַמלונגען „כוכבים בחוץ“, „שמחת עניים“, „שירי מכות מצרים“ און „עיר היונה“ אַנט־פלעקט זיך פאַר אונדז דער היינטצייטיקער שטאַלצער און מאַנענדיקער ייד. דער דיכטער געהערט צו דעם דור פון חלום און געראַנגל אין אַרץ־ישׂראל, צום דור פון קאַמף און אַפער־וויליקייט. אַבער איבער אַלץ שטייט פאַר אונדז אַ דיכטער אַ פערזענלעכקייט, מיט אייגנדיקן וואָרט און טאָן, וואָס איז אי גראַציעז און לייכט, אי ערנסט און סאַליד... אַזאַ איז ער, דער דיכטער נתן אַלטערמאַן.

לידער פון אסתר שומיאַטשער

אין יעדער דיכטונג קומט צום אויסדרוק, געוויינטלעך, די פערזענלעכע פילונג און איבערלעבונג און דעם דיכטערס יחידישער גאַנג און גורל. נאָך מער בולט קומט עס צום אויסדרוק אין דער פרויען־דיכטונג. אסתר שומיאַטשער ברענגט אַרויס אין איר ליד אַ שפע פון מאַטיוו און דעקט אויף אין זיי נישט בלויז מענטשלעכן אומעט און פרייד, טרויער און חדה — וואָס איז אייגן פאַר אַלע דיכטער — נישט בלויז שילדערט זי יידישע היים און יידישן מענטש און די דערמאָנונג פון יענעם נעכטן — און דער נעכטן, צי דער אויסגעדאַכטער נעכטן, זעט דאָך תמיד אויס אַזוי שיין און פאַרבענקט — זי ברענגט אַרויס אין איר ליד אונדזער לעבעדיקן היינט, זיינע געראַנגלען, בייזקייטן, שיינקייטן און חלומות. און זי ברענגט עס פאַר אונדז אין איר האַרציקער, לויטערער פאַעטישער דורכגעטראַכטקייט. נעמען מיר בלויז איר לעצט בוך „לידער“, עפנט זיך פאַר אונדז אַ ברייטער שטח פון פאַעטישן זען און פילן. אונדזער היינטיקע וועלט, די יידישע וואָר, די אַלטע אומגעבראַכטע היים, און דער גרויסער יידישער קיבוץ־אַמעריקע, וואָס אסתר שומיאַטשער זאָגט וועגן אים:

אַמעריקע, געטרייע היים פון אַלע יידישע גלותן,
ווי אַ מאַמע האַסטו אויפגענומען אונדזער געטריי.

און עס קומען דערמאָנוגען פון קינדער־יאָרן און פון דער וואַרעמער טאַטע־מאַמע־שטוב אין דער ווייטלעכער קאַלטער קאַנאַדער פראַווינצ־שטאַט, און ערב שבת אין דער היים. און אַט שילדערט אסתר שומיאַטשער מיט פאַעטישער פרישקייט און מיט שיינקייט פון איר געשליפענעם וואָרט די ברייטע פליינען פון קאַליפאָרניע, וואָס איז איר היים איצט. און זי דערציילט פון „אַ פאַרנאַכט אין מדבר“:

אין זכות פון וואָרט

דיינע פעלדזן אַרום דעמערן, ווי אָנגעגליטער קופּער,
יעדער באַרג צום אָונט־שאַטן הערט זיך איין;
מיט בין־השמעות־פּיער ברענט דײַן דאַרנבוים,
עקשנות ברוגזט אין דײַן ווילדן שטיין.

און אויף אַזאַ מדבר זענען דאָך אויפגעקומען שטעט און גערטנער און
גרינע טאָלן, און אסתר שומיאַטשער שילדערט די דאָזיקע שיינקייט, וואָס
דורות אין פּראַצע און מענטשלעכער מי האָבן אויסגעבויט, געשאַפן.
ריכטיק האָט געשריבן אין זיין וואָרט צו דעם בוך זלמן שניאור: „די
נאַטור איז דאָ פּאַרטראַטן אין אַ סך געלונגענע בילדער און פּאַרגליכונגען,
דער זומער און דער ווינטער, דער האַרבסט און דער פּרילינג, די גרינע ערד
און די בלויע וואַסערן. טייל מאָל זענען דאָס קליינע אַנטדעקונגען אין דער
נאַטור, וואָס פּריער, דאַכט זיך, האָבן מיר זיי נישט געזען...“
ס'איז אמת, אסתר שומיאַטשער האָט אַנטפלעקט אַ סך נייע, אַבער
פשוטע מיטלען, צו מאַלן און אַנצושטימען מיט דער פּאַרב פון אומעטיקע
פּאַרנאַכטן, מיט דער בלויקייט פון אויפגייענדיקן מאַרגן, מיט דעם פּליסטער
פון סודותדיקע נעכט, און בעיקר מיט דער גורלדיקייט פון מענטש, מיט זיין
זאָרג און פּרייד און טרויער.

דאָס איז אַזאַ געזונטער — אויב מ'קאָן אַזוי זאָגן — טרויער, וואָס
צווינגט דווקא צו לעבן, אַ טרויער, וואָס מאַכט שעפּעריש און פּאַרטיפּט דאָס
געמיט און די מענטשלעכע טוונג. אומעט, עכטער איבערגעלעבטער אומעט
איז דאָך אַ קאַנסטרוקטיווער עלעמענט ביי אַ שעפּער, ביי אַ קינסטלער און
דיכטער. פּאַראַן אַ סך פון אַט דעם בין־השמעותדיקן, ציטעריקן טאָן אין
אסתר שומיאַטשערס ליד, אַט דער טאָן איז ביז גאַר קאַנטיק און אַזוי
אייגנדיק פּאַרבונדן, זינגט מיט זיין עמאַציאָנעלער פּנימותדיקייט און מיט
זיין פּאַרבענקשאַפט אין אירע אַריגינעלע ליבעלידער :

די אָונט־שטילקייט זינגט אונטער מיניע טריט,
די נאַכט לייגט זיך גרינג אויף מיניע ברעמען,

אברהם ליס

די הערנערלעך פון דער יונגער לבנה זינגען-מיט,
דער אָונט־פּוּיגל רופט אונדז ביי די נעמען.

געזאָנגען פון ליבשאַפט, געזאָנגען פון בענקשאַפט, דער אויסדרוק פון
ליבע־געפיל און ליבע־שפּירונג איז דאָך, כידוע, פון די עלטסטע אין דער
וועלטדיכטונג. אויך אין אונדזער אַלטער ליטעראַטור, — אין דער הע־
ברעזשער וואָרטשאַפונג און שפּעטער אין דער יידישער, — איז אַט דער
מאַטיוו איינער פון די דאָמינאַנדיקע. האָט אויף דעם געביט אויפגעטאָן
אסתר שומיאַטשער — מיט איר אַריגינעלן אימאַזש און מיט דער פּילונג
פון אַן עכט דיכטעריש געמיט, מיט דער שטימונג פון אַ טיף פּילנדיקער
און איידל שפּירעוודיקער דיכטערין זענען אויסגעפּולט אירע ליבעלידער און
בענקשאַפטלידער.

פאַראַן אינעם בוך אַן אַנדער אַפטייל לידער, — „מאַמע־לשון“ — און
מיט אַט דעם אַפטייל עפנט זיך טאַקע די זאַמלונג מיט דעם נאַמען „לידער“.
נו, וועלכער יידישער דיכטער האָט עס שוין נישט געזונגען וועגן יידיש
לשון? ווער מיט מתיקות און התלהבות, מיט דער נאַסטאַליע צו דער
שפּראַך פון אונדזער פאַלקישן לעבן און שטרעבן, און ווער עס האָט אויס־
דערציילט דעם ייִהוס פון יידיש און זיין אייגענע ליבשאַפט צו יידיש, און
ווער — באַזונדערס פאַר די לעצטע יאָרן, — עס האָט באַזונגען יידיש מיט
טענער פון יאוש: יידיש אַ יורדטע...

אסתר שומיאַטשערס לידער וועגן יידיש, וועגן „מאַמע־לשון“, זענען פון
די סאַמע כאַראַקטעריסטישע, פון די סאַמע קאַנסטרוקטיווע און באַווירקנ־
דיקע, ווייל הגם אויך זי פילט דעם ווייטיק פון „יענע פאַרכישופטע פּריזבעס,
יענע יידישע שוועלן“... וואָס זענען היינט בלויז „זייער געדעכעניש נישט צו
פאַרשווענקען“, איז אָבער דער לייטמאַטיוו פון איר „מאַמע־לשון“־ליד אין
דעם פּערז, וואָס שליסט אַפ די לידער־גרופּע:

אוצר יידיש,

ביסט פּראַסט און ביסט זאַכלעך,

ביסט רוי־ערד און שפּראַכלעך,

אין זכות פון וואַרט

ביסט שבח-פאַרנאַכטלעך ;

ביסט פאַלקישע קדושה.

ביסט מאַמע-לשון ירושה.

ירושה. דעם קלאַנג און דעם אַנזאָג פון ירושה, פון דויער, פון המשך, פילט אסתר שומיאַטשער, ווי שורשען פון טייערן, הייליקן סוד. און מיר פילן עס אין אירע לידער, אין דעם פאַעטישן ציטער, אין דער טיפער איבערלע-בונג און צאַפּלדיקן אימאַזש : המשך און גלייבן און, ווי זאָגט די דיכטערין צו איר זון :

עמוס, מיין זון, לעבן היסט קעמפן מיט שווערע כלי-זיין...

אַט דאָס טיפע געפיל פון גלייבן, פון אמונה אין מענטש, אין נאַטור, אין וועלט, איז דער תמצית פון אַ סך פון אירע געזאַנגען, פון די לידער-ציקלען „גורל“ און „אייגנס“, „זכרון“ און „אַפּקלאַנגען“, וואָס מיר געפינען אין דער זאַמלונג „לידער“.

דורך די פאַרשידנאַרטיקע און פאַרשידנפאַרביקע טענער און מאַטיוון, וואָס זי האָט אויסגעזונגען אין דער קאַליפּאַרניער גרויסשטאַט, זעט זי אויך דאָרט, אַזוי שטיל און לויטער, די „בלויקייט פון ירושלימער בין-השמשות“ און די שטילקייט פון צפת, „צפת, וואָס שלאָפט — ווי זי זאָגט — אונטער אַ ווייס-גרויען נעפל“. די לידער פון ישראל זענען באַהויכט מיט דעם געמיט פון לאַנד, מיט דער אַטמאָספּער פון היים.

פסח בינעצקי — לידער פון צער און פון אויפקום

האַרט פאַר דער מלחמה האָט פסח בינעצקי אָפּגעדרוקט זיינע ערשטע עטלעכע לידער אין ביאָליסטאָקער „אונדזער לעבן“, אין „אינדזל“ און אויך אין די „ליטעראַרישע בלעטער“. אַ זון פון דער ביאָליסטאָקער ייִדישער געדיכטעניש, פון די כאַנאַיקעס, האָט ער איינגעזאָפּט אין זיך דאָס כולו פּאָליקישע, געפילט דעם דלות און באַגריפּן דעם עול, אָבער אויך די האַרציִ־קייט פונעם אַרום, פונעם שולהויף, פון סוראַזער גאַס, פון „מאַטל וואַסער־פירערס“ געסל (אויף אַט דער גאַס האָט ער זיך אויפּגעהאַדעוועט). ער האָט מיט אויגן פון אַ פרי רייף געוואָרענעם — ווי קינדער פון אַרעמשאַפט ווערן עס — דערזען דעם אומעט, דעם פייך און אומיזש, און ס'איז, — ווי ביי כמעט אַלע פון זיין קרייז און פון זיין עלטער אין יענער צייט, — אויפּגעקומען די פאַרביטערניש און אויפּגעברויזט די יוגנטלעכע געמיטער, משנה צו זיין דעם סדר־העולם. פאַרן וועלן משנה זיין פּוילנס סאַנאַציע־אַרדענונג איז ער אָפּגעזעסן זעקס יאָר אין דער ביאָליסטאָקער תּפּיסה. און אַז ער האָט נאָך דעם דערזען די פרייע וועלט, איז די פרייע וועלט שוין געווען אַ פאַרצויגענע מיט געדיכטע שוואַרצע געפּלען, געלעגן אַ געפּענטעטע, אַן אומהיימלעכע. אין די מלחמה־יאָרן איז בינעצקי געווען אין די ווייטע געגנטן פונעם ראַטנפּאַרבאַנד. דאָרטן, אין קאַזאַכסטאַן, און שפּעטער אין נאַוואַסיבירסק, האָט ער אויסגעזונגען די בענקעניש צו די ייִדישע גאַסן, דאָרט וווּ ער האָט זיך אויסגעליטן און וווּ ער האָט פאַרברענגט זיין קינדהייט און זיין יוגנט. פּיאַסקעס און כאַנאַיקעס זענען שוין אָבער געלעגן חרובּע, צעממיתטע, און פון זיינע נאָענטע איז אויך קיינער נישטאָ... / קיין גאַס נישט געבליבן, קיין הויז נישט, קיין וואַנט — / פון היים נישט אַפּילו קיין צייכן...

אין יענער ביטערער, פינצטערער צייט בעט ער זיך ביים ווינט פון

קאַזאַכישן סטעפּ:

אין זכות פון ווארט

און טראג מיך אריבער אין די בערג אלטייער אין ווייט,
אז ס'זאל נאר א שווידל מיר געבן די צייט...
איך זאל פאר באגינען אין שטוב אין מיין אלטער אריין
און דארט מיט די ברידער א טרונק טאן דאס לעצטע ביסל שוין,
וואס איז געבליבן, געקויפט פאר דעם טייערסטן פרייז.
א, ווינט פונעם סטעפ, מיר דעם ווונדער באווייז,
איך זאל אין דער סאמע דער לעצטער, דער גרויסער מינוט,
א צושטייער ברענגען די וועבער פון פיאסקעס מיין בלוט.

פסח בינעצקי איז געקומען אין לאנד פון זיין קינדהייט-חלום. ער האט
מיטגעבראכט דעם ווייטיק אויף זיין פארשניטענעם אמאל, אויף דעם אומקום
פון נאענטע, א שווער אויסגעפרוועטער, מיט דער תשוקה צו געפינען דא
א היים. די היים, ווי ער האט זי געזען אין די יארן פון חומש-לערנען, אן
אויסגעטרוימטע, מיט אן אנרעגנדיקן עבר, אזא ווי ער האט זי דערשפירט
אין די יארן פון זיין פליטישן נע ונד, — אן אייגענע היים.

„א פענצטער צו דער וועלט“ איז, דאכט זיך, דאס ערשטע ביכל לידער,
וואס בינעצקי האט ארויסגעגעבן. אין אט דער דאזיקער זאמלונג קומען צום
אויסדרוק מחשבה-וויבראציעס פונעם דיכטער אויף זיין וואנדער-וועג, פון
די אנהייב מלחמה-יארן, ראטנפארבאנד, אין פוילן פון נאך דער באפריינג,
ביז זיין קומען אין לאנד. איבערלעכע איידלקייט, א מעסיקער טאן, — אפילו
דאן, ווען ס'וויילט זיך קריצן מיט די צייטן און לאזן פאלן א קללה, — איז דער
קענצייכן פון זיין פערז. זיכער לעבט איבער בינעצקי זיין ליד פולבלוטיק
און נאטירלעך. די יארן פון פיין און יסורים האבן אויך געלאזט קענטיקע
שפורן אויף הארץ און געמיט. אבער ווי דורך א פריזמע לאזט ער עס אלץ
אדורך, קלייבט איבער, לייטערט דאס ווארט און די שטימונג. און אין די
באשיידענע שורות שפירט מען איבערלעבונג און איידעלן, אויפריכטיקן
מענטשלעכן צער.

און מאדנע, זיין לשון איז ווייט נישט קיין רייכער און קאלירפולער, אין
זיין ליד זענען פאראן ווייניק מעטאפארן און דיכטערישע פארגלייכן, און
דאך פארמאגן זיינע לידער א פייע, ווארעמע בילדערישקייט. דערפאר אפשר,

א ב ר ה ם ל י ט

ווייל זיין שפראך, וואָס איז פשוט און איינפאך, אָטעמט מיט ערלעכקייט און עכטקייט, ווען ער דערציילט :

כ׳האָב אַ מאָל געהאַט אַ מאַמע —
האָבן אויפגעגעסן זי די פּלאַמען.
איז מיין מאַמעס שטילער לעצטער הויך
אויסגעגאַנגען מיטן גרויען רויך.

אַדער :

פון וואָנט, וואָס געבליבן אַן איינציקע שטיין —
אַן אַנדענק מיין אַלטער, מיין יידישער היים.
אַן אַנדענק מיין קינדהייט געבליבן איז זי —
מיין טאַטנס פאַרקשנטע ערלעכע מי,
מיין מאַמעס באַהאַלטענע לויטערע טרער —
איר אומעט־געזאַנג, וואָס אין וויג כ׳האָב געהערט.

אַ גוטן איינדרוק לאָזן איבער די צוויי באַשיידענע ציקלען „לידער פון סאַנאַטאַריום“ און „פון האַרץ צו האַרץ“, וואָס זענען באַהויכט מיט דינעם לירישן אויסדרוק און נשמה־ציטער, מיט אויפריכטיקן, צאַרטן דיכטערישן געפיל :

באַהאַלטסטו זיך אין שאַטן פון דיין אומעט —
דאַן בלייב איך שטיין אַ שטומער ביי דיין שוועל —
דיין פרעמדקייט, ווי אַ שווערע טיר זיך שטעלט,
און כּוואַרט דיך אַפּ אין דעמעַר־שײַן פאַראומערט.
וואָס וויל איך דען ? נישט מער, ווי אויף אַ רגע,
דער נעפל זאָל פאַרשווינדן פון דיין בליק
און, ווי די זון באַגין קומט אויף צוריק,
כּוואַל דיך דערזען, און זיין דערנאָך געזעגנט...

אין זכות פון וואָרט

בינעצקי האָט דורכגעמאַכט דעם וועג פון אַ סך יונגע יידישע מענטשן, זואַס האָבן זיך געזעלשאַפטלעך אָפגעריסן פון נאַציאָנאַלע אינטערעסן און באַגערן — האָט די צייט און די געשעענישן פון דער צייט משפיע געווען אויף זיי, צו טראַכטן אין אַן אַנדער ריכטונג און צו דערזען און באַנעמען די נאַציאָנאַלע אויפריכטונג און די צוקונפט פון אונדזער לעבן אין לאַנד. דער נייער מאַטיוו איז אַריינגעבראַכט אין בינעצקיס לידער, וועלכע זענען געשריבן געוואָרן אין פּוילן אין יאָר 1947. מיט אַ טיפער אמונה פון אַ דורכ-געוואָלטן, אויסגעליטענעם מענטש זאָגט ער :

איך וועל צוגיין צו עמעצנס שוועל,
איך וועל אַנקלאַפן שטיל אין אַ טיר,
מיט אַ ליבשאַפט וועט געבן אַ העל :
— קום אַרײַן, סײַז דער טיש אויך פאַר דיר !

קום אַרײַן אונטער היימישן דאַך,
ווי אַ ברודער זײַ האַרציק געגריסט !
סײַוועט אַ בליק צו מיר געבן אַ לאַך,
סײַוועט אַ מידיקייט פאַרוויגן די פּיס...

איך וועל צודריקן עמעצנס האַנט
צו מיין הייסער, צעשטורעמטער ברוסט
און וועל בענטשן דאָס זוניקע לאַנד,
ווי אַיעדעס געזיכט איז אַ גרוס

פון אַ ווייטער, שטראַליקער ערד,
וועלכע גאַלדיקט שוין לאַנג אין געמייט — — —
אַ, ווער ווייסט, צי וועט זײַן מיר באַשערט,
צו דערזינגען ביז דעמאָלט מיין ליד...

אברהם ליס

מ'קאן, פארשטייט זיך, זיין אן אפיקורוס אין אזא זאג, אז „יעדעס געזיכט איז א גרוס“. מאלע, וואָס אַ דיכטער מאַלט זיך אַלץ אויס, בפרט פון דער ווייטנס. אָבער אז בינעצקי און אַנדערע זיינס גלייכן האָבן דאָ געפונען אַ היים, אַ ממשותדיקע היים, דאָס איז זיכער. אין ישראל האָט ער ווידער געשריבן קעמפערישע לידער, אָפט מאַל אַפילו פאַרטייִשע, כאַטש אַ טיפער גלויבן איז געווען אין זיי — אָבער די טורמע־יאָרן פון אַ מאַל האָבן אים פאַר־צערט. ער איז געשטאַרבן פון שווינדזוכט, די קראַנקהייט וועלכע האָט אַ מאַל פאַרשניטן נישט ווייניק רעוואָלוציאָנערן און דיכטער.

ימים נוראים-מאטיוון

א טיפן איינפלוס האָבן אין אַלע צייטן געהאַט די ימים נוראים אויף דער פּאַרמירונג פון יידישן לעבן. יעדער יום־טוב מיט זיין כאַראַקטער און מהות האָט געהאַלפן אויסוירקן דורך דורות און תקופות די גייסטיקע גע־שטאַלטיקונג פון פּאַלק, פרייד און עצבות, געבעט, בטחון און דערוואַרטונג איז אַן איבערלעכע גייסטיקע נויטווענדיקייט פאַרן מענטש. לעגענדע און מסורה, ווי די זיטלעכע און פּאַעטישע ווערטיקייט פון תפילות און פיוטים, האָבן מיט זייער אינהאַלט און נוסח באַווירקט דעם יחיד, אַרויסגעפירט אים פון דער וואַכעדיקייט, געגעבן אים דעם מהות פון יום־טוב.

דאָס זענען די טעג, ווען דער מענטש קען זיך נישט נאָר אַפרוען פון זיינע יאָכן און זאַרן, נאָר ער גיט זיך מער אָפּ מיט זיין נשמהדיקער וועלט. ער טוישט נישט נאָר זיין אויסערלעכע קליידונג, נאָר אויך זיין איבערלעכע גייסטיקע מערכה אין אַן אַנדערע.

די יידישע יום־טובים האָבן געפונען אַ נאַטירלעכע אָפּשפיגלונג אין דער יידישער און העברעיִשער ליטעראַטור. גרויס איז די צאָל שילדערונגען, דערציילונגען, לידער, וואָס באַזינגען און ברענגען אַרויס דעם מאַראַלישן און עטישן ווערט פון יום־טוב. באַזונדער איז רייך די ליטעראַטור אין געמיט־שילדערונגען, זכרונות און רעמיניסצענצן פון די יוגנט־יאָרן, דער־ציילונגען און בילדער פון יום־טוב אין דער אַמאָליקער היים, יום־טוב אין דעם קליינעם שטעטל, מיט וויפל חדווה און האַרציקייט ס'פלעגט אַרויסזינגען פון אַט די יום־טוב־טעג!

צווישן אַלע יידישע יום־טובים פאַרנעמט, פאַרשטייט זיך, אַ גרויס אָרט אין דער ליטעראַטור — ראש־השנה און יום־כיפור. שוין דער חודש אלול איז אַ טעמע, אויף וועלכער ס'איז אַנגעשריבן אַ גרויסע צאָל דערציילונגען. דאָס איז דאָך דער פאַרכטיקער חודש. דער אַריינפיר צו די טעג פון תפילה און תשובה. אין דעם אַנבליק פון די אַנקומענדיקע טעג האָט מען זיך באַ־

אברהם ליס

צייטנס גענומען גרייטן, זיך אָפּגעגעבן חשוב־הנפש. טעג, וועלכע האָבן ביים יידישן פּאַלקסמענטש דערהויבן דעם גייסט, געצווונגען אים צו געדולדיקייט, צו פּאַרטראַכטונג און פּאַרטיפּונג.
שמעון פּרוג האָט געזונגען :

אַ מרה־שחורה שוועבט און פּאַלט
אויף אונדזער שטעטל... יונג און אַלט
באַגיסט אַ שווערער, שוואַרצער טאַטן...
דער קול פון שופּר הילכט און שאַלט,
דער אַלטער טאַג, די אַלטע נאַטן.

קלאַר, אַז אַחוץ דעם טיף איבערלעכן גלויבן, וואָס דער ייד האָט גע־
טראָגן אין זיך, בפרט דער אַמאָליקער ייד, חוץ זיין טיפע אמונה אין דעם
האַר אין הימל, וואָס קירעוועט די וועלט מיט צדק און יושר און וואָס אין
זיינע הענט ליגט דער גורל פון אַיעדער באַשעפעניש — האָט דאָ אויך
געווירקט די גרויסקייט פון די תּפילות און פּיוטים. פּאַרשידן זענען די
רעליגיעזע שאַפּונגען, וואָס פּאַרמאַגן עכטע און פּאַעטישע דערהויבנקייט.
לאַמיר נאָר דערמאָנען דעם „ונתנה תּוקף“ פון רבי אמנון פון מיינץ, וואָס
איז באַקאַנט געוואָרן אַרום פּערצנטן יאָרהונדערט.

די דאָזיקע תּפילות און רעליגיעזע געזאַנגען — אין די ימים נוראים־
טעג — באַזונדער כל־נדרים, וואָס באַאיינפלוסט אפשר גראַד מער מיט איר
זוונדערלעכער טיף רירנדיקער מעלאָדיע (וואָס טייל פּאַרשער מיינען, אַז
זי איז אויפגעקומען אַ סך שפּעטער ווי איר אינהאַלט וועגן מתיר זיין נדרים),
האַבן אויסגעווירקט מיט זייער דירעקטקייט און פּאַעטיק אין דער אַטמאָס־
פּער און שטימונג, אין וועלכער דער יידישער מענטש האָט זיי אַרויסגע־
בראַכט און איינגעאַטעמט. און אַפילו טיילן פון המון־עם, וועלכע האָבן נישט
אַזוי ווערטלעך פּאַרשטאַנען דעם טייטש פון די תּפילות און פּיוטים, האָבן
אַבער אַרויסגעפילט דעם זין און געמיט פון דעם אינהאַלט.

פון מענדעלען ביז דעם היינטיקן גרויסן העברעיִשן פּראָזאַיקער ש״י
עגנון האָבן פּאַעטן און דערציילער, וואָס זענען נאָענט צו דער פּאַליקיש־

אין זכות פון וואָרט

טראַדיציאָנעלער מיליע, אַרויסגעבראַכט די איבערלעבונגען, זכרונות און שטימונגען פון די ימים נוראים־טעג און די באַזונדערע השפּעה, וואָס אָט די יום־טובים האָבן געהאַט אויף זייער יוגנטלעכן געמיט.
ווי אַ שניידיקע, בענקענדיקע דערמאָנונג פון אַמאָל, אין אַנבליק פון אומגעקומענעם לעבן שילדערט אַזוי די כל־נדרים־נאַכט דער דיכטער י. י. שוואַרץ אין זיין גרויסער פּאָעמע „יונגע יאָרן“:

אַ ציטער און געוויין פון אַלטן ניגון!
מיט גרויס־פייערלעכן שטאַלץ, וואָס פליסט
פון טיפעניש פון דער נשמה, רעדט צום האַרצן
און ברענגט אַרויס די טרערן פון די אויגן.
נשמות פון די זיידעס און עלטער־זיידעס
פון אַלע דורות, זינט דעם מעמד פון באַרג־סיני,
פאַרפייניקטע דורך כל המינים טויטן:
געשאַכטן און גערעדערט און דערוואַרגן,
פאַרשאַטן לעבעדיקערהייט אין קברים,
זיי פלאַטערן אין פלעמעלעך פון די נשמה־ליכט
און זינגען, פלאַמיקע, אַן עקזאַלטירט געזאַנג
אין אַנגעגליטן חלל פון בית־מדרש.

אַט איז אַ כאַראַקטעריסטישע תפילה פון אַ בראַצלאַווער חסיד, ווי ס'ברענגט זי אויף זיין סימבאָליש־פלאַסטישן אופן דער נסתר, איינער פון די טיפּסטע און אַריגינעלסטע דערציילער פון חסידות:

אנא השם, כ'בעט דיך הייליקער נאָמען, פאַרגיב און זיי מחזל —
די זינד פונעם גאַנצן כלל, ובתוכם אויך פון דעם און דעם,
וואָס, וואָס איז ער — אַ נישט, אַ ווערעמל.
און אויב אַפילו נישט קיין נישט — אַ מענטש,
איז אָבער דאָך אויך נישט מער ווי אַ מענטש, וואָס דו ווייסט,
אַ ס'איז קיין איין צדיק פון צווישן זיי אויף דער וועלט נישטאַ.

אברהם ליס

וואָס זאָל פאַר דיר נישט זינדיקן.
דערמאָן זיך אין דיין באַגלייבטן פּאַסטור, משה'ן, — — —
דערמאָן זיך אויך די נפילים — זיינע ריין־אַראַפּגעפּאַלענע
מלאכים, וואָס אַז זיי זענען אויף דער ערד געקומען,
האַבן זיי דערזען, אַז די טעכטער פון דער ערד זענען שיין...
דערמאָן זיך, פאַרגיב און זיי מחל.

די דבקות און די שטימונגען פון ימים נוראים און באַזונדער פון דער
כל־נדריי־נאַכט האָבן געשאַפן און אויסגעפאַרעמט אַ גרויסע צאָל פּאַלקס־
טימלעכע און קינסטלערישע לעגענדעס. דוד פרישמאַנס רעאַליסטיש־סימ־
באַלישע דערציילונג „די דריי, וואָס האָבן געגעסן“ פאַרמאַגט, ווי אַלץ וואָס
איז אַרויס פון אונטער פרישמאַנס פעדער, פייניקייט און פרישקייט. „די
דריי, וואָס האָבן געגעסן“ אין יום־כיפור זענען געווען די גרעסטע חשובים,
די אַנגעזעענסטע לייט פון שטאָט: דער רב און די ביידע זיינים. „עס זענען
דענסטמאַל געווען ביטערע, פינצטערע טעג. אַן אומגליק איז פון הימל גע־
קומען — און צום ערשטן מאַל איז עס געקומען — און גערופן האָט מען
עס מיטן נאָמען כאַלעראַ!“

און אַז ס'האַבן נישט געהאַלפן דעם אַלטן רבס תחנונים צום עולם, אַז
מ'זאָל מבטל זיין די תורה און גיין עסן, האָט דער רב בפני עם ועדה אין
בית־מדרש טועם געווען פון לעקעך און וויין אינעם יום־כיפור־טאַג, און
אין דער טיפער שטילקייט האָט זיך דערהערט דעם רבס רוף: „איר האָט
עס דווקא פון מיר געוואָלט און איך האָב עס געטאַן. גאָטס נאָמען זאָל זיין
געבענטשט“.

אַ פּאַפּולערן מאַטיוו האָט אויסגענוצט ש. אַנסקי אין זיין באַקאַנטער
דערציילונג „די תפילה פון אַ פּאַסטור־יינגל“, וואָס איז געקומען מיט זיין
טאַטן, דעם דאַרפישן קרעטשמער, אין שטאַטישן בית־מדרש, וווּ דעם גאַנצן
טאַג פון יום־כיפור האָט זיך געטראָגן צום הימל די יידישע תפילה און
תשובה. נאָר יאַנקל, דאָס דאַרפישע יינגל, ווייס נישט וואָס צו טאָן מיט זיך,
דאַוונען קען ער נישט. מיט וואָס קען ער אויסדריקן זיין בענקשאַפט. האָט
ער געגעבן אַ שטאַרקן און לאַנגן פייף, אין וועלכן ער האָט אויסגעדריקט

אין זכות פון ווארט

די גאנצע התלהבות און הייליקע אַנשטרענגונג פון זיין שטומער נשמה. און דער פייה פון דעם יינגל האָט דורכגעהאַקט אַלע הימלען, אַריין מיט אַ שטורעם אין פּאָדערפלאַץ און צוזאַמען מיט די תפילות פון דעם עולם אַוועקגעטראָגן זיך צום כסא הכבוד.

דער זעלבער מאַטיוו איז אויך דאָ ביי שלום אַש אין זיין דערציילונג „דער דאַרפישער צדיק“.

פינצטערע און גרויליקע ימים נוראים־טעג און כל־נדריי־נעכט האָט דורכגעמאַכט דאָס יידישע פּאָלק אין פאַרשידענע צייטן. אַט קומען שילדע־רונגען און באַשרייבונגען פון די־אָ טעג אין דער תקופה פון אונדזער לעצטן חורבן. נאָגדיקע און יסורימדיקע זענען געווען די לידן און די פיין אין די יום־טוב־טעג, וואָס דער יידישער מענטש האָט דורכגעטראָגן אין די היטלער־יאָרן. אין די־אָ טעג איז נאָך ווייטיקדיקער און שניידיקער אויפגעקומען די דערמאָנונג פון דער היים, פון אַקערשטיקן לעבן, פון פאַרגאַנגענע יום־טובים. אַפילו אין וואַלד, צווישן די וואָס האָבן זוכה געווען צו קעמפן מיט געווער קעגן בלוטיקן שונא, איז אַזוי טרויעריק און פינצטער אויף דער נשמה. אַזוי פשוט־מענטשלעך פילן מיר עס אַרויס פון די פאַרטייאַנער־באַשרייבונגען, פון יחיאל גראַנאַטשטיינס „יהודי ביער“ אינעם קאַפיטל „יום־כיפור ביינאַכט“ :

„די היים, אוי די היים... די אַמאָליקע היים... די עלטערן, די קינדער, די שול, דאָס שטעטל. נאָר בלויז אין דער מחשבה האָבן זיך געוויקלט אַזעלכע בילדער. קיין איין וואָרט האָט אַבער נישט געקענט געבוירן ווערן. ...אויך האָב געפילט אַ נייטיקייט זיך אַוועקצוזעצן, זיך אַפצוזונדערן, קלאָגן, שטילן דאָס פייער, וואָס פאַרברענט דאָס האַרץ, אַדער גאָר דערמאַנען דאָס פאַרלוירענע לעבן, די פאַרלוירענע לעבנס. בעטן אַ פאַרגעבונג פאַר זיך, פאַר דער זינד פון זיך וועלן אַרומדרייען צווישן מענטשן, פאַר דער זינד פון וועלן לעבן.“

איך האָב גייענדיק געוואַלט זאָגן כל־נדריי, אַבער די ווערטער זענען זיך מיר צעפאַרן, צעפלויען. איך האָב נישט אַפגעפונען קיין סדר פון תפילות, און אין האַלדו האָבן געשטיקט טרערן, וואָס זענען אינעווייניק פאַרלוירן געגאַנגען“...

אברהם לייס

און מיט וויפל טראַגיק דער דיכטער יעקב פרידמאַן דערציילט פון
אַ כל-נדריי-נאַכט אין אַן אַנדער יידישן יישוב, די גבורה און קדושה פונעם
רב, וואָס טענהט:

קהל, הייליקער קהל!
און ער פאַרגייט זיך שטיל אין געוויין:
און דער אַרון פאַרמאַכט וועט היינט שטיין.

און צו כל-נדריי, היינט צו כל-נדריי...
זיין קול איז פאַרטערט און פאַרצערט:
וועט די עדה הקדושה אַרויסגיין
צום אַלטן יידישן מאַרק.

ער רעדט, און די עדה הקדושה
גייט שטיל נאָך איר רב מיט געוויין.
אין מאַרק אויף תליות די יידן
זיך וויגן אין לבנהשער שיין.

און שטיל גייט דער רב צו די תליות,
נעמט זיין זון אַראָפּעט פון שטריק,
אַזוי פלעגט ער אַ מאָל אויך אים נעמען,
קינדווייז, אַרויס פון דער וויג.

אַן אויסטערלישע באַגעגעניש פונעם טאַטן מיט זיין זון דעם רויט-
אַרמיער איז דאָ אין סוצקעווערס כל-נדריי-פּאַעמע, אַ פּאַעמע, וואָס איז
אַנגעלאָדן מיט דעם גליווער און צאַפל פון דעם בלוטיקן אַרום, מיט אימה
און גרויל פון ערב אומקום „אין לייכטנדיקער קלויז פון ווילנער גאון“.*
רייען זיך אַט די שאַפונגען, ווי רינגען אין אַ קייט, אין דער קייט פון
אונדזער לעבן, און געדענקען דאַרפן מיר זיי און פילן, ווי טראַגישע, טריי-
סטנדיקע און דערהויבנדיקע געזאַנגען.

* וועגן אַט דער פּאַעמע געפינט זיך אין בוך אַ באַזונדערע אַפּהאַנדלונג.

חסידות אין יידישן ליד

אז ר' ישראל בעל־שם־טוב
האָט זיך געלאָזט גיין צום גאָטס מזרח,
האָט אַ גרויס געוויין דערהערט זיך פונעם מערב.
איז ער שטיין געבליבן: גאָטעניג, דו ביסט דאָך אומעטום —
וואָס וויינט דער מערב?

אז ר' ישראל בעל־שם־טוב
האָט גענומען תורה זאָגן מיט די גראַזן,
האָט אַ גרויס געוויין דערהערט זיך פון די וועגן,
איז ער אויפגעשטאַנען:
גאָטעניג, דיין וועלט און דיין ישראל —
וואָס וויינען דיַינע וועגן?

דאָס האָט דער דיכטער אַ. באַסין געזונגען אַזוי וועגן בעל־שם־טוב אין
יידישן ליד, ווייל אויף די אַנומלטיקע יידישע שליאַכן פון פוילן און
פאָדאָליע און גאַליציע האָבן זיך דורותדיק געטראָגן די ניגונים און
לעגענדעס פון בעל־שם־טוב, די שיטה און טראַדיציע פון חסידות. און
וואָלט געלעבט די ברייטע חסידישע מאַסע אין יענע אַמאָליקע שטעט און
שטעטלעך, וואָלטן זיי זיכער נאָך איצט געפראָוועט חסידות מיט רחבות
און פייערלעכקייט, אָפגעצייכנט די רבישע יאַרצייטן און זיך איבערגעגעבן
די געהערטע חידושים און תורות...

די חסידות־באַוועגונג געהערט צו איינעם פון די שענסטע און
וויכטיקסטע קאָפיטלעך אינעם גאַנג פון יידישן לעבן פאַר די לעצטע
יאָרהונדערטער. אויפגעטויכט פון די פּאָלקס־טיפענישן, האָט חסידות

אברהם ליס

לכתחילה געזוכט צו ברענגען דערמונטערונג, טרייסט און היילונג פארן פשוטן האַרעפאַשנעם יידישן מענטש. ווי רעוואָלטירט קעגן דער פרומער טרוקענער פאַרגליווערטקייט, וועלכע האָט געפּענטעט אינעם קאַנאַניזירטן, מיט־עלטערלעכן נוסח דאָס דעמאָליקע יידיש־רעליגיעזע לעבן, האָט חסידות אַריינגעבראַכט אַ פּרישן לופטיקן אַטעם. עס האָט אַ בלענד געטאַן מיט העלקייט אין דער געדיכטעניש פון דער פאַרמרה־שחורהטער יידישער מאַסע. ס'האַבן אויפגעצאַפּלט נייע, פּריידיקע האַפּענונגען אין דער פאַריאושטקייט און גרוי־קייט פונעם לעבן פון די יידישע יישובים אין אוקראַינע און וואַלין אין סוף זיבעצנטן און אָנהייב אַכצנטן יאָרהונדערט. דערדריקטע און אויסגעמאַטערטע פון אַ שווער, פאַרוויסט לעבן, פון זוכן אויסלייזונג און גאולה, אַנטוישטע פון פאַלשע משיחים און גאולה־ברענגער (שבת־צבי און די יעקב פּראַנק־אָוואַנטורעס), נאָך יאָרהונדערטער פון רדיפות און פון מאַראַלישע און עקאָנאָמישע אונטערדריקונגען האָט דאָס יידיש פּאַלק געלעכצט נאָך באַפּרייזונג.

דער באַדן איז געווען אַ רייפער, אויפצונעמען די לערע פונעם גרויסן ייד פון מעזשיבאָזש, דעם בעל־שם־טוב.

דער בעש"ט, מיט נשמהדיקייט, מיט זיין פרומקייט און עניוות, מיט זיין ליבע צום פשוטן מענטש האָט גערעדט צום האַרץ און צום געפיל. האָט באַלד לינדער געמאַכט די דורותדיק אַנגעוואַקסענע האַרבע, עצבותדיקע פרומקייט. און ער האָט באַוויזן, — און ער האָט דאָך געלערנט, דער בעש"ט, אַז דינען דעם אייבערשטן, גענטער זיין צו גאָט קען מען אויך מיט שמחה, מיט מענטשלעכער פרייד און חדוה, דורך דער באַהעפטונג פונעם בן־אדם מיט דער נאַטור, מיט פעלד און בוים, מיטן וואַסער וואָס פליסט און מיט דער שטילקייט אין וואַלד, ווייל אומעטום איז ער דאָ און פון אומעטום קען ער פאַרנעמען תפילות. און יעדן לשון און געבעט פאַרשטייט ער.

אַט ווי י. י. סיגאַל ברענגט עס אַרויס אין זיין ליד „והחסידות“:

והחסידות, און דאָס חסידות זאָגט:
מיין בעל־שם־טוב איז אַ פשוטער ייד,

אין זכות פון וואָרט

האַט ער ליב די גאַנצע וועלט
און אַלצדינג, וואָס איז נאָר דאָ אויף איר.

קום, לאַמיר גיין איבער שטאַט און שטעט,
קום, לאַמיר גיין הינטער שטוב און שטאַט
און דערציילן עס פאַר וואָלד און פעלד
און צעזינגען עס פאַר טײַך און קוואַל.
לאַמיר גיין איבער גאַר דער וועלט
און דערציילן עס פאַר לאַנד און לײַט,
און אַ פרייד וועט זײַן אויף גאַר דער וועלט
און אַ יום־טוב אויף דער גאַנצער ערד.

און דער פשוטער ייד, דער מענטש פון המון־עם האָט דערפילט
לייכטערונג. חסידות האָט ביי אים אָפגעווישט די מרה־שחורה, האָט אים
געגעבן אַ נייעם אינהאַלט און דערהויבנדיקן נוסח. אָבער די אַלטע, פאַר־
וואַרצלטע רעליגיעזע פירונג האָט זיך דערשראָקן, האָט דערשפירט געפאַר.
וואָס איז עס פאַר אַ נייער בעל־מופת? צי וועט עס ווידער אַ מאָל נישט
זיין איינער פון יענע, וואָס האָבן געבראַכט בזיונות און יסורים און
אַנטוישונגען?

שטרענגע למדנים און יראי־שמים האָבן נישט געקענט פאַרנעמען,
נישט געקאָנט תופס זיין אַזאַ פאַראיינפאַכן, אַזאַ פאַרפאַלקישן תפילה און
מצוות. ס'איז זיי פרעמד געווען דער סאָציאַל־עטישער אינהאַלט און
התנהגות פון חסידות. האָט זיך צעפלאַקערט אַ גוואַלדיקער קריג, אַ קריג
אַן רחמנות: חסידים און מתנגדים. דער גאון ר' אליהו פון ווילנע האָט זיך
געשטעלט בראש, מ'האַט איינגעלייגט וועלטן, און ווי דער מינהג אין יענע
יאָרן, איז מען געאַנגען צו מלכות, געאַסרט און געמסרט, און אין ליטווישע
און וויסרוסישע בתי־מדרשים האָט מען געצונדן שוואַרצע ליכט און דעם
דאָזיקן כת געלייגט אין חרם.

ס'איז געווען די גרעסטע מחלוקת אין יידישן לעבן פון זינט די צדוקים

אברהם ליס

און פרושים. אויך דער דאזיקער מאַטיוו איז פאַראַן אין דער יידישער
ליטעראַטור. לייזער וואַלף, דער אַריגינעלסטער דיכטער פון „יונג-ווילנע“
שילדערט עס אין זיין באַלאַדע „דער ווילנער גאון און דער בעש״ט“:

דער גאון שטייט בליציק: די פראים!
ישראלקע בעל־שם זייער גאָט!
איך רוף אויס אַ חרם, גבאים,
אויף זיי, און צעהענגט עס אין שטאָט!
אַ חרם, אַ קלאַג!
און איינער שרײַט אויס: אַ בזיון!

און פלוצלונג — אַ שטענק... פון באַנדיטן?
ניין. חסידים אין ראַד פון אַ טאַנץ,
און איינער אַ ייד אין מיטן
מיט אויגן אין גויזשן גלאַנץ.
עס פלאַטערן הענט,
עס וויגן זיך ווענט.
אַלץ ווערט פון אַ ניגון צעשניטן.

נאָר פלוצלונג באַמערקט מען דעם גאון.
ער שטייט אָן אַ זײַט און ער קוקט.
און איינער שרײַט אויס: אַ בזיון!
אַ ייד זאָל זיך שטעלן פאַררוקט!
קומט טאַנצן, ר' ייד! —
זיי נעמען אים מיט,
ער דרייט זיך מיט זיי אין שגעון.

ער פאַלט. בעת ער עפנט די אויגן,
דערזעט ער זיך הויך אויף אַ באַרג.

אין זכות פון ווארט

עס קומט אָן אַ ייד איינגעבויגן
מיט פרייד און מיט האַלץ אויפן קאַרק.

יאָרן שפּעטער האָט זיך דער תּהום אויסגעגלייכט, די צעהיצטע געמיטער און די צעפלאַקערטע מחלוקתן האָבן זיך איינגעשטילט. חסידות איז ברייט און טיף אַריין אין יידישן פּאָלקסלעבן, זיך צעצווייגט אין שיטות און נוסחאות (פּשיסכע און קאַצק), האָט געווירקט און באַאיינפלוסט. אַבער סימנים פון ירידה האָבן זיך אָנגעהויבן זען, ווען דאָס קערנדיקע און אַריגינעל־מענטשלעכע איז פאַרקריפלט געוואָרן, ווען דער סאַציאַל־עטישער אינהאַלט פון חסידות איז פאַרוואַסערט און אויסגעקרימט געוואָרן דורך נישט־געשטויגענע „מופתים“, דורך גייסטיקער אויסגעהוילקייט און דורך דעם אַנטאַגאַניזם פון די חסידישע הייפן און רביים.

דער חסידות־מאַטיוו און די חסידות־טעמאַטיק האָט פאַרנומען און פאַרנעמט ביז היינט אַ גרויס אָרט אין דער יידישער און העברעיִשער ליטעראַטור. שוין אָפּגערעדט פון אַ גרויסער וויסנשאַפּטלעך־פאַרשערִישער ליטעראַטור, צו וועלכער ס'האָבן בייגעטראָגן אויך אַ קענטיקע צאָל נישט־יידישע געלערנטע, קולטור־היסטאָריקער און פאַרשער. זיי האָבן באַגריפן דעם דעמאָקראַטישן און מענטשלעך דערהויבענעם גייסט, וואָס איז דאָ אין חסידות, דעם עקסטאַז און די ראַמאַנטיק, דעם רעאַליסטישן עלעמענט און די אינטימ־מענטשלעכע איבערלעבונג אין דער באַהעפטונג מיט אמונה. „חסידות — האָט געזאָגט אַ מאָל חיים זשיטלאָווסקי — איז אַ וועלט, אין וועלכער דער מאָדערנער פאַרשער־געדאַנק האָט ערשט נישט לאַנג גענומען אַריינדרינגען. און וואָס מער מען דרינגט אַהין אַריין, אַלץ נייע וועלטן פון מענטשלעכער שיינקייט אַנטפלעקן זיך דאָרטן. פון זייער עטישן און פאַעטישן ווערט קאָן מען האָבן אַ השגה שוין פון פּרצעס „חסידישע מעשהלעך“.

ס'איז אפשר געווען נאַטירלעך, אַז די אָנהייבער, אין דעם בראשית פון אונדזער וועלטלעכער ליטעראַטור, — די השכלה־שאַפער — האָבן געזען אין חסידות בלויז דאָס בעאַטיווע. די השכלה־ליטעראַטור סיי אין יידיש און

סיי אין העברעיש האָט זיך באַצויגן צו חסידות ווי צו אַ פּאַנאַטישער, מיטל־עלטערלעכער סעקטע, וועלכע מען מוז עוקר מן השורש זיין, אויס־וואַרצלען זייערע אידעען און שטרעבונגען. זיי, די ניקטערע השכלה־שרייבערס, האָבן, ווי בשעתו די מתנגדים, נישט געקענט דערפילן און תופס זיין דעם טיפן פּאַלקישן גרונטגעדאַנק, וואָס חסידות האָט פאַרמאַגט. זיי האָבן נישט באַנומען און נישט דערפילט די גייסטיקע קראַפט פונעם חסידישן וואָרט און לעגענדע, די האַרציקייט און אוממיטלבאַרקייט פון לוי יצחק באַרדיטשעווער, די סימבאָלישע מוסר־השכלדיקע מעשה פון ר' נחמן בראַצלאַווער און דעם פּאַלקיש־אויסגעחלומטן מאַטיוו פון דעם בעל־שם־טוב. דערפאַר האָט שוין גאַר אַנדערש באַנומען די אייגנטימלעכקייט און דעם מאַטיוו פון דער חסידישער פּאַלקישקייט, פון דער חסידישער פּאַנטאָזיע די ליטעראַטור פון נאָך דער השכלה — אונדזער מאַדערנע דיכטונג און פּראָזע. אַנהייבנדיק טאַקע פון י. ל. פּרץ און דעם נסתר, אַנסקי, ליעסיין, ביאַליק, ש״י עגנון, קאַבאַק, א. צייטלין, שפּעטער איציק מאַנגער, י. י. סיגאַל, יעקב גלאַטשטיין, אריה שמרי, בעריש וויינשטיין, יחיאל האַפּער, ברוך האַגער און אַ סך אַנדערע, וועלכע זענען אַנגערעגט געוואָרן פונעם חסידישן מקור און געשאַפן וויכטיקע ווערק. ס'איז כאַראַקטעריסטיש, אַז אינעם רוב האָבן די דיכטער און דערציילער, אַריינפירנדיק חסידישע מאַטיוו, די לעגענדאַרישקייט און די ראַמאַנטיק, ווי דעם דראַמאַטיש־אַנגעשפּאַנטן עקסטאַז פון אמונה און בטחון, אַרויסגעהויבן דאָס חסידות ווי אַ באַוועגונג, וועלכע האָט צום אַלעם ערשט געזאַרגט פאַרן סאַציאַל־און עקאָנאָמיש דערדריקטן מענטש, וועלכע האָט קודם־כל אין זינען דעם אַרעמאַן און האָט געזוכט אים אויסצוגלייכן — לכל הפחות — אין זיין געזעלשאַפטלעכן מעמד.

ווייל אין תוך גענומען — באַמערקט ריכטיק מנשה אונגער — „איז דאָך די חסידישע באַוועגונג אין איר אורשפרונג געווען אַ סאַציאַלע פּאַלקס־באַוועגונג, געווענדעט קעגן די רבנים, תקיפים און פרנסים, וועלכע האָבן געקוקט אויפן אַרעמאַן פון אויבן אַראָפּ: איז דאָך די חסידישע באַוועגונג דער ערשטער אומצופרידענער אויפברויז פון די הינטערן אויוו־זיצערס' קעגן דער, מזרח־וואַנט'...“

אין זכות פון ווארט

און די „הינטערן אויוון־זיצערס“ האָבן זיך אויסגעגלייכט אין קלויז און אין בית־מדרש, נישטאָ מער די אָנגעכמורעטקייט און די מורא פאַרן בורא עולם און די גרויסע מורא, להבדיל, פאַר גבירים. אויך דעם בורא עולם קאָן מען דינען מיט פרייד און נאַענטקייט און רעדן צו אים אַזוי אייגן־מענטשלעך און היימיש, ווי ס'איז היימיש אין חסידישן בית־מדרש, אַט ווי י. עמיאַט זינגט עס אַרויס אין זיין פּאָעמע „לובלין“:

אַ פרימאַרגן אין בית־מדרש פון „חזרה מלובלין“.
אַ בעקער שטייט ביים עמוד און יאָגט שנעל־שנעל צום מנין,
בעלי־מלאכות און סוחריםלען, וואָס יאָגן זיך צו אַ קניין...
ווי לויפסטו האַרץ מיינס פון דאַנען, ווהיין?

ס'האַט אָפּגעדאַוונט דאָס געזינדל קרעמער, זיי זענען
שוין פאַרשוונדן.

און אַ פּלאַס אַזאַ האָט פּלוצעם העל זיך אָנגעצונדן,
אַזאַ פאַרכטיקע, אַזאַ איבערמענטשלעכע פרייד דאָ —

דער חזרה מלובלין און די הייליקע חבריא!
און סע גליט דער פּלאַס פון די תלמידים די געטרייע,
אַט באַלד הערסטו דאָס קול פון „ייד הקודש“, דיין גרויסן זיידן.

חסידות האָט געגעבן דער יידישער ליטעראַטור אַ רייכן און פאַרביקן
פיינאַזש, באַרייכערט מיט מאַטיוו און אידעע, מיט אייגנדיקן סאַציאַלן
געדאַנק און מיט אַ ניגון, וואָס האָט זיך געטראָגן ווייט און טיף איבער
דורות און צייטן — דער ניגון און טאַנץ, וואָס האָט פאַרביקן געמאַכט די
יידישע דיכטונג, האָט באַווירקט אויך די יידישע דראַמע און די פּלאַסטישע
קונסט.

ווייל חסידות, אין איר תוך און מהות, האָט געטראָגן אין זיך אַ גרויסע
אידעע און אַ גרויסע בענקשאַפט, די בענקשאַפט נאָך אויסלייונג, די
בענקשאַפט צו משיחישער גאולה.

„מען וועט קיין מאָל נישט פאַרשטיין — האָט אַ מאָל געשריבן דער רעליגיעזער דענקער הלל צייטלין — מען וועט נישט פאַרשטיין, ווי עס געהער צו זיין, די פאַרהעלטענישן פון פאַרשיידענע חסידישע פּוילישע און ליטווישע רביים צו די וועלט־געשעענישן ביים סוף פון אַכצנטן יאָר־הונדערט, אויב מען וועט זיך נישט קלאָר מאַכן דעם מעסיאַנישן כאַראַקטער פונעם חסידיוזם — דאָס הייסט, ווי ווייט דער חסידיוזם איז אין זיין סאַמע אָנהייב געווען אַ טרעגער פון דער משיח־אידעע, וואָס האָט געזאָלט, לויט דער האַפּענונג פון די דערמאָנטע רביים, ווי צום גיכסטן פאַרווירקלעכט ווערן. מיט אַנדערע ווערטער, דער חסידיוזם איז געווען אי דער המשך און אי דער היפוך פון די פריערדיקע משיחישע באַוועגונגען פון שבת־צבי און יעקב פּראָנק: אַ המשך — אין דעם זין וואָס דער חסידיוזם האָט אויך געשטרעבט ווי צום גיכסטן אַראַפּצוברענגען משיח און דורך באַזונדערער פרומקייט און קדושה. אַ היפוך, אין דעם זין וואָס דער חסידיוזם האָט אויסגעמיטן אַלע מיאוסע, פאַלשע, פאַרקרימטע און פאַרדרייטע וועגן פון די שבת־צביניקעס און פון די פּראָנקיסטן און האָט זיך באַלד ביים אָנהייב געשטעלט אויפן פעסטן באַדן פון דער תורה, פון העכסטער זיטלעכקייט און פון ריינקייט אין געדאַנק און אין טאַט.“

פון דער גרויסער חסידות־באַוועגונג, וואָס האָט זיך געצויגן איבער פּוילן, פּאָדאָליע, ווייסרוסלאַנד און גאַליציע, זענען איצט געבליבן קליינע רעשטן פון אַ גרויסער גלייביקער און התלהבותדיקער מאַסע, אָבער מיט טיפן אַפּשיי פאַר די אמתע מאַמינים און פאַרזעצער פון חסידות, וואָס אַנען און שפירן מיט דורותדיקער פאַרוואַרצלטקייט אין חסידות פון בעש״ט, ווי איציק מאַנגער זינגט:

די נאַכט איז הייליק, טיף און שייך, אַז אַפילו דער מענטש,

וואָס גייט אַליין

באַרוועס איבער אַ פרעמד לאַנד, פילט איבער זיך גאַטס

בלאָע האַנט.

דער חסידות־מאַטיוו פאַרנעמט אויך היינט אַן אַנגעזעענעם אַרט אין

דער יידישער און העברעישער ליטעראַטור.

י. ח. בילעצקי

מיט דרייסיק יאָר צוריק איז דערשינען י. ח. בילעצקיס ערשטע זאַמלונג לידער אין ארץ־ישראל. מיר זענען געווען דאָן אַ קליינע גרופע יידישע שרייבער, אָבער פאַרמאָגט האָט די גרופע אַ סך אידעישקייט און יידיש־באַוווסטזיין און קלאַרן ווילן פאַר יידישער שעפּערישקייט.

דאָס ערשטע בוך בילעצקיס האָט געהייסן „פאַר זיך“. שפּעטער זענען געקומען זיינע לידער־זאַמלונגען „אומרו“, „שוועלן“, „ווי און גלויבן“. און איצט — זיין בוך „לידער צום מענטש“ — ווי כאַראַקטעריסטיש און סימבאָליש עס זענען די נעמען פון די ביכער: צו ערשט, דער שטילער, התבודדותדיקער אינערלעכער געזאַנג „פאַר זיך“ און „אומרו“, דער אומרו, וואָס עס הויערט אין יעדן שעפּערישן מענטש, און דערנאָך די „שוועלן“, ביי וועלכע ער איז אויפגעגאַנגען, די שוועלן אויך פון דאָרט, פון דער אַמאָליקער היים, און איצט, — זיין בפירוש ריפּער, פאַרביקער און אינטערעסאַנטער בוך „לידער צום מענטש“.

אַט די טיטלען זענען נישט קיין צופעליקע ביים דיכטער — זיי כאַראַקטעריזירן דאָס אייגנטימלעכע פון זיין טראַכטן און פילן.

מיר דאַכט זיך, אַז בילעצקיס איצטיקע לידער־זאַמלונג איז ווי אַן אַפּשלוס פון אַ שאַפּונגס־פּאָזע און אַן אָנהייב פון אַ נייעם פאַרמעסט.

דיכטונג איז, כידוע, די סאַמע קאַמפּליצירטסטע קונסט. דיכטונג קולימינירט אין זיך אידעע און געדאַנק, געפיל, איבערלעבונג, שטימונג און אימאַזש. און טיף איז דער סוד און גרויס איז דער כּישוף פון וואָרט.

אין זיין אָנהייב איז בילעצקי גאָר אָפט באַהערשט געוואָרן פונעם וואָרט, געפירט געוואָרן פון אים און זיך, צו מאַל, נישט געקאַנט קיין עצה געבן. ווי פאַרלוירענע האָבן אָפט מאַל געשלומערט די ווערטער באַזונדער, און די מיינען באַזונדער. איצט פילן מיר אַרויס אַ נייע און פאַזיטיווע ווענדונג; דער דיכטער באַהערשט דאָס וואָרט, באַהעפט זיך מיט אים.

אברהם ליס

אין די לידער פון דער זאמלונג „צום מענטש“ געפינען מיר א סך יידישן און טיף מענטשלעכן אינהאלט, מיט דיכטערישער איבערלעבונג, מיט ציטער און צארטקייט און מיט וויברירנדיקער מחשבה; אין דעם באַנעם פון וועלט און מענטש ברענגט דאָ י. ח. בילעצקי צום אויסדרוק אייגענע שפירונג, יחידישן טאָן. ער זאָגט:

גיי ווייטער דיין גאַנג מיט שלום און קריג,
צוזאַמען מיט מחנות — אַליין און באַזונדער,
מעג דער הימל באַגלייטן דיין וואָרט און דיין ניגון,
נאָר דער רשעות פון ערד גיב זיך קיין מאָל נישט אונטער.

איך מײן, אַז די דאָזיקע פיר אויסגעקאָועטע, שיינע שורות זענען כולל און מאַניפעסטירן דעם דיכטערס געזעלשאַפטלעכע און פּאָעטישע בחינה. שטאַרק און טיף איז זיין געבונדנקייט מיט דער ירושה, מיט די ווערטן פון דער נעכטיקער, דער חרוב געוואָרענער היים. יידישע דיכטער האָבן דער־פילט זוי זייער הייליקע שליחות, אַרויסצוהייבן דעם פּייזאָזש פון אונדזער יידיש לעבן דאָרט. אין זיין ליד „ירושה“ זענען דאָ אַזעלכע שורות:

אין מיין חרובע היים — פאַרקלאַמערט,
אין ירושה שטאַרק פאַררינגט,
אויף מיין נעכטן קלאַפט מיין האַמער,
פון מיין טאַטנס קוואַלן — כ'טרינק.

די שיריים כּוּויל אויפקלייבן
פון מיין מאַמעס גרויס פאַרמעג.
ביי איר שוועל כּוּויל היינט פאַרבלייבן,
העלפן טראַגן איר געפעק.

אין י. ח. בילעצקיס לידער פילן מיר אַרויס דעם דאָזיקן קלאַפן פון האַמער „אויף מיין נעכטן“. ס'איז אַ קלאַפן פון האַרץ און נשמה, מיט טרויער

אין זכות פון וואָרט

און טיפער בענקשאַפט פון איינעם, וואָס ווייס, אַז אַן דער דערקענטעניש פון דעם נעכטן, פון אונדזער יידיש־וועלט פון נעכטן, וועט נישט זיין קיין המשך — — — און דער מאַטיוו פון בענקשאַפט, ווי דער ווילן אַריינצורברענגען אונדזער אָפגעמעקטע וועלט אין דער גייסטיקייט פון אונדזער לעבן, קענטיקט זיך אַרויס אין אַ סך פון זיינע לידער, באַזונדערס אין די, וואָס זענען אויסגעווייטיקטע דערמאָנונגען פון די נאַענטסטע :

נאָר איין מאָל דיך זען אין טלית געהילט
נאָר איין מאָל דיין ניגון דערהערן,
כיוועל שווייגן, ווי פליגלען אין אַ חרובן מיל,
שטום וועל איך זיין, ווי פאַרלאַשענע שטערן,
און בויגן מיין קאַפּ, ווי אַ בויס נאָך אַ שטורעם.

ביי י.ח. בילעצקין איז אַלע מאָל וואָך דער ווילן פאַר נייע אויסדרוק־מיטלען, עס הויערט אין אים אַ באַגער צו ניייקייט, און אַפילו ווען עס געלינגט אים נישט אַ מאָל, איז דאָך אַנגענעם צו זען און פילן זיין געראַנגל, אַ געראַנגל פאַר וואָרט און בילד... שוין אָפגערעדט פון די פריערדיקע לידער־זאַמלונגען, וווּ די דאָזיקע נייגונג איז אַ גאָר בולטע, איז אויך אין דעם איצטיקן בוך, וואָס איז, אַן ספק, דיכטעריש רייפער און גאַנצער ווי די פריערדיקע — פאַראַן אַ צאָל בילדער, וואָס אַטעמען גריילעך מיט דיכ־טערישן אומרו, אַבער אין זייער פאַרמירונג בלייבן זיי אומבאַהאַלפן. אַ שטייגער :

דאָס לעבן בילט ווי אַ הונגעריקער הונט :
חלוּם. חלוּם. בלויער דמיון.
בויט מיין ליד אַ ווייטער טאַג,
טראַגט ער ציגל צו מיין בנין.
קלאַג זיך נישט. דאָס לעבן האָט שטענדיק זייטיקע כוונות,
אַט, ממש, ווי אויף הימלען פאַרחלומטע לבנות.

אברהם ליס

קלאַר, אַז אויך דאָ איז פאַראַן געדאַנק און מיין, און אינעם גאַנצן ליד
„דאָס לעבן האָט שטענדיק זייטיקע כוונות“ זענען פאַראַן פּאַעטיש שיינע
שורות. אָבער די אידעע, וואָס דער דיכטער האָט געוואָלט דורכפירן, ווערט
פאַרשוועמען אין זאָגערישן נוסח, טראַץ דער ריטמישקייט פון די פּערזן
און לויטערער שפּראַך.

אָבער אויך די דאָזיקע שוואַכקייט האָט אַ געוויסן חן. דעם חן פון אומ-
מיטלבאַרקייט, פון שעפּערישן געראַנגל... עס נעמען אויס מער, פאַרשטייט
זיך, די לידער, וווּ מען שפירט אַרויס די שטימונג, וווּ דער געדאַנק איז
געראַטן געבונדן מיטן וואָרט און שאַפט אַ דיכטערישן קלימאַט, ווי אין ליד
„אַ שטיין, אַ דעמב, אַ מענטש“:

אַ גרויער שטיין, אַ גרויער שטיין
פאַרגייט פאַרנאַכט זיך אין געוויין.

טוט ער וויינען, טוט ער קלאַגן:
ווען וועט נאָכט דעם טאַג אויסטאַגן?

אַ גרויער שטיין, אַ גרויער שטיין
בלייבט ביינאַכט, אַליין, אַליין.

קומען הימלען מיט צוויי שטערן,
גיסן אָן דעם שטיין מיט טרערן.

דאָס ליד האָט אַ גוטע דיכטערישע אַנטוויקלונג, וווּ עס קומט אויף דער
עלנט פון מענטש און דער גורל פון מענטש. אַט דאָס ליד, ווי אַ סך אַנדערע
אינעם בוך, פאַרמאַגן פּרישקייט אין אינטערפּרעטירן דחמם און פּייזאַזש.
אינעם בילד קומט אַריין דער מענטש מיט זיינע בענקשאַפטן און „קומט
אַ מענטש מיט מידע פּיס און אין מיטן האַרץ אַ ריס“.

נישט ווייניק אַזעלכע עמאַציאָנעלע אויסדרוקן זענען פאַראַן אין די
„לידער צום מענטש“, וווּ דער „אין מיטן האַרץ אַ ריס“ באַגלייט זיי מיט

אין זכות פון וואָרט

אַפענעם, אַבער מיט ערלעכן, עכטן אומעט. די אַפּנקייט איבערצייגט און שאַפט דעם וואָריקן פּאַעטישן טאָן. אפשר באַווירקן זיי אונדז אויך דערפאַר, ווייל ביז אַנומלט זענען דער רוב בילעצקיס לידער — אַזוי, יעדנפאַלס, האָבן מיר זיי געפילט — געווען געוויקלט און געהילט אין געפלען... איז טאַקע גוט צו זען, וואָס פאַר אַ תּוכיקע ווענדונג ס'איז געקומען אין זיין דיכטונג. אינעם בוך איז פאַראַן אַ ליד „ווינטן וואַיען“. דאַכט זיך, אַ גענוג באַנאַלע טעמע פאַר אַ ליד, אַבער וויפל נייקייט ברענגט ער אַריין אין דער דאָזיקער באַקאַנטער דיכטער־שער שטימונג, וויפל געלייטערטע בילדער־שקייט :

ליבער, שיינער צווייג, שטענדיק פלעגסטו ברענען,
ווען געקומען כ'בין צו דיר אין אומעטיקע שעהען.
ווער וועט דינע בלעטער אויפקלייבן, געפינען,
ווער וועט אין פאַרטאַגן טרינקען דינע טויען ?

פּוסט אַרום. מיטן צווייג איך וויל פאַרבלייבן
און מיט ווינטן כ'וויל זיך לאַזן יאַגן.
כ'וויל אַלע בלעטער אין מיין האַרץ אויפקלייבן
און אויסזינגען אַ ליד :

זאַל טאַגן !

דער לעצטער פּערז : „אויסזינגען אַ ליד : ס'זאל טאַגן“, פירט אונדז, נישט־ווילנדיק, אַריבער צו אַן אַנדער עמפּינדונג, צו אַ ווייטערדיקע, טראַג־גישע שפּירונג. ס'איז די אַכוריותדיקע אַנטווישונג, וואָס איז געקומען פון דאָרט, וווּ מען האָט אַ מאָל געהאַפט און געחלומט, אַז ס'זעט אויפגיין מיט ליכט און שיינעם ערלעכן טאַג — — — אויך בילעצקי רעאַגירט, פאַרשטייט זיך, ווי אַ דיכטער, ווי אַ נאַציאָנאַלער ייד אויף דעם וויסטן גורל פון דער יידישער ליטעראַטור און קולטור אין ראַטנפאַרבאַנד. אויף דעם, וואָס עס איז געשען דאָרט. און מיט טיפּער, ברענדיקער אַנטווישונג פּרעגט ער :

אברהם ליס

פון יעקבס לייטער צעפאלן זיך די טרעפן.
אָ לעגענדע גייט אַ באַרוועסע, פאַרהילט אין אומעט און געוויין,
בייס ראַנד פון רויטער שקיעה אָפּגעהאַקטע קעפּ.
צי האַסטו, זון אַרץ מזרח, געמוזט אַזוי פאַרגיין ?
צי האַט דער ווינט פון יוגנט געמוזט אַזוי פאַרוויינן ?
צי האַט געמוזט דער ביזער ווינטער אַזוי דעם וועג פאַרשניינן ?

גוטע מדרגות האַט דערגרייכט בילעצקי אין זיין איצטיקן בוך: (איך
זאָג בכּוונה מדרגות), מדרגה פון שטילקייט, מדרגה פון קלאַרקייט און
אַ מדרגה פון סובטעלן טאָן. עס וואַלט, דאַכט זיך, נישט שווער געווען עס צו
באַווייזן, פאַרגלייכנדיק זיינע פּריערדיקע מאַטיוון און לידער מיט די איצ-
טיקע „לידער צום מענטש“, וווּ מיר געפינען אַזעלכע דיכטערישע צאַרטע
און אויסדרוקפולע שורות, ווי :

אין פאַרנאַכטן זענען פול מיט טרויער אַלע אויגן,
אין פאַרנאַכטן — טוליעט זיך דאָס גראַז צו דיין טונקעלן שאַטן.

אַדער די סטראָפּן פון דער פּאַעמע „ווען דער וואַלד האַט אָפּגעברענט“, אַ
פּאַעמע פון יידישן גאַנג און יידיש-מענטשלעכן חיוב :

במעמקים. אין די טיפּן, אין געהיימע היילן.
גיי אַראָפּ און זוך דיין ליכטיקן באַגינען.
פון די טוכלע קעלערס, כּוּויל דו זאַלטט דערציילן,
אַז מיין לעבן כּוועל אין ליכטיקייט פאַרשפינען.

העכער דריי צענדליק יאָר אין לאַנד, און מיר געפינען ביי י.ח. בילעצקי
אַזוי ווייניק באַזונדערע אַרץ-ישראל-מאַטיוון. דער ענטפּער פאַר דעם איז
נאָר איינער און אַ גראַדער: י.ח. בילעצקי איז אַרויסגעוואַקסן און אויפּגעקומען
ווי אַ דיכטער דאָ אין לאַנד. איז אַלץ במילא אַרגאַניש און וועזנטלעך געבונדן
מיטן היגן פּייזאַזש און היגער אַטמאָספּער. ס'איז די אייגענע היים — ישראל.

אפרים אויערבאך — אַ בן־שבעים וחמש

אַז אפרים אויערבאך קומט אין לאַנד, קומט ער ווי אַן אייגענער צו אייגענע. אויערבאך געדענקט נאָך יענע צייט — און פּאַעטיש פּרישט זיך עס אַלע מאָל אָפּ ביי אים — ווען אין לאַנד האָט זיך געטראַגן מידבר־דיקער שטויב און ווען פון די מאַלאַריע־זומפן האָט מען אַנגעהויבן אויסקנעטן פּרוכפּערדיקע שטחים. — געווען איז ער אַ סאַלדאַט אין ערשטן יידישן לעגיאָן, אין דעם גדוד פון די מוילאייזל־פירער אין גאַליפּאָלי (ס'איז אַ קאַפיטל יידישע געשיכטע), שפּעטער איז ער געוואָרן אַ שומר אין יידישע קאַלאָניעס. ער איז זוכה געווען צו ווערן, אויב נישט דער ערשטער, איז פון די ערשטע יידישע דיכטער, וואָס האָבן אַרויסגעבראַכט אינעם יידישן ליד דעם אויפגיי פון נייעם ארץ־ישׂראל. דאַכט זיך, אַז מיט פּופּציק יאָר צוריק האָט קיינער מיט אַזאַ אוממיטלבאַרקייט און עכטקייט נישט אויסגעזונגען דעם ארץ־ישׂראל־ניגון אין יידיש, ווי ער. ער האָט איינגע־אַטעמט און דערפילט דעם נייעם באַדייט, ווען:

עס ווייזן זיך גילדענע, זאַמדיקע ברעגן,
בלויע, פאַרחלומטע בערג פון דער ווייטן.

און מיט אַ יובל יאָרן צוריק האָט זיך אויסגעקענטיקט די באַשטימונג:

וועל איך אויף פעלדער טרייסט דאָ געפינען,
לעבן מינס וועל איך דאָ לויטער באַנייען.

און הגם ער איז נאָך דעם אַוועק, און דאָרט, אין יידישן מאַסן־ישׂוב אין אַמעריקע געוואָרן איינער פון די בויער און פאַרמירער פון דער יידישער וואַרטשאַפּונג, האָט אין אים שטענדיק געהויערט, געניגונט דער ניגון, וועלכן ער האָט אַנגעהויבן מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק, ווען:

אברהם ליס

ס'איז בינאכט געווען דער הימל
טיף אזוי און בלוי,
און געלייגט האָב איך זיך שלאָפן
אין אַ סטערטע שטריו.

דער טיפער בלוי, וועלכן ער האָט איינגעזאָפּט, דער בלוי פון עבר, פון חלום און וואָר האָט זיך איינגעקארבט אין זיין געמיט און באַקומען אויסדרוק אין זיין שפּעדיקער פּאָעטישער שאַפונג.

אפרים אויערבאָך איז איצט אַ יוביליאַר. געוואָרן אַ בן־שבעים וחמש. (איז עס אַ ווילער אַפצייכן פאַר אַ פּאָעט). און צו דעם קומט נאָך צו נאָך אַ דאַטע: ס'ווערט איצט 50, ווי ס'איז דערשיגען זיין ערשט בוך. טאַקע דאָס בוך ארץ־ישראל־לידער „קאַראַוואַנען“. ס'איז נישט נאָר געווען זיין דיכטערישער אָנהייב, אויך דער אָנהייב פון ארץ־ישראלדיקן יידישן ליד.

צו זיינע 75 יאָר איז איצט אַרויס אַן אַפּקלייב פון זיינע פינף צענדליק יאָר שאַפן: „אַ לעבן צווישן טאַוולען“, און ווי זאָגט מען: כשמו כן הוא: — פון די איבער 400 זייטן פונעם בוך גייט אויף פאַר אונדז דער לעבנסגאַנג פונעם דיכטער — אַ טיפע און פיבערדיקע וועלט. —

אויערבאָך איז פון די יידישסטע דיכטער. אין אים גלימערט מיט יידישן וויי, מיט יידישן עצבות. און אפילו די הייטערקייט און חדווה — וואָס איז דאָ אין זיין ליד — וואַקסט אַרויס פון אַלטפּאָלקישער סביבה. פון אַלט־פּאָלקישע זיידעס מיט פאַרגרויטע בערד, יידן האַרעפּאַשנע, וואָס האָבן געטריי געדינט דעם אייבערשטן און זיך פאַררינגלט אין דורות. דער נישט־יידישער אַרום ווירקט זיך אויס אין אים, דאַכט זיך, נאָר אויף אזוי פיל, וויפל עס האָט אַ באַריר מיט יידישן גאַנג און מיט יידישער גורלדיקייט — זיין ליד איז אַדורכגעזאָפּט מיט דער העראַיק און מיט דער טראַגיק פון פּאָלקס עבר. עס איז אים אייגן און ס'איז לויטער פאַר אים דער „אַלטער קוואַל“, ווי היימיש ער איז אין די „אבותדיקע געצעלטן“. ער זאָגט:

טרעט נישט אויף די געלע בלעטער
לעבן אַטעמט נאָך אין זיי.

אין זכות פון וואָרט

אָוודאי איז ער וואָך און עס רעגן אים אָן אַל די פּראָגן און פּראָבלעמען פון אונדזער וואָרט, און דאָס קומט אין ליד, אָבער ער בלייבט אַלע מאָל אין זיין יחידיש־אינטימער וועלט, איז שטענדיק אינעם גדר פון זיין אייגנדיקן דיכטערישן נוסח, וואָס איז קערנדיק יידיש, רייך אין אויסדרוק, פּשטותדיק און געראַטן, ווי דער קאַרן אויף די פעלדער ביים דניעסטער, און פּאַעטיש ראַפּינירט און צאַרט ווי אַ פּויגל־געפּלאַטער איז זיין שפּראַך :

די סטעזשקע פּאַרלעשט זיך. דאָס זילבער איז קאַלט.
דער שראַס — מיט אַ נאַכטיקן הייטל פּאַרצויגן.
נאַר אַ שווימיקע כּוואַליע פּאַלט צו און פּאַלט,
צו קושן דאָס זאַמד אין די גילדענע אויגן.

מיט אַ דינער שפּירונג, מיט סובטעלער בילדערישער שפּראַך זענען באַהויכט אפּרים אויערבאַכס לידער, באַזונדערס זיינע לעצטע שאַפּונגען, ווי „אין שפּעטן נאַכזומער“.
זאָל די קוועליקייט פון „שפּעטן נאַכזומער“ אים אַזוי באַגלייטן יאָר און יאָרן.

די אַנטאַלאָגיע „אַמעריקע אין ייִדישן וואָרט“

די אַנטאַלאָגיע „אַמעריקע אין ייִדישן וואָרט“ איז ממש אַ לינדערונג אין דעם שווערן געפיל, מיט וועלכן מיר זענען אָנגעשטימט געוואָרן די לעצטע יאָרן, פֿאַר דער מערכה פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, ווי אויך פֿאַרן גורל פֿון דער ייִדישער קולטור אין אַמעריקע. מיר ווילן דאָ קודם־כל אונטערשרייִכן דעם פֿאַקט, אַז די אַנטאַלאָגיע איז אַרויסגעגעבן געוואָרן מיט דער הילף און מיט דער אונטערשטיצונג פֿון איבער טויזנט יחידים און אַרגאַניזאַציעס. זיי האָבן עס מעגלעך געמאַכט, אַז די־אַ ריזיקע ליטעראַרי־שע אונטערנעמונג זאָל געלינגען. אַט דעם פֿאַקט טאָר מען נישט פֿאַרזען און אַוודאי דאַרפֿן דאָס נישט פֿאַרזען די ייִדישע שרייבערס און שאַפֿערס אין אַמעריקע, וועמענס פעסימיסטישע שטימונגען עס זענען גאָר אַפט פֿאַרשטענדלעך. נאָך פֿאַראַן אין אַמעריקע — אפילו ווען די צאָל איז נישט קיין גרויסע — אַ פֿאַטענציעלער לייענער, אַ פֿאַראינטערעסירטער אין ייִדישער שאַפֿונג.

די אַנטאַלאָגיע „אַמעריקע אין ייִדישן וואָרט“ איז, דאַכט זיך, די גרעסטע צונויפֿזאַמלונג, וואָס איז דערשינען אין דער ייִדישער ליטעראַטור. אַנטאַלאָגיעס זענען נישט קיין נייעס, דאָס איז אַ באַקאַנטער אופן פֿון צונויפֿברענגען און אויפהיטן די שאַפֿונגען פֿון פֿאַלק און זיינע דיכטער. נחמן מייזל, דער לאַנגיאַריקער רעדאַקטאָר און דער צונויפֿשטעלער פֿון דער גרונטיקער אַנטאַלאָגיע „אַמעריקע אין ייִדישן וואָרט“ זאָגט אין זיין ברייטערן אַריינפיר צו די לייענער: „קודם־כל ווילן מיר דורך פֿאַרשידענע שאַפֿונגען פֿון די ייִדישע דיכטער און דערציילער, וואָס מיר האָבן אויפֿגע־קליבן און אַריינגעבראַכט אין בוך, באַווייזן, ווי אַזוי די גרויסע אַלגעמיינע און ייִדישע אַמעריקע, מיט איר ליכט און שאַטן, פֿאַליטישע און סאַציאַלע קאַמפֿן, מיט איר רייכער און קאַלירפולער נאַטור, מיט אירע געגנטן, שטעט, טייכן און בריקן, בערג און טאָלן, ענגע גאַסן און רחבותדיקע

שטחים — ווי דאס אלץ איז ארויסגעבראכט, באזונגען און געשילדערט געווארן אין דער יידישער ליטעראטור.

מ'דארף געדענקען, אז די אַנרעגונג אַרויסצוגעבן אַזאַ אַנטאָלאָגיע איז געקומען בשייכות מיט דעם דריי הונדערט יאָריקן יובל פון יידישן יישוב אין אַמעריקע. און מ'קאָן זאָגן, אַז דאָס איז געווען נחמן מיזלס אַ געראַטענער געדאַנק: דעמאָנסטרירן אויף אַזאַ אויסדריקלעכער, ברייטער פּלאַטפאָרם — ווי אַזוי און מיט וואָס האָט אַמעריקע באַאיינפלוסט דעם יידישן דיכטער און קינסטלער און ווי אַזוי די טעמאַטיק האָט זיך אויסגעוויקלט און האָט באַקומען איר אויסדרוק אין דער יידישער פּאַעזיע און פּראָזע.

„צווישן די איבער טויזנט לידער און געזאַנגען, באַשרייבונגען און שילדערונגען האָבן מיר דאָ שאַפונגען פון פּאַרשיידענעם מין און כאַראַקטער, — פון גאַר פּרימייטיווע און אומבאַהאַלפּענע, ביז הויך-מייסטערישע און ראַפּינירטע. עס איז פון גרויסן באַטייט — זאָגט ווייטער דער צונויפשמעלער פון דער אַנטאָלאָגיע — נאָכצופאַלגן דעם נאָכאַנאַנדיקן וויקס אין דער אומאויפהערלעכער אַנטוויקלונג פונעם יידישן שאַפן, וואָס איז ענג און אַרגאַניש פאַרבונדן געווען מיט אַרומיקן כלל־לעבן און מיט די איבערלעבע-נישן פונעם יחיד“.

דאכט זיך, אַז ווינציק וווּ האָט אַזוי דאָס רעאַלע לעבן אוממיטלבאַר באַווירקט און אויסגעאיבט זיין השפּעה אויף דער יידישער וואַרטשאַפונג, ווי דאָס איז געווען, און איז נאָך אויך איצט, אין אַמעריקע. באַזונדערס אָבער איז עס געווען אין די אַנהייבן, די אַנהייבן פון דער יידישער דיכטונג אין אַמעריקע, וואָס זענען געווען געקניפט און געבונדן מיט דער טאַג־טעגלעכער וואַר, מיט אַנטווישונגען און געראַנגלעך, מיט בענקענישן נאָך דער אַלטער היים; מיט די יסורים פון אימיגראַנט, מיט די השגות פון ערשט געקומענעם, זיין געפּלעפטקייט פון גרויסשטאַטישן שטיינערנעם ווירואַר און זיין טיפּער ווייטיק אויף זיין נייער מערכה, וואָס איז דער ווייטיק פון שוויץ־שאַפן און עקספּלאַטאַציע, ווי אין דעם באַקאַנטן ליד פון מאָריס ראַזענפּעלד, „מין יינגעלע“: „די אַרבעט טרעבט מיך פרי אַרויס / און לאַזט מיך שפּעט צוריק / אַ, פרעמד איז מיר מין אייגן לייב / אַ, פרעמד מין קינדס א בליק“.

די יידישע דיכטונג אין אַמעריקע האָט זיך, קאָן מען זאָגן, אַנגעהויבן

מיט דריי פערטל יארהונדערט צוריק מיטן פאפולערן ליד „מיין יינגעלע“, וואָס האָט געפונען דעם וועג צום יידישן פאָלקסמענטש, צום ליינדדיקן, בענקענדיקן אימיגראַנט, האָט אים געוויון זיין דאָליע. ער האָט אין די ווערטער דערזען זיך, זיין אומעט, זיינע שטילע באַגערן. דאָס האָט אים געהאָלפן אויפקלערן דעם מקור פון זיין פאַרביטערטקייט. געהאָלפן אים אויפקלערן, אַז די וועלט, און טאַקע די נייע וועלט — אַמעריקע — קאָן אויך זיין אַ פרייע, וווּ מ'זאָל לעבן אָן אויסנוצעריי. די אָנהייבן פון דער יידישער דיכטערישער שאַפונג אין אַמעריקע זענען אַזוי אַרום געווען אויפֿ-קלערערישע, דערצייערישע, באַווירצט מיט פרימיטיווער מאַראַליטעט. דאָס איז געווען בכלל דער נוסח פון דער בראשיתדיקער ליטעראַטור־שאַפונג אין דער גאָלדענער מדינה, אַזוי זענען געווען די ערשטע יידישע צייטונגען, וואָס האָבן געשפילט אַ דעצידירנדיקע ראָל אין דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע.

„די יידישע ליטעראַטור אין אַמעריקע — האָט ריכטיק באַטאַנט דער אויסגערופענער היסטאָריקער און ליטעראַטור־פאַרשער קלמן מרמר — איז נישט אַריבערגעפלאַנצט געוואָרן פון אייראָפּע. זי איז אַרויסגעוואַקסן פון די באַדינגונגען פון אַמעריקאַנער יידישן לעבן. איר סאַמע אָנהייב איז געווען די אַמעריקאַנער צייטונג אין יידיש.“

אַבער מער נאָך ווי די צייטונג האָט זיכער געהאַט אַ השפּעה אויף די טויזנטער און טויזנטער ניי־איינגעוואַנדערטע יידן דאָס יידישע ליד פון באַוושאַווער און עדעלשטאַט, מאַריס ראָזענפעלד און אליקום צונזער און וואַר־שאַווסקי, ווי אויך די אַנדערע צענדליקער, ווייניקער באַקאַנטע. הגם ס'זענען פאַראַן טיפע אונטערשיידן אין דער קוואַליטעט פון זייער ליד, ווי טיף ס'זענען די אונטערשיידן אין זייער טאַלענט און דיכטערישער מענטשאַליטעט. האָבן זיי אַבער כמעט אַלע גענומען די אַמעריקאַנער יידישע ווירקלעכקייט, דאָס אַקטועלע און ממשותדיקע, ווי דעם עיקר־עלעמענט פון זייער שאַפן. מיט דעם האָבן זיי אַריינגעטראָפּן אין דעם געמיט פון בשעתודיקן אומגע־הובלטן יידישן מאַסמענטש, דעם אימיגראַנט, זיי זענען אַבער געווען אויך די פּיאַנערן, די וועג־דורכלייגער פאַר דער אויפקומענדיקער, גרויסער יידי־שער ליטעראַטור־שאַפונג אין אַמעריקע.

בלעטערט מען און מ'לייענט זיך אריין אין דעם ניין הונדערט זייטיקן ספר „אמעריקע אין יידישן ווארט“, ווו ס'זענען, אגב, אויך אריין כאראקטע-
ריסטישע מוסטערן פון דער יידישער פראזע אויף דער טעמע אמעריקע —
לייענט מען אָט די גרויסע זאַמלונג — איז עס אַ גאַנג דורך יאַרצענדליקער,
דורך אַ לאַנד און דורך אַ לעבן, וואָס האָט אַזוי אייגאַרטיק־מעכטיק זיך
אויסגעבויט. קומען דאָ צום אויסדרוק צייטן און עטאַפּן פון די ערשטע יאָרן
פון דעם אויפגיי פון יידישן וואָרט אין אַמעריקע, פון די ערשטע עמיגראַציע־
יאָרן און נאָך פאַר דעם. דאָ ווערן אויך אַרויסגעבראַכט די שטימונגען און
דערוואַרטונגען, די חלומות און האַפענונגען פון די ערב־עמיגראַנטן, בעת
זיי זענען נאָך אין זייערע אַלטע היימען. שפירן מיר דאָ אַרויס די שווערע
איבערלעבענישן, אָפט מאָל באַגלייט מיט טיפע אַנטוישונגען, פון די, וואָס
דאַרפן זיך אַריינפאַסן אין דער נייער אַנדערשדיקער אַטמאָספער און סביבה.
און אָט זענען געזאַנגען צו דער מעכטיקער אַמעריקע, מען פרוווט ברעכן די
נאַסטאָליגע און בענקעניש צו דעם אַמאָל. און מען פרוווט זיך פאַרהיימישן
מיט דער גרויסער שטאַט, ווי עס זאָגט דער דיכטער יואל סלאָנים אין זיין
לידער־סעריע „ניו־יאָרק“:

„די גרויסע שטאַט, זי האָט אין זיך מיין לאַך און מיין געוויי,
זי איז געווען מיין מוטער, דאָך איך קאָז זי נישט פאַרשטיין.
איך האָט זי אָפט און ליב זי אָפט, און בענטש זי אָפט און שעלט,
איך ליב מיין הייס, דאָך אָפט וואַלט איך אַוועק אין ווייטער וועלט,

מיין ליד פון איר איז אַ געזאַנג מיט דיסאַנאַנס פיל;
אָפט איז ער רעדער־רויע, און אָפט — אַ שטימונג צאַרט און
שטיל,
אָפט פילט זיך נאָר פאַרצווייפּלונג און אַ שווערע, גרויע שרעק,
און אָפט — אַ פרייד, וואָס לאַכט און טרייבט די וואַלקנס שנעל
אַוועק.“

ראַנגלען זיך אַזוי שטימונגען און ס'בייטן זיך געפילן, און נישט נאָר

אברהם ליס

יחידישע, מיר וואלטן געזאגט, אז די דאזיקע געמיט־אויסברוכן זענען בציבור־
דיקע, אלגעמיינע. ווייל דורך די הונדערטער און הונדערטער לידער שפירן
מיר אזוי בולט ארויס דעם אומבייט פון צייטן, דעם אומטויש פון ווערטן,
די קאמפן, בענקענישן, טראכטענישן, דעם זען, אויפנעמען אמעריקע. עס איז
פינף און זיבעציק יאָר יידיש־אמעריקאנער לעבן און יידיש שאַפן.
אמקלאַרסטן שיילט זיך אויס אין דער אַנטאָלאָגיע דער אויפגי, די
אַנטוויקלונג, די וועגן און אומוועגן, דאָס רייף ווערן און דאָס געדייען פון
דער גאַרער יידישער דיכטונג אין אמעריקע.

מרדכי יאָפעס ארץ-ישראל-אַנטאַלאָגיע

אין מיטן וועג שטייט אַ בוים,
שטייט ער איינגעבוין;
פאַרט אַ ייד קיין ארץ-ישראל
מיט פאַרוויינטע אויגן.

גאַט, גאַט, ליבער גאַט,
לאַמיר דאַוונען מנחה —
אַז מיר פאַרן קיין ארץ-ישראל
וועט זיין אַ גרויסע שְׂמחה!

מיט די דאָזיקע פּערזן פון אַלטן פּאַלקסליד הייבט אָן מרדכי יאָפע די
לידער-אַנטאַלאָגיע „ארץ-ישראל אין דער יידישער ליטעראַטור“, וואָס ער
האַט צונויפגעזאַמלט און צונויפגעשטעלט.

ס'איז אפשר כאַראַקטעריסטיש פאַר אונדזער היינטיקן גייסטיקן און
קולטור-געזעלשאַפטלעכן קלימאַט, וואָס דער ארץ-ישראל-מאַטיוו און די
ישראל-טעמאַטיק האָט אַזאַ ברייטן און צו מאַל אויך טיפן אַפּקלאַנג אין דער
יידישער וואַרטשאַפּונג. ס'איז אונדז שוין אַפט אויסגעקומען צו באַהאַנדלען
די דאָזיקע דערשיינונג. אַבער דאָ ווילן מיר זיך אַפּשטעלן אויף דעם
וויכטיקן ווערק, וואָס דער נישט לאַנג פאַרשטאַרבענער עסייִסט און דיכטער
מרדכי יאָפע האָט מיט אַזוי פיל זאַרג און געטריישאַפט געשאַפּן. פון דער
דאָזיקער אַנטאַלאָגיע קענטיקט זיך אַרויס די אוממיטלבאַרע פאַרבינדונג
צווישן עטלעכע דורות יידישע דיכטער מיט די נאַציאָנאַלע שטרעבונגען און
אידעען, וואָס האָבן געגרוניקט אין יידישן פּאַלקסגעמיט. ס'קומט אויף די
בענקשאַפט צו נאַציאָנאַלער אויסלייזונג, די בענקשאַפט און באַגערן צו
ארץ-ישראל.

פיר און ניינציק דיכטער, וואָס האָבן געזונגען, געשאַפן אויפן אַרץ־
 ישראל־מאַטיוו, זענען אַרײַן אין דער דאָזיקער אַנטאָלאָגיע. צוזאַמען איז עס
 אַ זאַמלונג פון הונדערטער לידער מיט אויסדרוקן פון פאַטאָס און העראַזיק,
 פון שטילער פרייד און צעהעלטער שילדערונג. מיר געפינען דאָ לידער אין
 יידיש פון די סאַמע ערשטע חיבת־ציון־דיכטער ביז די היינטיקע יינגסטע
 דיכטער, וואָס ישראל איז איצט זייער היים און זייער נאַטירלעך געזאַנג.

אין דער יידישער ליטעראַטור — זאָגט ריכטיק מרדכי יאַפע אין זײַן
 אַרײַנפיר צו דער אַנטאָלאָגיע — האָט אַרץ־ישראל, און אַלץ וואָס איז מיט
 דעם פאַרבונדן, מעגלעך, נישט פאַרנומען אַזאַ כמותדיקע פּאָזיציע, ווי אין
 דער העברעיִשער ליטעראַטור. וואָרעם אין העברעיִש איז אַרץ־ישראל באַ־
 האַנדלט געוואָרן אין די פאַרשיידנסטע תּוכנס און פאַרמען פון מיטאַס,
 רעליגיע, טראַדיציע און וועלטלעכקייט. עס איז דער לאַנגער וועג פון תּנ"ך,
 תּלמוד, מדרש און אגדה ביז די ערשטע פייטנים און ביז די חסידישע און
 רבנישע מאמרים, וואָס האָבן זיך אויסגעדריקט אין זייער באַזונדערן לשון־
 קודש (און, אגב, אַפט אין היימישן יידיש). מיר פאַרמאָגן אַ שלל פּסוקים,
 אַפּאַריזמען, ווערטלעך, וואָס זענען ווערטיק, מעדיטאַציעס, וואָס זענען אין
 זייער מעטאַפּאָריק די בעסטע אילוסטראַציע צו אַרץ־ישראל. ועל כּולם :
 גרויסע קינסטלערישע שאַפונגען וועגן ציון אָדער אַרץ־ישראל, ווי מיר האָבן
 עס ביי יהודה הלוי, איבן־גבירול און אַנדערע פון דער גאַלדענער שפּאַ־
 נישער תקופּה.

אַבער אין די לעצטע דריי דורות איז אַרץ־ישראל גראַד נישט „באַעוולט“
 געוואָרן פון די יידישע שרייבערס, פון די יידישע דיכטערס. אדרבא, זיי האָבן
 אין אויפנעמען דעם מאַטיוו זיך אויסגעגלייכט מיט די העברעיִשע שאַפּער.
 יאַפע, אין דעם זעלבן אַרײַנפיר, ברענגט עטלעכע ראיות און אילוסטראַ־
 ציעס. ער דערמאָנט צווישן אַנדערן, אַז „אפילו דעמאָלט ווען עס איז נאָך
 אַנגעזאַנגען דער אידעאָלאָגישער קאַמף — האָט, למשל, ברוך וולאַדעק, דער
 פאַרשטייער פון „בונד“, פאַרעפנטלעכט אַ ליד אונטערן נאָמען „אַרץ־
 ישראל“, פול מיט התפּעלות פאַרן לאַנד, אפילו פאַר די שטיינער. „די
 שטיינער פון גליל, פון שומרון און יהודה, די שוואַרצע, די גרויע, די ווייס־
 רויזע שטיינער, די שטיינער, די שטיינער פון אַרץ־ישראל“. א פּשיטא שוין

אין זכות פון ווארט

זיין התפעלות אין דעם ליד פאר „די בערג און טאלן“ און פאר דעם „בלויען ארץ-ישראלדיקן הימל!“... און וולאדעק איז געווען א שם-דבר ווי א קעמפער פאר סאציאלער גערעכטיקייט, ווי א בונדישער טריבון. און ער האט זיך אין זיין אַנטי־ציוניסטישער סביבה נישט געשראָקן צו זיין יידיש־נאַציאָנאַל און אפילו אַרויסגעוויזן זיין באַציונג צו ארץ־ישראל... נאָך פאַר אים זענען געווען אברהם ליעסין און אַנדערע יידישע שרייבערס פון דעם זעלבן נישט־ציוניסטישן לאַגער. אויך זיי האָבן פאַרשטאַנען דעם באַטייט פון ארץ־ישראל אין דער יידישער געשיכטע און געפילט די גורלדיקע פאַרבינדונג צווישן דעם פּאָלק און דעם לאַנד פון נאַציאָנאַלער האַפּענונג. און ס'איז געווען נישט בלויז סענטימענט, וואָס ציון־ און ארץ־ישראל־לידער האָבן געשאַפן שלום־עליכם, דוד פינסקי, שמעון פרוג, מאָריס ראָזענפעלד, יהואש, ש. י. אימבער און אַנדערע יידישע שרייבערס. דאָ האַנדלט זיך נישט אין דעם צי זיי זענען יאָ אָדער נישט געווען ציוניסטן. כאַראַקטעריסטיש איז, וואָס די יידישע שרייבערס פון די לעצטע דורות האָבן אין ארץ־ישראל געזען און געפילט. און אַט, אַ שטייגער, וואָס עס האָט געשריבן איינער פון די ערשטע, דער מחבר פון „שולמית“ און „בר־כוכבא“ און דער פּאָטער פון יידישן טעאַטער — אברהם גאַלדפּאָדען :

כיוואַלט געוואַלט זען ווי פאַרטשאַדעט פון רויך,
ווען דער נעפל איז טיף אַן אַ סוף,
דרעמלט דער אַלטער לבנון אין דער הויך
און רעדט עפעס צו זיך פון שלאָף...
וואָס חלומט זיך דעם זיידן? וואָס טראַכט ער און קלערט?
צי דאַוונט ער דענסטמאַל, צי ניין?
צי ווידערהאַלט ער דעם תהילים, וואָס ער האָט געהערט
פון זיין דודן זינגען אַליין?
צי קלאַגט ער וואָס זיינע נעסטן זענען לער
און די פייגעלעך זענען פאַרטריבן?
דערפאַר קרעכצט ער פון שלאָף אַזוי שווער,
וואָס ער איז אַזוי עלנט געבליבן?

אברהם ליס

אודאי איז עס א מהלך רב, ס'איז א פאלג מיך א גאנג, פון דעם פאָעטישן נוסח פון אברהם גאלדפאָדען, צי פון דעם ווונדערלעכן בדחן אליקום צונזער, ביז — ביז די שאַפונגען, אויפן זעלבן מאַטיוו, אין אונדזער מאַדערנער יידישער פאָעזיע. אָבער עס רירן גאָר שטאַרק מיט דער פאַרזומטקייט און פאַרבענקשאַפט, און בעיקר מיט דער האַרציקייט און עכטקייט, אַ שטייגער, אַזעלכע פערזן פון צונזערס „א בריוו פון דער מוטער ציון“:

דורך די פאָעטן, די שטענדיקע היטער,
וואָס גאָט האָט זיי ביי מיר פאַר וועכטער געשטעלט,
שיקט אייך אַ בריוול, איך ציון, די מוטער,
צו אייך, מיינע קינדער, פון צווייטער זייט וועלט.
געגריסט זייט פון מיר און פון אייערע שאוועסטער,
פון כרמל, לבנון, פון יפו ביים פאָרט,
פון הר־הזיתים, דאָס הייליקע אָרט,
פון חרמון, פון ירדן, דער שפּאַציר דער בעסטער,
וון איר פלעגט יונגעהייט שפּילן זיך דאָרט.
פריילעכע באַשרות קאָן אייך מיטטיילן,
מיין יוגנט ווערט איצט צוריק אָפּגעפּרישט.
עס קומען די קינדער, די ווונדן צו היילן,
צו בויען די חורבות וואָס שטייען פאַרוויסט.

היינט שמייכלען מיר אונזער, ווען מיר הערן די לידער מיט זייער נאַווקייט און בלומענשפּראַך. טאָ לאַמיר נישט פאַרגעסן אַז די לידער זענען געשריבן און געזונגען געוואָרן מיט אַן ערך זיבעציק־אַכציק יאָר צוריק, העברעישע דיכטונג אין יענער צייט איז געווען כּולו מליצה, שייַן־שרייַבעריי, און אויסגעהוילט פון יעדער ממשותדיקער אידעע און קאָנקרעטן געדאַנק און בילד. און ס'איז געווען נאַטירלעך, אַז דאָס העברעישע ליד — אַ פּראָדוקט פון דער השכלה — האָט באַוירקט די געציילטע יידישע דיכטער. נאָר אַט קומען שוין לידער אַנדערש־טאַניקע, טעמפּעראַמענטפולע,

אין זכות פון וואָרט

געוואָגטע און שטיל-מאָנענדיקע. די לידער זענען שוין פון אַ ביסל אַ גענטע-
רער תקופה. די ארץ-ישראל-מאָטיוון פון שמעון פרוג, פון מאָריס ראָזענ-
פעלד און ווייניקע, אָבער דרייטע לידער פון אַנסקין. און אַט זענען פּערזון
פון יהואש ארץ-ישראל-לידער, וואָס טראָגן נאָך ביז היינט דעם חן פון
עכטיקייט, פון פּאַעטישקייט :

האַט אויסגעשטרעקט די ערד די פולע ברוסט,
און נישט געווען ווער זאָל קומען זויגן ;
האַט מיט דער קייט פון יאָרן זיך געצויגן
דער פלוז, און שטום געקניגט אויף דער וויסט.

און פלעגט דער הימל מיט מתנות שפּאַרן
דעם באַלזאַס-טוי, דער ברכות-פולער רעגן,
געלויערט האָבן רויבער איבער וועגן —
די ווילדע גראָזן, דער שטעכעדיקער דאָרן.

פלעגט אַפט אַ וואַנדערער זיין פּוס פּאַרווונדן,
און מיט אַ קללה פונעם פעלד זיך קערן,
און אונטן פלעגט פּאַרשעמט די ערד אים הערן,
און האַלטן טויזנט אוצרות איינגעבונדן...

יהואש לידער האָבן געהאַט אין זיך די באַשיידענע גרויסקייט פון
אַ דיכטער, — באַמערקט יאָפע — וואָס האַט דעמאָלט, ווען ער איז געקומען
אין דעם נאָך כמעט וויסטן לאַנד, געהאַט די דרייטקייט צו זאָגן : «וועל איך
אויף די פעלדער ליגן און וועל בעטן ערד און שטערן, לאַזט מיר אייער אמת
הערן, מיינער איז געווען אַ ליגן»... און ער דערציילט אין אַ קליין ליד פון
דריי סטראָפּן די געשיכטע פון די וואָס זענען געקומען מיט שפּאַט אָדער
מיט ספּקות און געפונען אַ גלויבן. «און ווער — זאָגט יהואש — האַט
באָוויזן דעם ווונדער און ווער האַט דעם שופּר געשאַלט ? גיי פּרעג ביי די
ביימער באַזונדער, אין וועמען פון זיי איז דער וואַלד ?» אַז איר ווילט, ווערט

אין אַט דעם פּאָעטישן אַפּאָריזם אַרויסגעבראַכט אַ פּילאָזאָפּיש־אָניווער־
סאַלער געדאַנק.

מיר האָבן זיך בעיקר אָפּגעשטעלט אויף די ראשונים, אויף די ערשטע
יידישע דיכטער, וואָס האָבן זיך פאַרהיימישט מיטן אַרץ־ישׂראל־מאַטיוו.
אַבער אין דער היקפּדיקער אַנטאָלאָגיע קומען אַריין קרוב הונדערט יידישע
דיכטערס פון פאַרשיידענע צייטן און לענדער. מיר האָבן דאָ לידער פון די
וואָס האָבן געלעבט אין אַרץ־ישׂראל, און עס שימערירט דער גרויסער
צושטייער, וואָס די היינטיקע יידישע דיכטערס האָבן צוגעטראָגן — פון זייער
פאַראייגנקייט און אַריינגעוואַקסנקייט אין ישׂראל. אָבער עס וואַרפט זיך אין
די אויגן אַ בלוז, און גראַד פון אַ נאַענטן צייטאַפּשניט, און דווקא פון דעם
לאַנד, וווּ די יידישע ליטעראַטור בכלל און די יידישע דיכטונג איז אויפגע־
גאַנגען און זיך צעוואַקסן מיט שפע פון פאַרב, קלאַנג און טעמע. מיר מיינען
דאָ די יידישע וואַרטשאַפּונג אין פּוילן צווישן ביידע וועלט־מלחמות.

ס'אימפּאַנירט אָבער די קאָלאַסאַלע צאָל — סיי אין איכות, סיי אין
כמות — יידיש־דיכטערישע שאַפּונג, וואָס האָט זיך אויספאַרמירט אין
אונדזער ליטעראַטור און קומט אַזוי געטריי צום אויסדרוק אין דער
אַנטאָלאָגיע. די דיכטונג וואָס איז אויפגעקומען אין די יאָרן פון געראַנגל
פאַר נאַציאָנאַלער זעלבשטענדיקייט, אין דעם אויפקומקאַמף פון דער מדינה.
עס איז גאַנץ נאַטירלעך אַז צווישן די יידישע דיכטערס, וואָס האָבן
זיך פאַרקניפט מיט אַרץ־ישׂראל, איז געווען ה. לייזיק. ווי אַ ראיה פון
לייוויקס עכטער באַציונג צום לאַנד פון ווונדער און רעאַליטעט קאָן מען
נעמען אפילו אַן איינציק ליד: „צו ישׂראל“. דאָ טענהט ער זיך אויס מיט די
וואָס וואַלטן אפּשר געזאָגט, אַז ער איז נישט קיין מחותן. קיינער זאָגט עס
נישט. און לייזיק איז דאָ נישט נאָר דער געהויבענער מחותן פון די יידישע
דיכטערס, וואָס לעבן אין די תּפּוצות און שאַפּן אין בענקשאַפט און פאַרערונג
צו ישׂראל. ער איז אויך דער שליח־צבור, הגם יעדער איינער פון די יידישע
דיכטערס האָט זיין אייגן לשון און זיין אייגענע אויפריכטיקייט, וואָס ווערט
דערוויזן אַ מאָל טיף קינסטלעריש און אַ מאָל פשוט־פּאָלקסטימלעך, און אויך
אפילו גאָר סענטימענטאַל. יעדער יידישער דיכטער, וווּ ער זאָל נישט זיין
היינט, פילט זיך אַ פאַרבונדענער, פילט זיך ווי אַן אייגענער מיט ישׂראל.

אין זכות פון ווארט

אזוי ווייזן אונדז די לידער פון א. לעיעלעס און אברהם זאק, פון יעקב גלאטשטיין, מאיר זימל טקאטש, ב. י. ביאלאסטאצקי, מאטעס דייטש, חיים לייב פוקס, מאיר שטיקער, די לידער פון קעהאס קליגער, חיים גראדע, וואלף יונין און משה שולשטיין. און אזוי זענען די ארץ-ישראל-לידער פון די דיכטערינס קאדיע מאלאדאָוסקי, רחל קארן, ראשל וועפרינסקי, אסתר שומיאָטשער, אסתר סיגאל, ראָזאַ נעוואַדאָוסקאַ. מיר האָבן בלויז דערמאָנט אַ צאָל דיכטער און דיכטערינס אין די תפוצות, וואָס צוזאַמען מיט דער באַדייטדיקער און וויכטיקער שאַפונג פון די יידישע דיכטערס אין ישראל גופא האָבן זיי באַרייכערט און פאַרטיפט דעם יידיש-קינסטלערישן וואָרט מיט דעם מאָטיוו „ארץ-ישראל“.

מיר האָבן אָנגעהויבן די אָפהאַנדלונג אונדזערע מיט די ראשונים, און אָט די דיכטער קומען טאַקע אַריין די ערשטע אין דער אַנטאַלאָגיע. וועלן מיר פאַרענדיקן מיט דער סאַמע ייִנגסטער ישראל-דיכטערין — רחל פישמאַן, אַ געבוירענע אין פּילאַדעלפּיע און היינט אַ חברטע אין קיבוץ. זינגט זי וועגן זון, זון איבער אַלץ:

מיר האָבן זיך היינט

איינער דעם אַנדערן אויסגעמאַטערט —

די זון און איד.

מיר אַרבעטן ביידע אין וויינגאַרטן.

פאַרנאַכט איז די זון

אָוועקגעפאַלן הינטערן גלבוּע —

דויט פון אָנשטרענג,

און איד האָב געלייגט די גלידער מינע שלאָפן.

יא, מיר האָבן זיך היינט

אַ ביסל צעהיצט —

די זון

און איד.

אברהם ליס

די יידישע ישראל-דיכטונג איז פאר די לעצטע יארן געווארן נאך לוי-
טערער און פארטיפטער. די געוואגטע, גבורהדיקע אויפטריטן אין ישראל-
לעבן האבן, ווייזט אויס, באווינקט — ווי דער אומעט-עכאָ פון די פארלאַפענע
טראַגישע יארן — די שפירונג פון יידישן שאַפער.
מרדכי יאַפעס אַנטאָלאָגיע איז נישט נאָר אַ ווערק בעתו, נאָר אַ ווערק
וואָס לערנט אויך צו דערקענען דעם גייסטיקן פאַרמעג פון אַ וויכטיקער
און ווערטיקער תקופה.

ב

י. ד. בערקאָוויטש

י. אַפּאַטאַשו

ש. איזבאַן

יחיאל האָפּער

הערץ בערגנער

א. ראובני

ישראל קאַפּלאַן

רחמיאל פעלדמאַן

ראַזע פּאַלאַטניק

שלמה בריינסקי

א. קאַרפינאָוויטש

אהרן מגד

אהוד בן־עזר

זלמן שניאור

י. ד. בערקאָוויטש

י. ד. בערקאָוויטש געהערט צו דעם דור שרייבערס, וואָס האָבן געפלאַסטערט די וועגן פאַר דער מאָדערנער העברעיִשער און ייִדישער ליטעראַטור.

ער איז געווען דער מייסטער פון דער רעאַליסטישער דערציילונג, פון גרויס־פאַרנעמיקן ראַמאַן, אַ גוטער, אינטערעסאַנטער מעמואַרן־שרייבער, אַ דראַמאַטורג, וועמען דער ניצויץ פון הצלחה האָט אַ לייכט געטאַן שוין אין זיין יונגן עלטער, און אין משך פון איבער אַ יובל יאָרן האָט זיין שאַפונג באַרייכערט אונדזער ליטעראַטור־אוצר מיט פאַרשיידנאַרטיקן מאַטיוו און זשאַנער.

זיינע פינף בענדער „אונדזערע ראשונים“ שטעלן מיט זיך פאַר אַ סך מער ווי זכרונות־דערציילונגען — ווי דער מחבר רופט זיי אָן. דאָס איז אַ קינסטלערישע אייגנאַרטיקע מאַזאַיק, וווּ דער מעמואַריסטישער עלעמענט פלעכט זיך אַריין אין אַ ברייטער שילדערונגס־קאַנווע. די נאַראַטיווע דער־ציילערישקייט איז באַהויכט מיט שטילן סובטעלן הומאַר און איז אויסגע־פלאַכטן מיט טיפער מחשבה און אַפּשאַצונג איבער סיטואַציעס, קאַנפליקטן, געשטאַלטן און צייטן.

פאַרשידענע צייטן, פאַרשידענע לענדער און שטעט ווערן אַרויסגע־בראַכט אין אַט דעם ווערק; אַלטע און נייע ייִדישע קולטור־צענטערס, אין וועלכע ס'איז אויפגעקומען די מאָדערנע ייִדישע און העברעיִשע ליטעראַטור, באַהויכט מיטן אַטעם פון דער גאונותדיקער קינסטלער־פערזענלעכקייט — שלום־עליכם.

לייענענדיק בערקאָוויטשעס „אונדזערע ראשונים“ ווערן מיר אויפ־גערודערט פון דעם העראַזישן געראַנגל, וואָס עס האָט געפירט דער מייסטער, דער קלאַסיקער פון דער ייִדישער ליטעראַטור שלום־עליכם. דאָס איז געווען אַ געראַנגל פאַר נייקייט און פרישקייט, פאַר אַריינפירן דעם

עכטן יידישן פאלקסמענטש און פאלקסגעמיט אין דער יידישער ליטעראטור. פון אַט דעם ווערק לערנען מיר און דערקענען די צייט און סביבה. מיר זעען די וועגן און די דערנערשטעגן, אויף וועלכע עס איז אויסגע- קומען צו טרעטן אונדזער פארהערלעכטן שרייבער. ער האָט נישט נאָר אויסגעטראָטן אַ וועג פאַר זיך — נאָר אויך אויסגעבאַנט דעם וועג פאַר דער גוטער, עכטער קינסטלערישער שאַפונג.

דאָ באַגעגענען מיר אויך אַנדערע, מיט שלום-עליכמען און אַרום אים. פריינד, דיכטער און קינסטלער, וועלכע האָבן זיך פאַרשטאַנען. מענדעלע און ביאַליק, ראַווינצקי, אַחד-העם און בן-עמי — אין דער תקופה פון אַדעס. און שפעטער אין אויפגייענדיקן יידישן ליטעראַטור-צענטער, אין וואַרשע — י. ל. פּרץ און י. דינעזאָן, ה. ד. נאַמבערג און דוד פּרישמאַן, שלום אַש און זלמן שניאור. מיר דערפילן די צייט און סביבה פון די בויער און פאַרמירער פון אונדזער ליטעראַטור.

און אַט איז שלום-עליכם אין אַמעריקע. אין דעם נייעם — פאַר יענער צייט — יידישן מאַסן-ישוב.

דער יידישער פאלקסמענטש אין דער נייער וועלט האָט טאַקע באַלד דערפילט זיין גרויסן שרייבער און אים אויפגענומען מיט פרייד און ענטזיאַזם. בערקאָוויטש דערציילט אָבער אויך פון דער אַראַגאַנטישער באַציונג, וואָס שלום-עליכם האָט אָנגעטראָפן מצד די טאַנגעבער און אייגנטימער פון די יידישע צייטונגען אין ניו-יאָרק, און אַזוי אויך פון די דעמאָליטיקע באַלעבאַטיים פון יידישן טעאַטער אין אַמעריקע. מיר לייענען וועגן ביטערע איבערלעבונגען, ספּקות, קאַנפּליקטן — און מיר באַווונדערן, ווי פון יענע אָנהייבן האָט זיך אויסגעפאַרמירט די יידישע ליטעראַטור אין אַמעריקע — אַ ליטעראַטור מיט אַזאַ רייכער אינהאַלטספולער דיכטונג און פּראָזע. נישט אַנדערש, אַז אויף דעם פאַרוואַרלאַזטן צעהפּקרטן באַדן, וועלכן שלום-עליכם האָט דעמאָלט אָנגעטראָפן, האָט שוין געוואַרצלט און געדייעט, און מיט דער צייט זיך אָנגענומען, דאָס כּישופּדיקע וואַרט, דער קינסטלערישער אַטעם פּונעם ווונדערלעכן מייסטער פון אונדזער ליטעראַטור.

אין „אונדזערע ראשונים“ קענטיקט זיך באַזונדער אַרויס בערקאָווי-

אין זכות פון וואָרט

טשעס אייגנטימלעכע און מקורותדיקע פראָזעקונסט, וואָס איז כאַראַקטע-
ריסטיש פאַר אַלע זיינע דערציילונגען, ראַמאַנען און דראַמעס. אין זיינע
שאַפונגען ווערט דאָס רעאַליסטישע, די ווירקלעכע פאַרלויפּענישן און קאַנ-
פליקטן, אויסגעבונדן מיט וויזיע. דערצו איז בערקאָוויטש געבענטשט מיט
דינעם הומאָר און מיט אַן אייגנדיקן לירישן, נאַראַטיוון סטיל.

מיט דעם ווערק „אונדזערע ראשונים“ האָט י. ד. בערקאָוויטש
צוגעטראָגן אַ וויכטיקן צושטייער צו דער געשיכטע פון דער יידישער און
העברעיִשער ליטעראַטור. און מער פון אַלץ — מיר זעען דעם גרויסן שלום-
עליכם און זיין תקופה, שלום-עליכם און זיין וועלט.

י. ד. בערקאָוויטש געהערט היינט צו די ווייניקע, וואָס האָבן געשריבן
יידיש און העברעיִש. ער שטעלט נישט איין פאַר זיי קיין מחיצה פון פאַרעם
און נוסח, און אַוודאי נישט קיין איינטיילונג, וואָס שייך טעמע. ער האָט
אַריינגעפירט — און דאָס איז געווען כמעט אַ נייעס פאַר יענער צייט —
די שטעטלשע וואַרעמקייט, די האַרעפאַשנעקייט און די גרויע וואַכעדיקייט
אין דער העברעיִשער פראָזע. קען זיין, אַז דאָס יידיש-שטעטלשע געמיט
האָט ער מיטגעבראַכט פון זיין געבוירן-אַרט סלוצק, אין וויסרוסלאַנד.
און אפשר זענען דאָס די דערקענטענישן און איבערלעבונגען פון האַרב-
סטיק אויסגעלאַשענעם פראָווינג-לעבן אין פּוילן און ליטע און פון זיינע
וואַנדערונגען אין דער גרויסער וועלט. ער האָט ווי בכיוון אויסגעזוכט
און אַרויסגעבראַכט דעם סאַציאַל באַעוולטן און פון גורל געטראַפענעם ייד.
אין דער באַלעבאַטישער אַטמאָספּער פון דער דעמאָלטיקער העברעיִשער
פראָזע איז עס געווען אי געוואַגט, אי מקורותדיק.

דעם זעלבן מאַטיוו און טיפּאַזש געפינען מיר אויך אין זיין יידישער
שאַפונג. אויך דאָ איז די קערנדיקע און רעאַליסטישע שילדערונג פון
באַקאַנטע און צום טייל מערקווערדיקע געשטאַלטן פון פאַרגאַנגענעם יידישן
לעבן אַדורכגעדרונגען מיט מונטערקייט און טיף מענטשלעכן קלאַנג. ווי
אין זיין העברעיִשער שאַפונג, באַגלייט אויך דאָ די פאַרלויפּענישן, די
בילדער און פּייאַזשן דער שאַרפּער בליק פונעם קינסטלער. זיין בליק
זוכט איינזעעניש און יושר אין אַ צעדריולטער וועלט.

בערקאָוויטשעס דערציילונגען — באַזונדערס פון די ערשטע יאָרן —

שילדערן יידישע נויט, יונגע־לייט, וואָס הונגערן אונטער און לעכצן נאָך בילדונג און נאָך יענעם פּאַרכישופּטן טרוים, וואָס מוז ערגעץ און ווען ס'איז דאָך מקוים ווערן... אָבער אין דער ״אַ דערדריקנדיקער שטימונג פון דחקות און מענטשלעכע יסורים פּלאַטערט תּמיד אויף אַ פּריש ווינטל, וואָס צערטלט מיט האַפּענונג און מיט דער זוניקייט פון יונג געמיט... קאָן די מיליע און דער אינהאַלט פון דער דערציילונג זיין האַרב און גרוי, און די אַנטוויקלונגען ממש אכזריותדיקע, בלייבט דאָך איבער אַ געפיל פון מונטערקייט. און דאָס איז צוליב דעם העלן שטראַל, וואָס בערקאָוויטש ברענגט אַריין אַזוי וויזאַנעל און נאַטירלעך אין זיין רעאַליסטישער דערציילונג און אין זיין געאַרעאַליסטישער דראַמע.

נעמען מיר, אַ שטייגער, זיין דערציילונג ״ווידי״, געפינען מיר שוין אין דעם ערשטן טייל אָט די כאַראַקטעריסטישע עלעמענטן. די דערציילונג הייבט זיך אָן אַזוי: ״איין מאָל, אין אַ שיינעם פּרילינגטאָג, איז קלאַראַ סעמיאַנאָוואַ אַריינגעקומען מבקר חולה זיין שאַפּיראַן — אַ שווינדזוכטיקער יונגער־מאַן, וועלכער האָט זיינע לעצטע טעג פאַרבראַכט ביי זיין אַלטער מאַמען אין שטוב. אויך איצט, ווי יעדעס מאָל ביים אַריינגיין אין אָט דער שטוב, איז דאָס מיידל צוגעקומען צום בעט אויף די שפיץ פינגער, ווייך און פאַרזיכטיק, כאַטש דער קראַנקער איז געלעגן וואַכעדיק און געקוקט פאַר זיך מיט אַ פאַר גרויסע, מידע אויגן. אין צימער האָט געשמעקט מיט אַ מאַדנעם ריח, אַ וואַרעמען, אַ פאַרלעגענעם ריח, וואָס לאָזט זיך שטענדיק פילן אין אַ שטוב, וווּ אַ חולה ליגט אָפּ אַ לאַנגע צייט אָן האַפּענונג. נאָר איצט, אַז דאָס מיידל איז אַריינגעקומען פון דרויסן אַ פּרישע, אַ יונגע און האָט אַראַפּגענומען פון זיך איר מאַנטל מיטן היטעלע — האָט אויך אין דעם צימער אַ שלאַג געטאַן דער פּרישער און געזונטער אַטעם פון פּרילינג, און ערשט איצט איז פאַרשטענדלעך געוואָרן דאָ, אין דער איינזאַמער שטוב פון קראַנקן, פאַר וואָס עס איז דער טאַג אַזוי שייך און שטיל, פאַר וואָס די זון גיסט אָן אויפהער איר צאַרטן שייך דורך די פענצטער״.

פון אַ באַזונדערן כאַראַקטער זענען זיינע ארץ־ישראל־שאַפּונגען. דאָ דאַמינירט בעיקר די אידעע פון נאַציאָנאַלער אויסלייזונג און יידישער בענקשאַפט נאָך גאולה, ווי אין זיין ראַמאַן ״מנחם מענדל אין ארץ־ישראל״.

אין זכות פון ווארט

אזא איז אויך די דערציילונג וועגן געבילדעטע אמעריקאנער יונגע יידן, וואס האבן אין אמעריקע איבערגעלאזט מאטעריעלן גוטס און געקומען קיין ארץ-ישראל זוכן גייסטיקן האב-און-גוטס.

עס וואלט נייטיק געווען זיך באזונדער אפצושטעלן אויף דעם ווונדער-לעכן יידיש פון בערקאָוויטשעס שאַפונג. זיין יידיש טראַגט אין זיך די יאָדערדיקייט פון רויערד און די געשליפנקייט און לייכטקייט פון גוטער, דערהויבנדיקער פראָזע.

מ'האַט שוין אַ סך געשריבן און אַפגעשאַצט י.ד. בערקאָוויטשן דעם איבערזעצער, דעם ווונדערלעכן איבערזעצער פון שלום-עליכמען. ער האָט אויסגעפירט די גרויסע שליחות פון אַריינברענגען און פאַראייביקן דעם גרויסן מייסטער אין דער העברעיִשער ליטעראַטור. מיט דער זעלטענער אַרבעט האָט י. ד. בערקאָוויטש אויסגעברייטערט און פאַרטיפט די ראַם פון דער העברעיִשער ליטעראַטור.

אַז בערקאָוויטש איז געוואָרן 80 יאָר, איז אים צום גבורות-עלטער צוגעטיילט געוואָרן דער ביאַליק-פרייז פאַר זיין בוך „פרקי ילדות“ (זכרונות פון די קינדער-יאָרן). אין דעם ווערק שילדערט י. ד. בערקאָוויטש זיין סביבה און היים און מיר דערקענען רעטראַספעקטיוו דעם אויפגאַנג און די פאַרמירונג פונעם פראָזע-קינסטלער.

✱

די לעצטע יאָרן פאַר זיין טויט האָט י. ד. בערקאָוויטש אינטענסיוו געאַרבעט אויף זיינע ווערק אין יידיש. די דערציילונגען, ראַמאַנען, זיינע זכרונות פון די יוגנט-יאָרן האָט ער נישט איבערגעזעצט, נאָר זיי געשריבן פון דאָס ניי אין דעם לשון, אין וועלכן ער איז געווען טיף פאַרוואַרצלט. מיט זעלטענער קענטששאַפט האָט ער צונויפגעבונדן דעם קערנדיקן יידיש פון זיין געבוירן-סביבה אין ווייסרוסלאַנד מיט דער געלייטערטער ליטעראַטור-שפראַך פון היינט.

דער איצט דערשינענער ראַמאַן „באַגינען“ איז איינע פון זיינע כאַראַק-טעריסטישע שאַפונגען אויף דער ארץ-ישראל-טעמאַטיק און אַנטהאַלט אין זיך די אייגנשאַפטן פון זיין קינסטלערישער פראָזע; וואַרעמע בילדערישקייט,

לעבעדיקער דיאלאג. דאָ קומט אויך צום אויסדרוק זיין אידישער קוק — זיין באַנעם און פאַרערונג פאַרן שאַפנדיקן אַרבעטנדיקן מענטש אין לאַנד. די האַנדלונג פון ראַמאַן — און דער ראַמאַן האָט קרוב 450 זייטן — קומט פאַר אין אַ קליינעם צייטאַפּשניט, עטלעכע וואָכן, ער גרייכט אָבער איבער דעם גאַנצן שטח פון דער דעמאָלטיקער ארץ־ישׂראַלדיקער וואָר: שטאַט, דאָרף און קיבוץ; פּאָליטיש־געזעלשאַפטלעכע געראַנגלען און נאָר־ציאָנאַלע פאַרמירונג; דער פאַרמעסט פון גרופּירונגען און פאַרטייען פאַר דער העגעמאָניע פון אונדזער קולטור און נאַציאָנאַלער פּאָליטיק. און פון אַט דעם ווירווואַר שײלן זיך אַרויס כאַראַקטערן און געשטאַלטן: פּיאָנערן, פאַרטייערעס־קנים, אינטעליגענטן, מיט זייערע השגות און באַגערן; פּרדסנים; און די זין, וואָס האָבן פאַרלאָזט אַ מאָל זייערע באַקוועמע היימען און געקומען אויפלעבן מיט זייער מי און האַרעוואָניע דעם עמק און גליל — און לאָבן זיך און פרייען זיך מיט יעדן באַגרינטן שפּאַן ערד.

דעם קלאַסן־אונטערשיד און די ווידעראַנאַנדן צווישן קלאַס און קלאַס ברענגט אַרויס י.ד. בערקאַוויטש אין אַזעלכע פּיקחותדיק סובלימירטע און לעבעדיק פאַרביקע סצענעס, וווּ די העלדן טענהן זיך אויס אין גוסט און סטיל פון יענער צייט, וואָס איז אַנגעלאָדן הן מיט נאַציאָנאַלן פּאַטאָס, הן מיט אַ היפשער מאָס פון צעפלאַטערטער בטלנות, אָבער צוזאַמען איז עס אַ ווירקלעכקייט, וואָס האָט אויפגעשאַפן דעם גרויסן תכלית — דער ראַמאַן הייבט זיך אָן אויף אַ שיף, וואָס פירט טוריסטן און עולים פון אַמעריקע קיין ארץ־ישׂראַל. איז עס אַ פאַרביקע מאָזאיק פון טיפּן, וואָס זייערע וואַרצלען שטעקן נאָך אין די שטעט פון דער אַמעריקאַנער פּראָווינץ, און זיי ווערן לויזער און צעפאַטלטער מיטן דערנענטערן זיך פון דער שיף צו איר ציל.

דאָ, אויף דער שיף, הייבט זיך אָן שפינען די פריינדשאַפט צווישן דעם פאַרוואַגלטן אינטעליגענט ד״ר מנוחין און יהודיתן. צווישן די יוגנטלעכע עמוס און שולמית. דאָ גייען אַרום די אַלטע ציוניסטן מיט גדלות און מיט אַ ביסל ציטער, ווי וועלן זיי אויפנעמען דאָס לאַנד און ווי וועט מען זיי אויפנעמען?

אזוי איז עס אויך געווען מיט פּערציק יאָר צוריק.

אין זכות פון וואָרט

„באָגינען“ איז אַ ראַמאַן, וואָס ברענגט אַרויס די צייט פון ערב
ווערן און ווערן: ס'איז דער אויפבוי פון לאַנד און פאַרמירונג פון דער
ארץ־ישראל־געזעלשאַפט.
י. ד. בערקאוויטש שילדערט אַט די אייגנאַרטיקע יוירונג מיט גוטער
פסיכאָלאָגיאַציע פון די העלדן און סצענעס און אירע אויסערלעכע אויס־
וירקונגען.
דער שטילער, סובטעלער הומאַר און זיין לויטערער, מייסטערישער
סטיל מאַכן פאַר אונדז נאָענט און היימיש אַט דעם „באָגינען“.

י. אַפּאַטאַשוס אַרץ-ישׂראל-שטימונגען

מיט דרייסיק יאָר צוריק איז דערשינען אַפּאַטאַשוס „צווישן ימען און לענדער“, די איינדרוקן פון זיין ערשטן באַזוך אין אַרץ-ישׂראל אין יאָר 1934. אין דער רייכער רעפּאַרטאַזשן-ליטעראַטור פון אַרץ-ישׂראל טיילט זיך אויס דאָס בוך מיט דער שפּע פון שילדערונגען, מיט אַפּאַטאַשוס לעבעדי-קער בילדערישקייט, מיט זיין אימפעט און דינאַמיק. אייגנאַרטיק איז דאָס בוך מיט זיין טיף אינערלעכן אומרו, מיט דער שטימונג פון ליידנשאַפטלעכן געראַנגל פאַר דער האַרבער שאלה, — וואָס איז יידישקייט ? אַט די פּראַגע עגבערט און מאַנט און לאַזט אַפּאַטאַשון נישט אָפּ. זי איז געוואָרן איינס פון די צענטראַלע, עיקרדיקע פּראַבלעמען אין אַפּאַטאַשוס שאַפן.

פאַר די אַכצן יאָר פון אַפּאַטאַשוס ערשטן ביז זיין צווייטן באַזוך אין אַרץ-ישׂראל איז זיך פאַרלאַפן אין אונדזער לעבן אַזוינס, וואָס האָט געענ-דערט דעם מהות און די סטרוקטור פונעם פּאַלק, זיינע יסודות און זיין פּאַליטיש-געזעלשאַפטלעכן פנים. מיט „ווען פוילן איז געפּאַלן“ ענדערט זיך דער באַנעם און דער צוגאַנג צו דער פּראַגע „וואָס איז יידישקייט?“ אַפּאַטאַשון רעגט עס אָן — שטאַרקער און אייפּעריקער צו באַהאַנדלען דאָס פּראַבלעם, נאָך מער, דאַכט זיך, ווען ער קומט אין באַרירונג מיטן לאַנד. דאָ קומען אויף עיקר-פּראַבלעמען פון יידישן כלל, פון יידישן זיין, פון גלות-לעבן און פון יידישער מדינהשאַפט.

שוין בעת זיין ערשטן באַזוך האָט אַפּאַטאַשו דערשפּירט די ממשותדיקע געראַנגלען פאַר באַפּרייונג, דעם באַגער זיך אויסצולייזן פון פּרעמדן יאָך. אַט איז איינס פון די באַקאַנטע בילדער, ווי דער שרייבער האָט עס אויפ-גענומען :

„...ס'איז געווען מיטאַנצייט. עולם האָט געוואָרפן די אַרבעט. וווּ אַ געוועלבל, וווּ אַ געוועלבל, וווּ אַ סאָדע-בודקע — אַלץ האָט זיך צוגעמאַכט.

אלץ האט זיך געשלאסן. פון גאס און געסל האבן מענטשן געהאלטן אין איין אַנקומען, געשטראַמט איבער דער לאַנגער אַלענבי גאַס. וווּ אַן אויטאָמאָביל און אַ דראָזשקע־אַפּשטעל, וווּ אַ דורכפאַר, האָבן צען־און צוועלף־יעריקע יינגלעך עס פאַרשטעלט מיט לידיקע פעכפעסער, מיט שטיקער בלעך. פּאַליציי מיט ביקסן אין די הענט זענען אָנגעפאַרן אויף געפּאַנצערטע אויטאָמאָבילן, אויף מאַטאַציקלען, זיי האָבן אַוועקגעשאַרט די פעסער, די שטיקער בלעך, און ווי נאָר די פּאַליציי־אויטאָמאָבילן זענען פאַרשווונדן, איז דאָס קליינ־וואַרג צוריק אויסגעוואַקסן און די דורכפאַר־פּלעצער זענען ווידער פאַרבאַריקאַדירט געוואָרן... פּיס האָבן זיך געהויבן, זיילן האָבן זיך געשאַרט איבער שטיין, איבער אַספּאַלט, זיך געטראָגן אַנטקעגן געפּאַנצערטע אויטאָמאָבילן... נעש איז מיטגעריסן געוואָרן מיטן המון, וואָס איז געגאַנגען אַ שטומער. און אַז די שטומקייט האָט זיך גענומען כּפלען אויף צענדליקער טויזנט מיילער און הערצער, איז די שטומקייט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ געשריי פון אַ גאַנץ פּאַלק.

מיט אַזאַ שטאַרקער אַקצענטירונג אויף דער דעמאָנסטראַטירנדיקער מאַסע פאַרענדיקט אַפּאַטאַש־נעש זיינע איינדרוקן פון ארץ־ישׂראל. בעש, וואָס האָט אַזאַ בולטע ענלעכקייט צו אַפּאַטאַשוס באַקאַנטע געשטאַלט, צו מרדכיין פון די „פּוילישע וועלדער“, ווערט אינערלעך אויפגערודערט פון ארץ־ישׂראלדיקן פּייזאַזש, וואָס שטעלט אים צו געשעענישן, ווידעראַנאַנדן, פּראַבלעמען, וועלכע לאָזן זיך נישט לייכט לייזן. דאָס זענען די טעמפּעראַ־מענטפולע אויפבו־יאָרן אין לאַנד. פאַראַן ווייטיק און פּרייד, ציטער און ספּקות, אויפריכטיקער חלוציזם און פאַריסנקייט. אַפּאַטאַשו לעבט זיך גיך איין אין אַלע סביבהס, באַוועגט זיך פּריי ביי אַלע באַדינגונגען, פּילט זיך היימיש אויף יעדן באַדן. און דאָך איז אים שווער תּופּס צו זיין אַ ריי דער־שיינגען. ער זוכט צו פאַרבינדן דעם היינט מיטן יידישן עבר, ער זוכט צו באַנעמען דעם מענטש אין זיינע געוואַנטע טונגען. ביי אים איז דער בויער פון ארץ־ישׂראל — דער מענטש פון אומעטומיקן יידיש־פּאַלק, און ארץ־ישׂראל איז דאָס לאַנד פון נעכטן, פון תּמיד, פון אייביק.

אין טבריה איז געווען אַ געוויטער, גראַד דאָן ווען אַפּאַטאַשו האָט באַזוכט די שטאַט. דער ים כּנרת איז אַרויס פון די ברעגעס און אָנגעמאַכט

שאַדנס. דער שרייבער שילדערט די טבריהר יידישע געסלעך אין יענע טעג: „די שמאַלע, געדרייטע געסלעך זענען געלעגן אין חורבות. אַרום די איינגעפאַלענע שטיבלעך — אַן דעכער, אַן ווענט — האָבן זיך געוואָלגערט אשכנזישע משפחות, ספרדישע משפחות. מען האָט זיי דערקענט אינעם הילוך. די אשכנזים — געלאַקטע פאות, רבנישע קאַפּעליושן, קאַלירטע כאַלאַטן. די ווייבער — רביצינס אין שטערנטיכלעך. די פּנימער — שלאַ-בערדיקע, בלייכע, ס'לשון — אַ ווייכער ברייטער יידיש. די ספרדים — אין טערקישע פעסקעס. פּנימער — ברוינע, אַפּגעברענטע. ס'לשון — שפּאַניאַ-ליש, אַראַביש, העברעיִש, וואָס רייסט זיך טיף פון האַלדו מיט אַ כאַרכל. און אַרום די חורבות, אַרום די צעלייגטע משפחות — קליינוואָרג און ציגן. שוואַרצע, רירעוודיקע ציגן אַן הערנער...“ „הונדערטער יאָרן וווינען אין שכנות האָט נישט געקאָנט אויפּטאָן דאָס, וואָס ס'געוויסער האָט אויפּגע-טאָן — דערנענטערט די אשכנזים מיט די ספרדים...“

ס'איז דאָך שוין אַלט, ווי די וועלט, אַז צרות פון כלל דערנענטערן, צעוואָרפן מחיצות, פאַראייניקן... אָבער, בעיקר, מחיצות פאַלן ווען מ'טרעפט זיך ביי אַרבעט, ביים שותפותן אויפבויערן — דאָס האָט אַפּאַטאַשו דער-פילט נישט גאָר בעת זיין צווייטן באַזוך, גאָר אַפילו דאָן, מיט אַכצן יאָר פריער, ווען ער האָט צוגעזען, ווי מ'בויט און מ'פלאַסטערט שאַסייען אין תל-אביב. „...אַלע, — אין זיבן שוויסן — האָבן געשלעפט זעקלעך זאָמד, זעקלעך צעמענט, זעקלעך זשוויר, געשלעפט הייסע עמערס סמאַלע... אַרבעטער האָבן זיך געקאַפּיעט אין זאָמד ביז איבער די העלדזער. זיי האָבן אַריינגעפאַסט און פאַרפעסטיקט — דאָ וואָסער-רערן, דאָ קאַנאַליזאַציע-רערן, אַנדערע האָבן אויפגעשטעלט אייזערנע טעלעגראַף-סלופּעס...“

אַ סצענע, וואָס ער האָט צוגעזען אין מוצא, רודערט אויף, צעשטורעמט זיין געמיט. אַ גרופע פאַנאַטישע יונגע-לייט פון אַלטן ייִשוב באַשמוצט מיט קללות און חרמות דעם „ארו הרצל“. ס'דערמאָנט אים, ווי חסידים פלעגן פאַראומרייניקן דעם קבר פון בערעק יאַסעלעוויטש (אין „די פוילישע וועל-דער“). געפינט אַפּאַטאַשו אפילו אין דאָס רשעות, אין דער פינצטערער קנאות, דעם „דאָ און דאָרטן“ — דעם אַמאַל און היינט — איין טונקעלע מחשבה פאַראייניקט זיי. ווער ס'האָט פאַראומרייניקט דעם אַנדענק פון דעם

יידישן העלד אין פוילן, אזעלכע האבן באשמוצט משה מענדעלסאָנען, גערודפט די ערשטע משכילים, געמסרט יידישע רעוואָלוציאָנערן, פאַר-פאַלגט ציוניסטן, און אזוי ציט זיך עס מיט שטומפיק־טונקעלן פאַנאַטיזם, ביז מסתמא די איצטיקע נטורי־קרתא...

ביי אַפּאַטאַשון האָט יעדער קאַנפּליקט מקור, — זיין שייכות מיט דעם גאַנג פון פּאַלק, מיט זיין עבר.

דאָס קאַפּיטל עין־חרוד איז פון די פיינסטע קאַפּיטלעך אינעם בוך און איז, אָן צוויפּל, איינס פון די שענסטע קיבוץ־שילדערונגען אין אונדזער ליטעראַטור. קורץ, קרעפטיק און געפרעסט ברענגט ער אַרויס נישט נאָר די מענטשן, מיט וועמען ער באַגעגנט זיך און צערעדט זיך — ס'איז אַ בילד פון דעם גאַנצן קיבוץ־שטייגער: סביבה, באַציונגען, באַגערן, בענקעניש. אַפּאַטאַשו פאַלט נישט אַריין אין התפּעלות, ער זוכט אַבער מיט אַן אַפּן געניט אויג דעם ניי־אויפגעגאַנגענעם לעבן און דעם נייעם יידישן מענטש. און אַט ווי אזוי ער פירט צונויף דעם אַראַבישן פעלאַך מיטן יידישן אַרבעטסמענטש.

„מיט די פעלדער זענען אָנגעקומען קעמלען מיט סטויגן תבואה. איין קעמל נאָכן אַנדערן. די לאַנגע פיס האָבן זיך געוויגט, די העלדזער האָבן זיך געוויגט, די סטויגן תבואה האָבן זיך געוויגט, ווי אין דעם בלויזן פאַרנאַכט וואַלטן זיך נישט געטראָגן קיין קעמלען, נאָר אויסטערלישע שיפן. דער אַראַבער, וואָס איז געזעסן אויפן ערשטן קעמל, איז זיך פאַרגאַנגען אין אַ איכה־ניגון, וואָס איז געווען אי ווילד, אי טרויעריק.

...דער אַראַבער האָט מיט אַ מאָל אויפגעהערט זינגען. די קעמלען זענען געבליבן שטיין, האָבן העכער פאַרריסן די העלדזער, און די קעפּ, טרויערי־קע, פאַרשלאָסענע, האָבן זיך איינגעבליקט מיט חידוש, מיט שרעק. אַ „קאַמבינאַט“ — פינקלדיק שטאַל און אייזן — וואָס האָט געשניטן די תבואה, זי געדערעשט, צונויפגענומען דאָס שטרוי אין בינטלעך, האָט זיך געשאַרט איבערן פעלד מיט אַ קלינגעריי, מיט אַ סאַפעריי. אַן אַרבעטער, קליין און דאַר, מיט אַ שטרויענעם, ברייטראַנדיקן קאַפעליוש איבער די אויגן איז געזעסן אויף דער קעלניע מיט אַזאַ מינע, ווי נישט די מאַשין וואַלט געשניטן, געדערעשט, געבונדן, נאָר ער, דער אַרבעטער.“

דאָ האָבן מיר אַ באַגעגעניש נישט נאָר פון צוויי פעלקער, נאָר, קודם־
 כל, פון צוויי שטייגער־לעבנס, פון צוויי קולטורן.
 די פּלאַסטישע און פאַרביקע שילדערונג באַחנט נאָך אַפּט זיין
 געזונטער האַרציקער הומאָר, אָבער אַפּאַטאַשוס הומאָר איז תמיד אַ נישט
 בכונהדיקער. ער אַליין גיט אַפילו קיין שמייכל נישט. און ס'זענען דאָ
 פיינע קאָמישע סצענעס, ווי דאָס דינגעניש מיט די אַראַבער, וואָס העלפן
 אַרויסשלעפּן דעם אויטאָ פון די זאַמדן. און די אַמעריקאַנער מיידלעך, וואָס
 זיצן אין ירושלימער פּאַנסיאָן און וואַרטן, אַז אַ יידישער לאַרד זאָל זיך
 פאַרליבן אין זיי. אָדער זיין באַגעגעניש אין ירושלימער אַלטשטאָט מיטן
 סאַלאַניקער בעזעם־פּלעכטער, וואָס איז געווען אַ מאָל אין דער היים דער
 פּרעזידענט פון אַלע סאַלאַניקער בעזעם־פּלעכטער.
 אַלטי־ירושלים ציט אַפּאַטאַשון, ס'איז זיין אייגנס, דאָ איז זיכער
 איינס פון זיינע שטחים יידישקייט. ס'ציט אים אַהער און גלייכצייטיק האָט
 ער מורא פאַר דער וואַכעדיקייט, וואָס קען אים באַפאַלן... ווען ער קומט
 אָבער אין אַלטי־ירושלים ווערט ער ווידער אויפגעברויזט און אַנגעלאָדן
 מיט נייע געדאַנקען און פּראַגן און ס'מאַטערט דאָס געמיט:
 „וואָס איז יידישקייט? — הלוים „כּוּזרי“, וווּ דער אדם העליון איז
 נישט משה, נאָר דער המון: און וויל מען, אַז דער יידישער המון זאָל ווערן
 „נצח־ישראל“, דאַרף מען אַ ריינע ראַסע, דאַרף מען אַרץ־ישראל?“
 „וואָס איז יידישקייט? — דער רמב"ם, שפּינאַזע, שמואל דוד לוצאַטו?
 צי אפשר גאָר משה, העס, מאַרקס, יצחק לייבוש פּרץ?“

עטלעכע דערציילונגען וועגן דער באַפריינג־מלחמה האָט אַפּאַטאַשו
 געשריבן מיט ליבע און מיט ציטער. מיט ציטער פאַרן קיום פון יידישן לאַנד.

ש. איזבאָנס אַמעריקאַנער דערציילונגען

„מסיפורי ניו־יורק“ איז נישט דאָס ערשטע בוך פונעם דערציילער ש. איזבאָן, וואָס ווערט געבראַכט פאַרן העברעיִשן לייענער. ס'זענען איבער־זעצט געוואָרן אין העברעיִש זיין היקפּדיקער ראָמאַן „פּאַמיליע קאַרפּ“, וואָס שילדערט די תקופּה פון דער דריטער עליה — אַ ראָמאַן, וואָס איז אַנגעלאָדן מיט ווירוואָר און מיט דער גבורה פון יענער צייט; זיין היסטאָרישער ראָמאַן „המלכה איזבל“ און די זאַמלונג דערציילונגען „בבית הדין“, וואָס האָבן געהאַט דערפּאָלג ביים העברעיִשן לייענער.

ש. איזבאָן איז געווען אַ תושב אין ארץ־ישׂראל, דערצו איז ער אויס־געבונדן מיט אַלע קוועלן און מיט אַלע פאַרבאַרגענישן פון ארץ־ישׂראלדיקן עבר, — איז ער אַ מייסטער אין שילדערן ווייטע עפאַכעס און מקרב זיין היסטאָרישע געשטאַלטן, אייגענע און פרעמדלעכע.

איזבאָן פאַרמאַגט דעם כוח זיך אַריינצולעבן אין די פעלדער פון עבר און אויפשאַפן דעם אויטענטישן קלימאַט. אַז מיר לייענען זיינע היסטאָרישע ראָמאַנען, זיין „המלכה איזבל“, האָבן מיר די עמפינדונג, ווי מיר וואַלטן מיטגעגאַנגען מיטן המון־עם איבער די גאַסן און מערק פון שומרון, זיך צוגעהערט צו די ווונדערלעכע רייד פון די נביאים, אויסגעטראָגן די אכזריותן פון די קעניגן און צוגעהערט פון דער נאַענט די רכילותן פון אַרום קעניגלעכן הויף... אַ מחבר, וואָס איז ביכולת צו שאַפן אַזאַ וואַריקע אַטמאָספּער דאַרף נישט נאָר פאַרמאַגן אַ טיפּע קענטשאַפט אין די מקורות, אין דער תקופּה פון תנ"ך, נאָר זיין געבענטשט מיט קינסטלערישער אינטוויזיע, מיט גרויס־צוגיקער פאַנטאַזיע און מיט אַזאַ מאַלערישער שפּראַך, וואָס שאַפן די בילדערישע מאָזאַיק.

אַט די שרייבעריש־דערציילערישע מעלות האָבן אויך געדינט איזבאָנען אין דעם בוך „מסיפורי ניו־יורק“ (אין יידיש: „די שטאַט פון צאַרן“, דער־שינען אין יאָר 1955). דאָס זענען דערציילונגען פון דער ווונדערלעכער

מאנסטער-שטאט ניו-יאָרק. און אין די דערציילונגען זעען מיר בולט איובאָנס מייסטערשאַפט אויך ביים באַהערשן פּרעמדלעכע, נישט-יידישע, „עקזאָ-טישע“ טעמעס און העלדן-מעשיות. דאָס זענען סאַמע טשיקאָוועקייטן פון דער פּיל-מיליאָניקער, פּיל-פּנימדיקער שטאַט. איובאַן דערציילט וועגן זיי מיט אַזאַ געניטשאַפט און מיט אַזאַ אינטימער אידענטיפיקאַציע מיט די העלדן און מיט די אויסטערלישע פּאַסירונגען, אַז דאָס בוך זעט אונדז אויס ווי אַן אַנטאַלאָגיע פון אַפּגעקליבענע כאַראַקטעריסטישע דערציילונגען פון פעלקער און עדות, וואָס באַוווינען די וועלט-מעטראָפּאָליע ניו-יאָרק.

די ניין דערציילונגען, וואָס קומען אַריין אינעם בוך, כאַטש זיי זענען פון איין געאָגראַפישן שטח, זענען זיי אָבער ווייט איינס פון דאָס אַנדערע נישט נאָר לויטן סיוושעט און אינהאַלט, נאָר אויך לויטן דערציילערישן גייסט און כאַראַקטער פון די העלדן און זייער סביבה, לויטן ריטעם פון זייער שפּראַך און קלאַנג. פון דעם ניו-יאָרקער שמעלצטאַפּ אַנטפּלעקט איובאַן אַזעלכע רייזנדיקע באַזונדערקייטן, אייגנאַרטיקע ווינקעלעך, שטיי-גערלעבן און לעבנס-נוסחאות, וואָס שימערירן מיט זייער אַנדערשקייט און קאַלאָריט.

אין דער יידישער פּראָזע האָבן ברוך גלאַזמאַן, דוד פּינסקי, אייזיק ראַבאָי, י. אַפּאַטשאו, ש. מיללער און אַנדערע ראַמאַניסטן-דערציילער (לאַמיר דאָ דערמאַנען ב. דעמבלינס אַריגינעלן ראַמאַן „וועסט סייד“), אַריינגעפירט אויך די נישט-יידישע אַמעריקע. אָבער אין דעם דערציילונג-זשאַנער איז דאָס בוך „די שטאַט פון צאָרן“, אַן ספּק, אַ דערגרייכונג מיט דער טעמאַ-טישער פּאַרשידנאַרטיקייט, מיט דער שילדערונג פון די פּעריפּערישע עלעמענטן.

איובאַן ווערט אַפט מאַל אַליין ווי פּאַרכאַפט פון די מערקווערדיקע טיפּן און טשיקאָוועסטן פון דעם סיפּור-המעשה. דאָך טראַגן אין זיך אַ צאָל דערציילונגען אַ קענטיקן אידעישן באַגלייטטאַן. אַזאַ איז די ערשטע דער-ציילונג אינעם בוך, די איינציקע דערציילונג פון יידישן אינהאַלט: „די שטאַט פון צאָרן“. ס'איז דער מאַטיוו פון אומרו, וואָס האַט גענומען באַ-וועלטיקן דעם יידישן מענטש און אויפרודערן זיין וועזן. ס'איז דער שולד-געפיל כלפי די אַפּגעראַטעוועטע ברידער פון יאַמערטאַל, די ניצול-געוואָרענע

פון היטלערס גיהנום. אָט ווי דער איינגעזעסענער און באַרוטער, כאַטש יידיש־געשטימטער אַרכיטעקט ברוך ווינטער — איינער פון די טויזנטער דערפֿאַלגרייכע פּראַפעסיאָנאַלן, וואָס איז יונגער־הייט געקומען קיין אַמעריקע, זיך אַרויפגעאַרבעט — ווערט איצט, אין אַנבליק פון די פּיינגרוסן, באַ־ הערשט מיט אומאויפהערלעכע דערמאַנונגען פון זיין אַמאָליקער היים, ער ווערט אינערלעך באַצווונגען זיך צו דערנענטערן צו די יידן פון זיין היים־ שטאָט, צו די לאַנדסלייט פון קיאָוועק, פון וועלכע ער איז שוין זייט יאָרן אָפּגעפרעמדט. עס גייען אים נאָך, עס פאַרפאַלגן אים די מאַנונגען פון דאָרט : „אַ האַלבע נאַכט האָט ברוך ווינטער זיך געראַנגלט מיט חלומות. הונדערט און זיבן געפייניקטע יידן האָבן זיך אַריינגעריסן אין שלאָף און געמאַטערט מיט זעונגען, וואָס קומען בלויז צו יענע אומגערעכטע, וואָס אַנטלויפן פון שולד און פליכט. ער האָט אויפגעשוידערט. דאָס לשון איז ביי אים אָפּגע־ נומען געוואָרן... דערקענסט אונדז נישט ? מיר קומען פון דעם לאַנד פון דיין געביין. הונדערט און זיבן לאַנדסלייט פון דער שטאָט קיאָוועק, אין פּוילן.“

אָט די אויסגערופענע, אָפּענע רעגונגען פון דעם חלום זענען בלויז דער אַריינפיר צו דער אַנטזווילונג פון ברוך ווינטערס געמיט־צושטאַנד, צו זיין אויפפיר איצט אין זיין יידיש־אַמעריקאַנער היים. צו די פּאָדערונגען צו זיין זון, ער זאָל איבערנעמען יידישן דרך און באַנעמען דעם גורל־גאַנג פון יידישן פּאָלק, ער פאַרטראַגט נישט מער די רוטינע־פירונגען אין זיין הויז. עס הויערן אין אים דער אומרו, די טראַגישע שפּירונגען, ווי זיי וואַלטן זיך באַדאַרפט אַפרופן אינעם מהות פון יידישן מענטש.

דאָס איז דער אידעישער אויסקלאַנג. אָבער ביים אָפּשלוס פון דער דערציילונג דערפירט דער מחבר צו אַן אַנגלאַקנדיקן אַרויסרוף, וואָס טראַגט אין זיך מאַנונג און פּאָדערונג, טראַגט אין זיך אַ שאַרפע תביעה צו די גויישע פעלקער : זיי זאָלן פאַרריכטן די בלוטיקע עוולה, די נישט־יידישע וועלט זאָל צוטראַגן איר חלק ביים העלפן די אָפּגעראַטעוועטע. זאָלן זיי דערהערן דעם וויגעשריי פון די אין יסורים און פייער געפרוועטע — — —

מיט נאַראַטיווער קינסטלערישער קרעפטיקייט פלעכט איזבאַן אַריין אין דער דערציילונג אַט־די פּאָלק־תביעה צו די גויים פון קיאָוועק.

די לאַנדסלייט האָבן זיך פאַרזאַמלט אין שול. „איבער דער שול האָבן זיך

געטראגן זיפצן, ספאזמאטישע שלוכצן, דערנאך אן אויסברוך פון געיאמער. עס האבן געוויינט נישט בלויז פרויען, אויך מענער. דאס געווייז איז געווען שטיל, איינגעהאלטן, ווי דאס קלאגן איבער קינות..."

"ווינטערס געדאנקען האבן געבלאנקעט איבער דער שול, געצונדן די לופט מיט מאַנגעטישע פונקען, — קענטיק אַנגעשטעקט די מוחות פון עולם, ווייל פון דער דריטער באַנק איז אַפיר אַ דיקלעכער לאַנדסמאַן, אַ געלאַסע־נער, אַ מיושב־דיקער. ער האָט אויפֿגעהויבן זיין ווייזינגער צום טשערמאַן: — כּוּוּיל מאַכן אַ „מאַושען“, כּ״מ״ין אַ פּאַרשלאַג. לאַמיר גלייך צוטערען צו האַנדלונגען. לאַמיר זאַמלען צען טויזנט דאַלער פּאַר די נויטבאַדערפֿטיקע." דער עולם אין שול, די קויאַווקער לאַנדסלייט האָבן זיך איבערגעשטיגן אין איבערגעגעבנקייט. אַבער מיטן ציוניפּשאַפֿן דאָס געלט איז צוגעאַנגען שווער, שלאַבעריק. נישטאַ קיין גבירים ביי די קויאַווער לאַנדסלייט. און אַט קומט דאָס, וואָס האָט תּחילת אַלעמען געפֿלעפט: מען וועט זיך ווענדן צו וואַצעק זשעמיאַנסקי דעם שונא ישראֵל, וואָס גאַנץ קויאַוועק האָט אַ מאַל געציטערט פּאַר אים. זשעמיאַנסקי איז אין אַמעריקע שטיין־רייך געוואָרן. און ער איז די יידן פון קויאַוועק אַ בעל־חובּ... איבער די פּאַרזאַמלטע אין שול פּלאַטערט מיט פּאַרטאַיעטן פּראַטעסט, מיט אימה. ס'הערן זיך שטימען: „ס'איז אַ חילול־השם, צו בעטן הילף ביי אַ שונא ישראֵל?!... אַבער ברוך ווינטער פּאַרטיידיקט דעם פּאַרשלאַג. ס'רעדט אַרויס פון אים מיט אַלט־פּאַלקישער טענה:

"...זשעמיאַנסקי וועט צאָלן זיין חובּ, ווי ער וואַלט באַדאַרפט צאָלן פּאַר זיינע באַגאַנגענע פּאַרברעכנס. די ערד איז פּאַרפֿלייצט מיט מיליאָנען קאַנס, וואָס טראַגן אין זיך כּוחות פון צעשטערונג. מיר, יידן, זענען דער הבל צווישן די קאַנס... פון דאַנען, פון דער קליינער שול גייט הבל אַרויס מאַנען זיין חובּ ביי קאַנען... זשעמיאַנסקי דער מסור, דער גנב, דער שונא ישראֵל איז אַ קליינער בעל־חובּ, אַבער זיין חובּ איז אַ בלוטיקער... זיין שטאַט קויאַוועק איז פּאַרוויסט, זיינע יידן זענען פּאַרטיליקט. זאָל אַט דער קליינער קאַנען אַנהייבן אַפּצאָלן זיין חלק, זאָל ער אויסקויפֿן זיך, ריינוואַשן זיך, באַשטעטיקן, אַז ס'וועט נישט פּאַרגעבן ווערן און ס'וועט נישט פּאַרגעסן ווערן די רציחה, וואָס איז באַגאַנגען געוואָרן קעגן אַן אַלט פּאַלקי."

דער געבראכטער ציטאט קלינגט אַ ביסל פובליציסטיש, פאטעטיש. אבער אין קאנטעקסט פון דער פלאסטיש געשילדערטער סצענע אין שול, אויף דער לאַנדסלייט-אסיפה, וואָס איז אַנגעפילט מיט וויי און אויפציער, ווירקן זיך אויס די דאָזיקע ווערטער ווי אַ נאַטירלעך אויפברוינדיקע מאָנונג. גאַנץ אַנדערש, פאַרשטייט זיך, נעמט אויף די מלחמה פון זיין פאַטער-לאַנד דער אַלטער דייטשער תושב פון יאַרקוויל, אויגוסט גייגער. הגם ער איז שוין איבער פופציק יאָר אין אַמעריקע, ריזלט נאָך אין אים די יונקע-רישע פאַרריסנקייט. און ער וואָרט אויף דעם זיכערן זיג פון זיינע הימאַסט-קאַמעראַדן ביים דעראַבערן דייטשלאַנדס „לעבענסראַום“.

„די פיר און צוואַנציק שעה פון אויגוסט גייגער“ איז איינס פון די געראַטנסטע און אינטערעסאַנטסטע דערציילונגען הן מיטן פאַרטיפטן אַרויסברענגען די געשטאַלט פון אַלטן דייטשן שלאַסער-מייסטער, — אַ פּראַ-טאַטיפּ פון פאַרביסענעם, רעאַקציאָנערן פאַטריאַטיזם, וואָס די דייטשע עמיר-גראַנטן האָבן געפּלעגט אויף דער אַמעריקאַנער ערד — מיט דער כאַראַק-טעריסטישער סביבה, אין וועלכער עס באַוועגן זיך אַט די געשטאַלטן (די בירסאַלונען, פאַרזאַמלונגען), די גוט צוגעגרייטע אַפּאַסטאַלן פון היטלערס מאַרדלערע אויף דעם באַדן פון דער פרייער, דעמאָקראַטישער אַמעריקע. דערפאַר זענען די אַנדערע דערציילונגען אינעם בוך פול מיט דער באַ-וועגלעכקייט, מיט דעם שוונג און ריטעם פון אַמעריקע, מיט מיסטעריע און פאַנטאַסטיק פון די ערשטע פּיאָנערן, פרייהייטס-קעמפער און געשטאַלטן, וואָס כּישופּן מיט צוזאַג פון גליק און דערהויבנקייט. און ס'שלאַנדערן אַרום רעוואָלוציאָנערן, זוכער פון יושר, און איינברעכער און כּוה-גייער, און קעמ-פער פאַר די רעכט פון אונטערדריקטע און שוואַרצע. ס'איז אַ קאַלידאָסקאָפּ פון געשעענישן אין אַ געווימל פון טענער און פאַרבן.

אַט פירט אונדז אַריין איזבאַן אין דער סאַמע געדיכטעניש פון כינעזישן קוואַרטאַל אין ניו-יאָרק. עס ווערט אונדז אייגן די פאַרפלאַנטערטע מעשה מיט דער ירושה פונעם אַלטן לי טאַה, וואָס האָט אַנגעזאַגט אין זיין צוואה, אַז די יורשים זיינע, זעכצן זיך און מוידן, וועלן קאַנען געניסן פון דעם עזבון נאָר דאָן, ווען זיי וועלן חתונה האָבן און וווינען אַלע אונטער איין דאַך, אונטערן דאַך פון זיין גרויס כינעזיש הויז. מיר פילן אַפילו דעם ריח פון די

גאסן און געסלעך, פון די שפילהייזער און דעם דומפיקן גערוך פון טשיאנג יא לייס אַנטיקן-קראַם.

מיט בריהשקייט דערציילט ער אונדז די פאַנטאַסטישע געשיכטע פון אַ האַר-פאַרוק, וואָס איז אַריבערגעבראַכט געוואָרן מיט די ערשטע פּילגרי-מען. און וואָס פאַר אַ קראַפט און ווונדער-כוח דער פאַרוק פאַרמאַגט; אַ כוח פון מעכטיקן לוסט און פאַרדאַרבנדיקער צעשטערונג. און וואָס פאַר אַ העראַזשע איבערוואַנדלונגען דער פאַרוק האָט דורכגעמאַכט.

און די צויבער-מעשות פון דער אַלטער לוי פּינקערטאַן, וואָס איז מיט זעקס צענדליק יאָר צוריק געווען אַ בירצאַפּערין אין אַ באַר און די געליבטע פון דעם געוואַנטן רויבער און שמוגלער, וואָס האָט זיך פאַרמאַסטן, נישט מער, ווי אַרויסצוגנבענען דעם ארון מיט... לינקאַלנס ביינער, בכדי צו קאַנען שפּעטער דיקטירן באַדינגונגען דער רעגירונג אין וואַשינגטאָן: „ערשטנס, זאָל מען באַפרייען בען באַידן, דעם עקספּערט, וואָס האָט די פּלאַטן צו מאַכן פּאַלש געלט. צווייטנס, זאָל מען אונדז באַצאָלן דעם שאַדן פאַר דער צייט, וואָס ער איז פאַרשפּאַרט. דריטנס, ווילן מיר, ווי אַנשטענדיקע גוטע פּאַט-ריאַטן, דאָס אויסלייזגעלט פאַר לינקאַלנס קערפּער. און ווייטנו וויפל דאָס אויסלייזגעלט דאַרף באַטרעפּן? — פינף מיליאָן דאָלאַר!“

אַזוי, טראַפּנווייז, ווי מען גיסט פאַרשיכורנדיקן געטראַנק, דערציילט עס די אַלטע לוי דער עלטערער פון איר ריטאַ. און ביידע קוויקן זיך, ווי אין וויירעך, מיט די דערמאָנונגען פון זייערע יונגע יאָרן, ווען זיי האָבן געקערט אַ וועלט צווישן די באַרימטסטע אַמעריקאַנער גענגסטער.

אויך דאָ איז אינבאַן ווי ביי זיך אין דער היים. סיי מיטן אויפשאַפן די אַטמאָספּער און דעם קלימאַט פאַר די שילדערונגען, סיי מיטן אַפּגע-מאַסטענעם שפּראַכריטעם, סיי מיט דעם לשון, וואָס אַטעמט מיט אַלע קנייטשן און ריחות פון אַלעראַטיקע שמועסן פון די משונהדיקסטע העלדן. איינס פון די געלונגענסטע דערציילונגען איז „דער דאָקטאָר פון וויליאַמסבורג“. פינעטאַ, דער דאָקטאָר פון וויליאַמסבורג, איז געווען אַ זון פון אַ סאַלאַניקער ייד. זיין קאַבינעט איז געווען „...דאָס הויז פון גערעכטיקייט, אַ שטוב וווּ מען טיילט אויס דעם גערעכטן זיין שכר און דעם רשע — זיין שטראַף. ער האָט זיינע פּאַציענטן איינגעשטעלט אין קאַטעגאָריעס. פון די

אין זכות פון ווארט

אַרעמע, דערשלאָגענע און דורכגעפאלענע האָט ער נישט גענומען באַצאָלט. אָבער פון די שיכורים און פּערדשפּילער האָט ער געשונדן די הויט".

אין אַט דעם יידישן געגנט וויליאַמסבורג, וווּ ס'איז פול מיט תלמוד-תורות, ישיבות און אַרעמע-לייט איז אַט דער דאָקטאָר געווען ווי אַן אָפּצווייג פון די אַמאָליקע האַרציקע יידישע פּאַלקסדאָקטוירים אין מזרח-אײראָפּע. נישט מער, די געקרוידעטע און באַעוולטע, וועמען ער דינט, זענען דאָ נאָר די נעגער...

אַ כאַראַקטעריסטישער אויסדרוק פון יידישן יושר-געפיל לגבי פאַר-יאַכטע און אונטערדריקטע. צי האָט אָבער דער זכות ווען בייגעשטאַנען, אין צייטן פון נסיון? — דאָס איז שוין אַ קאַפּיטל פאַר זיך.

שמואל איזבאַנס בוך „מסיפורי ניו-יורק“, אין דער געראַטענער איבער-זעצונג פון שמשון מלצר, איז נאָך אַ גוטער בייטראַג פון דעם פּראָדוקטיוון פּראָזאַיקער פאַר דעם ישראלידיקן לייענער.

יחיאל האפערס חסידות-פייזאזש

יחיאל האפער, דער געשטאלטיקער פון וואַרשעווער חסידישן פייזאזש אין דער יידיש-ליטעראַטור האָט אונדז ווידער צוגעטראָגן אַ ניי בוך, וואָס אַנטפלעקט פאַר אונדז, — ווי די פריערדיקע ביכער זיינע, — די מקורות־דיקע מיליע, דעם קלימאַט פון וואַרשעווער חסידות, דאָס מאָל אין דער שילדערונג פון טשיקאַווען חסידישן ייד — ר' תנחום...

אינעם סוף־קאַפיטל פונעם בוך זאָגט האָפער: „אייגנטלעך האָט ר' תנחום אָנגעהויבן פאַר מיר ווערן דער אמתער תנחום ערשט דעמאָלט, ווען ער איז שוין נישט געווען, ווען ער איז שוין געהאַט געשטאַרבן. זיין טויט האָט אים דערנענטערט צו מיר... וואָס מער דערוואַקסן איך בין געוואָרן און אָנגעהויבן באַנעמען די וועלט און געשעענישן, האָט מיר וואָס אַ מאָל מער וויי געטאַן ר' תנחומס אומגליקלעך לעבן. — איך האָב געהאַט אַ בפירוש שולדגעפיל לגבי ר' תנחומען — און אונטערגעטריבן מיין פאַנטאַזיע, זי זאָל גרייכן דאָרט, וווּ די ווירקלעכקייט האָט נישט דערגרייכט.“

זעט אויס, אַז דעם קינסטלערס פאַנטאַזיע גרייכט טאַקע צו די סאַמע טיפענישן פון לעבן און ווירקלעכקייט. מיר זעען עס, על כל פנים, אין האָפערס ראַמאַנען און דערציילונגען פון די „וואַרשעווער הייף“, אין די שילדערונגען פון די חסידישע געשטאַלטן, פון די היימען, שטיבלעך, יידישע גאַסן און אין זיינע „טשודאַטשנע“ יידן — פריער „ר' זלמן“ און איצט „ר' תנחום“.

ווער איז ר' תנחום, וועגן וועלכן דער מחבר זאָגט, אַז זיין אומגליקלעך לעבן איז אים נאַענט געוואָרן? ער איז איינער פון יענע טויזנטער, וואָס זענען שוין נישטאַ מער. און עס דאַכט זיך, אַז ערשט נישט לאַנג האָבן זיי געלעבט, געהאַפּט, זיך געמאַטערט, געגלייבט און פול געמאַכט דאָס לעבן מיט אמונה און בטחון. זיך גענערט מיט חסידישער תורה און אַ ווילדע הנאה געהאַט, דערציילנדיק און איבערדערציילנדיק מופתים. ווער

דען אנדערש האָט פּלוצעם אויסגעשטרעקט די הילף, צו פּראָווען ביי אַרעמע-לייט אַ התונה כיד-המלך, ווער דען אנדערש איז עס געווען, אויב נישט אליהו הנביא. — — ס'איז געווען אַט די האַרציקע תּמימות, די פּאַלקישע אויסגעחלומטקייט, כאַטש נישט ר' תּנחום און נישט ר' זלמן און ניש ר' צדוק און נישט אַיטשעלע קובאַץ זענען געווען גאַר אַזעלכע תּמימות-דיקע יידן. — —

ר' תּנחום איז געווען אַן אַריינגייער אינעם הויז פון האַפּערס טאַטע-מאַמע, אַ חסידיש-נגידיש הויז, וווּ דער טאַטע איז תּמיד געווען פּאַרנומען מיט מסחרים, מיט פּאַרשפּעלן-וועקסלען, מיט נסיעות, און די מאַמע איז אייביק געווען פּאַרפּאַרעט מיט דער רייכער באַלעבאַטישקייט, מיט דער קיך און מיט וויפּראָוועס פּאַר די שיינע טעכטער, וועלכע האָבן צוזאַמען מיט דעם בן-יחיד אויפּגעכאַפּט אַט די נאַענטע און פּרעמדלעכע ניגונים, התנהגותן פון די היימישע אַריינגייער.

מיר דאַכט, אַז אַזאַ געשטאַלט ווי ר' תּנחום קען ווערן אַ טיפּיש-נאַענטע געשטאַלט אין אונדזער ליטעראַטור, ווי אַ שטייגער, טביה דער מילכיקער אַדער מנחם מענדל, כאַטש פון אַן אַנדער מיליע און אַן אַנדער וועלטבאַנעם. ר' תּנחומס טראַגיש לעבן, זיין אייביקער געראַנגל, זיין יידיש-חסידי-שער דרך מיט אַלע זיינע משונהדיקייטן טראַגט דאָך אין זיך דעם אַטעם פון נעכטיקער יידישער גורלדיקייט — ר' תּנחומס דאַליע, זיין געראַנגל פּאַר אויסקומעניש, זיין קאַמף מיט דער נייער צייט, מיט זיינע קינדער, וואָס גייען אַרויס אויף שלעכטע וועגן און ווערן באַלמעלאַכעס. כאַטש ער איז אַן אייביקער ביטערער אַרעמאַן, וויל ער דאָך, אַז זיינע זין זאָלן בלייבן נאָר תּורה-לערנער, יראי שמים. און צו וואָס עס פירט דער באַלמעלאַכעשער שטאַנד, ווייס ער שוין. — —

אודאי פּאַרמאַגט נישט ר' תּנחום די האַרציקע געמיטלעכקייט, די פּאַלקישע חכמה, די ברייטקייט און די מעלאַדישע צעזונגענקייט פון אַ טביה-געשטאַלט. אַבער שוין צוליב דער חסידישער עקשנות און זיין אייגנדיקן יידיש-חסידישן גאַנג, גייט ער אויף ווי דער פּראַטאַטיפּ פון יענעם ווונדערלעכן שיכט, וואָס האָט פּאַרטיפּט און פּאַרביק געמאַכט אונדזער יידיש-פּאַלקישן גאַנג און שטייגער. פון אַט דעם יידיש-חסידישן

אברהם ליס

שיכט זענען דאך געקומען א סך פון אונדזערע היינטצייטיקע קינסטלער, שרייבער, וויסנשאפטלער, וואס טראגן בירושה די אייגנשאפטן פון התלהבות און איבערגעגעבנקייט.

דאס בוך פירט אונדז אריין אין די יידישע ווארשעווער היימען, אין די חסידים-שטיבלעך, אין די מחלוקתן ארום חסידישן דרך און חסידישע פירעכצן. און צו פארפיקסירן אט דעם זעלטענעם יידישן אפשניט, צו דער-פילן אט דעם עכטן טעם העלפט דא, אן ספק, דער באזונדערער נוסח, די אויטענטישקייט פון שמועס און דיאלאג און די בילדערישע שפראך און יחיאל האפערס פראזעסטיל.

הערץ בערגנער

אין די סוף דו ייסיקער יארן האָט הערץ בערגנער פאַרלאָזט פּוילן, וווּ זיין נאַמען האָט זיך שוין נישקשהדיק אָנגעזען צווישן די יינגערע יידישע פּראָזע־שרייבער. די בערגנער־ראַוויטש־משפּחה איז געבענטשט מיט אַ זעלטענער פּעיקייט צו קאַנען איינלעבן און איינגלידערן זיך אין אַלע באַדינגונגען און ספּערעס. איז ה. בערגנער גאָר גיך געוואָרן דער מיטגייער פון דעם נאָך ווייניק אָפּגעשאַצטן דערציילער פּנחס גאַלדהאַר, און ביידע, פּנחס גאַלדהאַר און הערץ בערגנער האָבן געשאַפן די יידישע ליטעראַטור־פּאָזיציע אין דעם ווייטן מעלבּורן, אויסטראַליע.

בערגנער האָט לאַנג נישט געלאָזט וואַרטן אויף זיך. ס'זענען געקומען זיינע ערשטע אויסטראַלישע נאָוועלן, די איבערלעבונגען פון אימיגראַנטן, זייער אַריינפאַסן זיך אין דער נייער סביבה. ער האָט דערקענט און אַרויס־געבראַכט די געמיינע פּוילישע, גאַליצישע און רומענישע יונגע־לייט אויפן נייעם באַדן. בערגנער האָט דערזען און אויפגענומען נייע פּאַרבן און טענער און אַן אַנדער נאַטור־שיינקייט, אַבער טיף אין אים אַטעמט און גלייט די פּויליש־יידישקייט און זיין גאַליציש שטעטל רעדים. ס'גייט אויף אין אים אַזוי רעאַל דאָס לעבן פון צווישן ביידע וועלט־מלחמות. ס'איז זיינס, זיין דור, זיין שטאַם און זיינע מענטשן.

בערגנער האָט שטאַרק אויסגענומען מיט אַ ראַמאַן „צווישן הימל און וואַסער“ — אַ יידיש שטעטל אויף אַ שיף, אַ יידישע קהילה, וואָס וויל זיך אָפּראַטעווען פונעם בייז, פונעם מכול און זיך דערשלאָגן צו אַ ברעג. נאָך ווייט פאַר דעם שפּעטער געשעענעם חורבן האָט בערגנער געאַנט און קינסטלעריש־אינטוויטיוו דערשפּירט דאָס גורלדיקע פון יידישן מענטש אויף פּרעמדע, וואַגלענדיקע שיפן, וואָס זוכן ערגעץ אַ מקום מקלט.

אין זיין ראַמאַן „אַ שטאַט אין פּוילן“ האָט ער ברייט און אויך פון דער טיף אַרויסגעבראַכט עטלעכע צענדליק יאָר יידיש לעבן; יידישער שטייגער,

בטחון, האפענונג און גערענגל, אידעאלזום און דערשלאַגנדייט, דערגרייכונג-גען און דורכפאלן, דאָס אַלטע חסידות און דעם נייעם דור. פון ר' לייבוש ר' חיימלס בטחון ביז זיין אוראייניקל סרולס גלייבן „אין דער זאך“ איז טאַקע אַ מהלך רב, און פול איז דער וועג מיט ווידעראַנאַנדן, אָבער ביידע גלייבן מיטן זעלבן אויסדויער און עקשנות, און אין ביידע קוועלט די זעלבע גרייטקייט פאַר מסירת-נפש.

בערגער שילדערט מיט אַ סך געדולד — מיר וואָלטן געזאָגט — שוין מיט צו פיל געדולד. ער לאָזט זיך אַריין אָפט מאָל אין איבעריקער פרטימ-דיקייט אין דער שילדערונג פונעם שטעטלדיקן לעבן. ס'איז דאָס שטעטל טיטשעב פון גאַליציע — אַ האַרציק יידיש שטעטל מיט אַלע נאַיווע חנען. טאַקע מיט אַזאַ נאַיוו פּראָווינציעלער פּאַסירונג הייבן זיך אָן די ערשטע קאַפיטלען פונעם ראַמאַן. עפעס איז דאָרט אַ גערודער אין דער גרויסער משפּחה פון ר' לייבוש. בכּן, ר' לייבוש יינגסטער זון ר' אשר וויעליטשקער, דער קראַקעווער נגיד, טראַכט משדך צו זיין זיין זון מיט דעם טיטשעבער מיידל עטל און ער האָט לעת-עתה נישט אָנגעפרעגט ביי די ברידער זיינע. אמת, צווישן דעם חתן-בחור דאָוושטשע און דער עטלען איז אַ תּהום: באַזונדערע קאַראַקטערן און אַן אַנדער אופן פון אויפפירן זיך. אָבער די גאַנצע מעשה איז אַזוי תּמימותדיק, אַז נישט אַנדערש ווי בערגער האָט עס באַדאַרפט נייטיק, בכדי שפּעטער מיט מער בולטקייט אַרויספירן דאָס שטעטלשע לעבן און די שטעטלשע יוגנט אויף ברייטערע וועגן.

די צוועלף זין פון ר' לייבוש — די צוועלף שבטים, ווי שטאַט האָט זיי גערופן — מיט זייערע זין, טעכטער און אייניקלעך, איז אַ זעלטענע קאַנווע פאַר דער שילדערונג און פאַר דער אַנטוויקלונג פון ראַמאַן.

די צוועלף זין זענען אַלע שטעטלשע פאַרוואַרצלטע יידן, אַלע כמעט מיט די זעלבע „פאַרקאַפטשעטע בערד“, מיט די זעלבע שטעטלשע פרנסות, פרום-פאַרהאַוועטע, יראת-שמימדיקע יידן פון אַלט-דורותדיקן שטאַם. אָבער עפעס ברעכט זיך שוין. די זין און די אייניקלעך זוכן און געפינען אויך שוין אַנדערע דרכים. זיי זעען דעם אַרום אָפענער און דרייסטער. זיי ווילן אַנדערע באַשעפטיגונגען.

אָבער ביי בערגערן איז נישטאָ קיין כּוונהדיקע טענדענץ. זיין דער-

ציילונג איז נישט צוגעשפיצט און אנגעצילט צו די יונגע און געוואַגטע. להיפוך, ער זעט אויך אַפּט מאָל זייער שוואַכקייט און זייער רעוואָלוציאָנערע אויפגעבלאָזנקייט. ער דערציילט עס אין לייכטן מוט. און מיט ליבע און טיפער פאַרשטענדעניש שילדערט ער אונדז ר' לייבוש ר' חימלס, דעם האַרציקן בעל־מאמין און זיינע צוועלף שבטים, וואָס ווילן אויפהיטן זייער טאַטנס און אייגענע יידישקייט.

רעאל און בילדעריש וויקלט בערגער פונאַנדער דאָס לעבן פון אַ קלענערער פּראָווינצשטאַט צווישן טויזנטער יידישע שטעט אין פוילן, זינט יענע טעג, ווען ס'איז אונטערגעגאַנגען קירחס ממשלה, ביז פוילנס איבערנעמען זיך מיט איר שכן פון מערב, איר שפעטערדיקן אייגענעם פאַרטיליקער.

טיטשעב איז געווען אַ מאָל אַ דאָרף, וואָס דער שררה האָט געהאַלטן גוט אין די הענט, און די יידישע אַרענדאַרס האָבן פאַר אים געטאַנצט דעם „בזויה־טאַנץ. אָבער דאָס אַלץ איז געווען אין ווייטן נעכטן. היינט... „איז דאָס גוט אַלע מאָל מער איינגעשרומפן געוואָרן און דאָס שטעטל איז זיך צעוואַקסן. די פאַראַבקעס, וואָס האָבן שוין אויך זייערע אייגענע פעלדער באַארבעט, האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרנעמען מיט אַ מלאכה און געוואָרן מיט דער צייט גאַנצע מיעשטשאַנעס. די יידן האָבן שוין לאַנג געהאַט געקויפט אַ שטיק פעלד אויף אַ בית־עלמין און אַ גרויסן פּלאַץ, וווּ זיי האָבן אויפגעבויט אַ בית־מדרש. מען האָט שוין אין גאַנצן נישט געדענקט מער אין די צייטן, בשעת דער אַרענדאַר ר' סראַלי האָט זיך געמוזט מיט די אַלע מאַנסבילן פון זיין הויזגעזינט אַוועקלאָזן אַלע שבת און יום־טוב אין דער שכנותדיקער שטאַט־אַרין, כדי צו דאַוונען מיט מנין...“

און אַ סרול פון אונדזער צייט, סראַלי דעם אַרענדאַרס אָן אוראור־אייניקל, גנבעט זיך פון יום־כפורדיקן בית־מדרש, ער גייט מיט הינטער־וועגלעך צום וואַקזאַל, אַפּצוואַרטן דעם רעפערענט, וואָס קומט פון דער גרויסער שטאַט האַלטן דעם „אַנטיקלעריקאַלן“ רעפּעראַט. סרול איז אויך געוואָרן אַ שטריק־רייער ביי אַן אַרעמען גוי'ישן בעל־מלאכה, בכדי שפעטער צו קאַנען אַרײַנקומען אין דער גרויסער מעכאַנישער שטריקפאַבריק, וווּ ער וועט פירן אַן „אַרבעט“. סרול האָט שוין פאַרוזכט דעם טעם פון אויס־

פארשונגען און פון פוילישער תפיסה. א צווייטער אפשטאם פון סראלי דעם ארענדאָר, ר' לייבושס אָן אייניקל, ברוך, האָט געפונען אָן אַנדער דרך, נישט ווייט פון שטאָט גרינדעט ער די חלוצישע הכשרה און גרייט זיך צו פאָרן קיין ארץ־ישראל...

ה. בערגנער שילדערט פלאַסטיש און מיט עכטער איבערלעבונג דעם געראַנגל פון דער יידישער יוגנט אין די יאָרן צווישן ביידע מלחמות, דאָס זוכן אָן אָנהאַלט און אַ לייזונג. חלומות זענען צערונען געוואָרן און גלויבנס זענען צעשטויבט געוואָרן. ראובן „פאלאַנטע“ און צאלקע שניידער גלייבן באמונה שלימה אין דעם לעבן און אויפבוי דאָ. ברוך און די אַנדערע האָבן שוין אַלץ אויפגעגעבן און רופן אין זייער צוגעקליבענעם העברעיש זיך אומצוקערן אין דעם אייגענעם לאַנד. עס פעלן אויך נישט די „פראַפעסיאָנע־לע אינטעליגענטן“, די יונגע אַדוואָקאַטלעך און דאָקטוירימלעך וואָס ווילן מאַכן אַ לעבן און פאַרגעסן אין אַלץ.

דער עלטערער און נייער דור, זייער מענטאָליטעט און מהות, דער געראַנגל צווישן די ביידע — איז דער רוקנביין פונעם ראַמאָן. בערגנער פירט אַריין אַ שלל פון פאַרביקע געשעענישן. אַ שפע גוט געשילדערטע טיפן און אויך יידישן שטייגער פון עבר און פון אונדזער אַקערשטיקן לעבן. דאָס זענען די באַלעגאַלעס, עם־הארצים און פריילעכע קבצנים מיט אַפשיי פאַר לומדים, און יידן למדנים, וואָס זענען נעבעך געוואָרן יורדים אין דער פרנסה און אין אָנווען. גוט געשילדערט איז ר' קלמן פאַסעסאַר, וואָס איז געוואָרן אויף דער עלטער אַ שדכן און געפירט דאָס שדכנות מיט אַזאַ שטעל און מיט אַזאַ חשיבות, ווי מי־יודע וואָס פאַר אַ וויכטיקע געשעפטן, אַזאַ איז אויך ר' עזריאל מערזעל דער „מאָדיאַר“, ווי די שטעטלשע יידן רופן אים. נאָך אַלע זיינע ספעקולאַציעס און מסחרים און נאָך זיין אייביקן פראַצעסירן זיך מיט די שותפים איז ער געבליבן אַ ייד אַ דלפון, בלויז די תקיפות זיינע פון די אַמאָליקע גלאַנציאָרן איז אים נאָך געבליבן. אַ צענ־טראַלע פיגור אינעם ראַמאָן איז עטל, וועלכע ירשנט פון איר טאַטן ר' עזריאל זיין חשיבות צו זיך אַליין און פון איר פאַרשטאַרבנער מאַמען — די צאַרט־קייט און חנעוודיקייט.

די אַלע טיפן און געשטאַלטן און ועל־כולם — די ווונדערבאַרע צוועלף

אין זכות פון ווארט

שבטים, וואס אלע זענען געראטן מיט זייערע „פארקאפטשעטע בערד“ איינער אינעם אנדערן און וואס יעדער פון זיי האט עפעס א באזונדערע מאנקאליע — זענען ארויסגעבראכט פון טיפער ווארהאפטקייט, מיטן ווארעמען אטעם פון א קינסטלער־דערציילער.

„ראָם הויז פון דזשייקאָב אייזיקס“

ס'איז דאָס פינפטע בוך פון הערץ בערגער. דאָס ערשטע בוך זיינס „שטובן און גאָסן“, בילדער און נאָוועלן פון יידישן לעבן אין פוילן, איז דערשינען אין די דרייסיקער יאָרן. ער האָט זיך געהערט צו די יונגע אויפגייענדיקע פראָזאָקער, וועלכע האָבן אין זייער שרייבן געזען אויך שליחות פון אַן אידעע — דאָס העלפן אויסגלייכן און אַנשטימען דעם געקרויזטען און פאַריאַכטן. די אידעע איז, וואָס אַן אמת, נישט געווען ביי אַבער יונג איז מען געווען און גלייביק אויך, האָט מען שטאַרק געגלייבט אין דער ווירקונג פון וואָרט, וואָס דאַרף אַנרעגן און סטימולירן צו אַ פריי, ישרדיק און דערהויבן לעבן.

בערגער איז פון די דערציילער ביי וועמען אַט דער ניצוץ איז פאַרבליבן. ביי אים און אינעם געמיט פון זיינע העלדן. אינעם ווייטלעכן אויסטראַליע, וווּ ער איז שוין אַ תושב אַ סך יאָרן, זוכט ער אויס אין דעם אימיגראַנטישן געדיכטן ווירוואָר און אין דער גייסטיקער אויסגעוהילטקייט פון די איינגעזעסענע יידן מענטשן מיט בענקענדיקע נשמות, מענטשן, וואָס ביי זייער גאַנצער אויסערלעכער פוסטקייט גלימערט אין זיי אַ וואָרעם האַרץ מיט דעם אייגנטימלעך יידישן אומעט, מיט נאַגנדיקע ספקות אין דעם אַרום. און הגם ס'איז פאַראַן, דאָכט זיך, ביי בערגערן אַ באַזונדערע נטיה אַרויסצוברענגען די פּאָזיטיווע יידישע כאַראַקטערן, פאַרזעט ער אַבער בשום אופן נישט די ווירקלעכקייט, דאָס ממשותדיקע פון אַרטיקן יידישן לעבן; דאָס געיעג זיך אַרויפצואַרבעטן, רייך צו ווערן. און אַז מ'איז שוין אַ שטיקל נגיד, טאָ פאַר וואָס זאַל מען זיך אַפּזאָגן פון אַ ביסל כבוד? און נישט נאָר מ'זאָגט זיך נישט אַפּ, מען הייבט עס טאַקע אָן צו פאַרלאַנגען. און מ'פאַרלאַנגט עס אפילו ביי די נעכטיקע יוגנט־חברים, חברים נאָך פון

שטעטל, מיט וועמען מ'איז אין איין צייט געקומען אין דער נייער מדינה, בפרט אז א סך פון זיי זענען פארבליבן קבצנים און דארפן נאך אַנקומען צו דער טובה פונעם גביר...

אין עטלעכע דערציילונגען באַרירט בערגנער עיקרדיקע, וויטאַלע פּראַבלעמען פון יידישן לעבן און יידישן שטייגער אין אויסטראַליע. אַנדערע טראַגן דעם ריטעם און די אויסערלעכע ראַשיקייט פון נעכטיקער אימיגראַנט-טישקייט. פון אַט דער ספּערע זענען אַרויסגעבראַכט די נאָוועלן פונעם איצטיקן בוך, וואָס מיט דעם נאָמען פון דער ערשטער נאָוועלע: „דאָס הויז פון דזשייקאַב אייזיקס“ האָט בערגנער טיטולירט די גאַנצע זאַמלונג. אוודאי האָט עס דער מחבר נישט געטאָן צופּעליק. די ערשטע דערציילונג אינעם בוך איז אויך די איינציקע דערציילונג פון אַן איינגעזעסענער אַלטער משפּחה ערגעץ אין אַן אויסטראַלישן פּראָווינץ-שטעטל. דזשייקאַב אייזיקס איז דער צווייטער דור פון אַן ענגלישן ייד, וואָס איז געקומען קיין אויסטראַליע און אויסגעבויט אין דעם מדברדיקן שטעטל הילענד נישט נאָר אַ דערפאַלגרייכן ביזנעס, אַ גרויס געשעפט, וואָס האָט באַדינט אַלע אַרומיקע פּאַרמערס, נאָר האָט אויך אויסגעבויט אַ שול, אַ סינאַגאָגע, וואָס ער פּלעגט יעדן שבת עפּענען מיט אַזאַ שטעל און רחבות, כאַטש קיין מנין צום דאָוונען איז נישט געווען. „אין דער סינאַגאָגע איז ער געזעסן איינער אַליין... עטלעכע שעה איז ער דאָ געזעסן פּאַרגליווערט, צוגעהאַלטן די אויגן און דעם טלית נישט אַראַפּגעלאָזט פון די אַקסלען. אין דמיון האָט ער געזען אַ פּולע סינאַגאָגע מיט מתפללים און געהערט אפילו זייערע שטימען. אָבער אז ער האָט אויפּגעשלאָסן די אויגן האָט ער בלויז געזען דעם באַלעמער, לאַנגע און נאַקעט-קאַלטע שורות בענק, וווּ עס האָט געיאָגט אַ ווינט. דורך די אויסגעהאַקטע קאָליריקע שייבעלעך, וווּ עס זענען איינגעפאַסט מגן-דודס, האָבן פּאַרבלאַנדזשעט פּייגל און זייער געצוויטשעריי האָט אומעטיק און הויל אַפּגעקלונגען אין די פּוסטע ווענט. מיסטער אייזיקס האָט ברייט אויפּגע-פּראַלט די טיר פון דער סינאַגאָגע, טאַמער וועט נאָך ווער פּאַרבלאַנדזשען אין גאַטס הויז. ער האָט זייער געוואַלט אַריינבאַקומען דעם מיסטער רייז מיט זיין זון, די איינציקע יידן, „האַקערס“, וואָס האָבן דאָ אין דער געגנט אַרומגעוואַגלט און געווען שוין אין גאַנצן פּאַרגוייזט“.

הגם די דערציילונג פאַרמאָגט אַ סימבאָלישן אונטערטאָן, פאַלט אָבער אויס נאַטירלעך און איבערצייגנדיק דער שלוס פון דער דערציילונג. בערגער פירט אַריין דעם אַלטן רייז מיט זיין זון אין דער סינאָגאָגע, וואָס צוליב דעם טאַטנס שוואַכקייט און זיקנה עפנט די סינאָגאָגע די איינציקע טאַכטער פון דער משפּחה אייזיקס — איזו, אַ פאַרזעסן מיידל, וואָס האָט זיך אין דער יוגנט געליבט מיט דעם זון פון אַ נישט־יידישן שכן, זיך געגרייט אַנטלויפן מיט אים אין דער גרויסער שטאָט. אָט די איזו האָט געבעדן יאָרן געבענקט נאָך געזונטער, מענערישער ליבע. אָבער אין דעם אַפּגעלעגענעם שטעטל און ביי דעם טאַטנס שטרענגער, שטאַטלעכער אויפֿ־געפּאַסטקייט האָט זי געפירט אַן עלנטן און אומעטיקן לעבן און ווען ס'האָט זיך איר שוין געדאַכט, אַז זי האָט געפונען איר גליק אין אייביק, איז נאָך יענער נאַכט אין גאַרטן איז ער אַוועקגעפאַרן און זינט דעמאָלט האָט זי פון אים ווייניק געהערט. און אַז ס'האָט פּאַסירט דאָס, וואָס ס'דאַרף נישט פּאַסירן ביי אַזאַ אַנשטענדיקער טאַכטער, ווי פון דער פּאַמיליע אייזיקס, פּאַרטרויט זי דעם סוד צום יונגן רייז, דעם איינציקן יונגן תושב אין שטעטל, און זיין שטאַרקע ליבע צו איזו איז גובר דעם שניידיקן פּאַרדרוס. און מיר פילן די פרייד פונעם אַלטן, די פרייד, וואָס אין הילענד וועט נישט אָפּגע־מעקט ווערן דער אייזיקס־שטאַם און די סינאָגאָגע וועט געעפנט ווערן פינקטלעך יעדן שבת...

אויך די צווייטע דערציילונג אינעם בוך, „קינגס קאַרנער“, האָט אַ סימבאָלישן אויסלאָז, אפילו מיט אַ יידישלעכן מוסר־השכל. „קינגס קאַרנער“ הייסט דאָס געשעפט, וואָס געפינט זיך אין אַ ווינקל פון צוויי צענטראַלע גאַסן אין מעלבורן און געהערט צו מיסטער קינג, דודל בעל־עגלהס זון. דאָ איז אַן אַנדער סביבה און אַן אַנדער פירונג ווי ס'איז אין דעם הויז פון „דזשייקאַב אייזיקס“. צוויי משפּחות, צוויי וועלטן. אין הילענד: טאַטע און טאַכטער, און דאָ: טאַטע און זון, טיפע אונטערשיידן אין כאַראַקטער און באַציונג, אין באַנעם און רעאַגירונג, אינעם אופן פון טראַכטן און אינעם אַרט לעבן. אין די דאָזיקע צוויי דערציילונגען קומט צום אויסדרוק די מענטשאַליטעט און שטייגער פון די צוויי טיפן יידן און יידישקייט אין אויסטראַליע.

יידן און יידישקייט איז אַ גרונטמאַטיוו אין כמעט אַלע דערציילונגען פונעם בוך. און הגם דער מאַטיוו איז שוין אַן אויסגעשריבענער, באַקומט עס אַבער אין די איצטיקע דערציילונגען בערגנערס אַ פרישן אַטעם און קאַליר. דעם אַטעם און כאַראַקטער פון דעם באַדן און פון דעם קלימאַט פון וואַנעט די נאַוועלן און דערציילונגען קומען אויף: יידיש לעבן אין אויס-טראַליע. דאָ פילן מיר די אינערלעכע וועלט פון די עלטערע, וואָס די קינדער האָבן זיי אַראַפגעבראַכט אין דער ווייטער מדינה, זייער בענקשאַפט נאָכן אַמאָליקן לעבן, נאָך דער אַלטער שטעטלשער היים. דאָ זעען מיר די ניי-געקומענע אין זייער תשוקה צו זיין און גילטן ווי איינגעזעסענע בירגער, און די יוגנט, קינדער פון אימיגראַנטן, וואָס לעבן זיך אויס אין „דענסעס“ און חלומען צו ווערן „מאַנופאַקטשורער“ און שפילן קריקעט.

אפילו וואָלפס דריי טעכטער, וואָס זענען געווען נישט לאַנג נאָך אין שטעטל, אין דער אַלטער היים, האַרציקע יידישע מיידלעך, זיי שטייט שוין נישט אַן דעם טאַטנס יחוס, לאָזן אים נישט גיין אַרבעטן צו יענעם, צו זיין אַלטן פאָך, רימעריי, און ווילן אים נאָר מאַכן פאַר אַ „מאַנופאַקטשורער“. דאָס דאַרפן זיי נייטיק פאַר זייערע חתנים מיט זייערע פאַרענגלישטע, יחסנדיקע משפחות. נאָר וואָלף איז אַ היימישער ייד און אַ ייד וואָס וועט זיך נישט לאָזן אַרומפירן פון זיינע פאַרריסענע טעכטער. ער גייט דווקא אין יידישן פאַראיין, ס'חיות גייט אים אויס נאָך אַ יידישער פאַרשטעלונג, נאָך אַ געשמאַקן ליד. און ס'העלפט נישט דאָס פאַדערן פון זיינע טעכטער. „אַ שיינע מעשה, נו, — טענהט ער צו זיי — מיין גאַנץ לעבן האָב איך געוויינט אויף מיין מייסטער איטשע רימער, וויל'ך נישט, אַז אויף די אַלטע יאַרן זאָל מען אויף מיר וויינען... כ'האַב שטענדיק געפירט שטרייקן ביי יענעם, דאַרף איך נישט, אַז מען זאָל ביי מיר איצט פירן שטרייקן...“ אַט דער ווילגאַרלעכער משפחה-געראַנגל, וועלכן בערגנער פירט אַרויס מיט קאַנטיקער סאַטירע, איז כאַראַקטעריסטיש נישט נאָר פאַרן יידישן לעבן אין אויסטראַליע, נאָר אין, דאַכט זיך, טיפיש היינט פאַר אַ סך יידישע יישובים אין די תפוצות.

אַ שטימונגפולע דערציילונג איז „אַ יידישער אַקטיאָר“. וויל איז, פאַרשטייט זיך, די גלאַנצצייט פון אַן אַקטיאָר. נאָר אומעטיק, וויטיקלעך-

אומעטיק זענען די יאָרן, ווען ער דאַרף זיך דערנערן מיט דעם רום און גרויסקייט פון זיין עבר.

גדליה מייסטער איז נישט קיין אויסגעשפּילטער אַקטיאָר. אויסגעשפּילט איז נאָר זיין וועלט, אין וועלכער ער האָט געבראַכט אַ מאָל פרייד און געזאַנג און אַ שיינעם חלום. איצט איז עס אַלץ פאַרגאַנגען, ווי אַ חלום. נישטאַ מער די יידישע שטעטלעך, די האַרציקע בחורים און מיידלעך, וואָס פלעגן קלעפּן צו אים. די ערשטע צייט נאָך זיין קומען אין נייעם לאַנד האָט ער זיך גראַד צוגעכאַפט צו דער בינע מיט אימפעט, געגעבן קאַנצערטן, אויפגעפירט פאַרשטעלונגען מיט יונגע־לייט, וואָס האָבן קוים געקאַנט יידיש. ס'האָט זיך אים געדאַכט, ער פירט אויס אַ שליחות. אָבער דער עולם איז, ווייזט אויס, גיך מיד געוואָרן, פאַרלוירן דעם אינטערעס פאַר דעם אָפּגעראַטעוועטן פון דאָרטן, טאָ ווער דאַרף איצט זיינע יידישע דעקלאַמאַציעס און רעציי־טאַציעס?

מיט אינערלעכער פיינקייט איז אַרויסגעבראַכט גדליה מייסטערס יינגסטער זון. הגם אַ דערצויגענער שוין אויף דער פרעמדער גוי'שער גאַס, פילט ער אַזוי אייגנדיק־נאַענט זיין טאַטנס צער און די פריידיקע דערמאָן־נונגען פון זיין אַמאָל.

אַ שטיק פון יענעם יידישן אַמאָל איז אויך דאָ אין דער דערציילונג „צוויי גבורים“, וואָס איז, אָן צווייפל, די בעסטע דערציילונג אינעם בוך. די דערציילונג אימפּאַנירט סיי מיט דער שיינער אידעע, סיי מיט די טרעפלעך אַרויסגעבראַכטע טיפּן, די צוויי חברים, וואָס איינער פון זיי איז אַוועק אין דער ווייטער מדינה און דער צווייטער, אָן אָפּגעציטערטער וויללערנער, מיט וועמען אַלע מאַמעס אינעם שטעטל האָבן זיך געבענטשט, גייט דורך דעם היטלער־גהינום און קומט נאָך דעם צו זיין חבר קיין אויסטראַליע. פון די „צוויי גבורים“ זינגט אַרויס אַזאַ תּמימות־דיקער, טיף מענטשלעכער געזאַנג.

נישט געדאַטן זענען די צוויי דערציילונגען „די לעצטע“ און „פון אַנהייב“. ס'העלפט אַפילו נישט, וואָס דער העלד פון דער דערציילונג „פון אַנהייב“ דערמאַנט אַ ביסל הן מיט זיין אויסזען, הן מיט זיין התנהגות אין אַפּאַטאָשוס דעמביקע, דאַרפישע יידן.

אברהם ליס

הערץ בערגנער כאפט גוט אויף א טעמע, ער צעארבעט עס גוט. פארמאגט דערציילערישע וויזיע, אבער פון זיינע דערציילונגען גייט א סך פארלארן צוליב זיין נאכלעסיקן, צעשוויבערטן סטיל. ס'מאכט דעם איינדרוק, אז בערגנער לייגט נישט גענוג אכט נישט אויף דעם סטיל און נישט אויף דער שפראך, במילא באקומען זיך גאר אפט געפלדיקע בילדער, צופעליקע זאגן און שפראכלעכע סתירות.

און ס'איז א שאד, ווייל אין תוך איז הערץ בערגנער א בעלעטריסט נישט נאר מיט אן אייגנדיקער טעמאטיק, נאר מיט אן אייגענעם קול. מיר פילן עס נאך שטארקער ארויס אין זיין לעצט בוך דערציילונגען „ווי דער אמת שטייט איין“.

אַלט-ירושלים אין צייט פון נסיון

(א. ראובניס, „ירושלים אין שאַטן פון שווערד“)

דער ראַמאַן „ירושלים אין שאַטן פון שווערד“ איז מקורותדיק מיט דער סביבה, מיט דער מיליע און צייט, פון וועלכער דער מחבר א. ראובני דערציילט און שילדערט. דאָס איז ירושלים אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה. און די אייביקע ירושלים מיט איר בלוי-ראַזער פאַרב און מיט איר גרוי-געלער שטייניקייט, וווּ יעדער שטיין דערציילט פון העראַישע און טראַגישע פאַרלויפענישן פון לאַנג פאַרגאַנגענע דורות און תקופות. אין דעם ראַמאַן ווערט געשילדערט, ווי אַזוי דער אַלטער יידישער ייִשובּ האָט זיך אין דער עיר-הקודש געראַנגלט, געצאַפלט און וועגעטירט אונטער דער ממשלה פון די טערקישע מאַכטהאַבער.

צו ערשט אָבער אַ פאַר וויכטיקע פרטים וועגן דעם מחבר א. ראובני. ער האָט דעביוטירט אין דער יידישער ליטעראַטור מיט לידער און דערציילונגען מיט העכער פופציק יאָר צוריק, מיט זיין קרעפטיקער דער-ציילערישקייט און מיט זיין קלאַרער עפיש-בילדערישער שפראַך האָט זיין טאַלאַנט שוין דעמאָלט געצויגן די אויפמערקזאַמקייט. פאַר דעם היינטיקן דור יידיש-לייענער איז ער אָבער ווייניק באַקאַנט. זיין עיקר שרייבערישע טעטיקייט פאַר די לעצטע יאָרצענדליקער איז אין העברעיש. א. ראובני, אָדער אהרון שימשעלעוויטש, איז געבוירן אין פּאַלטאַווע אין יאָר 1886. פּאַלטאַווע האָט זיך קונה שם געווען מיט די פּערזענלעכקייטן, וועלכע זי האָט אַרויסגעגעבן, און ראובני איז טאַקע געווען אַ גאַענטער פריינד פון דעם גרויסן פּאַלטאַווער בער באַראַכאַוו, וואָס האָט געהאַט אויף אים אַ טיפע השפּעה. נאָכן פאַראורטיילט ווערן אויף אייביקער פאַרשיקונג קיין סיביר, פאַרן באַהאַלטן געווער פון דעם יידישן זעלבשוץ אין זיין פּאַטערס הויז, און נאָך אַ סך אַרומוואַגלענישן קומט ער אין 1910 קיין ארץ-ישראל. דאָ איז די היים און דער טרוים פון נאַציאָנאַלער אויפריכטונג און פון דער ציוניסטיש-פּיאַנערישער משפּחה שימשעלעוויטש.

אז מען וועט אַ מאַל שרייבן די געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור-שאַפונג אין ארץ-ישראל, וועט די פאַזיציע פון א. ראובני זיין גאַר אַ וויכ-טיקע. ער איז געווען פון די ערשטע וואָס האָבן די טעמע ארץ-ישראל אַריינגעפירט אין דער נייער יידישער פראָזע. זיינע מאַטיוון פון יידישן לעבן, פון פיאַנעריש-חלוצישן אויפטריט, זיינע דערציילונגען, בילדער און שטייגער-שילדערונגען פון עדות, שבטים אין ירושלים — די אַלע שאַפונגען זענען געווען מער ווי אַן אַנזאָג. זיי זענען געווען די גרונטשטיינער פאַר דער שפעטערדיקער — ווען אויך אין אַ באַשיידענער מאַס און פאַרנעם — אויפקומענדיקער ארץ-ישראל-בעלעטריסטיק.

אַזוי איז זיין לידער-זאַמלונג „בערג און וויסטע“, די „א ירדן-מעשה“. באַזונדער איז צו דערמאָנען זיין פּרעכטיקע דערציילונג „אונטערן וואַנט“, וואָס איז דערשינען אין בוכפאַרעם אין ירושלים אין אָנהייב פון די צוואַנ-ציקער יאָרן. דאָס ווערק טראַגט אין זיך דעם אַטעם און די געוואַנטקייט פון זיינע געשילדערטע העלדן — יידישע שומרים אין די קאַלאָניעס פון גליל און שומרון. אַט די דערציילונג האָט בשעתו אַרויסגערוּפן אַנזען נישט נאָר מיט דעם נייעם אינהאַלט, וועלכן ראובני האָט אַזוי געטריי געשילדערט, נאָר אויך מיט דער פּרישקייט און מיט דער טיף פּסיכאָלאָגישער געשטאַל-טיקונג פון די טיפן. עס הויערט דאָ צוזאַמען ליבע און צוגעבונדנקייט צום לאַנד, און אויך ספּקות, וואָס באַאומרויקן, וואָס שניידן זיך אַריין ווי זאַשווער. שוין דעמאָלט, אין זיינע ערשטע דערציילונגען, און אַזוי אויך איצט אין זיין ראַמאַן „ירושלים אין שאַטן פון שווערד“, איז ער נישט דער התלהבותדיק-סענטימענטאַלער באַזינגער און שילדערער פון דער חלוצישער אויפבויה-תּקופה. ער ברענגט נאָר אַרויס די ווערטן פון די בויער, פון אונזערע גרויסע, העראַישע פּאַלקישע אויפטוען. ווען ראובני האָט געשריבן זיין דערציילונג „אונטערן וואַנט“ האָט נאָך קיין אַנדער שרייבער נישט געהאַט אַרויסגעבראַכט מיט אַזאַ אַפּנקייט און עפּישער קראַפט דאָס נעגאַ-טיווע, די פאַרביטערטקייט, די שאַטנזייטן.

אַט דער עלעמענט פון געטרייען שילדערן און דערציילן אויך דאָס נעגאַטיווע מאַכט דעם איצט דערשינענעם ראַמאַן נישט נאָר וואַרהאַפּטיק, יידיש-ארץ-ישראלדיק, נאָר אויך אוניווערסאַל.

עס איז גוט וואָס דער ראַמאַן איז אַרויס איצט אין יידיש. ס'איז דאָך פון אַ וועלט, פון אַ סביבה, וווּ יידיש איז געווען דאָס לשון פונעם פּאָלקס-מענטש. נאָך אַ לאַנגיאַריקער הפסקה זעען מיר דאָ ראובנין דעם גוטן דערציילער, זיין קערנדיקן יידישן לשון, מיט די אַלטפּאָלקישע אויסדרוקן, וואָס באַקומט אַזוי פיל חן און פרישקייט אין זיין אַלט-ירושלים. וועגן ראובנים יידישע שאַפונגען באַמערקט טאַקע זיין ברודער יצחק בן-צבי, דער צווייטער נשיא ישראל, אין זיין הקדמה צום בוך :

„עס איז שוין די העכסטע צייט, אַז דער יידיש-לייענער זאָל האָבן אַ צוטריט צו די ווערק פון א. ראובני, און קודם-כל צו זיינע בעלעטריסטישע ווערק. אין זיינע פינף גרויסע ראַמאַנען און צענדליקער דערציילונגען ווערן געגעבן שטיקער יידיש לעבן פון צייטן, וואָס זענען שוין היינט אַ היסטאָרישע פאַרגאַנגענהייט. דער מחבר באַשרייבט געשעענישן און איבערלעבונגען, צו וועלכע ער איז געווען אַ שותף און אַ גאַענטער עדות. מיר לייענען דאָ פון רוסלאַנד און סיביר אין אַנהייב פון דעם איצטיקן יאַרהונדערט און פון אַמעריקע אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, און מער פון אַליץ — פון ארץ-ישראל.

דער ראַמאַן „ירושלים אין שאַטן פון שווערד“ מאַלט אויס אין ברייטע און טיף אַריינדרינגענדיקע בילדער די פיינפולע יאָרן וואָס ירושלים האָט איבערגעלעבט אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה...“

אַ גליווערנדיקע שטומפיקייט האָט דעמאָלט געהאַנגען אין דער לופט און האָט געזיט פחד און אַפהענטיקייט. אָבער אויפן פּאָן פון אַט דעם אומעטיקן און דערדריקנדיקן לעבן גייט אויף דער פייזאָזש פון דעם יידישן קיבוץ — אין אַלע זיינע פאַרבן און שאַטירונגען, אין אַלע זיינע טענער און קנייטשן. אמת, די פאַרבן זענען גרויע, וואַכעדיקע, טונקעלע; די טענער זענען ווייט נישט קיין האַפערדיקע. די מלחמה האָט אויסגעקרימט און באַשעדיקט אַלט פאַרוואַרצלטע ירושלימער שטאַמען. הונגער, נויט און ציללאַזיקייט האָבן אַריינגעטריבן, באַזונדערס דעם יינגערן דור, אין אַ פוסטקייט און אַ סך זענען אַרויס לתרבות רעה. זיי האָבן פאַרוואַרפן גלויבן און אמונה און צו קיין סוף נישט דערגאַנגען; זיי האָבן נישט דער-פילט די נייע אידעען, וועלכע האָבן שוין געפלאַטערט אין די יידישע

קאלאָניעס, אין די נייע שכונות פון ירושלים... ווייט זענען שוין די אייניקל-
לעך פון דעם דור, אויף וועלכן עס איז געגאנגען דער אלטער שמש רב
זלמן. אָט ווי עס שילדערט אים ראובני:

— „אַ-כאַ-כאַ!... — האָט אַ קרעכץ געטאָן רב זלמן אויפשטייענדיק
פון שטול.

ער האָט געפילט, אַז די וועלט אַרום אים ווערט פּוּס. דעם גאַנצן לעבן
איז ער געגאנגען מיט אַ באַשטימטן וועג. דרייסיק יאָר איז ער געווען שמש
אין דער ישיבה „עץ הדעת“ — פון זינט מען האָט זי אויסגעבויט און ביז
פאַר זעקס יאָר, ווען ער האָט גענומען שווער ווערן אויף די פּיס, און ווען
די ישיבה איז גרעסער געוואָרן און זיין אַלטער איז אונטערגעוואַקסן, האָט
ער אים אויך דאָרט אַריינגענומען פאַר אַ באַהעלפער און האָט אים פאַר-
זאָרגט מיט אַ שטעלע אויף זיין גאַנץ לעבן. קיין למדן איז רב זלמן נישט
געווען. זיין קאַפּ איז מער געלעגן אין דער באַלעבאַטישקייט פון דער ישיבה.
אַבער כל ימיו האָבן אים אַלע געקענט פאַר אַ פרומען און אַרנטלעכן
מענטשן. ר' יצחק לייב, דער רב וואָס האָט געבויט די ישיבה, האָט געהאַלטן
פון אים אַ וועלט, קיין זאָך נישט געטאָן אָן זיין וויסן, און אַזוי איז ביסלעכ-
ווייז אונטערגעקומען די עלטער, אַזוי פאַמעלעך און מיט אַזעלכע ווייכע
טריט. ער האָט זיך זעלטן ווען דערמאָנט אַ קלער צו טאָן, אַז ער ווערט
אַלט און אַז צוריקפאַפּן קען מען נישט. אַרום אים זענען געווען אַ סך אייגע-
נע: ברידער און שוועסטער, זייערע קינדער און קינדסקינדער. און פון
אים גופא, רב זלמן, האָבן אויך אַרויסגעשפּראַצט זיין און טעכטער. דערנאָך
איז דער שטאַם צעקראַכן געוואָרן. די נאָענטע האָבן זיך דערווייטערט, אָדער
גאַר אַוועק פון דער וועלט, און ער איז געבליבן ביי אַלטערן. דאָס איז געווען
אַ שטאַרק ביימל, מיט טיפע וואַרצלען אין דער ערד — עס איז געווען אויף
וואָס זיך אַנצילענען. און אַז דאָס ביימל איז געוואָרן אַ גרויסער בוים, וואָס
האָט געגעבן שוץ דעם גאַנצן הויז — זענען „זיי“ געקומען און אים אָפּגע-
האַקט, מיטן וואַרצל אויסגעריסן. שטייט ער, רב זלמן, איינגעבויגן איבערן
קבר פון זיין זון... און די אייניקלעך, און די שנור — וואָס דאַרפן זיי אים?
אַן איבעריקן אַרט פאַרנעמט ער ביי זיי אין שטוב, אַן איבעריקן ביסן נעמט
ער צו פון זייער מויל... אַלטער האָט אים געדאַרפּט... אַבער די — כאַטש

פלייש פון זיין פלייש — זיי פילן דאָס נישט... פרעמדע... אַלע פרעמדע!...
סיידן נאָר אסתרקע? האָ?"

די האַנדלונגען פון דעם ראַמאַן זענען בעיקר אַרום די אייניקלעך פון רב זלמען, וואָס זעט צו ווי זיין וועלט פאַלט איין. ראובני שילדערט אויף אַ דראַסטישן און געוואַנטן אופן דאָס הפּרות און די פאַרטונקלטע וועגן אויף וועלכע די זין און טעכטער פון אַ דורותדיקער יראי־שמידיקער ירושלימער משפּחה האָבן זיך געלאָזט. לייזערקע, וואָס איז געווען אַ שטי־לער, פרומער און אַפּגעהיטענער בחור, איז נאָכן דעזערטירן פון די טערקישע קאַזאַרמעס געוואָרן אַ הפּר־יונג, וואָס לעבט פון פינצטערע, זינדיקע פרנסות. חייקע, די שוואַרץ־הנוודיקע טאַכטער פון אַלט־ירושלים, איז פון דער דעגענערירטער סביבה געוואָרן אַריינגעשלעפט אין פאַרהוילע־נישן פון ליבע־אַפּערעס מיט נישט־יידן און זי ווערט אַ מיטהעלפּערין אין פאַרשפּרייטן פאַלש געלט. זיי זענען נישט די איינציקע, די מלחמה און די דחקות האָבן אויסגעקרימט, האָבן אַראַפּגעפירט פון דרר־הישר נישט ווייניק פון אַט די ירושלימער באַווינער, קינדער פון דער אַלטשטאָט, וואָס האָבן אַלע יאָרן געלעבט אין צאַם און אין צוים...

אַבער ווי אַ סינאָנים פון יושר, פון מענטשלעכער גוטסקייט און רייני־קייט, איז אסתרקע, דאָס דריטע אייניקל פון ר' זלמען. נישט אַלץ איז אַוועק אין תהום. אסתרקע איז די יורשטע, דער המשך פון רב זלמנס אמונה און בטחון. איר ליבע צו דעם שכן, מאיר פונק, דעם רוסישן בחור, וואָס טראַגט שוין אין זיך דעם הויך און די בשורה פון נייעם ארץ־ישראלדיקן לעבן — איז רירנדיק מיט איר תמימות און ערלעכקייט.

אין דער אַטמאָספּער פון געפאַלנקייט און גייסטיקער אויסגעהוילטקייט לויכטן אויף אַט די דריי געשטאַלטן. ר' זלמן, דער שטרענגער אַלטער שמש וואָס קען מער נישט צוזען די וויסטע פירונגען פון זיינע בני־בית און גייט אַוועק וויינען צו זיין פריינד ברוך דעם לאַטוטניק, מאיר פונק, דער שטאַל־צער סטאַלער־אַרבעטער און אסתרקע... אַבער זייער גליק איז אַנגעפילט מיט פּיין. מאיר פונק דאַרף זיך שטעלן צום מיליטער, דאַרף אַוועק אין די חילות, צום טערק. נישט ער קען צונויפשאַפן דאָס געלט זיך אויסצוקויפן, נישט ער וויל עס מער...

און איך דערלויב מיר צו ברענגען נאך עטלעכע שורות פון ראובניס גוטער שילדערונג: „די פעלדער אונטן זענען געשלאָפֿן — אָדער ניין! זיי זענען נישט געשלאָפֿן; טונקל און געדיכט פֿאַרוואַקסן, האָבן זיי זיך געשושקעט באַהאַלטענערהייט און געלאַכט מיט אַ שטיל שאַרנדיקן רויש־געלעכטער. די שטראַלן פון דער לבנה האָבן פֿאַריאַגט פון זיי דעם שלאָף. סודות זענען געלעגן באַהאַלטן צופֿוסן פון די שטענגלעך, זיי זענען געקראַכן אַרויף און פון קעפל צו קעפל, אַריבער איבערן גאַנצן פעלד. פֿונעם שויס פון דער רוענדיקער ערד איז אַרויס אַ וואַרעמער אַטעם — דער אַטעם פון פֿרילינג.

מאַרגן דאַרף ער זיך אויך צושטעלן. איצט איז שוין נישטאָ וואָס צו נאָרן זיך מיט פֿוסטע האַפֿענונגען. ער וועט זיין אַ סאָלדאַט און וועט אויך לייגן אין אַזעלכע נעכט ערגעץ אויף דער וואַך, אָדער גיין מיט אַ קאַראַוואַן קעמלען פון איין עק לאַנד צום אַנדערן. וואָס זשע אַזוינס איז דאָס דען אַזוי שלעכט?

פֿאַראַן אין דעם ראַמאַן פֿלאַסטישע בילדער, קאַפֿיטלעך, וואָס באַרייכערן און באַשיינען די ייִדיש־קינסטלערישע פֿראַזע מיט סביבה און אימאַזש פון אומבאַרירטע שטחים, וואָס אַזוי ווייניק איז פון זיי דערציילט געוואָרן. די כוללים, די עסקנים און גבאים, די אינסטיטוציעס און קאַמיטעטן, דער גאַנצער געווימל פון אַלט־ירושלים און מאה־שערים... איינע פון די דראַמאַ־טישסטע סצענעס איז דאָס אַוועקגיין פון מאיר פֿונק. ער איז מיד, צעבראַכן, ער קען מער נישט צוהען דעם גרויל, די פֿאַרגוואַלדיקונגען פון מענטשלעכער זוּערדע. ער איז אויסגעליידיקט און גלייכגילטיק צו אַלץ. דאָרט, אויפֿן בערגל אין מדבר, מאַכט ער אַ סוף צו זיין לעבן. פון דער ווייטנס קוקן צו און וואַרטן אָפֿ דריי בלוטדאַרשטיקע שאַקאַלן.

„עס איז געווען שטיל, אָבער דער זכר פֿונעם שאַקאַלן־געוויין האָט פֿלוצלונג ווידער אָפֿגעקלונגען אין זיין מוח. אַזוי ווי זיי וואַלטן געוואָסט — איז ביי אים דורכגעפֿלויגן אַ ליצנות־געדאַנק. פֿון וואַנען ווייסן זיי, די שאַקאַלן?״

ער לאַכט מיט אַ הויכן געלעכטער. אין מיטן דעריינען האַקט זיך אָפֿ זיין געלעכטער. וואָס איז דאָס? — מען זאָגט, אַז אין די לעצטע מינוטן פֿאַר

דעם גייט מען אַראָפּ פון זינען. אָבער איך בין דאָך נישט משוגע! ניין, איך בין נישט.

ער האָט זיך צוריק געלייגט אויפן זאַמד און אַריינגעקוועטשט דאָס פנים אין די הענט. אין זיין האַרצן איז מער נישט געווען קיין מורא. ער האָט געזען דעם לאַגער, דעם המון סאַלדאַטן, וואָס זענען געווען ווי אַ סטאַדע בהמות. און די איינצלנע וואָס האָבן זיך נישט געקענט צופאַסן זענען אומגעקומען. און ער אליין איז געווען אַנדערש ווי די אַנדערע. פון דרויסן האָט ער זיך צוגעפאַסט — ער האָט זיך צוגעפאַסט צו דעם מדבר וואָס אַרום אים. דער מדבר איז אַריין אין זיין נשמה. אַלע קוואַלן פון לעבן זענען טרוקן געוואָרן.

פונק האָט זיך אַנידערגעזעצט און מיט ווילדע אויגן געקוקט אַרום זיך. זיין אַטעם איז געווען שווער, זיין האַרץ האָט שטאַרק געקלאָפּט".
מאיר פונק, דער גבר, ער האָט נישט געקאַנט פאַרטראַגן און צוזען וואָס די טערקן טוען אָפּ און דאָס בייז פון די דייטשע אַפּיצירן. האָט ער שוין אין דעם אַרויסגעפילט זייערע שפּעטערדיקע אכזריותן און רציחות?
אהרן ראובניס ראָמאַן איז אַ נייער און ווערטפולער בייטראַג צו דער שילדערונג פון דער תקופה און צו דער דערקענטעניש פונעם אַלטן ירושלימער יישוב אין צייט פון נסיון.

ישראל קאפלאַנס נוסח-ליטע

שוין דער נאָמען פונעם בוך — „שליאָך און אומוועג“ — איז מער ווי אַן אַנדייט אויף דעם, וואָס עס ווערט דערציילט און געשילדערט אינעם בוך. ס'איז דער שטייגערישער אַמאָליקער שליאָך פונעם יידישן לעבן אין ליטע — און דער אומוועג. אָט דער אומוועג איז דאָך באַלייגט מיט אַלע יסורים, וועלכע דער מחבר איז אַליין דורכגעאַנגען, אַליין אויסגעטראָגן די בלוטיקסטע וואָר פון געטאָ און קאצעט.

ישראל קאפלאַן געהערט צו די געציילטע שרייבערס פון דער פאַר-מלחמהדיקער שעפּערישער יידישער ליטע, וואָס זענען לעבן געבליבן. ווי אַ דערציילער פון עכט ליטווישן קלימאַט איז ער, דאַכט זיך, דער איינציקער, וואָס איז אַרויס פון דעם גיהנום. ליטע, על-כל-פּנים יידיש ליטע, איז, כידוע, נישט נאָר אַ געאַגראַפישע באַצייכענונג. ליטע איז נוסח. ליטע איז שטייגער און לעבנס-פאַרעם. נוסח ליטע, וואָס האָט זיך דורותדיק אויסגעפורעמט אין דעם פּלאַכלאַנד ביים נייעמאַן און ביי דער וויליע האָט אַנגעשלאָגן מיט זיין אייגנדיקן, באַהאַרצטן ניגון איבער לענדער און יישובים, אַזש מעבר לים. אָט די ליטווישע יידישקייט, וואָס האָט געטראָגן אין זיך אַזוי פיל פּאַלקס-טימלעכע חנעוודיקייט, אַזוי פיל תורה און חכמה איז אויך אַריבערגעטראָגן געוואָרן אין די נייע עמיגראַציע-יישובים און געווען במשך פון אַ לאַנגער תקופה אַן אָפהיטער פון אונדזער נאַציאָנאַל-קולטורעלן לעבן.

דאָס איז געווען אַנומלט. היינט איז עס בלויז אַ דערציילונג פון „געווען אַ מאָל“, אָט פון דעם יידישן ניגונדיקן אַמאָל דערציילט ישראל קאפלאַן אין זיין בוך „שליאָך און אומוועג“. אין דעם בוך, ווי אינעם רוב פּראָזעביכער, וואָס גייען אַרויס ביי אונדז אין דער נאַכמלחמה-תקופה, זענען פאַרטראָטן דריי טעמעס: די היים, וואָס איז פאַרלענדט געוואָרן, די מאַוימדיקע מלחמה-יאָרן און דער אויפקום פון מדינת-ישראל.

אַ העלפט פון בוך פאַרנעמען די דערציילונגען פון יידישן עבר, די

דערציילונגען פון יידישן פאלקסלעבן אין ליטע. פון איבער הונדערט זייטן אינעם בוך דערטראַגט זיך צו אונדז דער ווייגעשריי פון די „נאַקעטע מענטשן“, די אַסירים פון לאַגער און קאַצעט. דאָ דערקענען מיר קאַפלאַנס טאַלאַנט און פעיקייט אַרויסצוברענגען, געשטאַלטיקן דעם כאַראַקטער פון מענטש אין די שווערסטע נסיונות און איבערלעבונגען. נישט דווקא די פייניקונגען, די עינויים וואָס עס שטייען אויס די „נאַקעטע מענטשן“ באַווירקן אונדז, נאָר גראַד די רעאַגירונגען און דער אויפפיר פון די מענטשן, זייער האַלטונג, זייער מענטשלעכע ווערדע. אויך דאָ, אין אַנבליק פון די מעשים תעוועים פון די דייטשן, פון די ווילדע בערנאַרדס און קראַוועס, ווערן אויפגעהיט ביי די קרבנות יידיש־מענטשלעכע מידות. אַזאַ איז גבריאַל און אַזאַ איז דאַקטאָר ראַזענבאַך און זיוו און אַפילו אין היילבאַכן, דעם אַמאָליקן אינדוסטריעלער און קאַמערצראַט, וואָס האָט אַפגעטאַן כל דבר אסור, בכדי בו באַווויזן, אַז ער האָט נישט קיין שום שייכות מיט די „אַסט־יידן“, — אַפילו אין אים גייט אויף אַ פונק פון יידישן באַוווסטזיין נאָך דעם ווי ער דערקענט די גרויליקייטן, וועלכע „זיין“ דייטשיש פאַלק האָט אויך אים צוגעטיילט.

אויפטרייסלענדיק זענען די שילדערונגען פון פיינ און גיהנום־יסורים אין לאַגער און אימהדיק זענען קאַפלאַנס קאַשמאַרנע בילדער פון די פאַר־מוטשעטע יידן, וואָס שטייען ביזן האַלדז אין וואַסער, אין זומפ און אונטער דער בייטש פון די אויפזעערס זינקען זיי און מאַכן וועגן פאַרן דייטשן מיליטער. אַט ווי עס שילדערט עס קאַפלאַן אין עטלעכע שורות:

„נישטאַ אַרום קיין שטעל וואָס קאָן אַנקוויקן דאָס אויג... ביז ווייטיק רעגט דאָס ריזלען פון וואַסער, אַט דאָס טייכל איינגעבעט צווישן באַגראַזטע ראַנדן, קוסטעס און קאָלירטע שטיינדעלעך — ווי עס כיכיקעט פאַרביסן און גאַרגלט מיט זייער בלוט“... נאָך שטאַרקער און קינסטלעריש בולטער איז קאַפלאַנס שילדערונג פון דעם לאַגערמענטש, פון דער פאַרפייניקטער מחנה יידן, זייערע איבערשמועסן, ווען די וואַך טרעט אַפ אויף אַ וויל, זייערע מיינונגען און מחשבות, ווייטיקן, האַפענונגען, דערוואַרטונגען, וואָס פאַר אַ טראַגישע, אויסטערלישע וואָר! אַט שטייען זיי פאַרחלשטע, צעשלאַגענע, פאַרהונגערטע. אַ סך פון די לאַגערניקעס האָבן אַליין צוגעזען ווי זייערע

אברהם ליס

נאָענטסטע, זייערע פרויען און קינדער ווערן אָפגעטראַנספּאָרטירט אין די וואַגאַנעס — דער אַרום איז פינצטער און תּהומיק, קיינער ווייס נישט, וואָס עס קאָן זיין מיט אים אויף צו מאַרגנס — און דאָך לייכט אויף אַ פּונק פון בטחון, פון האַפּענונג. אפשר וועט מען נאָך איבערלעבן די רוצחים? און ס'איז צו באַווונדערן דעם הומאַניטאַרן געפיל, די גרייטקייט צו העלפּן איינער דעם צווייטן, אויפצוהאַלטן דעם צלם מענטש.

קאַפּלאַן האָט שאַרף געצייכנט די געשטאַלט פון די קאַפּאַס, פון די אויפּזעערס און מייסטערס. אָט איז דער דייטש בערנאַרד, אַ קרימינעלער פאַרברעכער, וואָס איז אין לאַגער עולה לגדולה געוואָרן, אָט דער פאַרברע-כער, וואָס צייכנט זיך אויס מיט זיינע סאַדיסטישע פייניקונגען, פון וועלכע די עלטסטע קוועלן גאַר אָן, איז אַ... לידער־שרייבער אויך. זיין מוזע גייט נישט פאַרלוירן אַפילו אין לאַגער. ער טרייבט די צום טויט פאַרמוטשעטע יידן נאַקעטערהייט דורכן קראַפּעווע־פעלד, זאָלן זיי זיך אַ ביסל אויסטשווכען... צו ווייניק האָבן זיי געאַרבעט, האָט געזאָגט דער מייסטער, דאַרף מען אים ווייזן ווי מען קאָן זיי „אויפּמונטערן“. אַזאַ פּראַצעסיע דורך די קראַפּעווע־קוסטעס ענדיקט זיך מיט נישט ווייניק טויטע יידן, אָבער בערנאַרד פאַרפאַסט אַ ליד וועגן אָט דער אימהדיקער פּראַצעסיע, וועגן די נאַקעטע יידן אין קראַפּעווע:

אין קראַפּעווע אינוואַזיע מאַך, דו ייד, —
בלוט דיינס און פּיין באַשיינט הערלעך מיין ליד!
ברען אין לייב, אין שטראַם דיר אַ טויט־באַד —
דיין גאַנץ לעבן איז מיט דייטשער גנאָד!

און אָט איז דער מייסטער קראַווע, אַ דייטשער אַרבעטער, איינער פון טויזנטער דייטשע פּאַלקסמענטשן. אַלע מערדערישע אינסטינקטן, וואָס ער האָט געירשנט פון דורות, לאָזן זיך אין אים ווילגין אין דער צייט פון היטלערס בלוטיקער וואַקאַנאַליע. און אַנטקעגן אַזעלכע דייטשן שטייען די שוּצלאַזע העפּטלינגס. די יידן, וואָס האָבן מדור־דורות איינגעזאַפט אין זיך צער, פּיין און יסורים, אָבער אויסגעשטראַלטע מיט מענטשלעכער גבורה,

אין זכות פון ווארט

מיט יידישן בטחון. אַוודאי זענען מיר אויך אין די „נאַקעטע מענטשן“ יידן, וואָס האָבן זיך אויסגעגליטשט, וואָס די שוידערלעכע איבערלעבונגען האָבן זיי צעקנאַדערט און אויסגעהוילט פון אַלע יידישע און מענטשלעכע מידות. צי האָט עס אַנדערש געקאָנט זיין? אָבער כאַראַקטעריסטיש פאַר ישראל קאַפלאַנס לאַגער-דערציילונגען זענען יענע געשטאַלטן, וואָס האָבן אויפגע- האַלטן אין זיך אויך דאָרטן דאָס מענטשלעכע פנים. חיים-דוד תרשיש, גבריאַל, יוסף גרויער, ברוך בליט. צי איז דען נישט חיים-דוד תרשיש, די אַ המשך-געשטאַלט פון נפתלין אין דער דערציילונג פון ליטווישער יידיש- קייט, דער העלד פון דער פּרעכטיקער דערציילונג „קרדום לחפור“ און וועמען מיר טרעפן שפעטער אין דער ירושלימער דערציילונג „נישט זיכער“ אין דער געשטאַלט פון ר' מיכלען?

ציט זיך די קייט אַלט-פאַרוואַרצלטע יידישקייט פון טיפן און געשטאַלטן, וואָס טראָגן די נצח-ישראלדיקייט.

די דערציילונגען פון יידישן לעבן אין ליטע, וואָס קומען אַריין אינעם בוך, פירן אונדז אוועק אין דער ווייטלעכער פאַרגאַנגענהייט ווען... „אין דער זעלבער צייט, וואָס דער באַרג האָט נאָך געזאַפט אין זיך די פאַרחושטע טריט פון דעם לעצטן ערדישן טרוימער (אברהם מאָפו — א. ל.) האָט אין דעם טאַל קעגן איבער, ביי דער גידער פון טייכן-צוזאַמענגאַס, זיך פאַרקליבן אַ מיטל-יאָריקער רבנישער ייד פון דעם שטעטל סאַלאַנט, אַ העק אין דער ליטווישער פּראָווינץ זשאַמעט. אין אַ האַלב איינגעזונקען שטיבל, נישט ווייט פון דער בריק דאָ, האָט ער גענומען גראָבן זיין געדאַנק אין די טיפענישן פון זיין נשמה, זיך גרונטעווען אין דעם אייגענעם איך, כדי צו דערהייבן דעם גייסט אין די הימלישע הייכן“.

ר' ישראל סאַלאַנטער האָט נישט נאָר באַוויזן צו שאַפן די גרויסע ישיבה אין קאַוונע, נייערט פאַרלייגט די יסודות פון אַ באַזונדערער שיטה פון תורה-יידישקייט, די שיטה פון מוסר. אַ סך פון די תלמידי התלמידים פון ר' ישראל סאַלאַנטער פירט אַריין דער מחבר אין זיינע דערציילונגען. איינע פון די אינטערעסאַנטסטע און געראַנטסטע דערציילונגען, הן אין פּרט פון געשיכטלעכן קלימאַט, הן אין דער מאַדעלירונג פון די טיפן, איז די

דערציילונג „קרדום לחפור“. זי ברענגט פאַר אונדז אַ ברייטן סאַציאַלן שיכט פון ליטווישן יידנטום מיט אַלע זיינע שטייגערישע און פּאַלקלאָאָרישע עכטיקייטן און אויך דעם קאַנפּליקט, וואָס קומט פאַר ביי דעם סלאָבאַדקער תּלמיד, דעם שאַרפּן למדן ר' נפתלי. נפתלי, דער העלד פון דער דערציילונג, האָט געמוזט — נאָך דעם ווי דער שווער איז אַראָפּ פון עשירות — אַננעמען אַ רבנות-שטעלע. שווער איז אים משלים צו זיין מיטן געדאַנק, אַז די תורה זאָל ווערן אַ מיטל צו פרנסה. אַ „קרדום לחפור“. גאַר טשיקאַווע איז זיין געראַנגל, וועלכע פון די צוויי שטעלעס זאָל ער אַננעמען: צי ביי די פּליטן-יונגען, וווּ אַלץ איז פול מיט גשמיות, מיט עס-האַרצות און וווּ מען וויל אים געבן אַ הויכע שכירות, אָדער ביי די פאַרערעמעטע אָבער באַשיידענע איידעלע וואַלדיידן? אַרום די אַ טאַטשענדיקע ספקות פון ר' נפתלין בויט אויס דער מחבר אַ ווונדערלעכע עפישע דערציילונג, וואָס גיט דעם פּיזאַזש און טיפּאַזש פון אַמאַליקער ליטווישער יידישקייט. עס שפּירט זיך די גאַענטקייט פונעם מחבר צו די דינסטע דינקייטן פון אַט דער מיליע. איז דאָך ער, קאַפּלאַן אַליין, אַ תּלמיד פון דער ישיבה און אַ זון פון אַ וואַלאָזשינער רב, און זעט אויס, אַז זיינע שפּעטערדיקע וועלטלעכע לערעס און זיין אַקאַדע-מישע אויסבילדונג אַלס היסטאָריקער האָט נאָך אייפּעריקער אים צוגעאייגנט צו דעם מקור פון לומדישער יידישקייט.

אָבער נישט אַלע דערציילונגען זענען פון אַט דער ספּעריע. קאַפּלאַן באַווייזט אַ סך בריהשקייט אין שילדערן טיפּן און פאַרלויפּענישן פון יידיש-ליטווישן פּאַלקסלעבן. מיר זעען דעם אַלטן, צעבראַכענעם אַקטיאַר אַלעקסאַנדער פּוקס אין דער דערציילונג „אַפהילד“, און אין דער דער-ציילונג „פאַרבן“, — ווי די יידישע סטודענטן פּראַווען מיט אַלע קלימפּערלעך הלכות קאַרפּאַראַנטישקייט, נישט ערגער ווי זייערע נישט-יידישע קאַלעגן, אין דעם קעלערל פון דער קאַרפּאַראַציע „יודעאַ“, נישט מער, עפּעס ווי דער מחבר וואַלט זיך עס נישט פאַרגונען אין גאַנצן זיך צו פירן עלעהיי די גוים. דאָ מוז דער „קאַרפּאַראַציע-אַנפירער“, דער „סעניאָר“ זעליק קאַראַבעלניק, דער סטודנט פון יורידישן פּאַקולטעט, נאָך צוהעלפּן זיין פאַרערעמטער מאַמען אין איר פּישהאַנדל אויפן מאַרק... טאַקע אַ קאַרפּאַ-ראַציע-אַנפירער, אָבער דאָך יידישלעך היימיש... די קאַפּיטלעך „מייסטער

אין זכות פון ווארט

און געזעל" און די דערציילונג „אויפן שטעטלשן שליאך" דעקן אויף פלאסטן פון המוניש יידיש-לעבן, באגלייט מיט אַ קרעפטיקער סאָציאַלער גאַמע. אין די נאַטור-שילדערונגען איז פאַראַן אַ נאַענטקייט צו א. מ. פּוקס' פּראָזעסטיל, אַ שטייגער: „פּראָסט אַפּגעלאָזענע פּלעקן, גרויע און קרענקלעכע, האָבן אַרויסגעשלאָגן פון איבער די שטאַטישע נאַקעטע מויערווענט. אַ לינדער פּרימאַרגן, צעגאַסן מיט הויפּנס אַנהייב-פּרילינגדיקער זון, האָט שטאַרק געהילכט מיט דומפיקן געקנאַל פון וועגענער און אויטאָס איבער דעם בלאַטיקן פאַרהאַרטעוועטן שנייאייז. וואַרעמע דרום-זוינטן האָבן איבערן ליטווישן הימל געטריבן די וואַלקנס צוריק צום דערבייקן באַלטישן ים."

ס'איז ליטע. ליטווישער גרוילעכער, מיט גבורה אַנגעלאָדענער טיפּאַזש. אַ טעמע פאַר זיך איז ישראל קאַפּלאַנס סטיל, זאַצבוי און שפּראַך. מיט אייפער און עקשנות האַלט ער זיך אָן אין צוגעקליבענע לאַקאַליזמען, ער זוכט אויס ווערטער, אויסדרוקן, אידיאַמען פון גערעדטן ליטווישן יידיש, וואָס צו מאַל האָט עס אַ געקינסטלטן קלאַנג. אַבער די דערציילונגען אַטעמען מיטן קלימאַט און דער אַטמאָספּער פון יידיש-ליטווישער סביבה, מיט די טיפּן וואָס זענען ווי געשאַפּן געוואָרן אַדער צום תורה-לערנען אַדער צו געזונטער, ערדישער האַרעוואַניע. קומט נאָך צו צו דעם קאַפּלאַנס שטילער, פּיקחודיקער לומדיש-בנעימותדיקער הומאַר, וואָס מאַכט די דערציילונגען באַטעמטער, נעענטער — —

רחמיאל פעלדמאן

דאס בוך דערציילונגען „שוואַרץ און ווייס“ פון רחמיאל פעלדמאן (וואָס דער ציקאַ-פאַרלאַג אין ניו-יאָרק האָט אַנמלט אַרויסגעגעבן) האָט אַרייַנגעבראַכט אין דער יידישער ליטעראַטור אַ נייע טעמאַטיק און נייעם מאַטיוו — די טעמאַטיק פון „שוואַרץ“ און „ווייס“.

רחמיאל פעלדמאַנס טאַטע, אַ ליטווישער ייד, האָט אים אין זיין יוגנט עלטער, מיט מער ווי אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק, געבראַכט קיין דרום-אַפריקע און אין זכרון זענען אים גוט פאַרבליבן די פלאַגענישן פון די ערשטע יידישע עמיגראַנטן. קאַמפליצירט זענען אין יענער צייט געווען די באַצינגען פון די אַנגעקומענע ענגלישע יידן און די יאהודים פון דייטשלאַנד און האַלאַנד צו דער גרויער עמיגראַנטן-מאַסע פון די ליטווי-שע, רוסישע און פוילישע יידן, וועלכע האָבן זיך באַמיט אויף אַן אייגענעם שטייגער אויפצובויען יידישקייט. אַ באַזונדער קאַפיטל איז זייער אַרייַנלעבן זיך אין די געזעלשאַפטלעכע און פאַליטישע באַדינגונגען פון לאַנד. (דער בוריש-ענגלישער קריג האָט אַפילו אַרויסגעגעבן אייגענע יידישע מלחמה-העלדן). נאָר דערווייל איז מען געווען אַ „טרייער“, אַ משרת, צי אַ שטיקל באַלעבאַס פון אַ קאַפּעריטע ביי אַ גאַלדגרוב, מען האָט געהאַרעוועט אַכצן שעה אַ מעת-לעת און געחלומט וועגן בעסערע צייטן...

רחמיאל פעלדמאַן שילדערט דאָס יידישע לעבן אין דרום-אַפריקע טאַקע פון יענע יאָרן, ווען עס איז אַנגעגאַנגען די יידישע עמיגראַציע, ער שילדערט די פאַרלויבנקייט און דעם געראַנגל פון די עמיגראַנטן.

אין דער פּיעסע „טרייערס“ (הענדלער, הויזירער), וואָס באַשטייט פון דריי קורצע בילדער, האָט פעלדמאַן פאַרביק אַרויסגעבראַכט אַ שטיק יידיש עמיגראַנטיש לעבן, מיט אַ סך פאַרשטענדעניש פאַרן געמיט און די שטרע-בונגען פון זיינע העלדן. דאָ זעט מען נישט נאָר די טוונגען און געדאַנקען פונעם עמיגראַנטן-דור, ווי ער נעמט אויף און פאַרדייעט דאָס נייע, נאָר

אויך שוין דעם יינגערן דור, די קינדער, וואָס געדענקען נאָך גוט די ליטווישע געבוירן-היים. ס'איז דאָ אויך פאַראַן אַן אייגענער, אַן „אַנקל מאַזעס“, אַן אויפגעקומענער גביר, וואָס האָט נישט לאַנג צוריק געהייסן „זאַמקע קאַפּעריטניק“. און איצט, אַן אויסגעפּוצטער, מיט אַ דיאַמענטענער שפּילקע אין שניפּס, מיט אַ שווערער גאָלדענער קייט און דיאַמענטענעם רינג אויפן פינגער, הייסט ער מיסטער ראַבינאָוויטש און רעדט קוים יידיש. אַט דער באַלייבטער גביר וויל פאַר אַ ווייב די יונגע טאַכטער פון עמיגראַנט משה-לייב און, פאַרשטייט זיך, אַז ער וועט די טאַכטער און די גאַנצע משפּחה באַגליקן... מיט אַ יאָר זעכציק, זיבעציק צוריק האָבן די טאַטעס און זיידעס פון איצטיקן רייכן יידישן יישוב געמסחרט מיט אַלטוואַרג, געוווינט אין אַנגע-ברענטע בלעכענע צימערלעך. זיך געמאַטערט און געהאַפט אויף בעסערס. זיי זענען געקומען אין נאַענטן באַריר מיט די אַלטע איינוווינער פונעם לאַנד, דערקענט זייער פשטות און מענטשלעכקייט. פאַראַן אַפילו יידן, אַזאָ ווי עס איז ר' איטשע, וואָס נעמט אַריין צו זיך אין זיין חדרל אַן עלנטן „קאַפּערל“, אַ פאַרלאַזענעם נעגער-יינגל, און היילט אים אויס פון אַ שווערער קראַנק-הייט... אַזוי אַרום וואַקסן אַרויס פון רחמיאל פעלדמאַנס דערציילונגען פון יידישן לעבן אין אַפריקע — בילדער פון נעגער-לעבן, פון די זולוס, סוואַזיס און באַסוטוס. רעאַליסטיש-בילדעריש ברענגט ער אַרויס מענטש און סביבה, טראַדיציע און מסורה, אַזוי פשוט און איינפאַך — ווי פשוט און איינפאַך און נישט פאַרהילן עס איז דאָס לעבן פונעם שוואַרצהויטיקן מענטש.

שוין העכער הונדערט יאָר ווי די שוואַרצע אין דרום-אַפריקע האָבן פאַרלוירן פולשטענדיק זייער פרייהייט. די ווייסע מאַכטהאַבער יום-טובן יעדן יאָר דעם טאַג פון זייער דעראַבערן דאָס לאַנד און טראַכטן און פלאַנירן, ווי אַזוי דאָס לעבן פון נעגער נאָך מער איינצוצווימען.

זענען כמעט אַלע דערציילונגען פון פעלדמאַנס „שוואַרץ און ווייס“ אַנגעלאַדן מיט פראַטעסט. דעקן אויף דרייסט און אַפן די גוואַלטטאַטן פון דער קליינער ווייסער מינדערהייט איבער דער מיליאַניקער מאַסע אומבאַ-האַלפענע אַפריקער. פעלדמאַן קען גוט די אַרטיקע פראַבלעמען. ער פאַרמאַגט אַ געזונטע אינטוויציע, ער דערציילט אין אַ קלאַרן סטיל און מאַלט בילדעריש און קאַנקרעט סיטואַציעס און געשעענישן.

אמת, אַפּט מאָל דאַכט זיך, אז די זאַכן זענען טענדענציעז און אַנגעצילט. אָט דער איינדרוק באַקומט זיך, מעגלעך, פון זיין זייער קאַנקרעטן און, צו מאָל, נאַטוראַליסטישן אופן פון שילדערן. עס פעלט אין זיי, צייטנווייז, דער אוממיטל באַרער וואַרעמער הויך פונעם דערציילער. פעלדמאַנען, ווייזט אויס, אינטערעסירט מער דער פינאַל, וואָס לייזט זיך אויף, על-פי רוב, אין שטאַרקע אַקצענטן לטובת דעם גערודפטן נעגער-פּאַלק.

די דערציילונגען רעגן אַבער אַן און פירן אַריין אין אַ סך אויסטערלישע, משונהדיקע פּראַבלעמען, וואָס די ווייסע דעמאָקראַטישע און פאַר פרייהייט קעמפּנדיקע וועלט האָט אָנהויפט פאַר די קאַלירטע מיטמענטשן.

„שוואַרץ און ווייס“ זענען שטיקער לעבעדיקע ווירקלעכקייט פון אַפריקאַנער שטייגער און טראַדיציעס, דאָס לעבן פון נעגער-שבטים אין ווייטע, פאַרוואַרפענע שטחים, נעגער מינען-אַרבעטער, גאָלדגרעבער, וועל-כע גייען אַוועק פון דער וועלט מיט צעלעכערטע קראַנקע לונגען, מיט הכנעה פאַר דער ברוטאַלקייט און אויסניצעריי פון די ווייסע באַלע-באַטים. פעלדמאַן ברענגט נישט אַרויס דווקא די פירער, די טוער און קעמפּער פון די שוואַרצע. ער שילדערט דעם פשוטן מענטש, פויעריס-זיין און אַרבעטער, אלמנות פון יונג פאַרשטאַרבענע גאָלדגרעבער און דיאַמענטן-זוכער, פאַרוואַרלאָזטע קינדער... אַ פּאַלק אין געראַנגל פאַר קיום.

כאַראַקטעריסטיש פאַר די געזעלשאַפטלעכע פאַרהעלטענישן אין דרום-אַפריקע איז די דערציילונג „דער ווייסער קאַפּער“. פאַראַן אויך ווייסע, וואָס ווערן פאַרפּאָלגט און נישט אַ סך בעסער באַהאַנדלט ווי די אַפריקער. (אַזא איז אויך מאַריי, „אַן אַרעמער ווייסער, אַ זון פון אַן אַרעמען ווייסן“.) אַזא איז דער ווייסער קאַפּער, ווי מ'רופט אים דאָרט. מ'דערציילט וועגן אים: „...שוין לאַנגע יאָרן, ווי ער לעבט מיט אַ סוואַזי-פּרוי און האָט מיט איר קינדער. ער האָט באַשמוצט דעם כבוד פון ענגלישמאַן אין דער גאַנצער געגנט. אַליין שטאַמט ער פון אַן אַריסטאָקראַטישער פאַמיליע און פאַרמאַגט העכערע בילדונג. אַבער קיינער האָט מיט אים נישט קיין שום מגע ומשא... דאָס איז די „שוואַרצע שעפּס“ פון דער קליינער משפּחה ווייסע, וואָס איז צעשפּרייט איבערן סוואַזי-לאַנד“... מיר זעען דאָס טראַגישע לעבן פון אַ טרוימערישן ענגלענדער, וואָס האָט זיך פאַרבונדן מיט אַ שוואַרצער פּרוי.

פון זיינע פינף קינדער האט ער ליב דעם יינגסטן — טאמין. „...ער גייט לעצטנס נישט ארויס פון מיינע געדאנקען — דערציילט דער „וויסער קאפער“. — אט זע איך אים א דערוואקסענעם. אט זע איך אים א נאקעטן און א נאסן אין די אדערן פון דער ערד, טיף אין די גאלדמינעס פון „ראנד“. ער שטופט אן אייזערן וועגעלע פול מיט שטיינער, וואס האבן אין זיך דעם גאלדאדער. ער איז מיד און קען קוים אפכאפן דעם אטעם. ס'קומט צו א וויסער אויפזעער און בייזערט זיך אויף אים און באפעלט אים צו ארבעטן געשווינדער. טאמי פאלגט נישט. ער איז מיד און קראנק, און באלד דער-פילט ער דעם וויסנס רימען אויף זיינע נאקעטע פלייצעס... אן אנדערש מאל זע איך טאמין אלס ערדארבעטער און כ'ווייס נישט פאר וואס, איך זע אים פאר מיינע אויגן א פארבלוטיקטן, ער פאלט פון א קויל פון א צעיושעטן באלעבאס. נאר פיינלעכער פון אלע בילדער, איז צו זען טאמין א שטילן, געהארקאמען „קיטשן באי“, וואס באדינט אונטערטעניק, שקלאפיש זיין ווייסע באלעבאסטע... לעצטנס דערגייען קלאנגען פון די גרויסע שטעט, אז ס'קומט פאר א שטארקע באוועגונג קעגן יאך פון די ווייסע, נייע פארשטעלונגען האבן באהערשט מיין מוח. עפעס ווי מיינע אלטע חלומות וואלטן צוריק געבוירן געווארן“...

צארט, מיט געפיל און פארשטענדעניש האט רחמיאל פעלדמאן געשילד-דערט דעם ווייסן קאפער, ארויסגעבראכט זיינע איבערלעבונגען אין דער פארהאסטער ווייסער סביבה און זיין געמיט-צושטאנד, וואס האט אים גע-טריבן צו קרענקלעכער שיכרות. אבער „פרייהייט אדער טויט“ אין דער צייט וועלכע פעלדמאן באשרייבט, איז נאך אלץ געבליבן, ווייזט אויס, א לאזונג פון ווייניקע, פון בעלי-חלומות, רעוואלוציאנערן. אז נישט, וואלט דאך רחמיאל פעלדמאן, וואס גארט אזוי נאך א פריי מענטשלעך לעבן פאר די אפריקער, נישט ארויסגעברענגט אזוי אפט און בולט די אונטערטעניקייט, דעם גלייכגילט און הכנעה פון שווארצן מענטש, וואס נעמט אויף יעדן גור שיער נישט ווי א זאך, וואס קומט אים.

אנדערש וואלט דאך זולו דזשעקסאן נישט אויפגענומען אזוי איינפאך א פסק-דין פון דריי יאר תפיסה צוליב עפעס א קאפריז פון א ווייסער פרוי, אין דער דערציילונג „דאס געקעסטלטע רעקל“, וואס איז, אן ספק, פון די

טיפישסטע, ווי אַ מוסטער פון דער הערשנדיקער מאַראַל לגבי די שוואַרצע אין דרום־אַפריקע.

אַבער דאָס לעבן פון די שוואַרצע איז נישט נאָר אויסגעפילט מיט שרעק און פחד פאַר די ווייסע. זיי אַליין ווייסן, ווי צו יום־טובן זייערע יום־טובים און זיך פרייען מיט זייער פרייד. ביז גאָר אינטערעסאַנט שילדערט פעלדמאַן אַ חתונה אויף דעם קראַל. די עקזאָטישע, פרעמדע מנהגים זענען אַרויסגע־בראַכט מיט דער נאַטירלעכער תמימות פון פרימיטיוון מענטש און זיך שטייגער. דאָס בילד איז פלאַסטיש, חנעוודיק און פאַרביק. אַ שטייגער־שילדערונג פון זולו־פּאַלק, געצייכנט פון אַ מענטש, וועמען עס איז נאָענט דאָס לעבן און די האַפענונגען פון אַ פאַרשטויסן, גערודפט פאַלק. די טיפע קענטשאַפט פונעם לעבן פון די אַפריקער און זיך אינערלעכע באַציונג צו זייערע פּראַבלעמען און געראַנגלען האָבן אַנגערעגט פעלדמאַנען צו שאַפן זיינע קורצע, לעבעדיקע און אינטערעסאַנטע דערציילונגען.

✦

רחמיאל פעלדמאַנען האָב איך געקענט אַ סך יאָרן. מיר פלעגן זיך באַגעגענען בעת זיינע באַזוכן אין לאַנד.

ס'איז געווען אַ נחת־רוח צו שמועסן מיט אים. ער איז געווען אינטע־רעסאַנט און קולטורעל און פלעגט אָפט אויפבליצן מיט אַריגינעלע געדאַנקען. איז מיר ווייטיקלעך געווען אים צו זען מיט צוויי יאָר צוריק אין זיין היים, אין יאָהאַנעסבורג, אַ האַלב געליימטן, צוגעשמידטן צו אַ פירשטול, אָבער וואָך און פול מיט אינטערעס צו אַל די יידישע פּראַבלעמען.

חברים, פריינד פלעגן אים באַזוכן, אים אַרומגערינגלט מיט וואַרעמער חברשאַפט. שטאַמלענדיק און מיט שטאַרקע פיזישע יסורים, וועלכע ער האָט געפרוּווט באַהאַלטן, האָט ער אויפגעהאַלטן די טראַדיציאָנעלע זונטיק־צוזאַמענטרעפן ביי אים אין הויז און זיך באַטייליקט אין די שמועסן.

ער פלעגט אויפלאַמען, ווען מ'פלעגט ווידער אַ מאַל אַרויסברענגען די עוולות, וואָס עס געשעט די קאַלירטע באַווינער פון זיין לאַנד, און בלב ונפש זיך אַננעמען זייער קריוודע. פון זיי, פון זייער לעבן און שטייגער האָט ער אונדז דערציילט. פאַר זיי האָט ער אַ לעבן לאַנג ממשותדיק געקעמפט. רחמיאל פעלדמאַן איז געשטאַרבן אַלט זייענדיק זיבעציק יאָר.

ראַזע פּאלאַטניקס דערציילונגען

ראַזע פּאלאַטניק האָט שוין אַרויסגעגעבן פיר ביכער דערציילונגען, אָבער אַלע זענען זיי פון איין און דעם זעלבן אינהאַלט און כאַראַקטער: דאָס היימטשטעל אין פּוילן און דער אַמאָליקער יידישער עמיגראַנט אין דער דרום־אַמעריקאַנער מדינה — בראַזיל.

«קראַשניק — ריָאָ» הייסט איר ערשטער בוך, און דאָכט זיך, אַז די ווייטערדיקע ביכער זענען נאָר וואַריאַנטן פון אַט דעם ערשטן בוך. «קראַשניק — ריָאָ» איז אפשר אַ צו וואַכעדיקער נאָמען פאַר אַ זאַמלונג דערציילונגען, אונטער אַזאַ נאָמען זענען מיר געוויינט צו ליענען רעפּאָר-טאַזשן. אָבער גראַד דער נאָמען איז כאַראַקטעריסטיש פאַר פּאלאַטניקס אופן פון שרייבן. כאַראַקטעריסטיש פאַר איר פּשטות, פאַר איר פינקטלעכן אויסדרוק.

ריָאָ איז די היים פון איר היינט, און דאָס שטעטלעך קראַשניק — די היים פון איר נעכטן. דאָס שטעטלעך מיט זיין אַמאָליקן דלות, מיט זיין גראַקייט, אָבער אויך מיט די צעבליטע סעדער און יוגנט־חלומות, פאַרנעמט אַזאַ אַרט, אַז עס פאַרטונקלט דאָס גרויסע ליכט, די פּאַלאַצן און די רחבות־דיקע גאַסן פון דער פּרעכטיקער שטאָט ביים ים. קראַשניק און ריָאָ זענען טיף אין איר געמיט. די פּרישקייט און לעבעדיקייט פון איר שילדערן סיי די אַמאָליקע היים, סיי דאָס לעבן אין איר נייער היים מאַכן די דערציילונג־גען פאַרביק, אינטערעסאַנט און היימיש.

וואָס האָט מען זיך שוין נישט אַנדערציילט פון שטעטלשן לעבן? און דאָך אַטעמען די דערציילונגען מיט אַזאַ טעמיקער פּרישקייט און די סצענעס ווערן אַזוי היימיש, ווי היימיש ס'ווערט אפילו דער פּרעמדלעכער יידישער שטייגער אויפן דרום־אַמעריקאַנער קאָנטינענט.

פון ביידע היימען, פון דער נייער און פון דער אַלטער, שילדערט ראַזע פּאלאַטניק געשטאַלטן פון יידישן המון, דורותיק פאַרוואַרצלעט יידן; נאָר

אברהם ליס

דער אומר, וואס הויערט שוין ביי די יינגערע, טרייבט זיי מיט א ווילדן אימפעט צו דערשלאגן זיך, ארויפצוארבעטן זיך, איבערצויאגן אין עשירות; און אז מען ווערט רייך, הייבט מען זיך אן יאגן נאך א ביסעלע אנוזן — און דער וועג איז א קרומער, א גליטשיקער און פירט צו אזא אפגעפרעמדקייט, אז טאטע-מאמע דערקענען שוין נישט די אייגענע קינדער.

אין דער דערציילונג „חשבונו הנפש“ גייט דורך א שטיק יידיש לעבן. שלום-פינחס דעם שולקלאפערס זון, ער, וואס האט ארגאניזירט דעם ערשטן שטרייק אין שטעטל, געארבעט ביי שמואל לאטיאזש דעם דאמסקע שניידער, האט עס אויסגערופן צו זיינע קאלעגן „סטאפ מאשין, אינץ שטרייקט מען“... ווי א פונק אין א וואגן שטרוי האט עס אנגעצונדן אלע שוסטער-און שניידער-יונגען... דאס איז באלד דערגאנגען צו די „מעשענע קנעפלעך“.

זיי האבן ארומגערינגלט שלום-פינחסעס שטוב, און דער „אנפירער“ האט געמחט מאכן ויברח...

חברים האבן נאכגעשריגן: זאלסט חלומען אונדזער חלום! קעמפן אונדזער קאמף!...

און אז שלום-פינחס איז געקומען קיין בראזיל מיט א גרויסער קוטשמע האר אויפן קאפ און מיט א סך רעוואלוציאנערע אידעען אין הארצן, זענען די אידעען אויסגערונען און ער האט גענומען דרייען דאס גרויסע ראד. איצט הייסט ער שוין נישט שלום-פינחס, ער הייסט פערדאָ און זי, זיין קליינע חנהטשע, וואס פלעגט זיך אין שטעטל נישט געבן קיין ריר און א בוך אונטערן אָרעם, הייסט שוין דאָנאָ אַניטאַ.

און אז סעניאָר פערדאָ האט שוין געהאט באַמעבלט און אויסגעשטייערט א האַלבע מדינה, האבן אויפגעהערט צו עקסיסטירן מענטשן פאַר אים, אַלץ האט זיך שוין געדרייט אַרום פאַבריקן, מאַשינען, קוימענס... געלט, געלט... דורכפאַרנדיק מיט זיין בלאַען קאַדעליאַק די ברייטע פליאַזשעס, האט ער נישט דערקענט מער די היימישע „קלאַפערס“, נישט געדענקט מער די שוואַרצע אַרבעט, נישט געווען מער קיין שלום-פינחס, אויס... איצט איז מען שוין סעניאָר פערדאָ...

דער אַפאַריסטיש-פּשטותדיקער נוסח פון ראָזע פּאַלאַטניק דערמאָנט אַ ביסל אין דעם נוסח פון אפרים קאָגאַנאַוסקיס סקיצן און בילדער פון די

אין זכות פון ווארט

ווארשעווער הינטערגאסן, און ווי מאדנע ס'זאל נישט זיין, דערמאנט אויך איר סטיל מיט זיין לייכט-שוועבנדיקן הומאָר אין דער געזונטער און יאָדערדיקער פראָזע פון אייזיק ראַבאָי. פאַראַן דאָ עפעס אזא פאַלקיש-פיקחותדיקע סאַטירע און אזא פאַרוואַרצלטע ערדישקייט. און טאַקע פון די ביידע באַקומט זיך דער נאַראַטיווער יידיש-האַרציקער נוסח.

„מיין מאַמע (טענהט דאָנאָ אַניטאָ צו איר מאַן) האָט באַקומען דרשה-געשאַנק אַ מעשענעם מערוזשער מיט אַ קופערנעם בעקן. אויסגעפוצטע אויף פרייטיק-צונאַכט, זענען זיי געהאַנגען אויף דער וואַנט, וווּ די ליכט, דער וויין, די חלות האָבן זיך געשפיגלט מיט זייער שבתדיקן גלאַנץ און צוגעגעבן דער אַרעמער שטוב אַ יום-טובדיקע מנוחה... בעת דאָ ביי אונדו... אַלץ בלישטשעט: די מאַרמאַרנע ווענט, די קרישטאַלענע שויבן, דאָס גאַלד און זילבער, אָבער אזא טויטער גלאַנץ, אַזוי פוסט, אַן אַ נשמה, אַן דעם ביסל רו פון היימישן שבת“...

וואָס שייך דער שבת-אידיליע פון אַמאָליקן שטעטל זענען דאָ ראַמאַנ-טישערע און שענערע ווי די, נאָך וועלכע דאָנאָ אַניטאָ בענקט. נאָר דאָנאָ אַניטאָ איז שוין נישט מער די זעלבע, און פּעדראַ איז שוין אויך נישט דער זעלבער, זיי רעדן שוין וועגן אַן אַנדער תכלית, וועגן דעם וואָס זיי האָבן געחלומט אַ מאָל. צו ערשט האָבן דאָס די קינדער ביי זיי אויפגעוועקט טאַקע דורך דעם, וואָס זיי האָבן זיך אַנגעהויבן שדכנען צו גויים. און נאָך דעם די מהומה אויף דער וועלט, אַז די ברידער זענען פאַרברענט און די שוועסטער און די משפּחה. איצט הייסט ער צוריק שלום-פינחס און זי חנהטשע און „אַ נייער אויפגייענדיקער טאַג האָט גענומען מיניען אויף זייערע שויבן“... ס'איז כאַראַקטעריסטיש, אַז דער מאַמענט פון בענקעניש נאָך דער אַלטהיימישער יידישקייט איז פאַראַן כמעט אין ראַזע פאַלאַטניקס אַלע דערציילונגען. פאַראַן דאָ אויך די אַלטע און אייביקע פּראַבלעם פון עלטערן און קינדער, ווי אין דער דערציילונג „אויף דערווייל“. אויך דאָ גייט דורך דאָס גאַנצע לעבן פון ר' ישראל שמיד, וואָס האָט אַנגעהויבן, ווי ס'רוב אימיגראַנטן אין יענעם לאַנד, מיט פעדלעריי (דאָרט רופט מען עס „קלאַ-פעריי“) און האָט זיך אַרויפגעאַרבעט אַ דאַנק זיינע פעיקייטן אין מסחר צו איינעם פון די רייכסטע יידן אין שטאָט. נאָר זיין זון, פאַר וועמען ער

האָט זיך ממש מקריב געווען אַלע זיינע יאָרן (די מאַמע איז געשטאָרבן ביים געבוירן דעם איינציקן זון), לעאָן שמיד, פּאַרטראַגט נישט דעם טאַטנס אַלטמאַדישע פּירעכצן; עס איז אים שווער מיט אים אין געשעפט (דער טאַטע האָט אים אַריינגענומען, ווייל פון זיינע צוויי דאַקטאָראַטן האָט ער נאָך אַלץ נישט פאַרדינט צום לעבן), ער פּאַרטראַגט נישט זיין באַנעמען זיך, בפרט צווישן זיינע געסט, די קריסטלעכע פּריינד; עס איז אים דערווידער דעם טאַטנס פּריילעכקייט, ווען ר' ישראל שמיד געמט אָן איבעריקע כּוּסָה. נאָר בכדי צו באַקומען פאַרן טאַטן אַ באַשעפּטיקונג, בויט פאַר אים אויס דער זון אַ מאַדערנעם מושב־זקנים און מאַלט אים דאָרט „אויף דערווייל“ פאַרן אָנפירער, פאַרן דירעקטאָר. אין דער דערציילונג זענען טרעפלעך אַרויסגעבראַכט די מחשבות און די רעאַגירונגען פון דעם אַלטן ישראל שמיד, ווי בכלל די קאָנפּליקטן צווישן די צוויי דורות, דעם דור פון די געקומענע, די אימיגראַנטן, און דעם יונגן דור.

אַ פאַרבליקע און פּלאַסטישע שילדערונג פון יידישן לעבן אין ריזאָ איז די דערציילונג „אויף תּנאים“. יאָנקעלע קצב, איצט סעניאָר זשאַקאַב, פּראַוועט אַ תּנאים פאַר זיין טאַכטער. אַלע עבודות־זרות האָט ער געדינט און אַלץ געטאָן, כדי צו דערגיין צו דעם שיינעם פּאַלאַסעט מיט די טיערסטע מעבל. געווען אַפילו אַ צייט „ווען ער האָט זיך באַוויזן אַן אויסגעסטראַיע־טער, אַ פּאַרפּומירטער אויף, יענע“ געסלעך אין חבּרשאַפט מיט „יענע“ לייט“, איצט איז יאָנקעלע קצב אַן אינדוסטריעלער, אַ פּאַבריקאַנט, און אַ שידוך פאַר זיין טאַכטער, וואָס איז „עפעס אַ נישט־געשליפענע האַק“, זוכט ער דווקא אין דעם קרייז „פון פרומע מענטשן, ערלעכע יידן, רבנים, דינים...“. ראַזע פּאַלאַטניק ברענגט אַרויס די גאַנצע סביבה פון סעניאָר זשאַקאַב, זיין גבירישן שטעל, און ביי זיין גאַנצער אויפגעקומענער בעל־גופישקייט ווערט ער סימפּאַטיש מיט זיין דרך־אָרץ פאַר פרומקייט און לומדות.

מיט סימפּאַטיע און וואַרעמקייט איז אַרויסגעבראַכט „מעכל גולם“, וואָס אַזוי האָט מען אים געקענט פון שטעטל און אַזוי האָט מען אים גערופן אונטער די אויגן, ווען ער איז שוין געווען אַ נגיד און אַ באַלעבאַס פון גרויסע פּאַבריקן. מעכל גולם איז אַ ווונדערלעכער פּאַלקסטיפּ. ער פאַרמאָגט

די גבורה און די פשטות און די אַרנטלעכקייט (אפילו, ווען ער האָט אין דער יוגנט געלקחנט) פון געזונטן האַרעפּאַשניק, פאַראַן ביי אים די יאָדערדיקייט פון שניאורס נח פאַנדרע. אַט דער מעכל האָט חתונה נישט מיט איינער פון די אויסגעפּוצטע טעכטער פון זיינע גבירישע פריינד, נאָר דווקא מיט דער „גרינער מויד“, דער פאַרעלטערטער חנה, וואָס האָט אָפּגעלעבט אַ לעבן אָן שבתים, אָן יום־טובים. די דאָזיקע דערציילונג פאַרמאַגט פיל קאָלאָריט און איז פּאָלקסטימלעך־חנעוודיק.

„טראַפּיש בלוט“ זענען קורצע דערציילונגען פון דער נישט־יידישער סביבה אין בראַזיל. דערציילונגען פון יונגע, ליבע־באַגערנדיקע נעגערטעס, וואָס ווערן עסקפּלואַטירט און זייער ליבע און הכנעה ווערט אויסגעניצט סיי פון די ווייסע, סיי פון די אייגענע, פון די שוואַרצע. די דאָזיקע דערציילונגען זענען אָנגעלאָדן מיט דער טראַפּישער אַטמאָספּער און מיט דער גלײַכער זון פון יענעם לאַנד. אָן אויסגעצייכנטע שילדערונג אין דעם דאָזיקן ציקל איז די דערציילונג „הינט“ — אַ „ליבע־טראַגדיע“ צווישן דעם אַלטן, געניטן הונט סענרעדאַ, אין וועלכן די גאַנצע געגנט הינטיכעס האָבן זיך געליבט, און דער יונגער הינטיכע פיפּי, וועמענס באַלעבאַס קאָן נישט פאַרטראַגן אַזאָ אומגלייכע ליבע און הרגעט סענרעדאַן. אויך דאָ, אין דער הינטישער וועלט, וויל מען אויפהאַלטן ראַסן און קלאַסן... אינטיים און מיט אַ צאַרט־ווייבלעכער שטימונג זענען געשריבן די דער־ציילונגען „אויסגעלאַשן ס׳יום־כיפור־ליכט“ און „שטילע נעכט“. די ער־שטע — פון יידישן עלנט אין דער פרעמדער שטאָט, און די צווייטע — פון די אָנהייבאַרן אינעם צווייטן וועלטקריג.

מיר האָבן זיך דאָ אָפּגעשטעלט אויף די דערציילונגען פון בראַזיליאַנער לעבן און פון בראַזיליאַנער מיליע. טאַקע דערפאַר, וואָס זיי זענען טעמאַטיש ניי. הגם אין די דערציילונגען פון ראָזע פּאַלאַטניקס אַלטער היים קראַשניק האָט די דערציילערין געגעבן אַ שפּע פון נייע פאַרבן און מערקווערדי־קע בילדער. אַזעלכע דערציילונגען ווי „רעוואָלוציאַנערן“, „אַ חזן מיט משוררים“, „דער ערשטער לאַמפּ“, „פּאַליטיקער“ ברענגען אַרויס אמתע יידישע פּאָלקסטימלעכקייט, יידישן שטייגער, וואָס איז שוין געוואָרן היינט פּאָלקלאַר.

שלמה ברינסקי

(אין זיין אַנדענק)

פון ווייטן בערגיקן לאַנד קאַלומביע איז געקומען אַ טרויעריקע ידיעה. ס'איז געשטאַרבן דער יידישער שרייבער שלמה ברינסקי. איינער פון די פיאַנערן פון דער יידישער ליטעראַטור אין דרום־אַמעריקע. נישט קיין סך ליינער האָבן אים דאָ געלייענט, און מעגלעך, אַז אַ סך הערן דאָ דעם נאָמען צום ערשטן מאַל. דאָס איז פאַרשטענדלעך, דאָס איז די מערכה פון אונדזער צעשפּרייטקייט. בפרט, אַז דער גורל, צי די באַדינגונגען פאַרוואַגלען אַזאַ שעפּירשן מענטש ערגעץ ווייט, אין אַ פאַרוואַרפענעם יידישן יישוב. איך האָב אַט דעם אומעט זיינעם דייטלעך אַרויסגעפילט, בעת מיר האָבן זיך באַגעגנט אויף די תּל־אביבער גאַסן מיט אַ יאָר דריי צוריק, הגם ער האָט וועגן דעם ווייניק גערעדט. ער האָט פאַר יעדן פרייז געוואַלט אויסבייטן זיין דעראַבערטע רייכע היים אין באַגאַטאַ און לעבן מיטן לעבן פון ארץ־ישראל. ער האָט עקשנותדיק געוואַלט פאַרלאָזן זיין דערגרייכטע עקאָנאָמישע פּאַזיציע אין יענעם לאַנד און דאָ אָנהייבן פון דאָס ניי. ער פלעגט אַפילו רעדן ווייניק וועגן זיינע שרייבערישע אַספּיראַציעס, שרייבערישע פלענער. ער האָט מער גערעדט וועגן די מעגלעכקייטן פון זיין היים דאָ, וועגן זיינע קינדער, אַ זון און אַ טאָכטער, אַ טאָכטער אַ כעמיקערין, וואָס וואַלט געבראַכט נוצן פאַרן נייעם לעבן אין לאַנד.

ס'איז געווען אַ טיפּער פאַרדרוס צו זען, ווי נאָך אַלע זיינע באַמיונגען איז עס אים נישט געלונגען. עפעס אַזוי פיל זייטיקע און צופעליקע סיבות האָבן זיך אַריינגעמישט, געשטערט. ברינסקי האָט דערפון ווייטיקדיק געליטן. שוין דאָס צווייטע מאַל, ווי ער דאַרף פאַרלאָזן דאָס לאַנד, צו וועלכן ער האָט יאָרן געשטרעבט. ער האָט מיט פאַרבענקטייט גערעדט וועגן יענע טרוימערישע יאָרן, ווען ער איז געווען אין ארץ־ישראל, אין ניינצן זעקס און צוואַנציק און זיבן און צוואַנציק, און הגם ער האָט פאַר די צוויי יאָר קיין סך נחת נישט געהאַט. געווען מער אַרבעטסלאָז ווי געאַרבעט און געלעבט, ווי

מ'האָט געקענט לעבן פאַר דריי צענדליק פיאַסטער אַ וואָך. איז אָבער דאָך געבליבן אַזאַ אַנגענעמער טעם פון יענעם ברעטער־שטיבל ביים ים־ברעג, פון די דיסקוסיעס אין יענע געשמאַקע תל־אביבער אָונטן. מ'האָט אַזוי ווייניק געדאַרפט פאַר התלהבות און דערהויבונג. — — —

ער איז געווען אַ זשעלעכאָווער. און זשעלעכאָוו איז, כידוע, אַ שם־דבר אין דער ליטעראַטור. אַ שטעטל איז עס געווען, ווי אַלע יידיש־פוילישע שטעטלעך, מיט אַרעמע־לייט און מיט עטלעכע יידישע גבירים, מיט שטעל און מיט תקיפות. און מיט אַ יוגנט, וואָס נעמט אויף נייע תורות און נייע באַוועגונגען. און אַז עס קומען אויף פאַרטייען און באַוועגונגען אין דער גרויסער שטאָט, שאַפן זיי זיך אויך אין זשעלעכאָוו, און אַז מ'מאַכט שטרייקן אין דער גרויסער שטאָט, שטרייקט מען אויך ביי די היימישע שניידערס און שוסטערס.

זשעלעכאָוו האָט נאָך זוכה געווען שיער נישט צו ווערן אַ שטרעמונג אין דער נייער ליטעראַטור. פאַר „זשעלעכאָווער יידיש און זשעלעכאָווער נוסח“ האָט געקעמפט, כידוע, מיט פייער און עקשנות, איינער פון אונדזערע בעסטע און שענסטע יידישע פּראָזאַיקער, דער זשעלעכאָווער איטשע מאיר וויסענבערג.

וועגן וואָס דערציילט אַ יונגער יידישער שרייבער, וואָס האָט זיך אַרויס־אַנטפלעקט אינעם שטעטל אין די יאָרן פון נאָך יענער מלחמה? אַוודאי דערציילט ער פון דעם, וואָס אים איז נאָענט, וועגן געראַנגלען און טרוימען, וואָס זענען אים געווען אייגן. ער דערציילט פון זיין דור, וואָס איז רייף און צייטיק געוואָרן אין די יאָרן צווישן ביידע וועלט־מלחמות. ער דערציילט פון יידישע היימען און יידישע זאָרגן און פון אַ יוגנט, וועמען עס האָט געמאַניעט די ווייטע וועלט.

דאָס שטעטל — איז די אייביקע טעמע אין דער יידישער שאַפונג. שלמה בריינסקי ווייסט וויל, אַז ס'איז שוין אַן אויסגעשוירבענע טעמע, אַז דער מאַטיוו ליגט שוין אַ מידער און אַן אויסגענאַגטער. אָבער ער איז צו ערלעך און אויפריכטיק ער זאָל קאַנען פאַרבייגיין און נישט שרייבן און נישט שילדערן פון דער אייגענער וואָר. מעגלעך, אַז אין זיינע דערציילונגען פון דער שטעטלשער מיליע איז נישטאָ קיין בייקייט, שלאַגט אָבער דאָך פון אַט

די דערציילונגען מיט פרישקייט און קוועליקער לעבעדיקייט. שפירט מען אַרויס פון זיי אַ שרייבער מיט אַן אייגענעם קוק און באַנעם, וואָס ווייסט צו דערציילן פון מענטשלעכע שטימונגען, ליידן און געראַנגלען.

קלאַר, אַז פון אַ נייעם מאַטיוו און פון אַ נייער טעמאַטיק ווערט בריינסקי באַוועלטיקט, ווען ער באַזעצט זיך אין דער קאַלומביאַנער הויפטשטאָט באַגאַטאַ. דאָ דערזעט ער די היימישע יידן אַלס פעדלער און קרעמער, מיט די באַקאַנטע אימיגראַנטישע השגות פון אַרױפאַרבעטן זיך. מיט די טיפישע באַמינונגען זיך איינצולעבן אויף דער נייער ערד. פאַרשטייט זיך, אַז אויך דאָ פירט אַרויס בריינסקי אַ שלל פון טיפן, הגם ער טיילט זיי, דאָכט זיך, צו סעלעקטיוו און צו שאַרף אין צוויי גרופן. יידן מגושמדיקע, געלטגייציקע, פאַרטעמפטע, וואָס האָבן נאָר אין זינען דעם חומר, וואָס זייער גאַנצער אידעאָל איז אַ פעט באַנקביכל. און יידן פאַרבענקטע, סענטימענטאַלע, וואָס ווילן זיך באַפרייען פון שטעטלשער בטלנות. מיט אַן אייביקער נאַגעניש אינעם האַרצן, אָבער פול און פאַרביק שילדערט ער דעם נייעם פיזיאָזש, די שטאַט ביי די ברעגעס פון באַרג, די כמורנע רעגנדיקע טעג ... ווען די גרויע ברודיקע הימלען האַלטן אין איין פאַרגיסן טרערן אויפן שווערן גורל פון זיינע איינוווינער.

אַ טיפע ליבשאַפט צו די אַרעמע שפּאַנישע און אינדיאַניש-אַפּשאַט-מיקע באַוווינער פון באַגאַטאַ פילט מען אַרויס פון בריינסקי'ס נאָוועלן. ס'איז נישט נאָר מיטלייד צו ליינדיקע. ס'איז דער שטילער פּראָטעסט פון אַ פינפילנדיקן שרייבער, וואָס האָט דערזען אַ נייע ווירקלעכקייט אין אַ נישט-יידישער סביבה : זעט וויפל רשעות עס טראָגט די וועלט !

אַפט מאָל זענען עס בלויז בילדער פון פאַרפונדעוועטער גרויזאַמער אַרעמקייט, באַגלייט מיט דער אכזריות פון די, וואָס קענען זיך דערלויבן צו הערשן און באַצוווינגען. אַפט מאָל זענען עס די זעלבע אוניווערסאַלע פּראַב-לעמען, וואָס וואַקסן אַרויס פון נויט, קראַנקייט און היימלאָזיקייט. און דאָ, אויף דער הייסער ערד פון קאַלומביע זענען זיי נאָך בולטער, שאַרפער, פולער. שלמה בריינסקי האָט מיט אַ סך געפיל און געניטקייט אַריינגעבראַכט דעם דרום-אַמעריקאַנער טיפּאָזש אין דער יידישער שאַפונג. ס'איז דער פאַרדינסט פון יונג-פאַרשטאַרבענעם שרייבער.

א. קארפינאָוויטשעס ווילנע של מטה

דאָכט זיך, אַז קיין שום שטאַט, קיין יידישע קהילה האָט נישט אויסגעפורעמט אַזאַ אייגנדיקייט, האָט נישט באַאיינפלוסט מיט איר שטייגער און נוסח, ווי ווילנע, און געווירקט האָט ווילנע נישט נאָר אויף אירע אייגענע יידישע גאַסן און הויפן און אַרומיקע אייגענע יידישע שטעטלעך, נאָר אפילו ווייט אַוועק — — —

אַ ווילנער דערקענט מען צווישן טויזנטער. ער איז אי באַשיידן, פאַלקסטימלעך, אי עס שרייט אַראָפּ פון אים — און ער וויל טאַקע מען זאַל וויסן — איך בין אַ ווילנער! וואָרעם, ווו איז געווען אַזוי פיל יידיש לעבן, ווי אין ווילנע? ווילנע ציט דאָך איר ייחוס פון דורות למדנים, תורה-לערנער, פון יידישע האַרעפאַשניקעס און פון די ערשטע יידישע רעוואָלוציאָנערן... ביז די באַרימטע קולטור-שאַפער און די יונגע יידישע דיכטער און שרייבער.

וועגן אַט דער ווילנע, און גראַד נישט פון די מכובדים און למדנים, נייערט פון דער האַלבוועלט און אונטערוועלט — גנבים, פאַסערס, וווילע יונגען, כוח-גייערס, וואָס אויך זיי זענען געווען אַנדערשדיק לויט ווילנער שטייגער, — דערציילט אברהם קארפינאָוויטש אין זיין בוך „ביים ווילנער דורכהויף“, איינער פון די געראַטנסטע פראָזע-ביכער, וואָס זענען דערשינען פאַר דער לעצטער צייט. קארפינאָוויטש האָט מיט אַ זעלטענער קענטשאַפט פון דער סביבה אויפגעמאַכט פאַר אונדז די ווילנער הינטערגאַסן און זאַוולקעס, ווו ס'האַבן געוועלטיקט די מענטשן פון „ברודער-פאַראייך“, פון דער „גאַלדענער פאַך“, מיט זייערע געטועכצן, השגות און פרנסות, אויף וועלכע אויך זיי קרעכצן אַזוי יידישלעך היימיש — — —

נישט נאָר די נישט געוויינטלעכע מיליע מיט אירע העלדן רופט אַרויס ביים ליינער דעם כאַראַקטעריסטישן רייך, — פול מיט אַנציעוודיקן חן איז אויך די אייגנדיקע פאַרעם פון דערציילן, וואָס קארפינאָוויטש האָט

געפונען פאר זיינע געטרייע שילדערונגען. די נאראטיווע שילדערונגען און די שפראך פון זיינע העלדן אטעמען מיט דער שטימונג און וואָר פון אַט דער סביבה און טיפאָזש.

ווער זענען עס די מענטשן פון דער אונטערוועלט — געשטראַפֿטע אויסגעגליטשטע, פון גורל געטראַפֿענע? פאַרפירטע, נעבעך, אויף שלעכטע וועגן? לאַז דווקא. דאָס איז זייער ביטערע פרנסה. אַ פרנסה, וואָס איז אויסגעשטעלט אויף נסיונות פון פרעמדע און אייגענע. אַזאַ איז די וועלט, און זיי איז באַשערט צו געהערן צו די-אַ. די וועלט קאָן דאָך נישט באַשטיין פון גאַרע בונימאָוויטשעס און שאַליטס און ווילנער אויבערשטן ייִחוס... אָבער, נישקשה, זייער יידיש האַרץ ציטערט אויף, ווען ס'געשעען עוולות, ווען הימישע כולגאַנעס באַפאַלן יידישע יונגע-לייט. ווער שטעלט זיך נאָך אַזוי איין, ווי זיי, בעת אַ יידישער צרה?

דער מחבר ברענגט בריהדיק אַרויס אַט די אַנדער ווילנע מיט אירע אייגענע מידות און באַזונדערן שטייגער, ער ברענגט אַרויס בילדעריש און טרעפלעך די הימען און זאָוולקעס, די שענקען מיט זייערע איינגייערס, די בילאַרדאָוצעס, די געפאַלענע אינעם פאַך און די אויפגעקומענע, וואָס „טרייסלען אַ וועלט“ מיט זייערע מאַרעוויכערשע פלענער און „אויפטוען“. אברהם קאַרפינאָוויטש איז נישט דער ערשטער, וואָס שילדערט אַט די מיליע און די „העלדן“ פון אונטערוועלט. האָט דאָך שוין מיט יאָרן צוריק אפרים קאַגאַנאָווסקי דערציילט פון די וואַרשעווער הינטערגעסלעך. אָבער, דאָכט זיך, קאַרפינאָוויטש דערגרונטעוועט זיך טיפער אינעם מהות און געמיט פון דער אונטערוועלט. און מיט אַן אויג וואָס איז וואָך, און מיט אַ קינסטלערישן חוש דערזעט ער אין זיי און פילט אַרויס דעם מענטש, ווען אַפילו אַ פונק בלויז... אויך אין דער טרער פון אַ יידישער פרוי, וואָס בענקט נאָך אַ קינד, דווקא דאָן, ווען זי באַהאַלט דאָס געקידנעפטע יינגעלע, אַ זון פון דעם רייכן לייבאָוויטש פון גאַרבאַרניע, פון וועמען מען דערוואַרט עס דאָס אויסלייזגעלט.

„אין אַמעריקע — טענהט כאַנע, אַט דער וואָס האָט צונויפגעשטעלט דעם גאַנצן פלאַן — איז עס אַ קלייניקייט — און מען שאַרט גאַלד, גאַלד שאַרט מען.“ אָבער זעליקן פאַטופיעט זיך עס נישט אין קאַפּ. פאַרכאַפּן

קינדער, פאָדערן אויסלייזגעלט? וואָס פאַר אַ געשעפט איז עס? — כאַטש זעליק בעל־טובה איז געווען אין אַ שווערער לאַגע, ס'האָט זיך עפעס אַלץ אויסגעלאָזט... און קאַרפּינגאָויטש שילדערט אים אין זיין ביטערער דאָליע אַזוי:

„נאָכן לעצטן דורכפאַל מיטן געשמוגלטן טאַבאַק פון ליטע איז זעליק „בעל־טובה“ געזעסן אַ לאַנגע צייט אָן אַרבעט. ס'איז נישט געווען פאַר וואָס זיך צו נעמען ווייטער. אַרקע „דער הונדערטער“, דער אייביקער שונא, האָט אַלץ פאַרכאַפט אין זיין האַנט און נישט צוגעלאָזט קיינעם פאַרדינען אַ גראַשן. וווּ מ'זאָל זיך נישט געבן אַ דריי, זענען געווען זיינע מענטשן. אין בוינע האָט געקיניגט עלינקע „דער הויכער“, אויפן האַלצמאַרק זענען די „וועזערקעס“ געווען גאַנצע גענערעלער... זעליק איז געזעסן אין זיין וווינונג און געקויט אַ וואַנצע. אַ מאָל האָט עס גאָר אַנדערש אויסגעזען. ס'איז גענוג געווען זיינער אַ ברום, אַז גאַנץ בונימאָוויטשעס וועטקע זאָל אויפציטערן; און איצט? אַד־און וויי צו אַלע שטאַרקע, אַז אַרקע מיט די בנינים זענען געוואָרן באַלעבאַטים אויף ווילנע. נו, מילא, מסתמא וויל דאָך גאָט אַזוי. ווייל ווי קאָן עס זיין אַנדערש? אַבער אינעווייניק שרייט אַרויס פון אים די עולה: ווייל ווען ער, זעליק, איז שוין געווען אַ כּוּח־גייער מיט אַ פירמע, האָט דאָך נאָך אַרקע געשלעפט פון די קאַשיקעס אויפן זאַרעטשער פישמאַרק...“

וועלן מיר זיך דאָ נישט אָפּשטעלן אויף דעם כאַראַקטעריסטישן פּסי-כאַלאַגישן מאַמענט פון „מהותדיקער“ געפאַלנקייט, וואָס קאַרפּינגאָויטש בינדט אים אַזוי געראַטן. און אפשר דערפאַר טאַקע האָט זעליק בעל־טובה זיך געלאָזט איבעררעדן פון כאַנען און אַנגעהויבן צונויפצושטוקעווען די קינדעפונג? אַבער ווען אסתרקע, איצקע דעם געלנס ווייב, וועמען מען האָט אַנפאַרטרויט אויסצובאַהאַלטן דאָס קינד (און זי האָט אים געקאַרמעט מיט ייִכעלעך, ווי עס פאַסט פאַר אַ גביריש קינד) קען נישט צווען דעם צער און באַגלייט אים צו טאַטע־מאַמע — דאַכט זיך, אַז דאָס גאַנצע בינטל, אַחוץ כאַנע דעם אַמעריקאַנער: שמעון דער איזוואַשטשיק און אלימלך דער חכם און זעליק בעל־טובה אַטעמען אָפּ פרייער — — — ווייל, ווייל ס'איז עפעס נישט פאַר ווילנע, ווילנער אונטערוועלט האָט פאַרמאַגט איר אייגענעם

גאנג: באלעבאטיש, נישט אויפרייסן די אויגן... ס'איז דאך עפעס ווילנע!
 אזוי רייען זיך און קייטלען זיך אויך די אנדערע דערציילונגען. און זיי
 פארמאגן ווערטיקע, בעלעטריסטישע עלעמענטן. קארפינאזויטש האט
 ארויסגעבראכט און געשילדערט דעם דאזיקן שטח פון אינעווייניק, ווו דער
 מענטש איז ארויסגעוואקסן אן אויסגעבונדענער מיט זיין סביבה.

דער קרעפטיקער, זאפטיקער און פאלקסטמלעכער לשון פון די ווילנער
 געסלעך און זאוולקעס לעבט דא אויף מיט אלע קנייטשן און ריחות און
 גיט צו צו דער עכטיקייט און טעמיקייט פון די דערציילונגען. און ועל כולם,
 קארפינאזויטשעס אייגנטמלעכער הארציקער הומאר, וואס קומט אויף
 נאטירלעך און ארגאניש פון די סיטואציעס, פון די שמועסן און פון די
 געווימלען אויף די ווילנער הויפן, אויפן האלצמארק און פישמארק. אט ווי
 עס טענהט חנה-מערקע די פישערקע, נאך דעם, ווי זי האט זיך שוין א ביסל
 באפריינדעט מיט רובינשטיינען, דעם פאלקלאריסט פון יווא, וואס איז
 געקומען זוכן אויפן פישמארק... קללות: "— איר זאלט וויסן זיין, פאניע
 רובינשטיין, אז יעדע זאך, וואס צאפלט זיך, דארף א מאלינע. אט נעמט
 אזא נאריש פישל, ווי א פלאטקע. איז איידער זי הייבט אן שפילן, לאזן
 אירע רויגן, ראמט זי אפ מיטן עקל אהער-אהין, אהין-אהער, א שטיקל
 גרונט אין טיך, און שוין. זי האט זיך איינגעשאפט א כוואבע. היינט ווער
 רעדט נאך א מענטש? איינער אליין איז אפילו נישט גוט אין באד. ווער'ט
 אייך רייבן די פלייצע? אזא קאפמענטש, ווי איר, קאנט דאך נעמען, איך
 ווייס, ווי זאגט מען — א גראפינע מיט רעטעך... אט, למשל, נעמט איסרקען
 דעם לאבוק. אזא... כ'וויל נישט אויסריידן פון מיין מויל"...

אונדו גייט נישט איצט אין דעם סיפור-המעשה. כאטש דער סיפור-
 המעשה איז שוין, איז אריגינעל און איז צום אפשוילס אויך סקוטשנע. חנה-
 מערקע, די יונגע אלמנה, די כוואטסקע פישערקע, וואס די אלטע פישערקעס
 ציטערן פאר איר בליק, פארליבט זיך לסוף אין רובינשטיינען, דעם הינקענ-
 דיקן אלטן בחור, וואס איז געקומען זוכן אויפן פישמארק פאלקלאר-
 מאטעריאל... מיר האבן אבער ציטירט דאס אויבנדיקע, בכדי אילוסטרירן
 קארפינאזויטשעס אויפטוערישן לשון און סטיל און דעם ווארעמען, פאר-
 טאעטן הומאר, וואס באגלייט זיינע דערציילונגען פון ווילנע.

„ביים ווילנער דורכהויף“ איז אַ באַזונדערע יידישע וועלט. פון דאָרט איז דאָך געקומען און שפעטער פאַרצערט געוואָרן אין קלעמעניש און אין צער פון זיינע דורכפאלן זובאַק דער אַקטיאָר. דאָרט איז אויך געווען „גראַף שטשאַוויץ“ — זוסקע דער פאַריקמאַכער, וואָס האָט בשום אופן נישט געוואַלט זיין עפעס סתם אַ שערער. פון דאָרט איז דאָך סיאַמקע קאַגאַן, דער רעפּאָרטער פון „ווילנער טאַג“, אַריין אין אַ מלחמה מיט „סאַפּיאַניקעס“. „סיאַמקע האָט נישט געקאַנט צווען די ליידין פון די מוידן אין די סאַפּיאַני-קער פּריילעכע הייזלעך און באַשלאָסן זיך אַנצונעמען זייער קרוידע“ (אין דער דערציילונג „לייקע די שוואַרצע“). „ביים ווילנער דורכהויף“ טרעפן מיר וולאַדעקן, דעם היימישן שגף, וואָס האָט גערעדט אַ ווילן ווילנער יידיש. און נאַטקע דער קאַטער, וואָס קומט שפעטער ווי אַ טוריסט אין ישראל, און רחלע די הויף־דאַמע און גדאַלקע, וואָס איז געווען צעשרויפט אויף חזנות. און עלינקע דער הויכער — — —

אויך זיי זענען דאָך אומגעקומען נאָר דערפאַר, ווייל זיי זענען געווען יידן.

אברהם קאַרפינאוויטש האָט זיי פאַראייביקט אין זיינע גוטע דערציילונגען פון „ביים ווילנער דורכהויף“.

אהרן מגד איז זוכה געווען אין ישראל צו אָנזען און פּאָפּולאַריטעט הן ווי אַ דערציילער, הן ווי אַ פּיעסן־שרייבער. און ער איז טאַקע אַ פּראָדוקט־ווער שרייבער. אָבער דאָס אַליין, פאַרשטייט זיך, וואָלט אים נאָך נישט אַוועקגעשטעלט אין דער ערשטער ריי פונעם יינגערן דור העברעיִשע פּראָזע־קינסטלער. פון זיין ערשטן בוך קיבוץ־דערציילונגען „רוח ימים“ ביז זיין אַריגינעלן בוך „הבריחה“ און ביז זיין פּיעסע „בראשית“, וואָס איז אויפגעפירט געוואָרן דורך דעם „הבימה“־טעאַטער — אַנטפלעקט ער זיך אַלץ מער און מער ווי אַ טיפּער קענער און שילדערער פון ישראל־דיקן לעבן און ניי־ישראלדיקן שטייגער. ער איז דורכגענומען מיט די אַלע אויפגאַנגען און דורכפאַלן, מיט אַלע פּראָבלעמען און קאָנפּליקטן פון אונז דזער געזעלשאַפטלעכן און סאָציאַלן לעבן. ער שילדערט פאַר אונדז די שטאַט מיט אירע באַזונדערע פּראָבלעמען פון „וּותיקים“, די אַלט־איינגע־זעסענע, און נייע עולים, דאָס קיבוץ־לעבן פון היינט און פון אידעישן פּיאַנערישן נעכטן, עולים־פּונקטן, קאָלאָניעס פון ניי־געקומענע מיט זייערע בענקשאַפטן און ווידעראַנאַנדן. ער ברענגט אַרויס געשטאַלטן און פּאַרלוי־פענישן, און דאָס נישט בלויז אין זייער אויסערלעכער געשטאַלטיקונג, נאָר מיט זייער גאַנצער גאַמע פון אינערלעכער וויברירונג, מיט דעם נשמה־ציטער פון מענטשלעכער פּרייד און טרויער.

ס'איז וויל באַקאַנט, אַז נישט לייכט איז פאַר דעם דערציילער צו שילדערן דאָס איצטיקע, דעם הווה, צו אַנטפלעקן און שילדערן אַט דאָס, וואָס עס רינגלט אים אַרום — צו דערציילן פון דעם לעבן, וואָס מיר לעבן. ס'איז נישט נאָר די געפאַר, אַז דאָס אַקטועלע קאָן מושפע ווערן פון דעם צאַפּלדיקן רעפּאָרטאַזש־נוסח. מעגלעך, אַז בעלעטריסטישע שאַפונג דאַרף און מוז האָבן אַפּשטאַנד פון צייט. אָבער אהרן מגד האָט באַוויזן אין זיינע דערציילונגען און נאָוועלן פון אונדזער היינט, פון דער ישראלדיקער וואַרהאַפטיקייט, אויפ־

אין זכות פון ווארט

צוהיטן אזא ווונדערלעך לויטערן דערציילערישן קלימאט, אזא אייגנדיקע דערציילערישע פארעם. אין זיין שילדערונג ווערן פארוואנדלט און פארמירט די אקערשטיקע געשעענישן אין קיבוץ, אויף די פעלדער פון גליל און נגב, צי די אויפטריטן אין אונדזער באפרייונגס-קריג — די מענטשן פון שטאָט און דאָרף מיט זייערע געראַנגלען און השגות — אין שיינע, נאָראַטיווע קאַפיטלען העברעיִשע פּראָזעקונסט.

מיט די אַ מעלות טיילט זיך אויס באַזונדערס זיין טשיקאָוער בוך „הבריחה“ (אַנטרינונג). דאָ האָבן מיר דריי פאַרשידענע דערציילונגען: „מסע לניקרגוא“, „מסע לאַרץ גומר“ און די לעצטע און דריטע דערציילונג „הבריחה“. אַט דאָס בוך מיט די דריי דערציילונגען איז, דאַכט זיך, דאָס סאַמע כאַראַקטעריסטישע פאַר מגדס גאַנג און באַנעם, פאַר דעם אופן און דער פאַרעם פון זיין דערציילן. דאָ זעען מיר ווי ער נעמט אויף זאַכן און רעאַגירט אויף זיי, ווי אַזוי ער ברענגט אַרויס פּראָבלעמען, און בפירוש גורל-פּראָבלעמען פון ייד און מענטש און וועלט.

אַז מען לייענט די דערציילונגען אויבנאויפיק, קאָן זיך לכתחילה אויס-דאַכטן, אַז מגד שילדערט פאַר אונדז אויסטערלישע זעונגען און בילדער. מיר שטויסן זיך כסדר אָן אויף פאַנטאַסטישע, אויסגעחלומטע, אויסגעדאַכטע סיטואַציעס, אויף בילדער פון עפעס אַ פרעמדער נישט-דאָיקער וועלט, געשטאַלטן און סצענעס וואָס זענען טאַקע שייך און אַנלאַקנדיק, און פאַר-קערט, אָפט מאַל זענען זיי האַרב און גרויליק, אָבער ווי די אַלע וואַלטן נישט געהאַט קיין שייכות מיט אונדזער ממשותדיקן לעבעדיקן זיין. אויב-אויפיק קאָן זיך אויסדאַכטן, אַז דאָס זענען סאַמע זעונגען, טראַכטענישן און וויזיעס פון אַ דיכטער-דערציילער. אָבער ווי געזאַגט, איז עס טאַקע בלויז אויבנאויפיק. ווייל וואָס געשעט דאָ? וואָס איז דאָס אַנדערשדיקע און אייגנ-אַרטיקע אין מגדס דערציילונגען?

פּרווון מיר באַטראַכטן די לעצטע דערציילונג „הבריחה“ (אַנטרינונג), ווי עס הייסט אויך דאָס גאַנצע בוך. אַ שיף מיט העכער פינף הונדערט פאַסאַ-זשירן לאָזט זיך אינעם אָפענעם ים. קיינער ווייסט אָבער נישט וווּהין, וואָס איז דער ציל, און צי וועט מען זיך בכלל דערשלאָגן צו אַ ברעג... די אַלע ווייסן נאָר איינס, זיי זענען אַנטלאָפן פון אַ מבול, אַנטרונען פון אַל דאָס בייזע,

אברהם ליס

וואָס עס האָט זיך געגרייט אויף זיי, וואָס האָט זיך אָנגערוקט אויף זיי מיט שטורעם. „די הימלען זענען געווען שווער ווי בליי, אָנגעפילט מיט דונער, און ס'האָט זיך געדאַכט, אַז באַלד וועט אַלץ צוזאַמענברעכן. בליצן האָבן גע- קרייצט דעם רוים און פאַרטויבטע אָפּקלאַנגען האָבן זיך געטראָגן אין דער לופטן... מיט בהלה און מיט שרעק האָט מען אונדז געשטויסן, ווי פי און רינדער, אַרויפצוגיין אויפן דעק פון שײף“ — מיט אַט די שורות הייבט זיך אָן די דערציילונג. און ווייטער ווערט פאַר אונדז קלאַר, וואָס עס באַדייט און וואָס עס סימבאָליזירט אַט דער שטורעם, די פאַרווירטקייט, צעמישעניש אויפן ברעג, די פיינלעכע דערוואַרטונג אויפן מבול, וואָס קען זייען טויט און פאַרוויסטונג. ס'ווערט קלאַר, וואָס עס באַדייט די שרעק פון די תושבים אויפן ברעג און די מאַדנע, צעפלאַנטערטע געפילן פון די פאַסאַזשירן אויף דער שײף. יאָ דאָס איז אונדזער גרויליקע, אַקערשטיקע פאַרגאַנגענהייט! דאָס איז די העראַזשע און טראַגישע דראַמע פון העפלה... מגד גיט אָן אומפאַסיק בילד פון טאַפלטע געפילן פון די פאַסאַזשירן. פון איין זייט איז פאַראַן די אויסדאַכטעניש, דער געפיל, אַז מען האָט זיך אָפּגעראַטעוועט פון דעם פּיין און יסורים, זיך אָפּגעראַטעוועט פון דער מלחמה. און פון דער צווייטער זייט, — צי וועט מען דען זיך דערשלאַגן און אַנקומען צו אַ רויקן ברעג? און אויב יאָ, — צי האָט מען געמעגט פאַרלאָזן די היים? פאַרלאָזן נאַענטע און אייגענע, בכדי צו פאַרהיטן דאָס אייגענע לעבן. צי איז עס נישט פאַרראַט?

בילדער, סצענעס און געשטאַלטן וואָס זענען אונדז באַקאַנט פון יענע יאָרן, ווען שיפן און באַרושעס האָבן געבלאַנקעט איבער ימען, בכדי צו אַנטלויפן, אַנטרינען פון איראַפּע, די צעטראַגענע און צעפלינדערטע אין בלוט און אין פּייער. אהרן מגד ברענגט אַרויס אַט דעם ווירוואַר מיט זיין קרעפטיקער און מאַלערישער פעדער. געפאַר און שרעק און קראַנקייט און כסדרדיקער אויפציטער ביים דערהערן דעם ראַדיאָ-הילכער אויף דער שײף. אַזוי ווייט איז שוין דער מבול דערגאַנגען, אַזוי פיל האָט ער שוין אומגע- בראַכט — פאַרטליקט היים און אייגענע.

פון אַן אַנדער אינהאַלט זענען די ערשטע צוויי דערציילונגען. און אויך זיי ברענגען אַרויס סיי די פראַבלעמען פון אונדזער היינצטייטיקייט, סיי

אייביקע וועלטפראגן. „מסע לארץ גומר“, א ריזע אין לאַנד גומר — אין וועלכן לאַנד? נו, דאָס איז דאָך בלויז אַ סינאָנים. ס'איז זיך לייכט אָנצו-שטויסן, אַז דאָס איז אַ ריזע אין איינע פון די פּאַלקס־דעמאָקראַטישע מדינות אין אייראָפּע (ווי מגד איו, אגב, געווען אַ שליוּה צו אַ פעסטיוואַל). דאָרט, אינעם לאַנד גומר, קומט פאַר אַ קאַנגרעס פון גליק. יא, פון גליק. — און דער דעלעגאַט פון ארץ שור, וואָס קומט פון די ערשטע צום קאַנגרעס, ווערט דאָרט אויפגענומען מיט פריינדשאַפט און ליבשאַפט. ער געניסט פון אַזאַ גליקזעליקייט פון דער מאַכט און פון די איינוווינער, אַז ס'איז גאָר אַזוינס נישט בנמצא. אַלע אויפנאַמעס, באַגעגענישן און באַזוכן זענען אָבער עפעס טיפיש אַראַגאָניזירט, מעכאַניזירט, אַזוי צוגעשניטן און אַריינגעפאַסט. אַלץ יובלט און אַלע פרייען זיך; ס'איז דער קאַנגרעס פון גליק. נאָר גאָר אַ טיפע אַנטווישונג און וואָס פאַר אַ פאַרשידענע שוועריקייטן דערוואַרטן דעם זעלבן דעלעגאַט פון ארץ שור נאָך דעם ווי דער קאַנגרעס האָט זיך פאַרענדיקט. צוליב עפעס אַ פאַרזען קומט אים נאָך אויס צו בלייבן עטלעכע טעג. זעט ער ווי פון דעם יום־טוב איז נישט געבליבן קיין שפור. געבליבן זענען נאָר גרויע טעג, אַנגעכמורעטע מיט האַרבקייט; און באַאַמטע, די זעלבע באַאַמטע, נאָר פול מיט רשעות און ציניום...

ווי אין דער דאָזיקער דערציילונג כאַראַקטעריזירט מגד אַ געזעלשאַפט־לעך־פּאָליטישן אַספּעקט, אַזוי קומט צום אויסדרוק אין דער ערשטער דערציילונג „מסע לניקרגוא“ אַ מער יחידיש־אינטימער קאַנפליקט. אומרו און גלויבן, ייד און נישט־ייד אין זייער רעאַגירונג און באַציונג צו מענטש־לעכע ווערטן און אמונות. די דערציילונג איז געשריבן מיט געוואַגטקייט און רייך. און דערצו נאָך שפירן מיר אַזוי בולט דעם פאַרביקן פּערסאָנאַזש, דעם שפּאַניער פּעדראַ גאַנזאַלעז קאַבאַליעראַ, דעם אויסגעצייכנט געשיל־דערטן טיפ. ער טראַגט אַ פיינדשאַפט צו דעם יידישן יונגן־מאַן פון ישראל, אַ פיינדשאַפט, וואָס טלעט אין אים יאָרן. און דאָס איז נאָר דערפאַר, וואָס יענער האָט פאַרטושט זיין יידישקייט בעת אַ צופעליקער טוריסטן־באַגעגע־ניש אין אַ קלויסטער פון אַן אַלטן שפּאַנישן שטעטל. ער גאָר, דער פרומער קאַטאָליק, האָט געוואַלט אין אים זען אַ שטאַלצן בכבודיקן ייד, וואָס פאַרטידיקט זיין אמונה, זיין יידישקייט...

מיט עטלעכע יאָר צוריק האָט אהרן מגד פאַרעפנטלעכט אַ דערציילונג אונטערן נאָמען „יד ושם“. אַן ארץ־ישראַלדיקע דערציילונג, וואָס קאָן פאַר אונדז דינען ווי אַ מוסטער צו דערקענען מגדס שפּירונג און אויפפאַסונג פון יידישן גאַנג און גורל, פון אונדזער דאָ און אונדזער פאַרטייליקונג דאָרטן. די דערציילונג איז בשעתו געדרוקט געווען אין „די גאַלדענע קייט“ (אין דער איבערזעצונג פון גיטל מייזל). און לאַמיר עפעס הערן פון דעם וויכוח, וואָס גייט דאָרט אָן וועגן אַ נאָמען פאַר אַ ניי־געבוירן קינד. דער זיידע וויל מיטן נאָמען פאַראייביקן זיין אומגעבראַכטן אייניקל מענדעלע. טענהט דער אַלטער:

— איך פאַרשטיי, אַז מענדעלע געפעלט אייך נישט. נישט קיין העברעיִן־שער נאָמען. טאָ זאָל זיין מנחם; מיט וואָס איז שלעכט מנחם? — קענטן געווען, אַז ער באַהערשט זיך קוים.

— דאָס איז אַ נאָמען... — יהודה האָט געוווּסט, אַז קיין שום אויפקלע־רונג וועט דאָ נישט העלפן; ליגט דאָך צווישן זייערע באַגריפן אַ מרחק פון צוויי דורות — דאָס איז נישט קיין ישראַלדיקער נאָמען... אַ גלותדיקער... — אַ גלותדיקער — האָט דער זיידע איבערגעחזרט. עס האָט געברענט אין אים, אָבער ער האָט זיך איינגעהאַלטן נישט אויסצוברעכן אין צאָרן. ער האָט געזאָגט שטיל: מיר אַלע קומען פון גלות, איך, דער טאַטע און די מאַמע רעיהס, דיין טאַטע און דיין מאַמע. מיר אַלע.

— דו מיינסט, הייסט עס, אַז דאָ איז שוין אַלץ אַזוי ניי — האָט ער געזאָגט — און אַלץ וואָס איז געווען דאָרט איז אַוועק און שוין נישטאַ מער. טויט. אָן שום המשך. און איר הייבט אָן אַלץ פון דאָס נייִ?.

און דער וויכוח ווערט האַפטיקער און שאַרפער. שווער צו זאָגן, אויב אַן אַנדער העברעיִשער שרייבער, בפרט נאָך פון יינגערן דור, פונעם דור געבוירענע אין ארץ־ישראַל, וואָלט געהאַט דעם מוט עס צו זאָגן, און זאָל זיין אפילו דורך דער פאַרמיטלונג פון אַ העלד, וועגן אונדזער פאַרשניטע־נעם לעבן, וועגן אונדזער המשך, ווי מגד דריקט עס אויס דורך זיין העלד, דעם זיידע זיסקינד:

— דו הפקר־יונג, — האָט ער אויסגערופן מיט כעס — וואָס ווייסטו וועגן אונדזער לעבן דאָרט? וואָס ווייסטו, וועלכע מענטשן עס זענען

אין זכות פון וואָרט

דאָרט געווען, וועלכע קהילות, וועלכע שטעט, וואָס פאַר אַ לעבן עס איז
געווען דאָרט?"

אויך אין דעם פרט פון פאַרשטיין און פאַרערן אונדזער יידישן לעבן,
וואָס איז פאַרשניטן געוואָרן, אונדזער גייסטיק לעבן, וואָס וועבט זיך און גייט
ווייטער, האָט זיך פון דעם יינגערן דור שרייבער אין ישראל אַרויסגעהויבן
אהרן מגד מיט זיין אַנדערשקייט, אויפריכטיקייט און נאַטירלעכקייט.

אהוד בן־עזר און זיין „המחצבה“

מיר רעדן אזוי אָפּט און הערן אָן אויפהער וועגן פּראָבלעמען פון קליטה, וועגן דער אַקלימאַטיזירונג, סיי דער עקאָנאָמישער און סיי דער גייסטיקער, פון נייע עולים און די נייטיקייט פון דער צונויפגיסונג און צונויפבינדונג פון די עדות אין אונדזער ישראלדיקן לעבן. מיר רעדן וועגן דעם און נעמען עס אויף מיט אַזאַ לייכטקייט, ווי עס וואָלט געווען בלויז אַ זאַך פון באַשטימונג און באַשלוס. מיר פאַרגעסן דערביי די טיפּע סאַציאַלע איבעראַנדערשונגען, די מהותדיקע און שטייגערישע, וואָס דער מענטש, אי ווי אַ יחיד, אי ווי אַן אַנגעהעריקער צו אַ קאַלעקטיוו, דאָרף דורכגיין. און דער איבערגאַנג איז ווייט נישט אַזאַ לייכטער ; גאַנץ אָפּט גייט עס דורך שווערע איבערבאַכן, קריזיסן, דעפרעסיעס, ווייטיקן. אַ געראַנגל!...

איך בין זיך מודה און מתודה, אַז נאָכן איבערלייענען דעם ראַמאַן פון אהוד בן־עזר „המחצבה“ האָב איך דערשפּירט, אַז מיר ווייסן וועגן דעם, ווייזט אויס, זייער ווייניק. מיר קענען מער־ווייניקער דאָס לעבן פון די נייע עולים אין שטאַט און אין די נייע אַנטוויקלונגס־פּונקטן. מיר הערן וועגן די זאָרגן און באַמיונגען פון די ניי־געקומענע פאַר פּרנסה, אַרבעט, שיכון און קינדער־דערצינונג. אָבער מערסטנס, וואָס מיר ווייסן, איז עס וועגן עולים פון היימישע מזרח־איראָפּעישע לענדער. צי האָבן מיר אויך אַ ידיעה פון דעם וואָס עס קומט פאַר אין די עולים־דערפער, אין די נייע ערטער וווּ עס האָבן זיך באַזעצט אונדזערע ברידער פון מאַראַקאָ און אַלזשיר, פון מצרים און סיריע? אין די לענדער וווּ זיי זענען פּריער געזעסן האָבן זיי געהאַט זייער אייגענעם יידישן לעבנס־נוסח. אין ישראל שטויסן זיי זיך אָבער אָן גאַר אויף אַן אַנדערער, גאַר נייער סאַציאַל־עקאָנאָמישער וואָר. עס הייבט זיך אָן ביי זיי אַ שווערער געראַנגל פאַר צופאַסן זיך צו אַ נייעם סדר און געזעלשאַפּט־לעבן קלימאַט, וואָס פּריער אָדער שפּעטער ווערט ער אַריינגעבראַכט דורך די ינגערע און פּעיקערע.

דער ראָמאַן „המחצבה“ איז געשריבן פון אהוד בן־עזר, אַ יונגן העברעיִשן שרייבער. ער איז אַ זון פון דער משפּחה ראַב אין פּת־תּקוּה, אַ משפּחה וואָס זיצט שוין זינט דריי דורות אין לאַנד. אהוד בן־עזר איז נאָך זייענדיק גאָר יונג שוין געווען אַ מדריך, אַן אינסטרוקטאָר און אַ לערער אין בייע עולים־פּונקטן. דאָס האָט אים, פאַרשטייט זיך, געגעבן די מעגלעכ־קייט צו דערזען די ווירקלעכקייט, ביז צו די סאַמע דינסטע ניואַנסן און וויברירונגען. דער מחבר שפיגלט אָפּ אין דעם בוך דאָס לעבן אין דעם דאָרף, אַ באַוווינטער פון מזרח־עדות, און אין דער סביבה, און דער עיקר אין דער שטייגהאַקעריי, די מחצבה, וואָס איז דער מקור פרנסה פון די מענטשן דאָרט. זען און דערפילן איז טאַקע אַ גרויסע סגולה, אָבער נאָך נישט אַלץ. דער מחבר פון דעם ראָמאַן איז געבענטשט מיט אַ זעלטענער דערציי־לערישער קראַפט. ער האָט דעם מוט צו שילדערן אין אַ קאָנקרעטער און רעאַליסטישער אַנטפּלעקונג סיי די אָפענע געשעענישן און סיי די פאַר־וויקלטע און פאַרבאָרגנסטע מענטשלעכע שוואַכקייטן.

וואָס ווערט געשילדערט און אַרויסגעבראַכט אין אַט דעם ראָמאַן? בעצם גאָר נישט קיין אומגעוויינלעכס און באַזונדערס. עס ווערט געשילדערט אַזוינס וואָס פּאַסירט און קאָן פּאַסירן אין יעדער שיכט פון אונדזער געזעל־שאַפט. און דאָך ווערט מען צערודערט און אויפגעטרייסלט פון די בילדער, פון די געשטאַלטן און פון די קאָנפּליקטן, פון די צווישן־מענטשלעכע באַציאָונגען. צי איז דאָס צוליב דער נאַטוראַליסטישער שילדערונג־פּאַרעם? קלאַר, דער מחבר איז דאָ זיכער באַווירקט געוואָרן פון דער רויקייט, פון די פרימיטיווע אינסטינקטן, פון די האַנדלונגען, וואָס ווייסן נישט פון קיין צוימונג און קאָנטראָל. מענטשן מיט דער כאַראַקטעריסטישער מזרח־נאַטור. דורות האָבן זיי איינגעזויגן אין זיך די אַריענטאַלישע הייס־בלוטיקייט, און די איבערגאַנגען ביי זיי פון חברשאַפט צו שינאה זענען שאַרף און ראַפטומדיק. צוויי עיקר־אַספעקטן זענען פאַראַן אינעם בוך, אַן עקאָנאָמישער און אַ געזעלשאַפטלעכער. אַט די שטייען אין צענטער פון דער „המחצבה“ און אַרום זיי וויקלען זיך און קומען אַרויס די בלוטיקע פּערזענלעכע רייסערייען, די קאָנפּליקטן, וואָס פאַרלויפן זיך אין דעם דאָרף, און מסתּמא אין נאָך ענלעכע פּונקטן פון עולים.

אין דער שטייגהאקעריי אַרבעטן דאָס רוב די באַווינער פונעם דאָרף. באַקענען מיר זיך מיט אַ ריי פשוטע, האַרעפאַשנע אַרבעטס־מענטשן. הגם אין זייערע אַמאָליקע היימלענדער זענען זיי געווען מאַרקעהנדלער און קרע־מער — און זיי דערמאָנען עס מיט אַזוי פיל פאַרבענקשאַפט — פאַסן זיי זיך אַבער אַריין אין דער נייער ווירקלעכקייט פון אַרבעט און טראָגן דעם האַרעפאַשנעם יאָך. אַבער די תאוה צו הערשן נורטעוועט ביי עטלעכע פון זיי, און מיט אַלע מיטלען און וועגן זענען זיי גרייט צו דערשלאָגן זיך צו אַ בעסערער פאַזיציע, ווי גיך, און מיט וויפיל כיטרעקייט, זיי ווייסן צו דינען די יעניקע, וואָס קאַנען זיי צוהעלפֿן אין דעם. זיי מאַנעוורירן צייניש מיט די מענטשן פון דאָרף גופא און ווייסן וויל, ווי אונטערצולעקן זיך און צושאַרן זיך צו די פאַרטיי־פונקציאָנאַרן.

ניסים לוי און משה דוד זענען די צוויי הויפטהעלדן פון דעם ראַמאַן. די ביידע צוזאַמען מיט זייערע פאַמיליעס זענען נישט נאָר קאַנטראַסטישע טיפן, נאָר זיי זענען אויך כאַראַקטעריסטיש פאַר דער מיליע און דעם שטייגער־לעבן פון אַט דעם שבט פונעם ייִדישן פּאָלק.

ניסים לוי איז קלוג, דורכגעטריבן און טויג זיך אויס. בעת ער איז געווען דער געהילף פון ראַבינאַוויטשן, דעם שטייגהאקעריי־פאַרוואַלטער, וואָס גייט אַוועק אין פענסיע, האָט ער געוויסט, ווי אים אַנטקעגנצוקומען. אים צו געפּעלן, כאַטש הינטער זיינע אויגן האָט ער געהעצט קעגן אים און אויסגעלאַכט דעם אשכנזישן עובר־בטל. ניסים האָט זיינע אייגענע וועגן פון גלעטן און טעראַריזירן, פון דראַען און צוזאַגן. אוודאי ווייס ער, אויף זיין דרך, וואָס עס איז אַווינס דעמאָקראַטיע. און ער זאָגט עס אַרויס מיט אַזוי פיל חשיבות. ער וואַרפט אָן אַן אימה אויף די אַרבעטער, כאַטש ער אַרדנט איין פאַר זיי רייכע סעודות מיט אַ סך אַראַק־משקה און מיט אַזעלכע צו־בייסנס, וואָס מען קריגט אפילו נישט אין די שענקען פון אַבו־סאַנין.

פאַר אים, פאַר ניסים לוי, זענען אַלע מיטלען כשר. ער ווייס ווי צו רעדן מיט די גדולים פון דער דירעקציע, וואָס זיצן אין שטאַט, און ער ווייס ווי צו זיין אַ גוטער פאַר די נעבעכדיקע, די אָפּגעשטאַנענע אינעם דאָרף... איז ווער דען דאָרף ווערן דער מנהל פון דער שטייגהאקעריי און ווער דאָרף זיין דער מנהיג אין דאָרף, אויב נישט ער, ניסים לוי ?

אין זכות פון וואָרט

משה דוד שטייט אים ווי אַ דאָרן אין אויג. נו איז וואָס אַז ער האָט ביי אים צוגענומען זיין שיינע און יונגע ווייב, נאָך בעת משה דוד איז געווען אַ משרת ביי אים אין געשעפט, אין דער אַלטער היים ?

אין אַט דעם משה דודן גליט אַן אייביקע שינאה צו ניסים לוי. נישט גענוג וואָס ניסים האָט אים דערנידעריקט און פאַרפירט זיין ווייב, זוכט ער נאָך ווי צו פטור ווערן פון אים. און הגם ער האָט אַ היים, משה דוד, איז עס קיין היים נישט. די קינדער זענען אים פרעמד. ער בענקט נאָך ציפוריה. טאָ ווי זאָל ער שטילן זיין ווייטיקדיקע בענקשאַפט, אויב נישט זיך צו פאַרשיכורן אַלע נאכט אין דעם שענק פון זיין גוטן פריינד מאַנטעלאָ ? מיט אַ סך רירנדיקייט און סובטעליטיט — אויפן פלאַך פון אַט דער מגושמדיקער, תאוהדיקער סביבה — שילדערט בן-עזר די באַגעגענישן פון ציפוריה און משה דודן. זיי טרעפן זיך אין אַ הינטערצימער פון מאַנטעלאָס שענק און אַרבעטן אויס אַ פלאַך צו אַנטלויפן. ביידע ווייסן, אַז פון דעם וועט גאַרנישט זיין, און זיי מוזן ווייטער עסן די ביטערנישן פון זייער גורל. זענען כאַטש אַט די ווייניקע באַגעגענישן אַ טרייסט פאַר זיי.

שטאַרק ווירקן אין ראַמאַן עטלעכע אַרויסגעבראַכטע מאַסן-סצענעס. אַ באַזונדערן רושם מאַכט די חתונה אין דאָרף. אין דער רעכטער שמחה קומט אַן די ידיעה וועגן חדידוס זעכצן-יאָריקער טאַכטער. ניסים לוי האָט עס דאָס מיידל אַוועקגעפירט אין שטאַט, כדי זי זאָל זיך דאָרט לערנען פאַר אַ פּקידה. און אַט אַ ידיעה, אַז ער האָט זי פאַרפירט ! זיין פסק קריגט ניסים טאַקע דאָ באַלד פון דעם חתונה-עולם... אַזאַ סצענע און נאָך אַזעלכע אין דעם ראַמאַן ווייזן אונדז די געראַטענע מעגלעכקייטן פון דעם מחברס דערציילערישן טאַלאַנט.

דער יונגער שרייבער אהוד בן-עזר האָט אין זיין ראַמאַן „המחצבה“ קינסטלעריש באַלויכטן אַן אַפּשניט פון אונדזער היינטיקער, אַנגעגליטער ישראל-פּראַבלעמאַטיק.

זלמן שניאורס לעצט ווערק

ווי קיינער ווער האָט זלמן שניאור אָפגעפרעגט די טעזע, אָז דער דיכטער קאָז זיך אויסלעבן און זיך אַרויסשטראַלן בלויז אין איין שפראַך. שניאור איז נישט נאָר דער עכטער און מייסטערשער שאַפער אין אונדזערע ביידע לשונות, נאָר אין ביידע איז ער דערגאַנגען צו דאָס אייגנטימלעכע, צו דאָס טיפּע און סודותדיקע פון דער וואַרטקונסט. קאַרבט זיך איין דאָס העברעיִשע ליד זיינס מיט דער געוואַגטקייט, מיט דער שפּעדיקייט און מיט דעם פּאַטאָס פון אַלטפּאַלקישער ייִחוסדיקייט, ריזלט און שפּילט אויף זיין ייִדיש ליד מיט דער פּרישקייט און חן, מיט יענער האַרציקער פּאַלקס־טימלעכקייט, וואָס האָט זיך געשפּרייט איבער דעם אַמאָליקן ייִדיש־וואַלד פון ווייסרוסלאַנד און ליטע.

ווייסרוסלאַנד און ליטע. זוי ווייט איז שוין שניאור, אויסערלעך, געווען אַוועק פון יענער אַמאָליקער ייִדישער געדיכטעניש, אַוועק איבער לענדער און ייִשובים און פאַרנומען נייע געזאַנגען, שטרעבונגען און אידעען פון מענטשן און סביבהס, נייע פיזאַזשן און בילדער, מיט אַלועלטישע מאַטיוון פון ליבע און געראַנגל, נאַטור און נויט, און די אייביק נאָגנדיקע שטימונג פון עלנט. מיט דער באַזונגענקייט פון נאַטור־רחבות און נאַטור־שיינקייט, קומט ער צוריק, שניאור, פון אַלע וועגן און שליאַכן צו אייגן־פּאַלקישן מאַטיוו, צו דער בלענדיקייט פון סלאַוויש־ייִדישן ווינטער און צו די היימישע שוועלן, וואָס האָבן זיך געצויגן צו מאַהילעוו און שקלאָוו...

איז עס צוריק צו דער וויל־באַקאַנטער און „אויסגעשריבענער“ שטעטל־טעמאַטיק? יאָ, עס איז גריילעך אונדזער גרונטמאַטיוו. עס איז יענער באַדן און מקור, וווּ פאַר יאַרהונדערטער האָט געדייעט און געבליט, זיך געראַנגלט און געבענקט ייִדיש לעבן, מיט דעם טרויער און מיט דער חדווה פון ייִדישן מענטש און ייִדישן כלל, מיט האַפּענונגען און חלומות, וואָס האָבן אויסגעכאַוועט רעוואַלוציאַנערן און גבורים און דענקער; וואָס האָט

אין זכות פון ווארט

געשטאלטיקט אידעען, וואָס האָט גערופן צו סאַציאַלן יושר און נאַציאָנאַל-פּאָליטישער חשיבות. ווייסן מיר אויך די גרויִיקייטן און די סומנעקייט און די קליינע השגות און די צעקרימטיקייט פון שטעטל און פון שטעטלשן מענטש, ווי דאָס האָט געזען און געשילדערט דער רוב שרייבער פונעם ערשטן דור פון דער היינטיקער העברעישער און יידישער ליטעראַטור. איז געקומען שניאור — עטלעכע יאָר פריער, איידער דאָס גאַרע יידישע לעבן אין מזרח־איראָפּע איז פאַרטיליקט געוואָרן — איז געקומען שניאור און פאַרכאַפט דעם יידישן ליינער מיט זיין מעכטיקער שילדערונג און געשטאַלטיקונג „פון שקלאָוער יידן“. עס איז דאָס געזאַנג, די עפּאָפּע פון די קערנדיקע יידן, פון די תּמימותדיקע האַרציקע שטעטלשע גבורים, וואָס נעמען זיך אָן די קרייודע פון כלל. אויפן ברייטן שטח פון זיין שילדערונג ווימלט דאָ אויך מיט טוכלע השגות און טוונגען פון קליינע פאַרשוינדלעך, אויפגעקומענע גבירימלעך, און צביעות, און מסירה, און „פאַניעשע“ טעמפּקייט. און קעגן זיי — דער „בעל־עגלהשער צעד“, וואָס היט אָפּ יושר און פאַכמענישן כבוד; דאָס איז די וועלט פון נח פאַנדרע און די דראַמע פון יידישן לעבן אין יידנלאַנד צווישן דניעסטר און ניצמאַן, פון דניעפּר ביז דער ווייסל... און וויליע, און ווילנע, וווּ שניאור האָט אין יידיש אַ מאָל געזונגען :

ווילנע, דו באַבעשי שטאַלצע,
מוטער און שטאַם אין ישראל.
דיין הייבל פאַרלאַטעט און גרוי,
ווי דער דאָך פון אַלטן בית־מדרש
האָט אויסגעזען ריַכער, דערהויבענער
אין די אויגן פון דיַנע מיזניקלעך.
ווי באַגילדעטע קאַטקעס און הערבן
פון רונדע און שפיציקע טורעמס.

דאָס לעצטע בוך שניאורס אין יידיש איז דאָס ערשטע בוך פון אַ
ראַמאַנען־סעריע, וועלכע ער האָט פּלאַנירט. די ווייטערדיקע דריי ביכער

פון דער סעריע האָבן געדאַרפט הייסן: „אַ צאָן פאַר אַ צאָן“, צווישן גנבים“ און „די קאַלטע שול“, און דערציילן האָבן זיי משמעות געדאַרפט וועגן דעם העלד, מיט וועלכן שניאור רופט אָן דאָס ערשטע בוך: „דער ממזר“. שניאור וויקלט נישט איין זיינע זאָכן אין זיידנס און סאַמעט, זיידנס איז זיידנס, און סאַמעט איז סאַמעט, אָבער קאַרטענע קאַפּאַטעס זענען געווען מער. און שניאורס ווונדערלעכער פּראָזעסטיל צערטלט נישט סתם, ער רופט אָן די זאָכן ביים נאָמען און ער ברענגט זיי מיט דער קראַפט פון זיין גע- בענטשטן טאַלאַנט און מיט זיין אייגענעם ראַמאַנען-נוסח, וואָס פאַרמאָגט אי קינסטלערישע, מענערישע גבורה, אי לאַשטשענדיקע ליריק און ווייכקייט. נישט שייך פון שניאורס אַ פּראָזעווערק צו באַטראַכטן איין העלד, איין געשטאַלט. ווי אין זיינע פּריערדיקע ווערק, „שקלאַווער יידן“ צי „קיסר און רבי“, אַזוי ברענגט אַרויס אויך דאָס איצטיקע בוך — „דער ממזר“ — אַ גאַלעריע פון געשטאַלטן און טיפּן, אויפן פּאָן פון געשעענישן, וואָס פּלעכטן זיך אַריין איינס אין דאָס אַנדערע און שאַפן דאָס ברייטע פעלד פון דעם סיפור-המעשה. איז עס דער סיפור-המעשה פון משהקע דעם ממזר, וואָס שוין באַצייטנס דערפילט ער די קרומיקע שמייעלעך, די שאַרפּינקע קוקעלעך און די שטעטיקע זאַגעלעך. „אַ גבורה פון אַ ממזרל“ — אַט אַזוי באַגלייט אים דער זאוולעק שוין אין זיינע ערשטע קינדערשע יאָרן.

ווי יעדעס עכט גרויס ווערק, פאַרמאָגט אויך דער ראַמאַן באַהאַלטענע כוונות און, לאַמיר זאָגן, אידעישע טענדענצן. דורך דעם פּליסיקן, מחיהדיקן סטיל זיינעם, באַגלייט מיט אַזאַ אינערלעך פּקחותדיקן הומאָר, רייסט זיך דורך און רייצט דאָס געמיט די עוולה, וואָס איז שוין אַלט ווי די וועלט, וואָס עס באַגייען שטאַרקע קעגן שוואַכע, נגידיים קעגן אַרעמע-לייט.

נאָר משהקע דער ממזר רעוואַלטירט, ער איז נאָך קיין גאַנצע ניין יאָר נישט אַלט, אָבער עס בונטעוועט שוין אין אים, ער פילט, אַז די וועלט איז קעגן אים. קעגן אים זענען נישט נאָר די חדר-יינגלעך פון הירשל דעם מלמד, קעגן אים איז דער גאַנצער „זאוולעק“, און דער זאוולעק, וווּ משהקע איז קיווע דעם לעקעך-מאַכערס „האַדולינק“ — ווי מען רופט אים שוין איידעלער — האָט אויסגעזען אַזוי:

„פיר היזער קעגן פיר היזער צעגייען זיך ווי אַ „דלד“, ביז די

שיטערע פלעקענער-צוימען פון די קרויטגאַרטנס. פיר הייזער קעגן פיר הייזער האָבן אָנגעכמורעט די שינדלדעכער, אָנגעהאַרנט די ציגלנע קוימענס, געשטעלט זיך דיבאַם „אויף די הינטערשטע פיס“ און צעבוקט זיך מיט צוויי גאַנעקעס. איין גאַנעק, רעכטס, געהערט וויגדער דעם וואָלד-סוחרס הויז, דער צווייטער גאַנעק — לינקס — קיווע דעם לעקעך-מאַכער.

פון אַט דעם גאַנעק קוקט משהקע אַרויס צו די פלא פלאים פון זיין וועלט. דאָס זענען: זיין שוואַכניקער חברל פון קעגנאיבער, דאַנקע, וואָס איז פאַריתומט געוואָרן אין דער זעלבער נאַכט, ווען ער איז געבוירן געוואָרן; „דער זינגענדיקער סטאַליאַר“, וואָס בענקט נאָך זיינע יונג-פאַרשטאַרבענע זין; „הענעך דעם פאַרבערס“ משונהדיקע מאַשינעריעס; „זלאַטע עירוב תבשילין“, וואָס שטריקט זאָקן פאַר אירע קינדער אין ווייטן אַמעריקע, און רב קאַרפל סופר. „מער ווי אַלע אַנדערע שכנים אינטערע-סירט משהקען דער יונגער „סופר“ — ... „אַ סוד הענגט איבער ר' קאַרפלען, ווי אַ פאַרהאַנג, און אַלע אין זאוועלעק האָבן אַ ביסל מורא פאַר אים. די שכנים שושקען זיך אויף די פריזבעס, אַז דער סופר איז „אַ געכאַפּטער“... נאָר וואָס הייסט „אַ געכאַפּטער“? דאָס ווייסט משהקע נישט“.

טורעמען זיך אַזוי געשעענישן, קאַנפליקטן. אַט קומען ציגיינער אין שקלאָוו. די גרויסע ווייסן שוין, מען דאַרף זיך בעיקר היטן פון גניבות. רוימט מען אַלץ אויף פון די הויפן, פון די פאַרקנס, אָבער ביי די קינדער פון זאוועלעק צעצינדן זיי די פאַנטאַזיע, אַזוי פיל שיינקייט, אַזוי פיל קונצן! נאָר אויך דאָ פאַלט משהקע דער קרבן. נאָך ווייניק וואָס די ציגיינער האָבן אַוועקגעכאַפט ציפקען, „באַרע די גרויסע אויגנס“ מיידעלע, וועגן וועלכער ער האָט געטראַכט, נישט אַנדערש, ווי ער וועט אַ מאָל חתונה האָבן מיט איר. ווייסט שוין קינד-און-קייט, אַז נאָר צוליב אים, צוליב זיין ציען זיך נאָך די ציגיינער, נאָך דעם מאַלפעלע, האָט מען עס ציפקען אַוועקגעגעבעט... דאָס איז דער שטויס צו אַ נייעם טונקל-גורלדיקן אָנהייב, אין וועלכן משהקע ממזר ווערט אַריינגעקאַלערט.

דאָס ווערק נעמט אויס מיט דער לייכטקייט און גראַציעזקייט פון שניאָרס פּראָזעסטיל און גלייכצייטיק מיט דער פּסיכאָלאָגישער פאַרטיי-

אברהם ליס

פונג. מיט אַ זשעדנעקייט לעבן מיר זיך איין אין די בילדער, מיט דעם שלל
טיפן, מיט אייפער לייענען מיר די יאָדערדיקע קאָפיטלעך פון דעם ערשטן
בוך פון שניאורס ברייט פאַרמאַסטענער ראָמאַנען־סעריע.
עטלעכע יאָר פאַר זיין טויט האָט זלמן שניאור זיך ווידער געלאָזט
אויפן ברייטן שליאַך פון זיין יידישער שאַפונג.

ג

שלמה ביקל

י. הירשהויט

מצרק טורקאָוו

מיין געבוירן-שטאָט אין בילד

די דאָקומענטאַציע פון דער חורבן-תקופה

משה שרת

יוסף כרמל

אַ העראַיִש קאַפיטל

שלמה ביקלס „רומעניע“

שלמה ביקל איז היינט צו טאָג איינער פון אונדזערע וויכטיקסטע עסיי־סטן און איינער פון די אינטערעסאַנטסטע פובליציסטן און ליטעראַטור־קריטיקער. דערצו איז ער נאָך אַ געבענטשטער זכרונות־שרייבער. פון די אַ דריי זשאַנערן באַשטייט זיין בוך „רומעניע“.

דאָס מזרח־איראָפּעיִשע יידנטום האָט פאַרמאַגט אַן אינערלעכע גאַנצקייט. ייִשובּ מיט ייִשובּ איז געווען פאַרבונדן און דאָך איז געווען אַן אַנדערשקייט פון ייִשובּ ביז ייִשובּ, נישט, חלילה, אַ מחיצה, נאָר אַן אַנדערש־קייט פון שטייגער, פון פאַלקס־טראַדיציע, פון פירונגען, פון געזעלשאַפֿט־לעכער דיפּערענציאַציע. ווער עס גלייבט אין גורל קאָן אפילו זאָגן, אַז עס איז געווען אַן אַנדערשקייט פון גורל און באַשערטקייט.

איז, ווייזט אויס, נישט באַשערט געווען דעם יאָדערדיקן, האָרעפּאַשנעם און פאַרוואַרצלטן ייִדישן ייִשובּ אין דער אַמאָליקער רומעניע צו שפּילן אַזאַ ראָל און צו פאַרנעמען אַזאַ פּלאַץ אויף דער ייִדישער וועלטמאַפּע, ווי ס'האָט זיך געדאַכט, אַז עס קומט אים, און ס'האָט אים אפשר אויך געקומט. ערשט נאָכן ערשטן וועלטקריג, ווען רומעניע איז געוואָרן אויסגע־ברייטערט מיט נייע שטחים, וועלכע האָבן פּרזער געהערט צו עסטרייך־אונגאַרן און רוסלאַנד, איז אויך גרעסער געוואָרן די ייִדישע רומעניע. האָבן זיך גענומען דאָרט ווייזן נייע, פּרישע און אפילו אַמביציעזע כוחות. טאַקע בעיקר אַט די נייע פּאָליטישע, געזעלשאַפֿטלעכע און ליטעראַרישע כוחות האָבן געשטרעבט צו פאַרווירקלעכן דעם באַגער... און דער באַגער איז געווען — ווי עס זאָגט ביקל אין דעם אַרײַנפיר־וואָרט צו דעם בוך — „נאָך אַן אייגענעם באַלעמען אין רומעניע“, און דער ווילן צו „צעווינגן אונדזער אייגענעם שיינעם, טרויעריקן ניגון“, ווי דאָס האָט אין זײַנס אַ ליד פּאַעטיש פאַרמולירט דער דיכטער יעקב שטערנבערג. אַט דער ווילן און די אַמביציע האָבן פאַראייניקט די אַלטע טוער פון דער פּריערדיקער דורותדיקער

רומעניע מיט די פריש צוגעקומענע, וואָס האָבן פאַרמאָגט די מיושבדיקייט און באַזעסנקייט פון בעסאַראַביע און די באַוועגלעכקייט און לייכטקייט פון גאַליציע און עסטרייך.

ס'איז געווען אַ גוטער, געראַטענער שידוך. ס'איז דאָ געווען ייחוס און נדן. אַ יוסטע באַלעבאַטישקייט און בריהדיקע הענט. אָבער די פעלדער זענען געווען נאָך פאַרנאַכלעסיקטע און ס'האַט זיך געפאַדערט אַ סך אַנשטרענגונג און מי ביז וואַנען מען זאָל קאַנען אַרויס אויפן גוטן שליאַך. אַז די וועלט, די יידישע וועלט, זאָל אַנערקענען די שעפּערישקייט און די אויפטוען פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט אין רומעניע, איר ליטעראַטור און קולטור. שוין דער עצם געראַנגל און די כאַראַקטעריסטישע אַמביציעס אַרויסצופירן „דעם מיליאַניקן יידישן יישוב פון פעריפּעריע צו אייגענער צענטרישקייט, צו אַן אייגענער יידיש-געזעלשאַפטלעכער און יידיש-קולטורעלער צורה“ — אַט דער פאַרנעם האָט שוין געהאַט אין זיך די ווונדערלעכע העראַיק און די וויטאַליטעט פון יידישן פּאָלקסגענויס.

שלמה ביקל איז אליין אויך אַ צוגעקומענער אין רומעניע. ער איז אַ געבוירענער אין מזרח-גאַליציע. ערשט אין יאָר 1919 האָט ער זיך באַזעצט אין טשערנאָוויץ און שפּעטער אין בוקאַרעשט, וווּ ער איז געוואָרן אַן אַדוואַקאַט. דאָ ווערט ער באַלד איינער פון די אַקטיווסטע בויער פון דער יידישער קולטור און ליטעראַטור. ס'איז געווען אַן אויפבלי אויף אַלע שטחים. די יידישע רומעניע, באַטאַנט ער, „האַט אין דער קורצער צייט צווישן ביידע וועלט-מלחמות אפשר געמאַכט דעם סאַמע ערנסטן און אינטענסיווסטן אַנשטרענג פאַר די לעצטע עטלעכע הונדערט יאָר, אַראַפּצוגיין פון אויס-לענדיש-אידעישע קעסט און צו פרווון אויפשטעלן אַ יישוב מיט אַן אייגן געזעלשאַפטלעך און שעפּעריש פנים“. און געשען איז עס דאָס רוב, ווען פונעם אַרום האָט געהויערט מיט אַנטיסעמיטיזם און מיט טעמפּער רעאַקציע. עס וועט נישט זיין קיין גוזמא צו זאָגן, אַז „רומעניע“ (איבער 400 זייטן). איז איינער פון ביקלס געראַטנסטע ביכער. נאָך מער, ס'איז דאַכט זיך דאָס בעסטע און אַרומנעמיקסטע בוך אין יידיש וועגן דעם רומענישן יידנטום אין זיין מערקווערדיקער רענעסאַנס-עפּאָכע. רייך איז דאָס ווערק הן אין פּרט פון אינפאַרמאַציע, הן אין שילדערונג און באַטראַכטונג פון

דעם געשיכטלעכן גאנג, און אזוי אויך אין מאַלן די געשטאַלטן פון יידישע שרייבער, פון אינטעלעקטועלע און פון די גייסטיקע פירער אין רומעניע אין די יאָרן פון ערשטן וועלטקריג, ביז אויפן שוועל פון יידישן חורבן אין מזרח־אײראָפּע.

ביקל פאַרמאָגט אַ נאַראַטיוון סטיל; ער איז דערציילעריש אפילו אין זײַנע ליטעראַטור־קריטישע אַרבעטן. ער האָט אַ רייכע, בילדערישע שפּראַך, וואָס גערט זיך פון זײַן אַמאָליקער וואַרעמער היים אין גאַליציע און איז געבענטשט מיט דער לױטערקײט און געשליפּנקײט פון אונדזער מאָדערנעם יידיש. פאַרשאַפט עס ממש אַ באַזונדערן גענוס דאָס לײענען די קאַפיטלעך, וואָס שילדערן גאַר אַפט דעם פּאָליטישן און געזעלשאַפטלעכן געראַנגל. מיר טרעפּן דאָ אַפּגעפרעמדטע ייִדן און מיר דערשפּירן נישט ווייניק דעם ביטערן טעם פון טיפּישן רומענישן אַנטיסעמיטיזם, וועלכן עס האָבן צו מאַל געפּלעגט אויך אינטעלעקטועלע און קינסטלער, ווי דער פּאַעט גאַגאַ, דער אינערן־מײַנסטער פּראָפּעסאָר קוזאַ, און דער יונגער טעאַרעטיקער פון דער אײזער־נער גוואַרדיע פּראָפּעסאָר יאַנעסקו און די אַלע זײערע נאַכפּאָלגער.

פון דעם בוך ווערן מיר טאַקע געוואַר, וואָס דאָס יידישע רומעניע האָט געהאַט אויסצושטיין פּאָליטיש און עקאָנאָמיש פון די אַלע אַנטיסעמיטישע רעזשימען און קליקעס. אָבער דער גרויסער באַדייט און ווערט פון דעם בוך איז אין די געטרייע שילדערונגען און אַפּשאַצונגען פון די נאַציאָנאַלע אויפטוען פון רומענישן ייִדנטום. מיר באַקומען אַ בילד פון די פּרווון און פאַרמעסטן, פון די דורכפאַלן און אַנטווישונגען און, דער עיקר, פון דער וואַכזאַמקײט פון די טוער און פירער פון די ייִדן אין דעם לאַנד. ס'איז די געשיכטע פון דער סאַמע רירעוודיקסטער און רעוואָלוציאָנערער תקופּה אינעם רומענישן יידישן לעבן, און ביקל האָט מיטגעלעבט און מיטגעוויקט אין דער דאָזיקער תקופּה. ער באַשרייבט טאַקע די אַלע פאַרלויפּענישן מיט אַ קענטיקער מאָס בענקשאַפט, מיט אַ שמץ פון צעפּיבערטער שטימונג, אָבער דער אַפּשטאַנד און צוריקבליק דורך יאָרן דערמעגלעכט אַביעקטיוו צו באַטראַכטן און פאַרשעריש דורכצודרינגען סײַ די פּערזענלעכקײטן, וואָס האָבן פאַרמירט דאָס יידישע לעבן אין רומעניע, סײַ זײערע טאַטן און מײנונגען.

דאָס בוך האָט דריי אַפּטיילונגען און זײ הייסן: «קאַמף פאַר יידישע

רעכט", „אויף דער יידישער גאס" און דער גרעסטער אָפטייל — „יידישע שעפּער־שיקייט". דאָרף נאָך דערמאָנט ווערן די ביבליאָגראַפיע צום סוף פון בוך, אַ רשימה פון זעכציק יידישע ביכער, דערשינענע אין רומעניע, וועלכע געפינען זיך ביים מחבר און שטעלן מיט זיך פאַר אַן אינטערעסאַנטע זאַמלונג פון יידישן וואָרט אין רומעניע.

ביקל דערציילט וועגן געשעענישן, וואָס זענען זיך בעיקר פאַרלאָפן פאַר העכער צוויי צענדליק יאָר, אין די יאָרן, ווען ער איז געווען אַ תושב אין רומעניע. מיר ליינען וועגן מענטשן, מיט וועלכע ער איז געקומען מער־ווייניקער אין באַרירונג, אָבער די געשיכטלעכע פאַקטן, וואָס ער ברענגט, ציען זיך אַ סך ווייטער און טיפּער אין דער פאַרגאַנגענהייט. אַט שילדערט ער, אין דעם ערשטן קאַפיטל, די פּערזענלעכקייט און די סביבה פון ד״ר אדאָלף שטערן, וואָס איז געווען אַן אַדוואָקאַט און אַ שרייבער אין בוקאַרעשט אין דער צווייטער העלפט פון ניינצנטן יאָרהונדערט. אַן אייגנ־אַרטיקע געשטאַלט פון אַ פּראָמינענטן יידישן טוער וואָס האָט אין יאָר 1879 געהאַט דעם מוט צו פּאָדערן ביים פאַרלאַמענט אָפיציעלע בירגעררעכט פאַר יידן און האָט עס אויך דערגרייכט.

כמעט אַלע קאַפיטלען אינעם בוך — די שילדערונג פון מענטשן און געשעענישן, קאַנפליקטן און פּראָבלעמען פון יענעם צייטאַפּשניט — וואָקסן אַרויס פון דער מיליע און פון דעם היסטאָרישן קלימאַט פון דער אַמאָליקער רומעניע, וואָס איז באַשטאַנען פון די צוויי פּראָווינצן: מאַלדאַוויע און וואַלאַכיע. דאָס איז די עפּאָפּע פון יידישן קולטור־אויפשטייג אין דעם לאַנד, וואָס האָט אויסגעוויגט יידישן טעאַטער און דעם אויפגאַנג פון דער יידישער וואָרטשאַפּונג אין רומעניע. ביקל פירט אונדז אַוועק צו די ערשטע, צו די פּאָלקסדיכטער וועלוול זבאַרזשער, צו שמשון פּערשט און זעליג באַרדיטשעווער, דעם „סיגעטער שלום־עליכם". און אַזוי, שטאַפל צו שטאַפל, דערגייט ביקל ביז צו די מאַדערנע דיכטער און דערציילער, ביז איציק מאַנגער און יעקב שטערנבערג, אליעזר שטיינבאַרג, יעקב גראַפּער, משה אַלטמאַן און יעקב פּרידמאַן. זייער אַריינטריט אין דער יידישער ליטעראַטור האָט טאַקע בשעתו אָנגעווייעט מיט דעם רייך פון יידישער אַלט־רומענישער מעלאָדישקייט.

עס קומען אויף פאַר אונדז פון דעם בוך די פאַרטערטן — און זיי זענען מער ווי פאַרטערטן — פון די באַוווּסטע יידיש־רומענישע פירער און פּאַלי־טיקער ווי ד"ר ווילהעלם פילדערמאַן, וועלכן ביקל רופט אָן „דער לואי מאַרשאַל“ פון רומעניע. און דאָ איז אויך זיין אייביקער אָפּאַגענט, דער ציוניסטישער טוער אברהם לייב זיסו, וועלכער איז נאָך זיין באַפרייונג פון תפיסה אין דער פּאַלקס־דעמאָקראַטישער רומעניע געקומען קיין ישראל, אָבער דאָ האָט ער שוין נישט זוכה געווען צו געניסן קיין סך פון דער פאַרערונג, וועלכע די אָפּשטאַמיקע פון רומעניע האָבן אים בשפע צוגע־טראָגן...

און אַט איז דער זינגער יאַזעף שמידט, דער זון פון דער ביטערסטער יידישער אַרעמקייט, וואָס האָט געמאַכט אַ וועלט־קאַריערע און אַזוי טראַגיש פאַרענדיקט צו 38 יאָר. מיר לייענען פון דעם רב הכולל פון בוקאַרעשט ד"ר יעקב יצחק נעמיראַווער און פון דעם פירער פון „בונד“ ד"ר יעקב פיסטינער און דעם פּאָעט און געלערנטן באַרבו לאַזאַרעאַנו, וועמענס פריערדיקער נאָמען איז געווען אברהם לאַזאַראַוויטש, אַן אָפּשטאַמיקער פון דער יידישער געדיכטעניש אין באַטאַשאַן. ער איז געוואָרן רומעניעס אָנער־קענטסטער ליטעראַטור־ און קולטור־פאַרשער. אָבער איז דען מעגלעך אויסצורעכענען די אַלע, וועלכע ביקל ברענגט אַרויס און שילדערט אין זיין בוך ? עס איז אַ גאַלעריע פון געשטאַלטן, וואָס האָבן געשאַפן יידישע נאַציאָ־נאַלע קולטור און ליטעראַטור, יידיש לעבן אין רומעניע.

שלמה ביקל האָט אַט די תקופה נישט נאָר רירנדיק און געטריי פאַראייביקט, ער האָט אויך מתקן געווען אַ בלוז, וואָס האָט זיך גאָר שטאַרק געפילט אין אונדזער היינטיקער יידישער קולטור־געשיכטע.

פיאנערן פון אַ גרויסער תקופה

(„יידישע נאָפּט-מאַגנאַטן“ פון י. הירשהויט)

ווער ווייסט עס נישט, וואָס פאַר אַ ראָל עס שפּילט היינט נאָפּט אין עקאָנאָמישן לעבן פון לענדער און פעלקער? און נישט נאָר אין עקאָנאָמיש-ווירטשאַפּטלעכן לעבן. נאַטור-אוצרות זענען מסוגל צו פאַרשאַפן פריינד און פיינד; זענען בכוח ברענגען צו איבערקערענישן און פּאָליטישע רעוואַ-לוציעס. די קלענסטע מדינות זענען זיי בכוח צו געבן אַנזען, אַזאַ מאַכט און קראַפּט, וואָס אָן אַט דעם פּליסיקן גאַלד וואָלטן זיי עס אין זייער שענסטן חלום נישט געזען.

נאָפּט איז געוואָרן אַ דיקטאַטאָר. נאָפּט צווינגט זיך צו רעכענען נישט נאָר מיט די אָפּגעשטאַנענסטע לענדער, דער אַ טייערער אַרטיקל צווינגט-אָן זיך צו רעכענען מיט די טונקעלע גלוסטענישן פון די פרימיטיווע און כיטרע נאַטאַבלען, הערשער און פירער. וואָס וואָלט, אַ שטייגער, די קעניגלעכע משפּחה פון סאַודיע צי פון קווייט געווען אָן דעם גאַלד, וואָס פליסט פון איר ערד?

איז דען אַ חידוש, וואָס ס'איז פאַראַן אַזאַ געיעג נאָך נאָפּט, אַזאַ באַגער צו געפינען נאָפּט, — וואָס אויסער עשירות ברענגט עס אויך חשיבות אין דער וועלט פון פּאָליטיק און סטראַטעגיע?

מיר האָבן געוויסט פון דעם אַנטייל פון יידן אין דער נאָפּט-אינדוסטריע אין אַמאַליקן גאַליציע, ווי אין באַריסלאָוו, אין דראַהאַביטש. מיר האָבן געוויסט פון דער פּיאָנערישער אַרבעט וואָס יידן האָבן דאָרט אַריינגעלייגט מיט זייער מי, עקשנות און פלייס. דער אַ בוי איז פריער אַנגעגאַנגען אין קיר"ה, עסטרייך, און נאָך דעם אונטער דער ממשלה פון פּוילן, און שוין מיט באַגרענעצונגען, פאַרשטייט זיך. אַבער אַזאַ שילדערונג פון דער יידישער טעטיקייט, איר אויפקום, כאַראַקטער און אַנטוויקלונג, ווי דאָס גיט י. הירשהויט אין זיין ווערק „יידישע נאָפּט-מאַגנאַטן“, איז ממש אַן אַנט-

פלעקונג. י. הירשהויט דעקט דאָ אויף אַ נייעם געביט, אַ נייעם שטייגער און אימפעט, אַ נייעם באַדן, ״וואָס איז שטענדיק געווען איינגעהילט אין אַ דינעם רויכשלייער און וווּ די לופט איז אַנגעפולט געווען מיט שאַרפע ריחות פון ערדגאַזן און פאַרברענטער שוועבל״.

און דער באַדן האָט געלאַקט, געצויגן און געמאַניעט, דערהויבן און פאַרפירט. מענטשן זענען נתעשר געוואָרן און מענטשן זענען איבער נאַכט געוואָרן בדיל הדל. אַ שטענדיקער וועטגעיעג, אַ האַזאַרדשפּיל. אַט די סטיכע האָט שוין לכתחילה געטראָגן אין זיך דער ניי־אַנטדעקטער ערד־אייל, וואָס אַ זון פון אַן אַרעמען חסידישן ייד, אַ זון פון אַ פאַרמאַרעוועטן ליכטיצער האָט אויסגעפונען אונטער דער דורותדיקער טונקל־ברוינער קלעפיקער בלאַטע פון באַריסלאָוו.

ס'איז ביז גאַר טשיקאָווע און ניי י. הירשהויטס שילדערונג פונעם ״בראשית פון פליסנדיקן גאַלד״. ס'איז אַ כמו־היסטאָרישער אַריינפיר צו דער עפאַפעע פון דער נאַפֿט־קופה, פון די יידישע נאַפֿטמאַגאַטן, די יידישע קאַשערניקעס און געוואַגטע גרובן־אַרבעטער. ס'איז דער בראשית פון דער גורלדיקער נאַפֿט־עפאַכע אין אייראָפּע. אויפגעמאַכט האָט עס אין מיטן פון פאַריקן יאַרהונדערט דער חסידישער יונגער־מאַן אברהמלע שריינער אין אַ פאַרוויסטן, אַפגעלעגענעם גאַליציאַנער דאַרף. ״די באַריס־לאַווער בלאַטע, וואָס איז פאַר דורות געווען אַ קללה, איז במשך פון אַ גאַר קורצער צייט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ברכה, אַ שטראָם פון גליקזוכער האָט זיך אַ לאָז געטאַן אין דעם פאַרוואַרפענעם דאַרף באַריסלאָוו. מ'האַט גענומען שעפן דעם נאַפֿט פון זיינע רייכע קוואַלן״.

ביז צו די יאָרן פונעם צווייטן וועלטקריג האָבן יידן געשפּילט אַ וויכ־טיקע ראַלע נישט נאָר אַרום די קוואַלן, נאָר טאַקע ביי די קוואַלן. געווען פאַכענער, כעמיקער און הויך קוואַליפּיצירטע נאַפֿטלייט. ס'האַבן נאָך געלעבט ביי דער נאַפֿט־אינדוסטרי די זין און אייניקלעך פון די דראַהאַ־ביטשער און באַריסלאָווער תושבים, וועלכע האָבן פאַרלייגט די ערשטע וואַקס־קאַשערעס, געשאפן די ערשטע פרימיטיווע נאַפֿט־אונטערנעמונגען, געקויפט די ערשטע טערענס. ווי אומעטום, זענען אויך דאָ די פרנסה־צווייגן

אריבער בירושה. די קינדער האָבן די אונטערנעמונגען פונאָנדערגעאַרבעט, אויסגעברייטערט. עס זענען אויפגעקומען מאַדערנע ראַפּינעריעס, פאַבריקן. ביי אַנדערע האָט זיך דאָס מזל אַ דריי געטאָן פאַרקערט און ס'איז זיך צעפאַלן דאָס פאַרמעגנס, געוואָרן פרוך און פראַך. ס'זענען אויסגעטריקנט געוואָרן די פעלדער, וואָס זענען געבענטשט געוואָרן מיט אַזאַ קוועליקער און סכנהדיקער ברכה. אָבער דער באַדן האָט געהאַלטן לעבן זיך, געצויגן צו זיך. אַ קליינע צאָל יידן האָט אין די באַריסלאָווער נאַפּט-ראַפּינעריעס נאָך געאַרבעט בעת דער נאַצישער אַקופאַציע. דאָס איז געווען אַ רעשטל יידן פון די טויזנטער און טויזנטער יידישע פאַכאַרבעטער אין דער נאַפּט-אינדוסטרי. דאָרט האָט אויך געאַרבעט אַן אייניקל פון אברהם שריינער, וואָס האָט נאָך געדענקט זיין זיידן. דער אַנטדעקער פון נאַפּט אין אייראָפּע איז געווען באַקאַנט ווי אַ פרומער ייד, מיט אַ גרויסער באַרד און פּאות. די דייטשע וויסנשאַפטס-לייט האָבן אָבער אין פאַכצייטונג דערקלערט דעם אויסגעפינער פון נאַפּט ווי אַ „פאַלקסדייטש מיטן נאַמען שריינער“. אַזאַ פאַלטיפיקאַט אין דעם ים פון דייטשן מאַרד און רציחה איז, אַ שטייגער, ווי אַנטדעקן אַ פּגם אויף דער זעג. און דאָך באַווירקט דער דאָזיקער אויטענטישער פאַקט, וועלכן ס'ברענגט י. הירשהויט, מיט זיין טראַגישער סימבאָליק, ווי ס'איז צעטראָטן געוואָרן דער שעפּערישער אַנדעק פון יידישע פּיאָנערן אין אייראָפּע.

דאָס זענען געווען יידישע פאַלקסמענטשן, וואָס בסך-הכל מיט געצייל-טע יאָרן צוריק האָבן זיי געלעבט אַ שווער און איינטאַניק לעבן אינעם דאָרף, וואָס איז געווען „אַ דאָרף פּונקט ווי אַלע אַנדערע דערפער פון יענעם צוריקגעשטאַנענעם קאַרפּאַטן-ווינקל. פאַראַרעמט און פאַרמרה-שחורהט, מיט איינגעהויקערטע היזקעס און פאַרבלאַטיקטע וועגן“. פון יענעם קאַרפּאַטן-ווינקל פירט אַרויס י. הירשהויט ווונדערבאַרע יידישע טיפּן. פון דאָרט שטאַמט משה גאַרטנבערג, דער אַמאַליקער מילכינג און דער שפּעטערדיקער נאַפּטקעניג. פון דאָרט קומט די האַרציקע יידישלעכע און איידעלע נאַטיליע, וואָס ביי איר גאַנצער עשירות איז זי פאַרבליבן די באַשיידענע פרוי מיט שטענדיקער זאַרג פאַר די שטעטלשע אַרעמע-לייט. דאָרט אינעם דאָרף דערקענען מיר משהס טאַטן, דעם שענקער, וואָס איז

געבעד געבליבן אן פרנסה. ס'איז דער טיפאזש פון א פארווארצלטער סביבה, אן אומעטיקע סביבה מיט זארגן און גערענגלען פאר פרנסה. י. הירשהויט ווייזט אונדז די נאפטמענטשן, די נאפט-עשירים, נישט נאר אין זייער אומרוקן געיעג נאך נייע טערענען, אין זייער אומברחמנות-דיקן ווילן אומצוברענגען אלץ וואס שטייט זיי אין וועג. ער ווייזט אונדז און שילדערט אונדז זייער קינדהייט, זייער סביבה, די אמאליקע היים. מאכט דעם ווערק טעמיקער און דערציילעריש פארטיפטער. שפעטער גייען די העלדן שוין אריין אין דעם קאפשווינדלדיקן האזארד פון אקציעס, פעל-דער, נאפט, באגלייט מיט פארשיכורטע נצחונות, מיט דער הילף פון געדונגענע אונטערפירער, אונטערשמירער, מוסרים, "טשינאוניקעס" און שלעגער, דאך גיט אבער אפט אן אטעם פון זיי אט יענע פאלקסטימלעכקייט, די יידישע חנעוודיקייט, וואס זיי האבן איינגעזאפט אין דער היימישער טאטע-מאמע שטוב.

אינעם בוך באקענען מיר זיך מיט א מערקווערדיקער וועלט. א מערק-ווערדיקער און אייגנארטיקער עולם, א שלל פון טיפן און געשטאלטן; מענטשן מיט קעגנזאצלעכע כאראקטערן און באנעמונגען. אבער כמעט אלעמען פאראייניקט איין ווילן און באגער — נאפט. ווי א געניטער קענער פון דעם שטח, פון דער ספערע, שילדערט הירשהויט די אלע עלעמענטן, מאטיוון און מאמענטן, וואס האבן געבילדעט און ארויפגעארבעט דעם מעכטיקן אינדוסטרי-געביט — באריסלאוו.

שווער אפצוטיילן דעם געשיכטלעכן אמת, די פאקטן, אויף וועלכע י. הירשהויט האט אויפגעבויט זיין ווערק, פון די דערציילעריש-וויזיאנערישע עלעמענטן, וועלכע ער האט איינגעגלידערט. זענען אפילו פאראן טייל מאל נעפלדיקע שורות און שטויביקע זאצן, איז אבער דאס גאנצע ווערק האר-מאניש און צונויפגעוואקסן. דא פילט מען ארויס דעם אטעם פון צייט, פון באדן און פון טיפער ווארהאפטקייט.

דא, ביי "די יידישע נאפט-מאגנאטן", שפירן מיר דעם אומבייט פון תקופות. צוזאמען מיט פאליטישע מאכינאציעס פון די תקיפים, וואס האלטן דעם גאנצן ראיאן אין האנט, גייט אויף אויך דער געזונטער, נאטירלעכער דראנג צו פאלקישער זעלבשטענדיקייט, נאציאנאלע דערוואכונג. ס'ווערט

פאמעלעך, אבער בהדרגהדיק צעטרייסלט די מאכט, וואָס עס האָט אויפֿ-געשטעלט אינעם נאַפּטראַיאָן יאַנקל גאַרשטיין מיט דער הילף פון נאָך אַזעלכע תקיפּים ווי ער, דערצו אָבער אויך מיט דער הילף פון די פּוילע און פאַרקויפטע רעגירונגס־באַאַמטע. שטייגערֿיש קומט דאָ אויך צום אויס־דרוק די פאַרביטערונג פון די טויונטער און טויונטער אַרויסגעשטויסענע יידישע אַרבעטער, בעלי־מלאכות, וואָס די נייע פאַבריקן מיט יידישע באַלעבאַטים האָבן נישט געוואָלט זיי מער אָננעמען.

אין דער לופט פילט זיך שוין צוזאַמען מיט דעם רוף צום אייגנדיקן נאַציאָנאַלן לעבן אויך דער פּרייהייטסרוף, איינצייטיק האָבן זיי זיך צונויפֿ־געטראָפּן, זיך געטראָגן פון דער ווייט און האָבן זיך אַראָפּגעלאָזט אויך אויף יענעם גינסטיקן באַדן אין גאַליציע.

וונדערלעך זענען די קאַפּיטלען פון באַריסלאָווער אויפקום, די גלענ־צנדיקע שילדערונגען פון דער יידישער מיליע, פון יידישן כלל — יידישע משפּחות, האַרעפּאַשניקעס און נאַפּט־עשירים. אָנגעזאַפּטע מיט יידישער ווירקלעכקייט זענען אויך די קאַפּיטלען פון געזעלשאַפּטלעכן און פּאַליטישן רענעסאַנס פון אָנהייב היינטיקן יאַרהונדערט, ווי ס'ברענגט זיי י. הירשהויט. דאָס ווערק „יידישע נאַפּט־מאַגנאַטן“ איז, אַחוץ זיין רייכן טעמאַטישן שטאַף, געשריבן מיט אַזוי פיל שווינג, פאַרנעם און אינערלעכער דינאַמיק. ס'וואָלט אָן ספּק פאַראינטערעסירט אויך דעם לייענער אין אַנדערע שפּראַכן. אָבער צום אַלעם ערשטן וואָלט דאָס בוך נייטיק געווען צו איבערזעצן אין העברעיִש. דער הי געבוירענער און הי דערצוויגענער וואָלט דערקענט אַ גרויסן און וויכטיקן געביט וואָס יידן האָבן געשאַפּן און אַנטוויקלט.

א היסטאריש בוך

(מארק טורקאווס „די לעצטע פון א גרויסן דור“)

די ביכער-סעריע „דאס פוילישע יידנטום“, וואָס דער צענטראַל-פאַרבאַנד פון די פוילישע יידן אין אַרגענטינע האָט אַרויסגעגעבן, האָט זיך אָנגעהויבן מיט מאַרק טורקאווס אַ באַשרייבונג פון אַ ניצול-געוואָ-רענער פרוי, וואָס האָט נאָך דער באַפֿרייונג זיך דערשלאָגן קיין אַרגענ-טינע און דאָרט דערציילט וועגן איר יסורים-וועג בעת די היטלער-יאָרן. פון אַט דעם ערשטן בוך „מלכה אַושיאַני דערציילט...“ ביז דעם איינ-ציקאַרטיקן בוך „די לעצטע פון אַ גרויסן דור“, אויך פון מאַרק טורקאוו, האָט דער פאַרלאַג געבראַכט נישט נאָר די בלעטער פון פיין און יסורים פון יידישן פּאָלק אין איראָפּע, זכרונות און שילדערונגען פון דער תקופה פון לעצטן חורבן — נאָר אויך ווערק פון יידישע שרייבער-קדושים, ווע-מענס שאַפונגען ס'זענען פאַרשווינדן צוזאַמען מיט זיי, און ביכער, וואָס דערציילן וועגן יענע יאָרן, ווען דער מעכטיקער יידישער יישוב אין פוילן האָט געלעבט, געהאַפט און זיך געראַנגלט אין די הונדערטער און הונדערטער שטעט און שטעטלעך...

צווישן דעם ערשטן בוך פון מאַרק טורקאוו און זיין לעצטן, מיט וועלכן ס'ווערט אַפּגעשלאָסן די הונדערט ביכער פון פאַרלאַג, ליגט אַן אוצר פון יידישן וויסן, מחשבה און געמיט, אַ לעבן, וואָס גייט אויף מיט פרייד פון באַשאַף און ווערט ווי פאַרטרונקען אין טיפּער עצבות פונעם היינט, אין דער טראַגיק פון דער לעצטער תקופה.

„די לעצטע פון אַ גרויסן דור“ זענען מאַנאָגראַפֿיעס וועגן יידישע משפחות אין דער שטאָט וואַרשע. משפחות מיט אַן אייגענעם לעבנסאַרט און לעבנס-שטייגער. ווי ביי יעדן פּאָלק, האָבן זיך אויך ביי יידן אַרויסגע-הויבן משפחה-דינאַסטיעס, וועלכע האָבן אין משך פון דורות אַפּגעצייכנט זייער השפעה אויפן געזעלשאַפטלעכן, עקאָנאָמיש-ווירטשאַפטלעכן, רעלי-

גיעזן און גייסטיקן לעבן פון פאלק. פון די עלטסטע צייטן אין אונדזער געשיכטע ביון היינטיקן טאָג זענען מיר דאָך עדות, ווי קראַפט און מאַכט גייט איבער בירושה; ווי אָט די ירושה ווערט אַ מאַל פאַרטיפט און אויסגע- ברייטערט, אָדער זי ווערט גאַר פאַרפלאַכט און צעטרענצלט, און דאָס דעראַבערטע פון דורות ווערט ממש אַש און שטויב. דאָס איז שוין אַ באַקאַנטער שטייגער-פראַבלעם. נישט אומזיסט זענען די פראַצעסן און אומ- וואַנדלונגען פון משפחות אַזוי אַפט אויסגענוצט געוואָרן ווי אַ גוטער בעלע- טריסטישער שטאַף אין דער וועלט-ליטעראַטור און אין דער ליטעראַטור ביי יידן.

מאַרק טורקאָוס באַשרייבונגען פון די רייכע, השפעהפולע און צווישן זיי אַסימילירטע פאַמיליעס פון דער אַמאַליקער גרעסטער יידישער קהילה אין אייראָפּע איז אַ שטיק געשיכטע פון אַ באַדייטנדיקן קלאַס אינעם פּוילישן יידנטום. אַ קלאַס, וואָס האָט אין משך פון עטלעכע דורות געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אינעם יידישן לעבן, געווען אַנזעעוודיק מיט זיין גבירישאַפט, מיט זיין געזעלשאַפטלעכער אַקטיוויטעט און מיט זיינע אַסימילאַטאָרישע אַמביציעס. און הגם דער דראַנג צו אַסימילאַציע און דער ווילן זיך אַפּצופּרעמדן איז געווען ביי די לעצטע פון די וואַועלבערגס, ווי ביי די זין פון די אייגערס, איז דאָך פאַראַן אַ קענטניקער אונטערשיד צווישן זיי אינעם כאַראַקטער און אופּן, אינעם באַנעם און אויפפירונג.

טורקאָוו שילדערט דעם אַפּשטאַם, דעם אויפשטייג, די אַנטוויקלונג און דעם אויסלאָז און פּונאַנדרפאַל פון די דאָזיקע נאַטאַבלע משפחות. טורקאָוו אַליין איז אַ זון פון אַן איינגעזעסענער וואַרשעווער פאַמיליע, קען ער נישט נאָר גרינטלעך די געשיכטע פון וואַרשעווער יידישן יישוב, נאָר מען שפּירט אַרויס זיין אינערלעכן אַפּשיי, דעם אומעט און אומרו, וואָס יוירט אין אים ביים באַשרייבן „די לעצטע פון אַ גרויסן דור“ אָבער — להיפּוך צו דעם, ווי ס'קאָן זיך דאַכטן — גראַד דורך דעם וואַרעם-סוביעקטיוון טאָן, וואָס באַגלייט די באַשרייבונגען, גייען-אויף בולטער און ברייטער דאָס בילד, די צייט, די באַדינגונגען און עס ווערט נישט געמינערט זייער געשיכטלעכער ווערט.

טורקאָוו האָט דעם רוב פון די משפחה-מיטגלידער געקענט פון דער

אין זכות פון וואָרט

נאַענט, געקומען מיט זיי אין באַרירונג, ווי אַ צייטונגס־מענטש און עסקן, בפרט בעת זיינע לעצטע יאָרן אין וואַרשע. אין יענע יאָרן איז די אַמאָליקע אַסימילאַטאָרישע פעסטונג שוין געלעגן אַ צעטרייסלטע, די נאַצי־תורות האָבן זיך גערן אָנגענומען אין לאַנד פון דער ווייסל און די אידעען פון די יידן־פּאָליאַקן און „פּאָליאַקן פון משהס גלויבן“ האָבן זיך געוואָלגערט צעטראַטענע און צעשטויבטע. טורקאָוו שילדערט בילדעריש, ווי אַזוי די נייע ווירקלעכקייט האָט געווירקט אויפן אַרט דענקען פון דעם לעצטן הייפל אַסימילאַטאָרן אין וואַרשע. אַזוי דערציילט ער בהרחבה וועגן דער משפּחה אייגער, וועגן די וואַוועלבערגס, וועגן די בערגמאַנס — זין און איניקלעך פון יידן־גבירים, וואָס זייער רייכקייט האָט זיי געפירט צו פאַרפּרעמדונג, וואָס זייער נגידישאַפּט האָט זיי דערווייטערט פון שטאַם. זיי, וואָס האָבן אַזוי געגלייבט אין דער נייטיקייט און אינעם כוח פון אַסימילאַציע, האָבן זיך מיט אַ מאָל דערזען אויסגעהוילטע און אַפּגענאַרטע, אפילו פון זייערע נאַענטע פּוילישע פּריינד.

איינע פון די אינטערעסאַנטסטע מאַנאָגראַפיעס איז די מאַנאָגראַפיע וועגן דער פּאַמיליע אייגער, וועמענס שטאַמפּאַטער ס'איז געווען דער באַרימטער פּויוזער רב ר' עקיבא אייגער.

טורקאָוו שילדערט די הויפטמיטגלידער פון דער משפּחה, זייער גאַנג און אויפשטייג, זייערע אויפטוען און דערגרייכונגען, זייערע אַמביציעס און קאַמפלעקסן. בהדרגהדיק דערפירט ער ביז די לעצטע פון דעם אייגער־צווייג, מיט וועמען ער איז אין אַ טראַגישער און גורלדיקער צייט געקומען אין פּערזענלעכן קאַנטאַקט. מיט עמאַציאָנעלער שפּאַנונג דערציילט טורקאָוו וועגן די לעצטע וואַרשעווער אייגערס, וועגן דער מוטער דיאַנאַ, וועלכע ווערט אַריינגעצויגן אין יידיש־געזעלשאַפּטלעכער טעטיקייט, קומט אויף יידישע פּאַרזאַמלונגען, ווידמעט זיך יידישע הילפּאַרבעט און דערפילט אַליין אַזוי טראַגיש דעם סוף, ווען איר זונדל קאַזשימיעזש, אַן אוראייניקל פון גרויסן רב, שמדט זיך, נאָך זייענדיק אַ שילער, בכדי זיך צו פילן באַקוועמער צווישן זיינע קריסטלעכע חברים. אויך די אַנדערע צוויי קינדער פון באַלעסלאַוו און דיאַנאַ אייגער האָבן זיך געשמדט, דער עלטערער זון, וואָס האָט געשריבן פּוילישע לידער און עסייען און זיך גערופן סטעפּאַן

נאפערסקי און די טאכטער מאַרילאַ, וועלכע האָט יאָרן זיך אָפּגעוואָלגערט אין די שווערע פּוילישע תּפּיסות פאַר קאַמוניסטישער טעטיקייט. אין מאָל — דערציילט טורקאָוו — קומענדיק צו אַ זיצונג, האָט אים פּרוי אייגער איבערגעגעבן בסוד־סודות, „אַז עס איז געקומען צו איר אין וווינונג אַ פּוילישער אַרבעטער, עפעס אַ פּרימיטיווער יונג מיט ביינער, ווי זי האָט עס געזאָגט, און געבראַכט אַ בריוול פון איר טאָכטער, וואָס האָט זיך דאָן, לויט אַ געריכטס־אורטייל, געפונען אין דער פּרויען־תּפיסה אין בידגאָשטש, און ער האָט דערקלערט, אַז מאַריאַ האָט מיט אים חתונה געהאַט און ביי דער „שוויגער“ געפאַדערט געלט, אַ גרעסערע סומע, אויפן חשבון פון דער ירושה, וואָס עס קומט דער טאָכטער... — וואָס זאָגט איר צו דעם איידעם פון ר' עקיבא אייגערס אוראייניקל?... — האָט זי געפרעגט מיט ווייטיק און סאַרקאַזם.“

צוזאַמען מיט פּרוי אייגער האָט זיך דערנענטערט צו די פּראַבלעמען פון יידישן כלל איר פּלימעניק אַנטאַני אייגער, ער איז געווען פּריער אין גאַנצן פאַרפּוילישט און זיך אָפּגעגעבן בלויז מיט זיינע ענינים, ווי אַ דערפּאָלגרייכער כעמיקער. אַנטאַני אייגער האָט זיך אויסגעלערנט יידיש, געוואָרן אַ מיטגליד פון דער יידישער אַגענץ, באַזוכט עטלעכע מאָל אַרץ־ישראל און געפּלאַנט אויסצובויען גרעסערע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען אין לאַנד. ער איז געווען מסתמא דער איינציקער און לעצטער פונעם אייגער־שטאַם, וואָס האָט באַזוכט די פּויונער שול און איז געזעסן אויף דער שטול, אויף וועלכער ס'איז מיט דורות צוריק געזעסן זיין גרויסער זיידע ר' עקיבא. פון די אייניקלעך און אוראייניקלעך פון די אייגערס, וועלכע האָבן געלעבט אין וואַרשע, איז פאַרבליבן נאָר דער יינגסטער, קאַזשימיעזש. אויך ער האָט דערפּילט דעם ביטערן טעם פון פאַרפּאָלגונג און גע ונד. אין די אָנהייב מלחמה־יאָרן איז ער געווען אויף אַ שיף צוזאַמען מיט אַנדערע פיר צענדליק פאַרצווייפלטע פּליטים, וועמען קיין איינע פון די דרום־אַמעריקאַנער מלוכות האָט נישט געוואָלט אַרײַנלאָזן. טורקאָוו גיט איבער וועגן די באַמיונגען, וואָס די יידישע געזעלשאַפטלעכקייט האָט געמאַכט, כדי צו העלפן די אומגליקלעכע פּליטים פון דער שיף „דער עק פון דער גוטער האַפּענונג“ און אויך וועגן זיינע פּערזענלעכע באַמיונגען לטובת דעם

אין זכות פון וואָרט

יונגן אייגער. עטלעכע יאָר שפעטער האָט שוין אייגער די אַלע באַמיונגען נישט געדאַרפט. ער האָט שוין נישט נייטיק געהאַט זיך צו פאַררופן אויף דעם ייִחוס פון זיין משפּחה און פון זיין גרויסן זיידן ר' עקיבא. להיפּוד, אָט דער ייִחוס וואָלט זיכער אין זיין נייער סביבה, אין אַ יעזוּיטן־קלויסטער אין באַגאַטאַ, געווען פאַר אים אַ שטער...

ס'איז ביז גאָר טשיקאַווע, ווי אַזוי די אַסימילאַנטן האָבן געבויט אַנשטאַלטן און אינסטיטוציעס, שפיטעלעך און שולן, פאַרשטייט זיך, אין גייסט און כאַראַקטער פון זייערע אידעען. אָבער אַזעלכע פּילאַנטראָפּן און געזעלשאַפטלעכע טוער, ווי די וואַועלבערגס און די בערגמאַנס, האָבן דאָך געטאָן קאַנסטרוקטיווע און וויכטיקע אַרבעטן אין ייִדיש־געזעלשאַפטלעכע לעבן. ביז היינט טראָגט אַ ״יקא״־קאַלאָניע אין אַרגענטינע דעם נאָמען ״וואַועלבערג״ — ער האָט פינאַנסירט די ערשטע קאַלאָניסטן.

מיט אַ סך וואַרעמקייט דערציילט מאַרק טורקאָוו די געשיכטע פון די ייִדישע משפּחות דאָוידזאָן און שערעשעווסקי, וועמענס אַנזען ס'איז געווען גרויס סיי אויפן עקאָנאָמישן געביט, סיי אין פּאָליטישן און געזעלשאַפטלעכע לעבן פון ייִדן אין פּוילן. וועלכער ייד האָט עס נישט געוואָסט וועגן דער שערעשעווסקי־באַנק און וועגן סענאַטאָר דאָוידזאָן? ווער האָט עס נישט געהערט פון דעם מערקווערדיקן עסקן און אויגן־דאַקטער נח דאָוידזאָן? טורקאָוו ברענגט אַרויס כאַראַקטעריסטישע פרטים און פּאַסירונגען פון זייער לעבן. טייל קאַפיטלעך, די שילדערונגען פון די מענטשן, זייערע טוונגען און די ספּערן, אין וועלכע זיי האָבן פאַרקערט, לייענען זיך ווי גוטע דערציילונגען, הגם ס'איז גאָר קיין ספק נישט, אַז אין זיי איז אַפּגעהיט דער געשיכטלעכער אמת.

טורקאָוו האָט מיט זיינע מאַנאַגראַפֿיעס אַפּגעראַטעוועט פון פאַרגעסן־קייט אַ שיכט מענטשן, וועמענס גורל ס'איז געווען — דער גורל פון פּוילישן ייִדנטום. מיט דעם בוך איז ער אויך אויסן געווען זיינס אַ געזעלשאַפטלעכע כּוונה, דהיינו: אַז די רייכע ייִדן אויף דעם נייעם קאַנטינענט, די ייִדישע משפּחה־דינאַסטיעס, וואָס ווערן דאָרט איצט אויפגעשטעלט, זאָלן אַרויסציען פון די געבראַכטע ״עפּיזאָדן און פּאַקטן״ — דעם מוסר־השכל פאַר אונדזער היינטיקן ייִדישן לעבן...״

מיין געבוירן-שטאָט אין בילד

די אינטענסיווע און שאַפּערישע ביאָליסטאָקער יידן האָבן מיט אַ ממשותדיקער טאָט פאַראייביקט דעם אַנדענק פון זייער היימשטאָט. זיי האָבן אויפגעבויט דעם ייִשוב קרית-ביאָליסטאָק, וווּ ס'האָבן זיך באַזעצט די בני-ביאָליסטאָק, אַפּגעראַטעוועטע, ניצול-געוואָרענע פון לאַגערן, פון געטאָס און פאַרשיקונג, און הגם שוין איינגעגלידערטע אינעם עול און יאָך פון ישראל-דיקן לעבן, היטן זיי אויף אין זייער געדעכעניש דעם גייסט און שטייגער פון זייער אַמאָליקער היימשטאָט.

ס'איז איינס פון די אייגנאַרטיקסטע מאָנומענטן, וואָס איז אויפגעשטעלט געוואָרן לזכר אַן אומגעקומענער יידישער שטאָט. אָבער דאָ ווילן מיר באַהאַנגן דלען אַן אַנדער ווערק, וואָס אַ יחיד האָט אויפגעשטעלט צום אַנדענק פון דער זעלבער אומגעקומענער יידישער קהילה, אַ מצבה פון אַן אַנדער כאַראַקטער. אין אונדזער טראַגישער און ברייט-צעוואַקסענער חורבן-ליטעראַטור זענען פאַראַן עטלעכע וויכטיקע ווערק, וואָס ברענגען אַרויס דאָס געטאָ-לעבן, דעם געראַנגל פאַרן לעבן און דעם אומקום פון ביאָליסטאָקער יידנטום. די „געזעלשאַפט פאַר געשיכטע פון ביאָליסטאָק“ אין ניו-יאָרק (איינער פון אירע גרינדער און הויפט-מיטאַרבעטער איז געווען דער פאַרשטאַרבענער געלערנטער ד"ר הערמאַן פראַנק) האָט זיך פאַרמאַסטן אויף ברייטע אַרבעטן און האָט אַרויסגעגעבן דעם צוויי-בענדיקן „פּנקס ביאָליסטאָק“ (דער פאַרשער און מלומד א. ש. הערשבערג האָט ערב דער צווייטער וועלט-מלחמה דעם כתב-יד איבערגעשיקט קיין אַמעריקע). אָבער אַן עמאַציאָנעלן איינדרוק מאַכט דאָס ווערק, וואָס דוד סאַהן האָט אַנומלט אַרויסגעגעבן אין ניו-יאָרק, דאָס איז אַ בילדער-אַלבאָם פון ביאָליסטאָק. ס'איז אַ זאַמלונג, וואָס ברענגט אַרויס שטיקער געשיכטע, אויפגאַנג און אַנטוויקלונג, שטייגער און רעגיאָנעלע שילדערונג און דעם מאַימדיקן אומקום פון איינער פון די יידישסטע שטעט אין פּוילן.

אין זכות פון ווארט

ביאליסטאק איז באקאנט געווען נישט נאָר מיט איר אינדוסטרי, וואָס יידן האָבן דאָרט געשאַפן און געראָטן אַנטוויקלט. ביאליסטאקער געוואָנטן האָבן דערגרייכט צו די ווייטסטע, פאַרוואַרפנסטע מערק. ביאליסטאק האָט זיך אויך קונה שם געווען מיט איר אַרבעטער-באוועגונג, מיט איר נאַציאָ-נאַלער יוגנט, מיט אירע יאָדערדיקע האַרעפאַשנע יידן. די צווייט-גרעסטע שטאָט אין פוילן פון טעקסטיל-אויסאַרבעטונג איז געווען אַ לעבעדיקער, שאַפערישער צענטער פון געזעלשאַפטלעכער, פּאָליטישער און קולטורעלער אַקטיוויטעט. דאָ האָט אַ מאָל ר' שמואל מאַהליווער, דער ביאליסטאקער שטאָט־רב, אויסגעקריסטאַליזירט דעם רעליגיעזן ציוניזם, געפירט זיין ברייט-פאַרצווייגטע אַרבעט, ווירקנדיק מיט זיין וואָרט אין יענע אָנהייב-יאָרן פון אַקטיוון ציוניזם. און ד"ר יוסף חזנאוויטש, דער מערקווערדיקער פּאָלקסדאָקטאָר און שטאַלצער ייד האָט געלייגט דעם פונדאַמענט פאַר דער ירושלימער נאַציאָנאַל-ביאליסטעק. אין ביאליסטאק האָט נחום צמח, דער גרינדער און ערשטער רעזשיסער פון „הבימה“ געשאַפן דעם קערן פונעם העברעיִשן נאַציאָנאַלן טעאַטער, און ד"ר זאַמענהאַף, דער אויגן-דאָקטאָר פון די ביאליסטאקער יידן, האָט דאָ געאַרבעט אויף זיין עספּעראַנטאַ-שפּראַך. אין די אַלייען פון אַלטן ביאליסטאקער וואָלד האָבן אָסיפּ דימאָוו און זוסמאַן סעגאַלאָוויטש אויסגעחלומט זייערע ערשטע שאַפונגען. דאָ איז מאיר וואָלאַך, דער שפּעטער באַרימטער מאַקסיים ליטווינאָוו איבער די ביאליסטאקער פּיאַסקעס געלאָפן אין חדר אַריין. און דער באַגאַבטער מאַלער בן-ציון ראַבינאוויטש (בען) האָט דאָ געמאַלן די פּאָלקסטימלעכקייטן און יידישקייט פון שולהויף און די האַרעפאַשנע יידן פון די כאַנאַיקעס. ביאליסטאק געהערט נישט צו די עלטערע קהילות אין פוילן, ביאליסטאק, אַ „סמכוה לטיקטין“, איז נאָך געווען, כידוע, סוף זיבעצנטן יאָרהונדערט אַ דאָרף, אַ פּריציש דאָרף, און טאַקע דער פּריץ בראַנציקי, וואָס האָט געשטרעבט צו ווערן קעניג פון פוילן און איז עס נישט געוואָרן, האָט אויפגענומען יידן באַהבה. האָבן יידן געמאַכט פון דאָרף אַ שטעטל און דאָס שטעטל פונאַנדערגעבויט אין משך פון געציילטע דורות צו איינס פון די שעפערשיסטע און לעבעדיקסטע קהילות אין גלות-פוילן און רוסלאַנד.

די יארן פון רעוואלוציאנערן קאמף קעגן דער צארישער מאכט זענען געווען אויך דער אנהייב פון א נייער יידישער קולטור־אנטוויקלונג, האבן אקטיוויזירט און אָנגעשטימט די ביאליסטאָקער וועבער און שפּוילאַרקעס, די פּאַפּיראַסן־מאַכער און גאַרבערס, די מוליאָרעס און בלעכערס צו נייע הצטרותן און פּרישע אידעען. ביאליסטאָקער יידישע אַרבעטער פון כאַנאַיקעס און סוראַזער גאַס האָבן פאַרצייכנט אַ ווונדערבאַרן קאַפּיטל פון גבורה, פון געוואַגטקייט און מסירת־נפש אין דער אַלגעמיינער רעוואַלוציאַנערער באַוועגונג.

זיבעציק פּראָצענט באַוווינער פון שטאָט זענען כמעט תמיד געווען יידן. דער פּוילישער נאַציאָנאַליסטיש־שאַוויניסטישער רעזשים ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט געפּרוּווט מיט אַלע מיטלען ענדערן דעם דאַזיקן באַשטאַנד. מ'האַט צוגעשריבן דערפּער ווי שטאַטישע קוואַרטאַלן, געבראַכט פּאַליאַקן פון דער פרעמד, פון פּוילן און שלעזיען. ס'האַט געטראָפּן דעם יידישן מענטש, דעם סוחר און קרעמער. מ'האַט געוואַלט בגוואַלד פאַרפּוילישן די שטאָט. ביאליסטאָק איז אָבער געבליבן אַ יידישע שטאָט. יידיש אויסערלעך און מיט יידיש און יידישקייט איבערלעך.

אַ קאָנסטרוקטיווער לעבן איז אפילו אָנגעגאַנגען אין געטאָ. ס'האַט זיך געדאַכט, און מ'האַט זיך איינגערעדט, אַז די טעקסטיל־אויסאַרבעטונגען, מיט וואָס דאָס רוב יידן זענען געווען באַשעפטיקט אינעם געטאָ, וועלן אַפּראַטעווען. אָבער האַרט פאַרן סוף האָבן ביאליסטאָקער יידן געוואוסט אויך צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד און צוגעשטעלט אויך טויט די מערדער.

אַט די אַלע תקופות, עטאַפּן און עפּאַכעס ברענגט דער אייגנאַרטיקער בילדער־אַלבאָם. איבער דריי הונדערט יאָר יידיש לעבן און יידיש שאַפּן וויקלט זיך פּונאַדער אין דער זאַמלונג. צוועלף הונדערט בילדער ברענגען אַרויס די דריי רובריקעס, אין וועלכע דער אַלבאָם איז איינגעטיילט: „אַנטשטייונג און אויפבויו“, „חורבן און אומקום“ און „ביאליסטאָקער יידן אין דער וועלט“ (וועלטבאַרימטע ביאליסטאָקער פּערזענלעכקייטן). עס איז געבראַכט אין בילד די געשיכטע פון אַ יידישער קהילה אין אַלע אירע פּאַזן, איר אויפגיין און אַנטוויקלונג, געראַנגל פאַר קיום. בילדער פון דעם עלנט און טרויער פון מלחמה, אַנטיסעמיטישע איבערפּאַלן און נאַציאָנאַלער

אויפגאַנג, בילדער, וואָס ווייזן דעם עקאָנאָמישן אויפבלי, בילדער פול מיט מי און אָפּפּער, אויפגעבויטע אינסטיטוציעס, שולן, פּילאַנטראָפּישע אַג- שטאַלטן, קולטור-הייזער, טעאַטערס און כאָרן, ביבליאָטעקן (די באַרימטע ביאָליסטאָקער שלום-עליכס-ביבליאָטעק מיט איבער פּופּציק טויזנט ביכער און פּרעכטיקן שטודירזאַל) און בילדער פון שרייבער, קינסטלער און כלל- טוער. און אַזוי רייזן זיך די בילדער און ברענגען אַרויס אַזוי פּלאַסטיש דעם לעבן פון דער דינאַמישער אינדוסטרי-שטאַט. און די לעצטע בילדער, וואָס דערציילן אונדז פון פּיין, פון געטאָ, פון אַקציעס און פּאַרשיקונג, בילדער פון אימה און טיפּסטן מענטשלעכן עלנט.

דוד סאַהן, דער רעדאַקטאָר פון „ביאָליסטאָקער שטימע“ אין אַמעריקע און איינער פון די גרינדער און פירער פון דער אַמעריקאַנער לאַנדס- מאַנשאַפּט, האָט אין משך פון דריי צענדליק יאָר צונויפגעזאַמלט אַט דעם אוצר פון דער אילוסטרירטער געשיכטע.

ער האָט מיט אַ סך באַגאַבונג, מיט קולטור און פּאַרשטענדעניש פּאַר זיין בפירוש היסטאָרישער אויפגאַבע געזאַמלט, קאַלעקציאָנירט, געסדרט און פּאַרצייכנט און נישט מיד געוואָרן צו זוכן און נאַכצוווכן. דער אַלבאָם איז נישט נאָר אַ פּראָדוקט פון אַ טיפּן געפיל און בענקעניש צו דער היימטשטאַט מיט אירע טויזנטער יידן. עס איז קודם-כל אַן אויפטו פון אַ קולטורמענטש מיט אַ טיפּן באַנער און מיט געשמאַק פּאַר אייגנאַרטיקער שעפּערישקייט.

בלעטערט מען דעם אַלבאָם און מען ווערט פּאַרכאַפט פון דער שפּע, פון דער פּאַרביקייט, פון דער פּרעזיקייט און פינקטלעכקייט. פּאַטאַגראַפּיעס פון דער גרויער וואַכעדיקייט און פּאַטאַגראַפּיעס פון היימישן יום-טוב. און אין אַלע און אומעטום זענען אַנגעגעבן נעמען, דאַטעס, כאַראַקטעריסטיקעס. מען מאַכט דורך פון דאָס ניי די אַלע געשעענישן, ס'אַטעמט אויף מיט אייגנ- טימלעכן שטייגער און האַרציקער יידישער פּאַלקסטימלעכקייט.

דוד סאַהן האָט נישט געהאַט פּאַר זיך קיין מוסטערן פון אַזעלכע ווערק. דער אַלבאָם איז אַ חד-במינו און ווייזט אונדז, אגב, נאָך אַ מאָל, וואָס גראַד יחידים קאַנען אויפטאָן ביי קאַנצענטרירטער, עקשנותדיקער אַרבעט. ס'איז אַ ווערק נישט נאָר פון ביאָליסטאָקער עבר. דאָ באַגעגענען זיך

אויך יענע, וואָס זענען אַוועק, פאַרלאָזן ביאַליסטאַק מיט אַ סך יאָרן צוריק און אַזעלכע וועלכע האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט קורץ פאַרן מבול און לעבן און שאַפן אין מדינת ישראל, אין דרום־אַפריקע, אין אַרגענטינע. דאָ טרעפן מיר ביאַליסטאַקער ווי די ערשטע בויער פון פתח־תקוה און עפולה, פון חדרה, אין די ייקא־קאַלאַניעס פון מאַזעסוויל, אין ווייטן אויסטראַליע און ווי די גרינדער פון דעם טעקסטיל־שטעטל וויזשאַ־לינטש אין אַרגענטינע. ביאַליסטאַקער זייד־פאַבריקאַנטן אין פעטערסאָן און די טוער פון די אַמאָליקע אַרבעטער־בירזשעס, די טוער פון די ערשטע יידישע אַרבעטער־פאַרטייען אין ביאַליסטאַק, פון „בונד“ און פּוּעלי־ציון און „פאַראייניקטע“. נאָר איבער אַלץ שרייט אַריבער געטאַ, פּיין, דער מאַרש קיין מאַידאַנעק. — — —

דער אַרבעטזאַמער און קולטורעלער דוד סאַהן ע"ה האָט נאָענט געמאַכט פאַרגאַנגענע דורות, דערנענטערט תקופות און געשעענישן, אַרויסגעבראַכט אין זיין בילדער־אַלבאַם מענטשן און טאַטן, און ס'האַט זיך באַקומען אַ ווונדערלעכע, פּלאַסטישע מאַנאַגראַפיע פון אַ שטאַט.

די דאָקומענטאַציע פון דער חורבן-תּקופה

עס איז אַ הייליקע שליחות, וואָס ס'דערפילן די צענדליקער און צענדליקער לאַנדסמאַנשאַפטן, די פשוטע יידישע פּאָלקסמענטשן, אַפּשטאַ-מיקע פון שטעט און שטעטלעך, וואָס גיבן זיך אָפּ מיט אזא עקשנות, אַרויסצוגעבן יזכור-ספרים אין אַנדעגק פון זייער אומגעבראַכטער היים. דער דאָזיקער ווּנדערלעכער ספּאַנטאַנישקייט פון די האַרציקע יידישע מענטשן אין זייער ווילן צו פאַראייביקן אין אַ ספר זייער פאַרשניטענע היים, וואָלטן די, וואָס זענען באַרופן דערצו, באַדאַרפט העלפּן, אַז אַט די יזכור-ביכער זאָלן בילדן דעם יסוד פון דער היינטייקער רעגיאַנעלער געשיכטע פון מזרח-איראָפּעיִשן יידנטום.

מיר ווילן דאָ איצט פאַרצייענען אַ צאָל ווערק פון דאָקומענטאַרן כאַראַקטער.

פאַר דער לעצטער צייט זענען דערשינען — באַזונדערס ביי אונדז אין לאַנד — אַ ריי וויכטיקע ביכער — זאַמלונגען פון דאָקומענטן פון דער נאַצי-צייט, באַשרייבונגען פון יידישן געראַנגל, שילדערונגען פון קאַצעט און געטאָ, דערציילונגען און זכרונות פון אַפּגעראַטעוועטע פון גיהנום. וועלן מיר זיך אַפּשטעלן אויף עטלעכע ווערק, וואָס פאַרדינען אַ באַזונדערע אויפ-מערקזאַמקייט. כאַטש מיר ווייסן אַלע, אַז יעדעס בוך און יעדע באַשרייבונג פון דער חורבן-תּקופה טראַגט אין זיך היסטאָרישע חשיבות.

אַ בוך פון היסטאָרישן ווערט, הגם נישט פון דער נאַצי-צייט, איז די זאַמלונג פאַרשאַרבעטן „מחקרים לתולדות יהודי לובלין“ פון דער אומגע-קומענער היסטאָריקערין בעלאַ מאַנדלסבערג-שילדקרויט, אַרויסגעגעבן פון אַ גרופּע פריינד. בעלאַ מאַנדלסבערג-שילדקרויט האָט געהערט צו דעם קרייז יונגע היסטאָריקער אין וואַרשע, וואָס האָבן זיך גרופירט אַרום דער לינקער „פּועלי-ציון“. אין דעם אינפאַרמאַטיוון און נאַראַטיוון אַריינפיר צו דעם בוך

דערציילט באריכות ד"ר רפאל מאהלער וועגן דעם אויפקום און טעטיקייט פון אַט דעם קרייז, וואָס האָט טאַקע געהייסן — „יונגער היסטאָריקער“, און צוזאַמען מיט דער כאַראַקטעריסטיק פון בעלאַ מאַנדלסבערג־שילדקרויט באַקומען מיר אויך אַ ריי וויכטיקע פרטים וועגן דער טעטיקייט פונעם קרייז, וואָס — ווי ד"ר מאהלער זאָגט — „איז געווען אַן איינציקאַרטיקער נישט נאָר ביי יידן, נאָר ביי פעלקער בכלל, ווייל ספּעציפישע גורמים פון צייט און באַדינגונגען האָבן אים געשאַפן און אים געשטויסן צו שאַפן...“ פון דעם אַריינפיר דערוויסן מיר זיך אויך וועגן די העכער צוואַנציק אומגע־בראַכטע יונגע געלערנטע, מיטגלידער פון דעם קרייז, און פון זייערע זויכטיקע שטודיעס, איבער וועלכע זיי האָבן געאַרבעט יאָרן לאַנג. די מאַנאָ־סקריפטן זענען פאַרשווינדן געוואָרן אין בלוטיקן געווירבל, געטיילט דעם גורל פון זייערע מחברים.

בעלאַ מאַנדלסבערג־שילדקרויט איז געווען אַ טאַכטער פון אַ ייִחוסדיקער חסידישער משפּחה אין לובלין. און איר האָט טאַקע באַזונדערס פאַראַינטע־רעסירט די ייִדישע געשיכטע פון אַט דער אַלט־דורותדיקער ייִדישער שטאַט. אַ סך פון אירע פאַרשאַרבעטן זענען פאַרלוירן געאַנגען, מ'האַט אויך נישט אַפּגעפונען איר גרויסע מאַנאַגראַפיע וועגן דער ייִדישער לובלין. נחמן בלומענטאַל — אַ נאַענטער פריינד פון דער היסטאָריקערין, וועלכער איז פאַר דער מלחמה געווען אַ לערער אין דער זעלבער מיטלשול, וווּ בעלאַ מאַנדלסבערג־שילדקרויט האָט געגעבן לעקציעס פון געשיכטע — דערציילט אין זיין אַפּשאַצונג „בעלאַ, ווי איך האָב זי געקאַנט“ (נ. בלומענטאַל האָט אויך צוגעגרייט דעם בוך צום דרוק) וועגן דעם טאַגבוך, וואָס זי האָט געפירט אין לובלינער געטאָ, פאַרשרייבנדיק יעדן טאַג די געשעענישן און איבער־לעבונגען. דעם טאַגבוך האָט בעלאַ מאַנדלסבערג־שילדקרויט איבערגעגעבן אַ קריסטלעכן שכן צו באַהאַלטן. אַבער אַלע באַמיונגען אַפּצוגעפינען דעם טאַגבוך זענען געבליבן פרוכטלאָז.

דאָס בוך באַשטייט פון צוויי טיילן. דער ערשטער טייל באַקענט אונדז מיט דער געשטאַלט בעלאַ מאַנדלסבערג־שילדקרויט. אינעם צווייטן טייל קומען אַריין היסטאָרישע עסייען און פאַרשאַרבעטן פון דער היסטאָריקערין, וואָס זענען געווען פאַרעפנטלעכט אין פאַרשידענע צייטשריפטן עטלעכע

יאָר פאַרן קריג. צווישן זיי: „לקורות היהודים במחצית הראשונה של המאה השבע עשרה“, „לובלין היהודית לפני...“ און אַנדערע אָפּהאַנדלונגען, בעיקר וועגן דער שטאַטלעכער באַציונג צו דער יידישער קהילה און יידישע אָרגאַניזאַציע־פּאַרמען. דאָס איז בלויז אַ קליינער טייל פון די היסטאָרישע פאַרשאַרבעטן, וואָס זי האָט אויפגעשריבן. אָבער אפילו פון דעם קליי־נעם טייל, וואָס עס איז געבראַכט אינעם בוך, קענטיקט זיך אַרויס די פליסיקע פאַרשערין מיט טיפער קענטשאַפט און ערודיציע. און אַט די אַרבעטן וועלן, אַן צווייפל, זיין אַ חשיבותדיקער בייטראַג צו דער היסטאָריאַ־גראַפיע פון יידישן לעבן אין פּוילן.

מיר האָבן דערמאָנט, אַז דער געטאַטאַגבוך פון דער יונגער היסטאָ־ריקערין איז נישט אָפּגעפונען געוואָרן. ווילן מיר דאָ דערציילן וועגן אַ טאַג־בוך, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך „עם עובד“ און „יד ושם“. דאָס איז אַ דראַמאַטיש בוך נישט נאָר אין זיין אינהאַלט, נאָר דראַמאַטיש איז אויך דער פאַרלויף, ווי אזוי דאָס בוך איז געקומען צום דרוק. אויף אַט דעם „מגילת יסורין“, דעם „יומן גיטו ורשה“, קען מען אַן גוזמא זאָגן, אַז ס'איז די מגילה פון גרויל און פיין פון וואַרשעווער געטאַ.

געווען איז דער מחבר פון טאַגבוך, חיים אהרן קאַפּלאַן, אַ שול־אינגנטימער. במשך יאָרן האָט ער געפירט זיין פּריוואַטע פּיר־אָדער זעקס־קלאַסיקע שול.

אין וואַרשעווער ציוניסטישע און תּרבות־קרייזן איז ער געווען באַקאַנט ווי אַ פּעדאַגאָג מיט אַן אייגענעם דרך און מיט זיינע געטרייע ציוניסטישע טוונגען. שוין מיט יאָרן צוריק זענען דערשינען עטלעכע ביכער זיינע, בעיקר וועגן חינוך־פּראַבלעמען, און עסייען וועגן העברעיִשע שרייבער און וועגן העברעיִשער ליטעראַטור. דעם טאַגבוך, וועלכן ער רופט אַן: „ידיד נפשי, עמית ורעי“ (מיין נשמה־פּריינד און חבר), האָט ער אָנגעהויבן פירן נאָך אין יאָר 1936. די סאַמע נאַענטסטע פון זיין משפּחה האָבן אפילו דערפון נישט געוואָסט. אָבער גאָר אַן אַנדער באַדייט באַקומט דער טאַגבוך פון ח. א. קאַפּלאַן, פון יענעם צעצאַפּלטן, פינצטערן טאַג אָן, ווען זיינע פאַרצייכענונגען הייסן שוין נישט מער „מגילת חיי“, נאָר „מגילת יסורין“. די פאַרצייכענונגען

אין טאגבוך הייבן זיך אָן דעם ערשטן סעפטעמבער 1939 מיט דער שורה: „הבריון הגרמני העיז“ (דער דייטשער כוליגאָן האָט געוואָגט). און דער טאָגבוך ענדיקט זיך דעם 4טן אויגוסט 1942 מיט די ווערטער: „אם יבוא קצי — יומני מה יהא עליו!“ (אויב עס וועט קומען מיין סוף — וואָס וועט זיין מיט מיין טאָגבוך).

אַ נאָענטער מיטאַרבעטער פון ד״ר עמנואל רינגעלבלום דערציילט, אַז רינגעלבלום האָט געמאַכט באַמיונגען אַרויסצובאַקומען פון ח. א. קאַפּלאַנען דעם טאָגבוך פֿאַר דעם געטאָ-אַרכיוו. אָבער דער מחבר האָט בשום אופן נישט געוואָלט מיט אים זיך שייַדן. איצט, אַז מען לייענט אָט די בלעטער, זענען פֿאַרשטענדלעך געוואָרן די סיבות.

זיין שרייבן דעם טאָגבוך האָט קאַפּלאַן באַטראַכט ווי אַ מיסיע. טאָ ווי קען ער עס וועמען איבערגעבן, אָנפֿאַרטרויען?

מיר ווייסן, דאַכט זיך, נישט ווייניק פון די גרויליקע געטאָ-יאָרן. האָבן מיר דאָך שוין היינט באַשרייבונגען, גבית-עדות פון כמעט אַלע אָפּשניטן פון וואַרשעווער געטאָ. אין דעם אויך דעם העלדישן יידישן אויפֿטריט אין די טעג פון אַפּריל 1943. אָבער פון ח. א. קאַפּלאַנס „מגילת יסורים“ קומען אויף פֿאַר אונדז, מיט געשיכטלעכער גענויקייט, נישט נאָר די פיזישע געראַנגלען, די אַטמאָספֿער פון יידישער פֿאַרלוירנקייט, פון פיין און דער-דריקטקייט טאָג ביי טאָג, די מעשים תּעִתּוּעִים פון די מערדער. מיר זעען אויך דעם אינערלעכן מהות און די גייסטיקע רעאַגירונגען פון געטאָ-ייד, פון יידישן קאַלעקטיוו. — — —

אַט שרייבט ער אין דער פֿאַרצייכענונג פון 1טן אויגוסט 1942, עטלעכע טעג פֿאַר דעם ווי דער טאָגבוך ווערט פֿאַרענדיקט: „ווען אפילו אונדזערע כוחות וואָלטן געווען פון שטיין, וואָלטן מיר ביי די לעבנס-באַדינגונגען אויך נישט געקענט מערערע טעג אויסהאַלטן. פון דעם הונגער, פון די צרות און יסורים זענען מיר אַזוי אָפּגעשוואַכט געוואָרן, אַז די פּיס ברעכן זיך אונטער און דער גוף איז געוואָרן אַ הויפּן ביינער. די גרויס פונעם אומגליק פֿאַר-שטאַרקט אין אונדז דעם ווילן און כוח צו ראַטעווען דאָס לעבן, אָבער ס'איז ווי די מאַמענטאַלע כוח-שטייגערונג ביי אַ מסוכן קראַנקן אין מינוטן פון סכּנה, באַלד נאָך דעם טרעט אַריין אַ שוידערלעכע שוואַכקייט... נעכטן זענען

אין זכות פון ווארט

געקומען די ס.ס. באַנדיטן צוצוהעלפן דער יידישער פּאַליציי... וויל איז דעם, וואָס האָט עס נישט צוגעזען..."

דער היסטאָריקער בערל מאַרק, וואָס איז געווען דירעקטאָר פון היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע, גיט אַ ברייטן אַרײַנפיר צו קאַפּלאַנס טאַג-בוך. אין זײַן אַרבעט באַקענט ער אונדז מיט אַ רײ טאַגביכער פון געטאַ און לאַגער און ער כאַראַקטעריזירט דעם טאַגבוך פון ח.א. קאַפּלאַן, ווי אײנעם פון די וויכטיקסטע דאַקומענטן פון וואַרשעווער געטאַ.

פון דער "מגילת יסורין" גייט אויף דער גאַנצער טראַגישער פּיזאַזש פון אויפּהאַלטן ביי די בלוטיקע באַדינגונגען דעם צלם מענטש, די האַפענונגען אויף דער פּרייער וועלט, וואָס וועט קומען צו הילף, כאַטש די אכזריותדיקע ווירקלעכקייט לאַזט שוין אויף גאַרנישט מער צו האַפּן.

פּראָפ. אברהם יצחק כ"ץ, ניו-יאָרקער אוניווערסיטעט, עפנט דאָס בוך "מגילת יסורין" מיט אַ לענגערער אַפּהאַנדלונג וועגן דעם מחבר און וועגן די פּאַרלויפענישן פון ברענגען דעם כתב-יד צום דרוק (אַפּעראַטע-וועט געוואָרן דורך וולאַדיסלאָו וויציק, וואָס האָט געהאַלפּן יידן אין די מלחמה-יאָרן).

און אַט איז אַ טאַגבוך, געשריבן פון אַ זעכצן-יאָריקן בחורל, "דאָס יינגל משה", דער טאַגבוך פון משה פלינקער (אַרויסגעגעבן פון "יד ושם", צוזאַמען מיטן י. ל. פּרץ-פּאַרלאַג). איז פּאַראַן עפעס געמיינשאַפּטלעכעס אין די אַ טאַגביכער, וואָס אײנער איז געשריבן געוואָרן אין געטאַ וואַרשע און דער צווייטער אין אַ באַהעלטעניש אין בריסעל דורך אַ רעליגיעז געשטימטן יינגל? יא, ס'איז פּאַראַן.

מיט פינף יאָר צוריק איז דערשינען דאָס בוך "הנער משה" אין העברעיִש, אין דער שפּראַך, אין וועלכער משה פלינקער האָט זײַן טאַגבוך געפירט. איצט איז אַרויס דאָס בוך אין יידיש אין דער איבערזעצונג פון יחיאל האַפּער. אין דער הקדמה צו דעם טאַגבוך פון משה פלינקער ווערט דערציילט: "...ביכער, מלבושים און דריי העפטן — די דאָזיקע דריי זאָכן האָבן די טעכטער פון דער משפּחה פלינקער געפונען, ווען זיי האָבן זיך אומגעקערט פון דעם קאַנצענטראַציע-לאַגער אין דעם הויזקעלער אין בריסעל, סקאַרבעק,

גאס קאלאָנעל פיקאַר 1, ווו די משפחה האָט געוווינט איידער זי איז אַרעס-
 טירט געוואָרן. די דאָזיקע העפטן האָבן אַנטהאַלטן די פאַרצייכענונגען, וואָס
 ער, זייער ברודער, האָט אַרויפגעבראַכט אויפן פאַפיר, ווען ער פלעגט פראַווען
 התבודדות אין זיין צימער און פלעגט זיך אויסבאַהאַלטן פון אַ פרעמד אויג".
 ווייסן מיר דאָך, ווי נעכטיקע קינדער זענען אין אַנבליק פון די פחדים
 און דורכגעגאַנגענע יסורים געוואָרן רייפּע, דערוואַקסענע מענטשן, מיט
 פאַרטיפטע מחשבות וועגן גורל פון מענטש, ייד און וועלט. אַזוי איז דאָס
 אויך געשען מיט דעם זעכצן-יאַריקן משה פלינקער, וואָס בינדט אויס אין
 זיינע פאַרצייכענונגען די געשעענישן פון אַרום מיט זיין אינערלעכער
 גייסטיקער שפּירונג — די שפּירונג פון אַ רעליגיעזן יוגנטלעכן וואָס שטייט
 אַ צערודערטער קעגן רשעות און גרויל.

אין אַ טאָג פון חודש שבט פאַרשרייבט משה פלינקער נאָך דעם, ווי צו
 וועמען די מאַמע האָט אים צוגעשיקט האָט ער שוין נישט געטראָפן: „פון
 דער קליינער פרייד, וואָס איך האָב געהאַט, גייענדיק צו אים (צום שמש פון
 דער שול, וואָס איז שוין מער נישט געווען — א.ל.) איז גאַרנישט פאַרבליבן.
 קלאָג און טרויער האָבן פאַרפולט דעם אַרט פון פרייד. גייענדיק אַהער האָב
 איך געהאַט באַשלאָסן צו גיין זומער שפאַצירן אינעם וועלדל, וואָס געפינט
 זיך אין דער נאָענט פון אונדזער שטוב. אַבער ווען איך בין צוריק אַהיימ-
 געקומען, האָב איך מבטל געמאַכט אַלע שפאַצירן און אַלע זאַכן, וועלכע איך
 האָב אין זינען געהאַט צו טאָן דעם קומענדיקן זומער. איך האָב שוין פון
 גאַרנישט געוואָלט קיין הנאה האָבן.

צו בלייבן טרויעריק גאַנצע טעג און איבערבלייבן אַ גאַנצן זומער אין
 שטוב, דאָס האָב איך געוואָלט. אַפילו דאָס קלענסטע פאַרגעניגן וועל איך
 נישט אַנטאָן מיין גוף. נאָר צו זוכן מעגלעכקייטן, ווי אַזוי זיך אַליין צו
 פייניקן — דאָס וועל איך זוכן. מיט מיין גאַנצן גוף און מיט מיין גאַנצער
 נשמה וויל איך זיין פאַרבונדן מיט מיין פאַלק און מיט זיין ביטערן גורל.
 אַן אומגליק וועט קומען אויף אים, זאָל עס אויך קומען אויף מיר. אַ זון צו
 מיין פאַלק וויל איך זיין. איך ווייס נישט מיט וואָס איך וועל קאָנען פאַר-
 טרייבן אַפילו די קלענסטע פרייד פון מיין האַרץ, אַבער איך וועל שוין
 געפינען מיטלען דערצו“.

אין זכות פון ווארט

„דאָס טאָגבוך — באַמערקט דב סדן אין זיין אַרײַנפיר־וואָרט — לאָזט זיך אָפּשאַצן פון כמה אַספעקטן. עס איז דאָך אַן אויסטערליש דאָקומענט פון אַ ייִנגל, וואָס זיין משפּחה שטאַמט פון מזרח־אײראָפּע, אָבער ער אַליין איז שוין אויסגעוואַקסן אין מערב־אײראָפּע, און אין דער אײַנזאַמקײט פון זײַן באַהעלטעניש לעבט ער דורך מיט שאַרפּער אײַנטוֹציע דעם גורל פון די ייִדישע פּאָלקסמאַסן. ווי ווייט די דאָזיקע אײַנטוֹציע גרייכט, לערנען מיר אָפּ פון יענע שטעלן אין זײַנע ווערטער, וווּ ער אַנטפּלעקט, וואָס עס איז נאָך דעמאָלט געווען פּאַרהוילן פון עלטערע פון אים.“

אַט דאָס ווונדערלעכע ייִנגל האָט נאָר געדאַגהט, ווי אַזוי וועט ער, אַן אָפּגעריסענער פון זײַן פּאָלק און לעבנדיק אויסער אים, ווי אַזוי וועט ער אַנטוויקלען און אויפהאַלטן אין זיך די מדרגות און גוטע מידות, אַז ער זאָל ווערט זיין די ליבשאַפט צו זײַן גאַט און זײַן פּאָלק...

אַ סך פון אַט דעם נסיון פון קינדער און יוגנטלעכע אין לאַדזשער געטאַ דערציילט אונדז רבקה קוויאַטקאָווסקי־פּנחסיק אין איר בוך „אין זיכערע הענט“ (פּאַרלאַג „חײפה“, ביי דער אָפּטיילונג פון ייִדישן שרײַבער־ און זשורנאַליסטן־פּאַראַיין אין ישראל). ס'איז אַ בוך דערציילונגען, אָבער מיר נעמען אים אַרײַן אין דער אָפּהאַנדלונג מחמת זײַן דאָקומענטאַרן און כראַ־ ניקאַלן ווערט.

„אין זיכערע הענט“ איז דער נאָמען פון אײנער פון די אַכצן דערצײ־ לונגען, וואָס זענען דאָ אינעם בוך. און געוויס נישט על־פי צופאַל האָט די מחברין מיט דעם נאָמען אָנגערופן דאָס גאַנצע בוך. „אין זיכערע הענט“ איז אײנע פון די כאַראַקטעריסטישע דערציילונגען פון די רעטונגס־פרוּוון פון ייִדישע משפּחות. דער סיפּור־המעשה איז אַזאַ: די מאַמע וויל אָפּראַטע־ ווען איר אײַנציק טעכטערל. שווער איז די צעשיידונג, אָבער ס'איז גובר דער געדאַנק, אַז אפשר, אפשר וועט מירעלע, זײענדיק אויסבאַהאַלטן ביי דער קריסטלעכער פּאַמיליע, איבערלעבן און אָפּגעראַטעוועט ווערן. דאָס קינד וויל נישט אַוועק פון דער מאַמען. אָבער אויך זי, מירעלע, פילט דאָס לױערנדדיקע, פילט נאָך אפשר שאַרפּער ווי די דערוואַקסענע... זי גײט אַוועק צו דער גױזשער פּאַמיליע וואַרעק. פאַרן אַוועקגיין גיט איבער פרוי

זעליגמאן איר קליין טעכטערל אַ ביכעלע מיט אַדרעסן און זאָגט איר אָן, אַז שפעטער, ווען אַלץ וועט שוין גוט זיין, זאָל זי צוגיין צו אָט די מענטשן און זאָגן: די מאַמע האָט געבעטן אָפגעבן דאָס שנירל פערל, צוריקגעבן די בראָש, דעם בריליאַנטענעם רינג. אָבער די קריסטלעכע פרוי, וועלכע האָט געזאָלט זיין מירעלעס באַשיצערין, די כלומרשטע פריינד פון דער יידישער משפּחה, האָט זיך באַמיט, אַז מירעלע זאָל זיך נישט דערוואַרטן אויף דעם שפּעטער, ווען זי וועט זיך שוין נישט דאַרפן מער באַהאַלטן אין דעם שראַנק מיט אָנגערויבטן האַב־און־גוטס.

באַלד אין די ערשטע טעג האָט די קריסטלעכע באַשיצערין, זוכנדיק אין מירעלעס קליידער, אָפגעפונען דאָס ביכעלע מיט די אַדרעסן. איז פאַר וואָס זאָל זי נישט אָפנעמען דאָס גאַלד און דעם שנירל פערל — אַ ירושה פון אַ דורותדיק יידישער משפּחה — פאַר וואָס זאָל זי דאָס נישט אָפנעמען טאַקע באַלד?

די קריסטין באַגלייט וואָס קינד צו די „אַדרעסן“. צו אַלע אַדרעסן. — — —
 נאָך דעם פירט זי איר צו ביז צו דעם הויף פון דער געסטאָפּאָ...

אָודאי ווייסן מיר, אַז עס זענען געווען אַנדערע האַנדלונגען פון קריסטלעכע מענטשן; ביי נישט ווייניק האָבן יידן געפונען שוץ, אָבער די דערציילונג „אין זיכערע הענט“, וואָס האָט אין זיך דאָקומענטאַרע וואַר־האַפטיקייט — טראַגט די באַשולדיקונג קעגן נישט־יידישע שכנים אין דער אַקופאַציע־צייט.

מיר זעען דאָ מענטשן פון אַלע קלאַסן און שיכטן, אויך אַזעלכע, וואָס זענען שוין ווייט געווען פון יידישער גורל־געמיינשאַפּט. דאָס געטאָ האָט זיי אַלעמען אויסגעגלייכט, געבראַכט זיי צו איין פיינפולן, ליידנדיקן קאַלעקטיוו. באַזונדערס ניי אין דער דאָזיקער פאַנאַראַמע פון גרויל און טראַגיק זענען די יידן פון דייטשלאַנד און עסטרייך, יידן וואָס זענען אַריינגעוואַרפן געוואָרן אין דעם געטאָ פון דער אַמאָליקער צווייט־גרעסטער קהילה אין אייראָפּע. אַלע טראַגן איצט דעם זעלבן גורל, טראַגן אויס דעם פּיין און די עינויים און דערזעען די שלאַנג, וואָס האָט זיך פאַר זייערע אויגן אויסגע־האַדעוועט — די שלאַנג פון אייראָפּע.

רבקה קוואַטקאָוסקי־פּנחסיק שטאַמט פון לאַדזש. זי איז דורכגע־

גאַנגען דעם יסורים-וועג פון געטאָ און לאַגער. זי איז נישט נאָר די באַשרייבערין, נאָר אַליין דער עדות. די דערציילונגען זענען דעריבער מער אַן אויסדרוק פון עכטער, אויטענטישער וואָרט, און ווי אַזעלכע דאַרפן מיר זיי אויפנעמען.

„און די זון האָט געשיינט“ — אַזוי הייסט דאָס בוך פון בערטאָ פערדערבער-זאָלץ (דערשינען אין פאַרלאַג „המנורה“). דאָס זענען איבער-לעבונגען אָדער, ווי די מחברין רופט עס אַליין — אַ כראַניק. אַ כראַניק פון איינער פון דער שארית הפליטה. אַן אָפּגעראַטעוועטע פון בערגען-בעלזן. זי איז דורכגעאַנגען אַלע וועגן פון אומקום, אַלע פיינען און יסורים. אַט די אַלע גרוילן שילדערט זי מיט פשטות, און די אומבאַהאַלפנקייט פון איר דערציילן מאַכט נאָך טיפער און בולטער די דערקענטעניש פון נאַציסן גיהנום, קאַרבט נאָך שטאַרקער איין די אַלע איבערלעבענישן, ווייל ס'אַטעמט איבער זיי דער פיבער פון יענע יסורימדיקע טעג.

די מחברין שרייבט: „אין אַ געוויסן זונטיק האָב איך אונטערגעהערט, ווי מיין פאַרזאָרגער זאָגט צו דעם נאַיוון גוטן פויער: — נו, צייט דיך באַפרייען פון דעם עול; איך מיין נישט איר צו טאָן קיין שלעכטס, נאָר מיר ביידע וועלן פאַר איר מאַכן אַ באַהעלטעניש. אין דעם גרויסן וואַלד זענען דאָ ריזיקע גריבער פון וועלף, וועלן מיר אַזאָ גרוב באַדעקן מיט ברעטער און גראָזן און זי דאַרט האַלטן, פון צייט צו צייט צוטראַגן עפעס עסן: די מלחמה וועט דאָך לאַנג נישט דויערן.

דער אַנדערער פויער האָט זיך אָבער אָנגערופן: — וואָס רעדסטו, די וועלף וועלן דאָך זי באַלד אין דער ערשטער נאַכט אויפּעסן. זיין קראַנק ווייב האָט אָנגעהויבן וויינען, אַנידערגעקניט און זיך געצלמט. ענדלעך האָבן זיי שוין אַלע איינגעשטימט און אָפּגעמאַכט צו גיין און אויסזוכן אַזאָ פּלאַץ. איך האָב מיך שוין געזען אין דעם לייבנגרוב. דאָס לעבן איז במילאָ ביי מיר גאַרנישט ווערט געווען. דאָן האָבן זיי באַשלאָסן, אַז זונטיק, אויפן וועג צו דער קירכע, וועלן זיי גיין דורך דעם וואַלדוועג און זען וואָס זיי קאָנען טאָן. איך האָב אָבער געהאַט אָפּגעמאַכט, אַז אין דער לעצטער מינוט וועל איך לויפן צו דער פּאָליציי און זאָלן זיי מיך דערשיסן...”

איך האָב ציטירט דעם קורצן אויפשוידערנדיקן עפיזאָד פונעם בוך, בכדי צו ווייזן דעם פיינוועג, וועלכן בערטאָ פערדערבער־זאַלץ איז דורכ־געגאַנגען, און דעם רויקן נוסח פון איר דערציילן. עס בעט זיך אָבער צו באַמערקן, ערשטנס, אַז דער פאַרזאָרגער, וועלכן זי דערמאַנט, דער וואָס האָט פאַרגעלייגט איר צו באַהאַלטן אינעם וואַלפּגרוב, איז געווען אַ דאַרפ־מענטש, מיט וועלכן מען האָט געהאַט אָפּגערעדט און צוגעגרייט פון פּריער («מיר האָבן געהאַט אַ פאַרזיכערונג פון אַ פּויער אין אַ דאַרף, אַז ער וועט אונדז אויסבאַהאַלטן, דערפאַר האָבן מיר אים אַוועקגעגעבן אַלץ, צירונג און ווערט־זאַכן»). צווייטנס, דעם גרוב האָבן זיי געדאַרפט אויסזוכן גייענדיק צוריק פונעם קלויסטער, פון דער זונטיקדיקער תפילה...

אין די קרוב 300 זייטן פונעם בוך זענען קאַנצענטרירט אַלע געשפּענסטן פון די מלחמה־יאָרן: געטאָס, לאַגערן, קרעמאַטאָריעס, פאַרלענדונג. הגם די שרייבערין ובערטאָ פערדערבער דערציילט וועגן אירע פּערזענלעכע איבערלעבונגען, האָבן מיר דאָ סיי די ערטער, סיי די סביבה, וואָס זי האָט געזען, באַאָבאַכטעט און מיט טאַלאַנט פאַרציכנט.

אַ באַזונדער ווונדערלעך און העראַיש קאַפּיטל אינעם בוך איז די רעטונג פון יידישע קינדער. ווי אויסטערליש זענען געווען די וועגן, צופאַלן און גילגולים דורך וועלכע עס זענען אויסבאַהאַלטן געוואָרן, אָפּגעראַטעוועט און אָפּגעהיט אַ צאַל יידישע קינדער — אַ שארית הפליטה פון דעם איבער אַ מיליאָן אומגעקומענע יידישע קינדער. איז עס ביי דער מחברין אַ שטיקל טרייסט אין איר דערדריקטקייט: «איך ווייס, אַז איך בין זיכער פון די גליקלעכסטע, ביי וועמען די השגחה האָט עפּעס יאָ איבערגעלאָזט נאָך דער נאַצישער פאַרטיליקונג».

בערטאָ פערדערבער־זאַלץ איז באַפרייט געוואָרן אין בערגען־בעלזן.

צום אַנדענק פון געהייליקטע יידישע פּאַלקסמענטשן איז אַרויסגעגעבן געוואָרן די מאַנומענטאַלע בילדער־זאַמלונג «אומקום און אויפקום פון בערגען־בעלזן». און אויב בילדער רעדן, — רעדן דאָ נישט די בילדער, נאָר זיי שרייען אַרויס מיט דעם בלוטיקסטן ווייגעשריי. דאָס זענען בילדער, וואָס דערציילן אויס אַלע עטאַפּן און שטחים פון אומקום. בילדער פון שמאַכטנ־

דיקע, גוססדיקע, צעשאסענע מענטשן, וואס האלטן אויף דעם צלם מענטש, און מענטשן אין פאריאושטן גלייכגילט.

אין דער בילדער-זאמלונג, אין אַט דעם איינציקארטיקן אלבום, ווערט נישט נאָר פאַרפיקסירט דער אומקום, נאָר אויך די אויפלעבונג, די טעג פון באַפרייונג, דער אויפקום פון די האַלעוועשקעס, די שארית הפליטה פון די אַפגעראַטעוועטע אויפן ראַנד פון גיהנום. אַט קוקן אַראָפּ צו אונדז די בילדער פון די אַפגעראַטעוועטע מיט די בליקן פון פאַרווירטקייט, פחד, איינזאַמקייט. און ווי זאָגט דאָרט אַ צושריפט צו אַ בילד: „וונדן אויפן געזיכט, אַבער נאָך בלוטיקער זענען די וונדן אין האַרצן“...

און מיט די וונדן אין האַרצן האָט מען אַנגעהויבן אויפּוואַכן. בערגען-בעלזן האָט צוגעשריבן אַ קאַפיטל פון יידישער העראַזיק, אַ קאַפיטל פון יידיש-נאַציאָנאַלער אייפערקייט, אויפצולעבן, אויפצוקומען. שאַפן אַ יש פון די טרוקענע ביינער.

אין דעם פאַרוואָרט שרייבט ד"ר י. ראַבינזאָן: „די גורלדיקע פראַגע פונעם נביא יחזקאל — צי וועלן די דאָזיקע ביינער ווען עס איז אויפ-לעבן — האָט דאָ באַקומען אַ קאַטעגאָרישן פּאָזיטיוון ענטפער: פון אַ הייפל טרוקענע ביינער, כמעט אָן לעבן, איז אויפגעשטאַנען אַ יידישע קהילה, און די הילפלאַזע קרבנות פון דעם שרעקלעכן טעראָר-רעזשים זענען געוואָרן די טרעגער פון אַ באַנייטן יידישן לעבן אין דער תקופה נאָך דעם חורבן. זיי האָבן זיך איינגעשפּאַנט אין געראַנגל, צו לייון אַלע פּראַבלעמען, וואָס האָבן געהאַט צו טאָן מיט דער אויפלעבונג פון די טרוקענע ביינער, בתוכם דעם קאַמף פאַר דער יידישער מדינה, אין וועלכער אַט דער יידישער קיבוץ, צוזאַמען מיט זיינע חברים פון דער גאַנצער שארית הפליטה, איז געווען איינער פון די וויכטיקסטע פאַקטאָרן“.

רעדאַגירט דאָס בילדערבוך האָט שמעיה בלאַך, וועלכער האָט, אָן ספק, אַריינגעלייגט א סך מי און איבערגעבנקייט ביים אַפּקלייבן די בילדער, פאַרמולירן די צושריפטן (אַפט מאָל צו פּאַטעטישע), אַבער אַ ביסל מער אַפּעהיטנקייט און, בעיקר, ווען דאָס בילדערבוך וואָלט נישט געווען אַזוי רעשיק לוקסוסיעז אין זיין אויסערלעכקייט, — וואָלט עס, אָן ספק, געטראָגן מער נוסח און געמיט פון שארית הפליטה, פון יידישן חורבן.

אברהם ליס

צוזאמען מיט דעם בילדערבוך איז אויך דערשינען אן אינטערעסאנטע אויסגאבע פון בערגען-בעלזנער יוגנט. א זאמלונג דערציילונגען, לידער, באטראכטונגען, ארטיקלען פון קינדער, געבוירענע אין בערגען-בעלזן נאך דער באפריינג. היינט זענען זיי שוין תלמידים פון העכערע קלאסן. אנדערע זענען שוין סטודענטן אין הויכשולן — יוגנטלעכע פון די אמעריקעס, פון קאנאדע און בעיקר פון ישראל.

לייענענדיק אט דעם „יוגנט-זשורנאל“, געדווקט אין דריי שפראכן, העברעיש, יידיש און ענגליש, קען מען ארויסדרינגען, אז די הארבע און מאטערנדיקע פראבלעם, ווי צו באקענען און איינפלאנצן ביי דער יוגנט די אספעקטן פון דער אומקום-דראמע, קען טאקע צו מאל אויך געלייזט ווערן דורך אט דעם טייל יוגנטלעכע, וואס זענען אליין אזוי ארגאניש פארבונדן: „מיר, וואס רופן זיך די קינדער פון בעלזן, האלטן, אז מיר זענען א טייל פון בעלזן, מיר האבן אפשר נישט איבערגעלעבט די גרוילן פון חורבן, נאר מיר קענען און פילן די גרויסע טראגעדיע. מיר האבן פרוברט לערנען פון דעם, כדי מיר זאלן קענען העלפן אונדזערע עלטערן אין זייערע באמיונגען, צו מאכן דער וועלט נישט פארגעסן“.

כאראקטעריסטיש איז דאס ליד פון דער פופצן-יעריקער אביבה בערלינסקי — א „טאכטער“ פון בערגען-בעלזן. דאס ליד האט נישט נאר דעם געזעלשאפטלעכן באווסטזיין, נאר פארמאגט אויך דיכטערישן אטעם:

מאמע, דו ליגסט אויפן דיל אן מענטשלעכע געפילן.
טאיז קאלט ווו דו ליגסט, דו הערטט א געוויין,
דו זעסט א קינד, דו זעסט א טך קינדער.
דו נעמסט דאס קינד און זאגסט צו אים:

„אין צוויי וואכן ארום וועסטו האבן ברויט“.
דאס קינד וויינט, ער קוקט אויף דייע גאלדענע האר,
די האר פון צארטע מלאכים, ער שטארט מיט גרויסע,
קילעכדיקע אויגן און שליינגט איין זיינע טרערן —
ווייל אין טייך פליסן מתיים, קרבנות פון דער פעסט.

אין זכות פון וואָרט

מיר ווילן צום סוף דערמאָנען דריי וויכטיקע ווערק, וואָס ברייטערן אויס די חורבן־דאָקומענטאַציע, ווי די גרויסע זאַמלונג דאָקומענטן „המרי והמרד בגיטו ורשה“ (איבער 500 זייטן) מיט אַריינפירן, אויפקלערונגען, אינדעקסן און מאַפעס, צונויפגעשטעלט פון נחמן בלומענטאַל און יוסף קערמיש. דאָס בוך פון מיכאַל מולכו און יוסף נחמה „שואת יהדות יוון“ (270 זײ), אַן אויספירלעכע שטודיע וועגן גריכישן יידנטום (וואָס האָט פאַר דער מלחמה געציילט 80 טויזנט נפשות. פון זיי זענען 62 טויזנט פאַרשיקט געוואָרן אין קאַצעטן און טויטלאַגערן). ס'איז דאָס ערשטע בוך, וואָס שילדערט פאַר אונדז דעם אומקום פון אַט דער זעלטענער עדה. און דאָס בוך פון תיאודור לביא „יהדות רומניה במאבק על הצלתה“ — די אַלע ביכער האָט אַרויסגעגעבן „יד ושם“.

נישט געקוקט אויף די אַלע באַמיונגען, מוזן מיר נאָך מער טאָן, די אומקום־תקופה זאַל קומען צום אויסדרוק אין אונדזער דאָקומענטאַציע־ליטעראַטור.

אַזיע געזען פון אַ ישראלדיקן שטאַטסמאַן

אין משה שרתס טאָגבוך פון זיינע נסיעות איבער דער ווייטער וועלט, „משוט באסיה“, איז אייגנאַרטיק און קאַלירפול אויסגעבונדן און פאַרפלאַכטן פייזאָזש און שטייגער, מינהגים און טראַדיציעס, ווי אייגנאַרטיק און קאַליר-פול עס איז די פראַבלעמאַטיק פון די פעלקער און לענדער, וועלכע שרת האָט באַזוכט.

די נסיעה קיין אַזיע איז געווען אין שליחות פון דער ישראל-רעגירונג, און איר ציל — פאַרשטאַרקן דאָרט אין עטלעכע לענדער די באַציונגען מיט ישראל און אויך אָנקניפן נייע פאַרבינדונגען מיט לענדער, וואָס האָבן זיך באַפרייט פון קאַלאָניאַלן יאָך און זענען במשך די לעצטע יאָרן געוואָרן זעלבשטענדיק, האָט די נסיעה אַרומגענומען בורמא און די פיליפינען, יאַפּאַן, סינגאַפור, מאַלאַיאַ, ציילאַן, טאַילאַנד, לאַאָס און קאַמבאָדיע, אויך אינדיע און האַנגקאָנג. שרת האָט באַזוכט פעלקער און לענדער מיט אַלטע קולטורן און מיט נייע שטרעבונגען, מיט פירעכצן פון קדמונים און מיט השפעות פון היינטיקער מערב-ציוויליזאַציע. ער האָט געזען שבטים און עדות, וואָס פאַרנעמען זיך נאָך מיט געצנדינעריי, און מחנות וואָס קעמפן אין די דזשונגלעס און אין די פאַרהוילענישן פאַר אַ קאַמוניסטישער אַרדע-נונג... סתירות און פאַראַדאָקסן זענען אפשר אומעטום נאַטירלעך, והראיה: זיי זענען דאָ. אָבער צו אַזעלכע קעגנזאַצן אין שטייגער און געזעלשאַפטלעכן באַנעם, ווי ס'איז בנמצא אין אַט דעם גרויסן, מעכטיקן וועלטטייל, קאָן נאָר, דאַכט זיך, דערפירן די פאַנאַטישקייט, די מיסטעריע און דער דורותדיקער פרימיטיוו, אין וועלכן אַט די פעלקער פון אַזיע האָבן געלעבט במשך יאָרהונדערטער.

צו אַט די פעלקער, צו זייערע פירער, האָט שרת געבראַכט זיין גרויסע שליחות: באַקענען זיי מיט די שטרעבונגען און אויפגאַבן פון מדינת-ישראל און פון יידישן פאָלק. ווייל וויפל מיר ווייסן וועגן זיי, ווייסן זיי פון אונדז

אין זכות פון ווארט

נאך ווייניקער. און מיר מיינען דאָ נישט די גרויע פאָרהאַרעוועטע מאַסן, וואָס מיליאָנען פון זיי לעבן נאָך מיט די השגות און געווינהייטן פון זייערע ווייטע עלטער־זיידעס. מיר מיינען דאָ דווקא די פירער פון לענדער, פון באַוועגונגען און פאַרטייען, אויך פאַר די מערסטע פון זיי איז דער אויפקום פון אונדזער מדינה, די תשוקה צו ארץ־ישראל און דאָס לעבן אין ישראל אַ פאַרמאַכט בוך.

שרת האָט פאַר זיי אויפגעראַלט די מגילה פון אונדזער העראַזום און גבורה, די יסורים און ליידן פון פאַלק אין יאָרהונדערטער פון צעשפרייט־קייט, וואָס איז באַגלייט געווען מיט דער גאַרונג נאָך אייגענער היים. ער האָט זיי דערציילט פון די געראַנגלען און סכנות, וואָס אונדזער מדינה האָט אויסצושטיין, און פון דורך מי אויפגעגאַנגענע באַגרינטע שטחים, וואָס מוזן באַוואַכט ווערן. — — — אַפט מאָל האָט ער טאַקע, דער שליח, געדאַרפט אָנהייבן פון סאַמע ערשטן פסוק, פון בראשית, מחמת פאַר גאַר אַ סך פון די אינטעלעקטועלע פון אַזיע איז אפילו דער תנ"ך כמעט אַן אומבאַקאַנט ווערק. דער באַזוך אין אַזיע איז אויסגעפאַלן גראַד אין די טעג זייער הייטע און געשפאַנטע — אין די טעג פון דער סיני־אַקציע. האָט משה שרת געדאַרפט קלאַר מאַכן און פאַרטיידיקן אונדזערע פאַדערונגען — צווישן קרייזן און פאַרטיי־פירער און סאַציאַליסטישע טוער, צו וועמען די רייד און די טענות פון די אַראַבישע מושלים זענען פריער, און אפשר אויך נעענטער דערגאַנגען...

איז עס געווען אַ ביז גאַר שווערע אויפגאַבע פונעם דיפּלאַמאַטישן שליח. דאָ האָט זיך געפאַדערט נישט נאָר בקיאות אין די קאַמפּליצירטע פּראַבלעמען. עס האָט זיך געפאַדערט ערויזציע, אַ באַוונדערע טיפע קענט־שאַפט פון די געזעלשאַפטלעכע ווידעראַנאַנדן אין די לענדער, פון די גרופן און פאַרטייען, וואָס זענען אַזוי ראַשיק אויפגעקומען אין ווייטן מזרח. דאָ האָט זיך אויך געפאַדערט יענער אוממיטלבאַרער מענטשלעכער טאָן, טאַקט און געפיל און אינערלעכער פּערזענלעכער צויבער, וואָס איז ביכולת אייג־צוברעכן צווימען, צעוואַרפן מחיצות און געווינגען אָנהענגער — אפילו צווישן נעכטיקע פיינד.

אויף צענדליקער פאַרזאַמלונגען, אויף אויפנאַמעס ביי פירער, הערשער

און מיניסטארן האָט שרת געבראַכט דאָס וואָרט פון ישראל; ער האָט איינגעשטעלט קאַנטאַקטן, אינפאַרמירט, איבערצייגט. נישט אַלע מאָל איז ער געווען צופרידן פונעם אויסגאַנג, נישט אַלע מאָל איז ער געווען צופרידן פון זיך אַליין... און נישט שטענדיק זענען געווען די רעזולטאַטן ווי ער האָט דערוואַרט. אָבער גאַר אַפּט — מער ווי ס'איז געווען צו דערוואַרטן. געוויינלעך איז די שליחות אויסגעפאַלן לייכטער ביי די באַגעגענישן מיט פּערזענלעכקייטן, וואָס ער האָט געקענט פון פּריער, אָדער מיט אַזעלכע וואָס האָבן באַזוכט דאָס לאַנד, האָבן געהערט פון די פאַרמעסטן און אויפטוען אין ישראל. צווישן די איז געווען דער בורמענישער פרעמיער-מיניסטער אויבן און די מענטשן אַרום אים, ווי דער סאַציאַליטישער פּירער אויטאָנאָם און אַנדערע. אַ באַזונדערע טשיקאַווע פּערזענלעכקייט, מיט וועמען שרת האָט געהאַט לענגערע שמועסן, איז דער פרעמיער פון קאַמבאָדיע, דער פּרינץ סיהאַנוק, וועלכער פאַרמאַגט אין זיך סיי פון אַ מאַדערנעם סאַציאַליסט און סיי פון אַ קדמון, אַ מיסטיקער.

די שילדערונגען אין די „וואַנדערונגען איבער אַזיע“ זענען געשריבן מיט עלעגאַנץ און מיט אַזאַ ליריש-דערציילערישן חן. אָבער דער עיקר שפּירט זיך אַרויס דער דערציילער אַליין, זיין שלימותדיקע פּערזענלעכקייט. די כאַראַקטעריסטישע, געראַטענע און קאַלירפולע שילדערונגען פון ווייט-מזרחדיקן פּייזאַזש, ווי די עקזאָטישע דענקמאַלן, געבעט-הייזער און פּאַנטאַסטישע פּאַלאַצן, וואָס דערמאַנען אין די מעשהלעך פון „טויזנט און איין נאַכט“, ברענגט שרת אַרויס אין קורצע, דינע שטריכן אָבער מיט בונטער, בילדערישער קראַפּט. גאַר בריהש האָט ער קאַמפּאַנירט די באַשרייבונג פון זיינע צוואַמענטרעפן, פּאַליטישע אַרגומענטאַציעס, — אַריינפּלעכטנדיק אין זיי אינטימע שילדערונגען, פון וועלכע עס אַנטפּלעקט זיך פאַר אונדז דער שטייגער און פּאַלקלאַר פון יענער גרויסער, ווייטער און אַזוי אומבאַקאַנטער וועלט.

צווישן די מיליאָנען פּעלקער פון אַזיע געפינען זיך אויך יידן, אַרום און אַרום אַ וועלכע פינף און צוואַנציק טויזנט. פאַראַן דאָרט דורותדיק פאַרוואַרצלטע, איינגעזעסענע משפּחות. נאָר אינעם רוב זענען עס יידן פאַרוואַגלטע, אַנטרונענע פון בייה, זיי ווייסן אַזוי ווייניק דעם טעם פון פּרייד

אין זכות פון ווארט

און יום-טוב. האָט דער באַזוך פון שרתן צערודערט זייערע געמיטער, געמאַכט זיי אומרויק, דערמאָנט, אַז עפעס געהערן זיי דאָך צו אַ שטאַם, צו אַ פּאַלק...

האָט דאָך שרתס דיפּלאַמאַטישע שליחות געטראָגן אין זיך דירעקט און אומדירעקט גאָר אַ סך שליחותן. און דאָס בוך אַליין „משוט באסיה“ טראָגט אין זיך די שליחות פון באַקענען אונדז מיט די פעלקער און לענדער פון דרום-מזרח אַזיע.

יוסף כרמל וועגן יידן אויפן ווייטן מזרח

אלוף י. כרמל, דער געווי. מיליטערישער אַדיוטאַנט פון מלוכה-פרעזידענט, איז, נאַטירלעך, שוין לויט זיין אַמט, וועלכן ער האָט פאַרנומען, אַ רעפּרעזענטאַטיווער ישראל-שליח צו יידן און צו יידישע קהילות אין דער וועלט. און ער האָט שוין טאַקע דורכגעפירט מיט הצלחה עטלעכע אַזעלכע שליחותן. און פון איינער אַזאָ שליחות אויפן ווייטן מזרח און אין אינדיע דערציילט ער אין זיין בוך, וואָס איז פּריער דערשינען אין העברעיִש און נאָך דעם אין יידיש (אין י.ל. פּרץ-פאַרלאַג) אונטערן נאָמען „אַ ריזע צו פאַרשטויסענע ברידער“.

די צעזייטיקייט און צעשפּרייטקייט פון יידיש-פּאָלק האָט, דאַכט זיך, אויך געשאַפן אַ ריזע-ליטעראַטור, וואָס קיין שום פּאָלק פאַרמאָגט נישט. אין אונדזער רייכער ליטעראַטור זענען פאַראַן באַשרייבונגען און שילדע-רונגען פון „מסעות“, וואָס זענען כמעט אַ זעלטנקייט מיט זייער אייפּעריקן אַנטדעקן פאַרוואַרפענע ברידער...

ס'איז פאַר יעדן איינעם אינטערעסאַנט צו לייענען די באַשרייבונגען פון ווייטע און עקזאָטישע לענדער, צו באַקאַנען זיך מיטן שטייגער-לעבן אין אינדיע און יאַפּאַן, הגם דער מהלך האָט זיך אַזוי פאַרקלענערט און מ'קאַן שוין מער נישט איבערלעבן די דראַמאַטישע געשעענישן, צי סכנות בעת די חדשים לאַנגע ריזעס פון די אַמאַליקע ריינדער-שרייבערס, אָבער אַט די וועלט איז נאָך אַלץ פאַר אונדז אַ ווייטע, אַ פּרעמדע און אַפט מאַל אַ נישט-פאַרשטענדלעכע.

יוסף כרמל ברענגט אַרויס דאָס לעבן פון די קליינע יידישע קיבוצים אויפן פּאַן פון די גרויסע לענדער מיט זייערע פּיל-מיליאָניקע באַפּעלקער-רונגען. ער שילט אויס דאָס סאַמע כאַראַקטעריסטישע און טיפּישע פון זייערע מינהגים, טראַדיציעס און לעבנס-שטייגער. דער מחבר פאַרנעמט זיך נישט צו ברייט — ער פירט אונדז נישט אַוועק אין טונקעלע לאַבירינטן.

ווי אָפט מאָל קאָן דער מחבר צוזאמען מיטן לייענער פאַרפאלן ווערן, נאָר ער נעמט אונדז מיט אויף אַ שפּאַציר איבער יענע עקזאָטישע גאַסן, סקווערן און הייזער, און דווקא ביי אַט דעם שפּאַציר ווערט מען גאָר אָפט עמאַציאָנירט און פאַרכאַפט. אַט זענען די גאַסן פון באַמביי, און כרמל דערציילט וועגן די טויזנטער פליטים פון פאַקיסטאַן, וואָס זיי וואַלגערן זיך אויף די גאַסן, ליגנדיק אויף די שטיינער אָנמעכטיקע און גלייכגילטיקע. „עס איז אויפשוידערנדיק צו זען ווי אַזוי מענטשן ווערן געבוירן און שטאַרבן אויף די גאַסן. די קינדער זענען אַזוי מאַגער, אַז זיי קאָנען נישט אינשטיין אויף זייערע דינינקע פיסעלעך. אויף יעדן טראַט באַגעגנט מען אינוואַלידן. נאָרמאַלע און אומנאָרמאַלע געשלעכטלעכע באַציונגען קומען פאַר אין גאַס ביים ליכטיקן טאַג און פאַר אַלעמען אין די אויגן. דער עלנט, די שענדונג פון מענטשלעכן פּרצוף שטעלן אונטער אַ פּרעגצייכן די סופּער-יאַריטעט פונעם מענטש איבער דער בהמה“.

און אַז אַ פּרעמדער באַזוכער פּרעגט מיט פאַרווונדערונג אַרטיקע אינ-טעליגענטע און בכבודיקע תּושבים: „היתכן, ווי אַזוי איז דאָס מעגלעך?“ — ענטפּערן זיי, אַז דאָס איז שוין דער שטייגער פון די פליטים; זיי זענען צו בעסערס נישט צוגעוויינט, זיי האָבן קיין מאָל נישט געוויסט פון שלאָפן אין שטוב און עסן נאָרמאַלע שפייז.

און דאָ רעדט זיך נישט בלויז וועגן די איבער זעקס מיליאָן פליטים — אין נישט קיין סך בעסערע באַדינגונגען לעבן אויך אַנדערע מיליאָנען געבוירענע אין אינדיע, אַ לאַנד וואָס איז געבענטשט מיט פּרוכטבאַרער ערד און וואַסער. אַט די גרויסע און רייכע אינדיע קאָן זיך קיין עצה נישט געבן, איז אומבאַהאַלפן ביים פאַרבעסערן דעם סאַציאַלן מעמד פון איר ריזיקער באַפעלקערונג.

נאָר אַנדערש איז די לאַגע פון די יידישע יישובים דאָרט, הגם אויך צווישן זיי פעלן נישט קיין אַרעמע-לייט. אָבער דורותדיקע טראַדיציע פון קעגנזייטיקער הילף און זאָרג הערשט ביזן היינטיקן טאַג אין אַט די קליינע יידישע יישובים אויפן ווייטן מזרח.

די ערשטע קהילות אין אינדיע, דערציילט יוסף כרמל — לויטן בוך פון דוד שלמה ששון, „דברי ימי היהודים בבגדד“ — זענען געגרינדעט געוואָרן

דורך די יידן פון באגדאד, זיי זענען געקומען צוליב מסחר און האבן זיך דארט באזעצט. די „בני ישראל“ אין באַמביי האבן נישט קיין שום געשריי- בענע מקורות פון טראַדיציע, אָבער לויט זייערע מינדלעכע דערציילונגען געפינען זיי זיך שוין אין אינדיע טויזנטער יאָרן. די אָנגעהעריקע צו דער גרויסער קהילה אין באַמביי רעדן און שרייבן אין דער מאַרעטישער שפראַך. אין וועלכער זיי האבן אויך געשאפן זייער אייגענע רעליגיעזע און וועלטלעכע ליטעראַטור. זייערע דרוקערייען האבן אַרויסגעלאָזן ביכער מיט תפילות און הגדות אויף העברעיִש און מאַרעטיש. זייער אַלטע שול מיטן נאָמען „שער השמים“ איז אויפגעבויט געוואָרן דורך שמואל יחזקאל אין יאָר 1796 אויף דער סעמועל-גאַס אין באַמביי. דער ערשטער ייד פון באַגדאד, וואָס האָט זיך באַזעצט אין באַמביי, איז געווען סלימן בן-יעקב סלימן — — —

און צו דעם סלימן בן-יעקב סלימן זענען שפעטער צוגעקומען הונדערטער איינוואַנדערער, צווישן זיי דער באַרימט-געוואָרענער דוד שלושן, וועמענס השפעה און רייכקייט ברייטערט זיך אויס און גייט אַריבער מדור לדור. און אַט די שלושן-משפחה און אַנדערע יידישע משפחות, וואָס זענען געווען לכתחילה אַ מיעוט שבמיעוט, האבן אויפגעהאַלטן און קאָנטינוירט יידישן גייסט און אַלטפאַלקישן שטייגער. גרויס איז נאָך ביזן היינטיקן טאָג די השפעה פון די ספרדישע משפחות שלושן און מנשה און מאיר, וועלכע האבן אין דעם פאַרביקן ים פון פעלקער, עדות, ראָסן און מינהגים אויפן ווייטן מזרח אויפגעהאַלטן און ממשיך געווען יידישקייט, יידישע מסורה און צוגעבונדנקייט צו ארץ-ישראל.

יוסף כרמל האָט אויף זיינע נסיעות, צוזאַמענטרעפן אַרויסגעפילט די דאָזיקע נשמה-פאַרבינדונג מיט ישראל. צי דאָס איז געווען בעת די פאַרזאַמלונגען און באַגעגענישן מיט די קהילה-מיטגלידער, צי אויף פייערונגען מיט קינדער, צי אין פריוואַטע הייזער. אַלע האבן געוואַלט וויסן וואָס מער וועגן ישראל. כדאי דאָ צו דערמאָנען אַ רירנדיקן עפיזאָד אין ראַנגון, די הויפטשטאָט פון בורמאַ, אַן עפיזאָד, וואָס איז געווען, ווי דער מחבר דערציילט, זיין שטאַרקסטע איבערלעבונג אין יענער שטאָט: „מען האָט מיך געבעטן באַזוכן אַן אַלטיטשקע, וועלכע ליגט קראַנק און

אירע טעג זענען געציילטע. א נאקעטער צימער, אן מעבל. אין א צעבראכן בעט ליגט די אלטע. זי בעט מיך נעמען איר באשטייערונג פאר ישראל, היינטיקס יאר איז איר געלונגען עס צו פארטאפלען. איר איינציקער ווונטש — מען זאל זי ברענגען צו קבורה אין ישראל... "מיין גאנץ לעבן — האט זי געזאגט — האב איך געטאן וואס איך האב געקאנט פאר ישראל, איצטער, בעת איך האלט שוין ביים סוף, נעמט צו מייע אפשפארונגען, ישראל גייטיקט זיך אין זיי"... און דער מחבר גיט צו, "די פרוי האט געשענקט דער מדינה נישט איר ביסל ארעמקייט, נאר איר גרויס עשירות — דאס הארץ און נשמה".

אזעלכע און ענלעכע אויסדרוקן פון שטילער און טיפער בענקשאפט צו ישראל האט דער שליח אָנגעטראָפֿן אין אַ ריי שטעט און דערפֿער פֿון ווייטן מזרח.

א סך פארשטענדעניש פאר די פראבלעמען און פראגן פון ישראל האט ער געפונען צווישן די נישטידישע פראגרעסיווע פירער און אינטעלעקטועלע, וועלכע האבן, כידוע, די זעלבע שוועריקייטן און פראבלעמען אין די לענדער, וואס האבן זיך באפרייט פון קאלאניאלן יאך און דארפן איצט פארמירן זייער זעלבשטענדיק מלוכה-לעבן. מיט א סך ווארעמקייט האט דעם ישראל-שליח אויך אויפגענומען דער דעמאלטיקער פרעמיער פון סינגאפור, דער ייד דוד מארשאל, הגם ער איז שטארק פארנומען ביי זיין אמט-אקטיוויטעט, גיט ער זיך נישט ווייניק אפ אויך מיט יידישע ענינים. די מוטער מארשאלס איז געשטארבן אין ירושלים און זיין פאטער אין אויסטראליע.

אזודאי קאן מען אויך דא געפינען אויסטערלישקייטן און מאדנע התנהגותן. אבער דאס קאנען זיך נאר פארגינען יידן-מיליאנערן. יוסף כרמל האט זיך געטראפן אין האנגקאנג מיט די צוויי ברידער כדורי — האריס און לארענס — צוויי מיליאנערן, וואס זענען טעטיק לטובת ישראל. אבער זיי האבן "נאך" א משונהדיקן "האב": "לערנען כינעזער האדעווען חזירים... זיי האבן פאר דעם צוועק אויסגעבויט א ספעציעלע עקספערימענטאלע סטאציע. און ס'גייט זיי אין לעבן, און כינעזער זאלן האדעווען חזירים. אלס אויסדרוק פון דאנק פאר דעם חזירים-צוכט האט זיי די ענגלישע קעניגין

דערהויבן צום ראנג פון „אפיציר פון דער בריטישער אימפעריע“. פון דעם גאנצן געוויירבל פון ראסן, פעלקער, עדות און שבטים טיילט זיך אויס די יידישע באפעלקערונג, דער יידישער מענטש, דער דורותדיקער ספרדישער ייד, וואָס איז געקומען אַהין מיט יאַרהונדערטער צוריק, צי דער ייד פון מזרח-איראָפּע, וואָס איז געקומען צווישן ביידע וועלט-מלחמות פון דייטשלאַנד, פון פּוילן, מיט זיין געמיט, מיט זיין טרויער און פרייד, מיט זיינע באַגערן און בענקשאַפטן.

יוסף כּרמל שילדערט דעם ייד און דאָס יידישע לעבן אַזוי, ווי ער האָט עס געזען און געפילט אין טיילאַנד, אין בורמאַ, אין סינגאַפור אויף די פּיליפּינען, אין האַנגקאָנג, אין יאַפּאַן און בעיקר אין אינדיע. ער שילדערט עס מיט אַ סך חן און הומאַר. דאָס בוך איז פאַרזען מיט אַן אַריינפיר-וואָרט פון פּרעזידענט יצחק בן-צבי און אַן אַרבעט פון לעאַ בערנשטיין וועגן די קהילות אויפן ווייטן מזרח.

א העראַיש קאַפיטל

(„חלוצים אין פוילן“)

מען האָט נאָך ביו איצט נישט אָפגעשאַצט אין דער מאָס, ווי זיי פאַרדינען, די דריי בענדער פון דער אַנטאָלאָגיע „חלוצים אין פוילן“. אַט די בענדער (דער ערשטער איז דערשינען אין 1960 און דער דריטער און לעצטער באַנד איז אַרויס אין 1962) שטעלן פאַר מיט זיך אַ מאַנומענטאַל ווערק וועגן דער אייגנאַרטיקער און איינציקאַרטיקער באַוועגונג אין יידישן פּאָלק. אַ באַוועגונג פון פּיאַנערישן און מסירת־נפשדיקן אויפבוּי אין ארץ־ישׂראל, וואָס איז אויפגעאַנגען אין די יידישע תּפוצות ווי אַ רעזולטאַט פון די נאַציאָנאַלע יוירונגען.

די וואַרצלען פון חלוצישן געדאַנק שטעקן נאָך העט טיף, פאַר די יאָרן 1917—1918, ווען אין פאַרשידענע לענדער, באַזונדערס אין רוסלאַנד, אין פוילן און אויך אין אַמעריקע האָבן זיך גענומען אויסשילן און אויספאַרמירן גרופעס און „החלוץ“־אַרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן זיך גענומען צוגרייטן עולה צו זיין קיין ארץ־ישׂראל און פאַרבינדן זייער גורל מיט קאַלעקטיווער אויפבוּי־אַרבעט פאַרן לאַנד.

היינט, ווען אונדזער לעבן אין לאַנד האָט אַנגענומען מער אַלגעמיינע פאַרמען, באַנעמען מיר מער נישט ווי געהעריק דאָס אַלץ, וואָס דער חלוצים איז געווען און געשאַפן, און וואָס פאַר אַ ראַל ער האָט געשפּילט אויף אַלע שטחים פון אונדזער ווירטשאַפטלעכן, סאָציאַלן, גייסטיקן און נאַציאָנאַלן אויפקום.

וואָס איז געווען דער מהות פון חלוצים? די וויכטיקייט און גרויסקייט פון דער חלוצישער באַוועגונג?

אין דעם אַריינפיר צו דעם ערשטן באַנד ווייזט ריכטיק אַן לייב שפּיזמאַן:

„די חלוצישע באַוועגונג איז איינע פון די אייגנאַרטיקסטע באַוועגונגען אין דער מאַדערנער יידישער געשיכטע. זי פאַראייניקט אין זיך סאָציאַלן און

נאציאנאלן מאקסימאליזם און א רעוואָלוציאָנערע איבערשאַצונג פון ווערטן און באַגריפן. זי האָט זיך אויסגעדרייט מיטן רוקן צו דער קלינגענדיקער פראָזע — וואָס איז געווען אזאָ אַפּטער גאַסט ביי כמעט אַלע יידישע ריכטונגען — און דערפאַר באַטאָנט די „הגשמה עצמית“, די זעלבסט־פאַרווירקלעכונג, אָנהייבן ביי זיך אַליין... דער חלוציזם האָט איינגעשפּאַנט די אוטאָפּיע אין וואָגן פון רעאַליטעט; ער האָט זיך געריסן צו די הימלען פון וויזיע און זיך גלייכצייטיק נישט אַפּגעריסן פון דער גרויער, טאָג־טעגלעכער ווירקלעכקייט. ס'וועט נישט זיין קיין גוזמא צו זאָגן, אַז קיין שום כוח אין יידישן לעבן האָט נישט אַזוי רעוואָלוציאָניזירט די יידישע פּסיכיק, דאָס יידישע שטעטל, דעם כאַראַקטער און לעבנס־שטייגער פון דער יידישער יוגנט, ווי ס'האָט עס געטאָן די חלוצישע באַוועגונג.

יוסף טרומפּעלדאָר, איינער פון די ליכטיקסטע געשטאַלטן אין אונדזער נייסטער געשיכטע און דער מורה־דרך פון חלוצישן דור, האָט אין זיין טאָג־בוך געשריבן מיט איבער אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק: „מיר וועלן אַרבעטן אין דער שטיל, אַן טומל, כדי אונדזער לעבעדיקע געזונטע אידעע זאָל נישט געטייט ווערן דורך קלינגענדיקע ווערטער“. און אין זיינעם אַ בריוו צו צבי שאַץ, בערך פון דער זעלבער צייט, רעדט ער וועגן דער נייטיקייט פון אַ גרויסער פּראָפּאַגאַנדע. „אַבער נישט פון ווערטער, נאָר פון מעשים, און פון מעשים וואָס זאָלן קלאַר זיין פאַר יעדן איינעם...“

אַט דער גלייבן אין פּראָפּאַגאַנדע פון מעשים איז געווען דער סימן מובהק פון דער באַוועגונג און האָט געשפּייזט דעם חלוצישן רענעסאַנס. דער „חלוץ“ האָט אָנגעהויבן זיך אַרגאַניזירן ביים סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. ס'איז געווען אַן אָנהייב און גלייכצייטיק אַ המשך. דאָס איז געווען אַ התחלה פון אַ ברייטער מאַסן־באַוועגונג. די מענטשן האָבן גענומען פאַר־זעצן דעם וועג פון די יחידים און גרופּעס, וואָס האָבן אין די פריערדיקע עליות פאַרזיט די קערנער פון חלוצישער טאַט און חלוצישן געדאַנק אויפן באַדן פון ארץ־ישׂראל. די דריטע עליה, למשל, האָט שוין געהאַט פאַר זיך די גייסטיקע הויכפונקטן און עטיש־מאַראַלישע מוסטערן פון דער צווייטער עליה. געווען גוט באַווסט דער העראַזום פון „בר־גיורא“ און „השומר“, די ערשטע בלאַנדזשענישן און דערגרייכונגען פון געמינישאַפּטלעכקייט, פון

קיבוצישן גאַנג און קאָאָפּעראַציע אויף פאַרשידענע געביטן פון דער יונגער אויפקומענדיקער אַרבעטס־געזעלשאַפט אין לאַנד, די ערשטע נצחונות און קאַמפּן — קעגן אַרום און קעגן זיך אַליין — אויף די געביטן פון קולטור און לעבנס־שטייגער.

כוואַליע נאָך כוואַליע האָבן זיך אַריינגעריסן אין לאַנד די שטראַמען חלוצים פון פאַרשידענע לענדער אין די יאָרן 1918—1940. און צווישן זיי האָבן פאַרנומען אַ צענטראַלן פּלאַץ די חלוצים פון פּוילן. פּוילן מיט איר אַוואַנגאַרד פון נאַציאָנאַל אידעישער יוגנט האָט געבילדעט דעם וויכטיקסטן אַקס פון דער חלוצישער באַוועגונג.

די דריי בענדער פון דער אַנטאַלאָגיע (צונויפגעשטעלט און רעדאַגירט פון לייב שפּיזמאַן און אַרויסגעגעבן פון דעם «פאַרש־אינסטיטוט פון דער ציוניסטישער אַרבעטער־באַוועגונג» אין ניו־יאָרק) זענען געווידמעט אַט דער זעלטענער און העראַזשער אַקטיוויטעט פון «חלוצים אין פּוילן». אין אַט די בענדער קומען אַריין אַ שלל פון דאַקומענטן, אָפּהאַנדלונגען, באַטראַכ־טונגען, פאַמפלעטן, פּראָטאַקאָלן, אַרטיקלען, לידער, שילדערונגען און רעפּאָרטאַזשן. ס'איז ממש צו באַוונדערן די עקשנות און דעם געדולד, און אוודאי די קענטשאַפט אין די מקורות, פון דעם צונויפשטעלער און רעדאַק־טאָר. במשך פון יאָרן האָט ער אויסגעשטודירט, אָפּגעקליבן און אויסגעסדרט אַט דעם ריזיקן מאַטעריאַל, וואָס הייבט זיך אָן אין די ערשטע טעג פונעם אויפקומענדיקן אַרגאַניזירטן חלוצים מיט די באַשלוסן און «פּרינציפּן־דערקלערונגען» אין ניו־יאָרק, יאַנואַר 1917, און אין כאַרקאָו און פעטראַגראַד. דער דריטער באַנד ענדיקט זיך מיט די בריוו־שריפטן פון די געפּאַלענע אין אונזער אומאַפּהענגיקייט־קריג. ס'קומט די צוואה פון דעם איין און צוואַנציק יאָריקן נועם גראַסמאַן, געפּאַלן ביי עטרות דעם 4טן מערץ 1948. עס קומען דאָ אויך די לידער פון ה. לייזיק «צוויי זילבערנע בעכער» און נתן אַלטערמאַנס «די זילבערנע טאַץ» (אין דער איבערזעצונג פון א. סוצקעווער), ווי ער זאָגט :

און דאָס לאַנד וועט באַרוט זיין, ס'וועט צונטערע נשקיעה
איבער גרענעצן ריכיקע.

אברהם ליס

טונקלען, אנטרינען.

און אַ פּאַלק וועט מיט האַרץ וואָס צעשניטן אין קריעה,

נאָר אַן אַטעמדיקס...

אויפּשטיין דעם נס צו באַזינען.

אַט דער נס פון אויפקום ווערט אַנזעעוודיק און מיט פאַרנעם אַרויסגע-
בראַכט אין דעם לעצטן אַפטייל פון דעם דריטן בוך פון דער אַנטאַלאָגיע :
„קאַמף פאַר דער יידישער מדינה“ און אין אַפטייל „בריהה און העפלה“.
דער לעצטער באַנד, וואָס האָט קאַרגע 500 זייטן, איז אין גאַנצן געווידמעט
די אַקטיוויטעט פון חלוצים אין דער ביטערסטער פינצטערער נאַצי־תּקופה,
אין דער צייט פון צווייטן וועלטקריג. לייב שפּיזמאַן פּרוּווט מיט די מאַ-
טעריאַלן, געזאַמלטע פון פאַרשידענע מקורות, פאַרענטפּערן די פּראַגע,
„פאַר וואָס די פּאַלן פון אַקטיוון ווידערשטאַנד און קאַמף פון די יידן קעגן
די נאַצים זענען געווען אַזוי פאַרהעלטנישמעסיק זעלטן און ווייניק“. אַבער
דאָ און דאָרט, און באַזונדער אין די אַפטיילן „יידישע פאַרטיזאַנער“ און
„יידישע בריגאַדע און פאַראַשוטיסטן“ טרעט דווקא אויף די יידישע קאַמף-
גרייטקייט און יידישע גבורה. גאָר שטאַרקער, ווען זי קומט פנים אל פנים
מיט דער צילבאַוווסטער אויפגאַבע פאַר עליה — געראַנגל פאַר זעלבשטענ-
דיקייט און קאַמף פאַר אונדזער נאַציאַנאַלער, מענטשלעכער און יידישער
ווערדע.

פאַר די לעצטע יאָרן זענען דערשינען אַ ריי ווערטפולע דאַקומענטאַרע
און געשיכטלעכע ווערק, וואָס ברענגען אַרויס נישט נאָר די יידישע ליידן,
די אַפהענטקייט און די יסורים פון יידישן פּאַלק בימי החורבן. אין די ווערק
דאַמינירט דווקא די באַטאַנונג פון יידישער העלדישקייט, פון אומפאַרגלייכ-
לעכע אַקטן פון פאַרטיידיקונג און גבורה. אַזאַ איז די זאַמלונג „מול האויב
הנאצי“. אויך די צוויי גרויסע בענדער „ספר הפרטיזונים היהודים“, און
ביכער פון יחידים, קעמפער און פאַרטיזאַנער אין פאַרשידענע אינהייטן...
דער דריטער באַנד „חלוצים אין פּוילן“ איז אַ רינג אין דער קייט שילדע-
רונגען פון יידישער העראַיק, פון געוואַנטקייט, וואָס יידישע יוגנטלעכע,
דער דור דערציוגענע אין חלוצישן גייסט און חלוצישער אידענטיטעט האָט

געטראָגן און אַרויסגעבראַכט אין קאַמף מיט די נאַציס. ברייט איז באַשריבן דער קאַמף מיט דער מאַנדאַטמאַכט פאַר אַ פרייער איינוואַנדערונג און דער געראַנגל פאַר יידישער אומאַפהענגיקייט. פאַר דער מדינה.

פון די הונדערטער געבראַכטע אויסצוגן אינעם בוך זעען מיר דעם נאַציאָנאַלן איבעררוף צווישן דאָ און דאָרטן... דערציילן מיכל און צבי ראַיאָק: „... ביי דער באַשיידענער גלובאַקער יוגנט האָט זיך אין קאַמף מיטן שוואַ אַנטפלעקט אַ קוואַל פון גבורה. זיי האָבן זיך פאַרמאַסטן צו פאַרניכטן דעם דייטשן גאַרניזאָן אין גלובאַק און באַפרייען די יידן פון דעם דאָרטיקן געטאָ. אָנהייב אויגוסט 1943 האָט די פאַרטיזאַנער־ברייגאַדע „סוואַראָוו“ באַשלאָסן צו באַפרייען די גלובאַקער יידן. דער קאַמאַנדיר פון אַטריאַד דוד פּינצאַוו האָט אַרויסגעשיקט קיין גלובאַק די פאַרטיזאַנער ברויך צימער און מאַטקע לעדערמאַן, צוצוגרייטן אין געטאָ די יוגנט צו אַ באַוואַפנטן אויפשטאַנד קעגן די דייטשן און פּאַליציי, אין דעם מאַמענט ווען דער פאַרטיזאַנער־אַטריאַד וועט באַפאַלן דעם דייטשן גאַרניזאָן אין גלובאַק. מאַטקע לעדערמאַן איז פאַרבליבן אין גלובאַקער געטאָ. כדי צו העלפן די יוגנט צו אַרגאַניזירן דעם אויפשטאַנד. צום אומגליק איז אָבער דער פּלאַן נישט אויסגעפירט געוואָרן, ווייל די דייטשן האָבן מסתמא דערשפירט די באַוועגונג אין גלובאַק און באַשלאָסן צו פאַרשנעלערן דעם סוף פון די דאָרטיקע יידן. אָבער בעת דער ליקווידאַציע האָט אַ טייל, מיט געווער אין די הענט, זיך דורכגעריסן דורכן פייער און אַוועק אין וואַלד, וווּ זיי האָבן נקמה גענומען אין שוואַ.“

און אַזוי שרייבט דאָ שושנה בנארי, וועלכע איז אין עלטער פון אַכצן יאָר געפאַלן ווי אַ פּלמ־ח־קעמפּערין ביים באַגלייטן אָן אויטאָ־קאַראָוואַן צום הַר־הצופים. שושנה בנארי שרייבט צו אַ ברודער, אַן אַרעסטירטן אין „רפיח“:

„בעת עס קומט מיר אין האַנט אַריין אַ בוך וואָס האָט אַ שייכות צו יידן — געשיכטע, אַ תנ״ך אָדער אַ בוך פון דער ליטעראַטור פון אונדזערע טעג — זע איך אַ לאַנגע קייט פון ליידין, פון נישט־מענטשלעכע ליידין. אויך אַ מענטש מיט דער אַנטוויקלטסטער פאַנטאַזיע, ווען ער וואַלט עס נישט געלייענט ממש מיט זיינע אייגענע אויגן, ווען ער וואַלט זיך נישט צוגיפ־

אברהם לייס

געטראפן מיט מענטשן וואָס זענען געבליבן ווי אַ שריד ופליט — מיט מענטשן, וואָס דער אַנמערק פון זייערע ליידין איז טיף איינגעקריצט אין זייער פנים — אפילו אזא מענטש וואָלט נישט געקענט גלייבן, אז דאָס אַלץ איז באמת פאַרגעקומען. אָבער מיר וועלן נישט דערלאָזן, אז דער געשריי פון די פליטים פון אונדזער פּאָלק זאָל אין די ציפּערן-לאַגערן פאַרלוירן גיין, אָדער אז די יידן זאָלן אויסגיין פון הונגער אין דער פּאַשיסטישער אייראָפּע. זאָלסט וויסן זיין, אז נישט אומזיסט ביסטו פאַרשפּאַרט. דו ביסט פאַרשפּאַרט געוואָרן — צוליב דער מלחמה פאַר עלעמענטאַרסטער פּרייהייט, וואָס איז נייטיק יעטוועדן מענטשן, פאַר דעם געראַנגל פאַר אַ שוּצווינקל פאַר דיינעטוועגן און פאַר דיינע גערודפּטע ברידער. שרעק זיך נישט, בכן, פאַר שטרויכל-שטייגער אויפן וועג. קוק פאַרויס“.

און חנה סענעש, די העלדישע ארץ-ישראלדיקע פאַראַשוטיסטין, אין אירס אַ ליד :

אין קריג, אין שריפה, אין צעכוואַליעטן פּלאַס,
צווישן בלוט-צעסטורעמטן ים,
צינד איך מיין לאַמטערן דעם קליינעם,
צו זוכן אַ מענטש — כאַטש איינעם.

אויף די זייטן פון דער אַנטאַלאַגיע „חלוצים אין פּוילן“ טרעפן מיר די מענטשן וואָס האָבן אויפגעריסן דאַמבעס און פייער-צוימען — און געהיי-ליקט דעם צלם מענטש און ייד.

די דריי בענדער פון דער אַנטאַלאַגיע זענען אַ ווערטיקער בייטראַג צו דער דערקענטעניש פון דעם דערהויבנדיקן חלוצישן גאַנג. פון אונדזער נאַציאָנאַלער אַנטוויקלונג. און איז במילא אַ וויכטיקער צושטייער צו דער היינטיקער יידישער געשיכטע.

ד

חיים ווייצמאן
חיים אַרלאַזאַראָוו
יעקב פאַט
ב. ריווקין
מ. גראַס-צימערמאַן
יוסף העפטמאַן
מ. צאַנין
צו דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער אין ישראל
ש. האַרענדאַרף
אפרים שרייער
יוסף חזנאָוויטש
פּאַלקלאַר און פּאַלקלאַריסטן
יהויכין סטוטשעווסקי
חכמה פון יידישן קוואַל
עמיל זאַלאַ
ד. ב. מאַלקין
יידיש אין ישראל

חיים וויצמאן

(א מאַנאַגראַפֿיע וועגן זיין לעבן און שאַפן)

דאָס בוך פון אריה בוסתן „חיים וויצמאן, זיין לעבן און ווערק“ איז אַ וויכטיקער און נייטיקער אויפטו. אַבער די עיקר-באַדייטונג פון דעם דאָזיקן בוך איז, וואָס דעם מחבר איז געלונגען אויפצווויקלען די ווונדערלעכע עפאָפּעע — דאָס לעבן און שאַפן פון איינעם פון די גרעסטע געשטאַלטן אין דער היינטייקער יידישער געשיכטע, וואָס איז אַנגעלאָדן אי מיט אַקטן פון רשעות, אי מיט דערהויבנדיקע מאַמענטן.

אין די איבער פיר הונדערט פופציק זייטן פונעם בוך ווערט אַרויס-געבראַכט וויצמאַנס לעבן, זיין קינדהייט און יוגנט אין מאַטעלע און פינסק — די סביבה און דער גייסטיקער קלימאַט פון זיין געבוירן-אַרט. און דאָס בוך דערגייט ביי צום טאַג פון זיין פטירה (9טער נאַוועמבער 1952), אין זיין הויז, אין רחובות — אין הויז פון דעם ערשטן נשיא פון מדינת-ישראל.

אריה בוסתן באַזונגנט זיך נישט בלויז מיטן באַשרייבן פרטים פון חיים וויצמאַנס לעבן, מיטן שילדערן זיין פּאָליטישע פירערשאַפט, זיין וויסנ-שאַפטלעכע אַקטיוויטעט און זיין אומאויפהערלעכן נאַציאָנאַלן קאַמף. די דאָזיקע מאַמענטן און עטאַפן פון זיין לעבן ווערן געשילדערט אויפן פּאָן פון דער אַלגעמיינער נאַציאָנאַל-געזעלשאַפטלעכער קאַנסטעלאַציע אין דער יידישער און נישט-יידישער וועלט. אַזאַ פאַרנעם איז טיילווייז די מעלה פונעם בוך, אַבער אין אַ געוויסער מאָס אויך זיין חסרון. באַזונדערס שפירט זיך זיך עס אין די סאַמע ערשטע קאַפיטלעך. דער מחבר פאַרנעמט זיך דאָ מיט איבעריקער טירחה, צו שילדערן און פאַרפיקסירן דעם יידישן פּאָלקסלעבן אין די שטעט און שטעטלעך פון מזרח-איראָפּע. אַ טעמע, מיט וועלכער די יידישע ליטעראַטור איז בשפּע אַנגעהויפט און צו וועלכער בוסתן איז נישט בכוח עפּעס צוצוגעבן. אַבער אַט דער, אין פּלוג קליינער פּגם איז ווייט נישט קיין שטער צו דערקענען דורך דעם ווערק די גרויסקייט און דעם העראַזשן, דערנערדיקן און כישופדיקן לעבנסוועג פון דעם מאַן, וואָס האָט

במשך יארצענדליקער אויסגעטראגן די גרעסטע נאציאנאלע שליחות — פאר דעם אויפבוי און אויפקום פון אונדזער זעלבשטענדיקייט, פון אונדזער מדינה.

חיים וויצמאן איז דאך געווען פון די גאונותדיקע פאלקספירער, וואס צוזאמען מיט דער גליקלעכער וויזיע זענען זיי אויך באשאנקען מיט הריפות און מיט א טאלאנט צו רוקער באטראכטונג און האנדלונג, וואס ווייס ווי צו פארמירן עמאציע, באגער און איינשפאנען עס אין דער ראם פון קאלטער אפשאצונג, כדי נישט איבערשטרייטן, נאר פירן צו ריכטיקע קאנסטרוקטיווע טיווע באשלוסן, ווייל די אחריות קעגן די יעניקע, וואס האבן אים באשטימט און אויסגעוויילט איז גרויס. דאס פאלק האט דאך אים, און נאר אים אנגעטרויט די גורלדיקע אויפגאבע!

חיים וויצמאן איז פון זיין יוגנט אן אימפולסיוו, אגרעסיוו אין וויכוחים מיט קעגנער. אין זיינע סטודענטן־יארן איז ער שלאגפארטיק און היציק אין פארמעסט קעגן די רעוואלוציאנערע פירער, יידן און נישט־יידן. ער קאן אבער אויך זיין קארעקט ביז גאר אין זיינע עפנטלעכע אויפטריטן, אין זיינע ארויס־זאגונגען, אין זיינע ווענדונגען. פון איין זייט, שמידט זיך אין אים די שארפע און גליקע ציון־שטרעבונג, פון דער אנדער זייט, דער טיפער אחריות־געפיל, וואס רופט צו ישוב־הדעת, צו רעאלער מחשבה, צו ווארהאפטקייט פיאנערישער טוונג. אין יאר 1921, פיר יאר נאך דער באלפור־דעקלאראציע (וואס איז געווען א פראדוקט פון זיין אומדערמידלעכער, פארצווייגטער פאליטישער ארבעט), איז אין דער ציוניסטישער טעטיקייט אנגעלאפן א שארפער קריזיס. גיט דעמאלט וויצמאן א זאג, אין סאמע מיט פון א צע־היצטער אטמאספער: „נישט קיין דערקעט שאפט א מדינה, נאר די כוחות פון פאלק אינעם גאנג פון דורות. ווען די מלוכות פון דער וועלט וואלטן אונדז געגעבן א לאנד, וואלט עס געווען בלויז א מתנה פון ווערטער. וועט אבער דאס יידישע פאלק עולה זיין און בויען ארץ־ישראל, וועט די יידישע מדינה זיין א ווירקלעכקייט, א פאקט“.

דאס איז געווען וויצמאנס שטענדיקער דעוויז, זיין אני־מאמין. דאס איז געווען זיין תמידיקע פאדערונג צו די ציוניסטישע פירער און טוער. ביי דער מיינונג האט ער זיך געהאלטן סיי אין צייט פון אויסגעלייטערטקייט —

ווען עס האָט זיך געדאַכט, אָז די ענגלישע רעגירונג און די מאַנדאַט־מושלים אין לאַנד וועלן מקיים זיין זייער צוואַג וועגן „גרינדן אַ נאַציאָנאַלע היים פאַרן יידישן פּאָלק“, סיי ווען די ציוניסטישע פירערשאַפט איז געשטאַנען — און זייער אָפט — ביים ראַנד פון אָפּגרונט. עס איז געווען וויצמאַנס מאַנונג: נישט פאַרלאָזן זיך אויף קיינעם, נאָר בויען מיט די אייגענע כוחות, זיך פאַר־מעסטן אָן אויפהער און אויפזאַמלען מענטשן, מיטלען און געלט. פאַר־האַנדלונגען מיט די ענגלישע לאַרדן, מיניסטאַרן און באַאַמטע — אַוודאי איז עס וויכטיק, איז ער דאָך מיט זיי געבונדן און האָט צוטרוי צום ענגלישן פּאָלק. אָבער דער עמק און דער גליל און די נייע קיבוצים וועלן נישט געבויט ווערן דורך דעם. דאָ מוז אַרויסגעבראַכט ווערן יידישער כוח, יידיש וויסן. און וווּ זענען די יידישע גבירים? ווי שווער עס קומט אָן זיי צו באַוועגן, צו שטיצן אָט די פאַרווירקלעכונג פון דורותדיקן גאולה־חלום!... צו די בעסטע פּראַגמענטן אינעם בוך געהערן די, אין וועלכע דער מחבר פירט אויך אַריין אויטענטישן, דאַקומענטאַרן מאַטעריאַל. די איבער־דערציילטע שמועסן און די ביז גאָר אינטערעסאַנטע ציטירטע שטעלן פון בריוו און דאַקומענטן מאַכן נישט נאָר ווערטיקער די מאַגאַראַפּיע, נאָר זענען משפּיע, זעט אויס, אויפן מחבר, צו אַ מער אַרגאַניזירטער און פינקט־לעכער שפּראַך און פאַרגאַנצטער פאַרעם. ליענען זיך טאַקע אַ ריי קאַפיט־לעך ווי אַ נאַראַטיווער היסטאָרישער ראַמאַן, וווּ דער איינציקער העלד איז דער העלד פון אַ ווונדערלעכן עפּאָס.

די קאַפיטלעך דערציילן אויך פון די טראַגישע צייטן, וועלכע חיים וויצמאַן מאַכט דורך, ווען די הילף קומט נישט, ווי זי וואָלט באַדאַרפט קומען. ער ווערט דערדריקט אונטער דער לאַסט פון די פּאָליטישע מאַכ־נאַציעס, וואָס די מושלים אין לאַנדאָן טרייבן אויפן יידישן חשבון. און די קריטיק אין דער אייגענער מחנה!... מען פאַרערט אים, מען קוקט אַרויף צו אים, ווי צו דעם נאַטירלעכן ממשיך פון דעם גאולה־חזוה הערצל. עס הערן זיך אָבער אויך גאָר ביטערע טענות. שניידיק זענען די באַשולדיקונגען קעגן אים: אַז ער גיט נאָך די ענגלענדער, אַז ער גלייבט צו פיל אין זייערע צוואַגן, אַז ער לאָזט זיך פאַרוויקלען אין אַ נעץ פון ליגנס — און דערווייל ווערט די לאַגע ערגער. האַבן די קריטיקער געליאַרעמט; די אַראַבער ווערן

אָנגרייפערישער, זייער שָנאה וואַקסט; איבערפּאַלן, פּאַגראַמען; מען ברענגט אום יידישע פּראַצע און יידיש האַב-און-גוטס; מען ברענגט אום הונדערטער זין, די בעסטע פון יידישן פּאַלק.

וויצמאַן איז דערשלאָגן. עס זעט אויס, ווי אַלץ וואַלט געווען קעגן דעם גרויסן ווערק, וועלכן ער האָט אָפּגעגעבן זיין גאַנץ לעבן. צוליב זיין ציו-ניסטישער אַרבעט האָט ער פּאַרנאַכלעסיקט זיין משפּחה, זיין פּאַרשעריש-וויסנשאַפּטלעכע אַרבעט, וועלכע ער האָט אַזוי ליב געהאַט און צו וועלכער ער קערט זיך תמיד אום מיט אייפער אין זיין זוכן טרייסט און דערמוטיקונג. אָבער די קריטיק לאָזט אים נישט אָפּ, און עס קומען אויף ספקות: הייסט עס, אַז מען קאָן גאָר נישט גלייבן די, וואָס האָבן געגאַלטן פאַר פריינד... אָט ווי די נשמה-צושטאַנדן ווערן געשילדערט אינעם בוך:

„...אויב אַזוי זשע, אויב מען דאַרף זיך אויסהיטן פון איבערגעטריי-בענער אמונה אין מענטשנס האַרץ און זיינע חסדים, איז וואָס מכוה מיינ גלייבן אין ענגלאַנד? — פרעגט זיך וויצמאַן. ער טראַכט אַריין אין דער אמונה זיינער, ער אַנאַליזירט זי אין פּאַרשידענע ריכטונגען. ער קען פאַר-שטיין די ענגלענדער, וואָס שרעקן זיך פאַר די יידן, וועלכע קומען קיין ארץ-ישראל. פאַר די ענגלענדער זענען אָט די יידן נישט קיין מערב-מענטשן און נישט קיין איינגעבוירענע. די חלוצים פון פוילן און רוסלאַנד וועקן באַאומ-רויקנדיקע אַסאַציאַציעס ביים ענגלישן באַאַמטן. די אַ טיכטיקע און ענער-גישע יידן זענען פאַר דעם דורכשניטלעכן ענגלענדער אַן אומפאַרשטענדלעכע דערשיינונג.

פון דער צווייטער זייט, איז אָבער פאַראַן אַ צווייטע ענגלאַנד. עס איז דאָ אַן ענגליש פּאַלק, וואָס האָט איינגעזאַפט אין זיך דעם גייסט פון תנ"ך און וואָס וויל אויפריכטיק די יידישע אויסלייזונג. איז דען נישט געווען די לאַזונג פון לאָרד סעסיל, יודעאָ פאַר די דזשוס? האָט אים דען לאַיד דזשאָרדזש נישט געזאַגט בעת דער מלחמה, אַז דער מאַרש פון ענגלישן מיליטער אין הייליקן לאַנד אינטערעסירט אים, צווישן אַנדערן, צוליב די תנ"כישע נעמען, וואָס עס וועקן זיך אויף אין זיין זכרון? אַודא, האָט אויך אַ פּראַקטישן ציל, ארץ-ישראל זאַל זיין באַזעצט מיט אַזאַ געטרייער באַפעל-קערונג, ווי די יידישע, וואָרעם צו וויכטיק און פילבאַר איז אָט דער סטראַ-

טעגישער פונקט. אבער דער ערשטער אימפולס ביי אַט דעם צווייטן ענגלאַנד
איז געווען אַ הומאַניטאַרער, אַן אויסדרוק פון נשמה-אידלקייט".
אַזוי גייט אַן אין וויצמאַנען דער אינערלעכער געראַנגל, דער נשמה-
געראַנגל, ווען עס לאָזן זיך אַראָפּ די געדיכטע כמאַרעס אויפן אַרץ-ישראל-
דיקן פּאַליטישן האַרזאָנט. ער פירט אַ פאַרעקשנטן קאַמף מיט די, וואָס
ווילן אַפּווישן די התחייבותן לגבי דעם יידישן פּאַלק און פאַרלייקענען דאָס
רעכט פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. ער פירט דעם קאַמף קעגן די אַלע
רעאַקציאָנערע כוחות, וואָס זענען אויפגעשטאַנען. ער פּאַלעמיזירט שאַרף
מיט די אומצאָליקע אויספאַרשער און קאַמיסיעס, וואָס הערן נישט אויף,
אַפילו ווען דאָס יידישע פּאַלק אין מזרח-איראַפּע גייט שוין אָפּ אין בלוט.
טויזנטער אַנטרונענע קלאַפּן אין די טויערן פון אַרץ-ישראל — און די ענ-
גלענדער האַלטן זיך ביי זייעריקן!
וויצמאַן איז צעבראַכן, אַנטוישט, דערנידעריקט. אַבער ער גיט
נישט נאָך.

און אַט זענען די טעג פון באַלד נאָך דער מלחמה. פונעם יידישן פּאַלק
זענען געבליבן צעבלוטיקטע, פאַריתומטע רעשטלעך.
וועגן יענע שווערע טעג דערציילט בוסתן:
„וויצמאַן נעמט אָפּ גרוסן סיי וועגן כוח און סיי וועגן אומגעדולד, וואָס
ברויזן אין פּאַלק. אין מינכען, אויף אַ געגנטלעכן צוזאַמענפאַר פון פליטים,
ווערט אַנגענומען אַ באַשלוס, אַז די בלויווייסע פּאַן איז זייער פּאַן, אַז
זייערע אויגן זענען געווענדעט צו אַרץ-ישראל. אַכציק שליחים פון פאַרשי-
דענע לאַגערן גיבן צו וויסן דער וועלט, אַז נאָר אַן אייגן לאַנד וועט קענען
פאַרהיילן זייערע ווונדן.

אַבער די טויערן פון אַרץ-ישראל זענען נאָך אַלץ געשלאָסן".
אריה בוסתן, דער מחבר פונעם בוך, האָט אויף אַ געראַטענעם אופן צו-
געקליבן דעם דאָקומענטאַרן-געשיכטלעכן מאַטעריאַל און אים איינגעפורעמט
אין אַ דערציילערישער קאַנווע. ער האָט די היסטאָרישע פּאַקטן און גע-
שעענישן צוגעטראָגן אין אַזאַ בעלעטריסטישער, דערציילערישער פּאַרעם,
אַז זיי קריצן זיך טאַקע איין אָפּט מאָל שטאַרקער און ווירקנדיקער, ווי
דאָקומענטאַריש אַרויסגעבראַכטע פּאַסירונגען און פאַרלויפּענישן.

געפינען זיך אינעם בוך אַזעלכע בילדערישע שילדערונגען:
 „ערנסט בעווין זיצט בהרחבהדיק אין זיין מיניסטאַרן-פּאַטעל. סאַראַ
 מגושמדיקער גוף, סאַראַ בליק אונטער די דיקע ברילן-גלעזער, און די הענט
 זיינע — ווי זיי וואַלטן צו פאַרצוקן באַשאַפן געוואָרן. וויצמאַן האָט שוין
 געזען פאַרשידענע מענטשן אויף אַט דעם שטול פון 1914 ביז איצט. אַבער
 ווי קומט דער מענטש דאָ, ווי קומט ער אַהער? — און דאָס איז די צאָל
 סערטיפיקאַטן פאַר נייע עולים, וואָס די רעגירונג פון זיין מאַיעסטעט האָט
 אַרויסגעגעבן?”

וויצמאַן ווערט אויפגעטרייסלט, דערהערנדיק די נישטיקע צאָל. ער
 רופט אויס: ס'קען נישט זיין! — וואָס הייסט, עס קען נישט זיין? — חורט
 בעווין איבער צאַרנדיק און שפּאַטיש. אפשר ווילט איר אונדז דיקטירן, וואָס
 מיר האָבן צו טאָן? וויפל אַריינפאַר-דערלויבענישן מיר האָבן צו געבן?
 דעם מיניסטערס אויגן שפּריצן מיט פייער. אַ גרינער רוגז-גלאַנץ גיסט
 זיך אויס אויף זיין פנים. ער בייגט זיך איבער איבערן שרייבטיש, דער-
 נענטערט זיין קאַפּ צו וויצמאַנען, אַזש מען פילט דעם אַטעם פון זיין מויל.
 — — — אויב איר ווילט מיט אונדז פירן אַ מלחמה, זענען מיר גרייט!...
 אַז מען לייענט עס היינט, וועגן אַט די געראַנגלען, וועגן דעם סטיכישן
 קאַמף פונעם פּאַלק, די בלוט-צאַפּלענישן פון די יידישע טוער, פון וויצמאַנען,
 דעם טרעגער און פאַרווירקלעכער פון גאולה-טרוים, אַז מען לייענט און
 מען פאַרטיפט זיך אין די פרקים דאַכט זיך, אַז מיט לאַנגע, לאַנגע צייטן
 צוריק איז דאָס פאַרלאָפּן — אין אויפקום פון אונדזער לעבן, אין דער מדינה
 זענען די אַלע ביטערע פאַרלויפענישן בלאַסער, שוואַכער געוואָרן.

אַבער אַ פּאַלק דאַרף קענען זיין געשיכטע — און געדענקען.
 פון דעם בוך „חיים וויצמאַן, זיין לעבן און ווערק“ דערקענען מיר די
 גרויסע, וונדערלעכע פערזענלעכקייט, „וואָס האָט געפירט דאָס פּאַלק דורך
 וויסענעניש און מאַרטירעריי, דורך ווילדע רדיפות און פאַרלאַרענע האַפּע-
 נונגען“.

און צום סוף פון זיין לעבן איז חיים וויצמאַן דערהויבן געוואָרן און מיט
 טריומף אַרויף אויף דעם כסא הנשיאות פון זיין אויסגעטרוימטער מדינה —
 דער ערשטער נשיא פון מדינת-ישראל.

חיים אַרלאַזאַראָוו

עס גלייבט זיך קוים, אַז אַ וויכטיקע שאַפונג פון אַ מענטש קאָן ווערן פאַרגעסן; איבערהויפט די טונגען און שאַפונגען פון אַזאַ פּערזענלעכ־קייט, ווי חיים אַרלאַזאַראָוו. עס איז אמת, אַז אין ים פון אונדזער לעבן און אינעם געוירבל פון דער צייט ווערן אַ סך מעשים פאַרטראַגן. אָבער ערגעץ וווּ און ערגעץ ווען קומען זיי ווידער אויף מיט זייער אייגנדיקייט און פרישקייט. נאָך מער, זיי לעבן אויך איצט אין אונדזער מיט און באַאיינפלוסן דעם ישראליקן גאַנג. ווייניק־ווייניק זענען אָבער מסוגל, צו קאָנען זיך פאַרטראַכטן אויף דערשיינונגען און אַנווייזן, אַז דאָס האָט דאָך טאַקע פאַרויסגעזען אַרלאַזאַראָוו, אַז צו אַזאַ געדאַנק איז ער טאַקע געקומען, און דאָס גענוי איז געווען זיין מיינונג...

די יידישע נאַציאָנאַלע מחשבה האָט פאַר די לעצטע יאַרצענדליקער זוכה געווען צו צוויי פענאַמענאַלע געשטאַלטן: בער באַראַכאָוו און חיים אַרלאַזאַראָוו. ביידע זענען פאַרשניטן געוואָרן יונגער־הייט; בער באַראַכאָוו האָט נאָר געלעבט 36 יאָר, און חיים אַרלאַזאַראָוו — 34. אָבער ביידע האָבן אין זייער קורצן לעבן באַרייכערט דעם יידישן געדאַנק, דעם גייסטיקן לעבן און נאַציאָנאַלן וויסן מיט אַן אַריגינעלן מאַטיוו און צילבאַווסטער אידעע. דאָס חיים אַרלאַזאַראָוו־בוך — אַן אויסוואַל פון זיינע שריפטן און קאַפּיטלען פון זיין לעבן — גיט פאַר אונדז ווידער אַ מעגלעכקייט צו אויפנעמען און פאַרשטיין די מעכטיקע פּערזענלעכקייט, וואָס האָט איינגאַר־טיק געטראַגן אין זיך די טרוימען און חלומות פון יידישן נאַציאָנאַלן אויפקום און זיך באַמיט צו פאַרווירקלעכן זיי מיט ממשותדיקע טאַטן און מעשים. אַרלאַזאַראָוו איז געווען אַ דענקער פון אייגענעם באַנעם און פאַרנעם. און הגם ער האָט אָפט געבראַכט מחשבות און געדאַנקען וואָס האָבן שוין ערגעץ וווּ געהויערט, זענען זיי תמיד געווען ניי מיט זייער אויסטייטש. ניי זענען זיי אויך געווען מיט זייער פּרעציזקייט און מיט דעם אַטעם — אַ טיף

יידישער אָטעם, מיט וועלכן ער איז בכוח געווען אַנצופילן זיין געדאַנקען-אויסדרוק. ביי זיין פאַרשידנאַרטיקייט און ביי דער שפע פון די געביטן, אויף וועלכע ער איז געווען טעטיק, האָט ער אָבער פאַרמאָגט איין אידעע און נאָר צו איר געצילט — צו דער אידעע פון נאַציאָנאַלן און סאָציאַליסטישן לעבן אין ארץ-ישראל...

„אויך דאָס ווירטשאַפּטלעכע לעבן און די ווירטשאַפּטלעכע פּאָליטיק — זאָגט ער אין איין שטעל — איז פול מיט אידעען און ווערט געפירט לויט אידעען. אונדזערע פּאָדערונגען קומען אויף נאַטירלעך און פון דער נויט-ווענדיקייט פון דער אידעע פון אַרבעט. ווער ס'האָט אַ מאָל געפרוווט אויפ-נעמען אין דער גאַנצער טיף אָט דעם פּראָבלעם, וועט פאַרשטיין די זאַך. נאָך מער, ער וועט עס אויפנעמען ווי אַ זעלבסטפאַרשטענדלעכקייט: אין אַן אָרט, וווּ אַלץ לעבט אין באַוועגונג, אין אַ פּלאַץ, וווּ אַלע אַרבעטן — איינער פאַר אַלע און אַלע פאַר איינעם — דאָרט מוז דער סאָציאַליזם במילא פאַר-ווירקלעכט ווערן, און אָט דער גייסט איז דער עיקר“.

און ווי אמתדיק זענען זיינע געדאַנקען און זיינע מסקנות, וואָס ער האָט אַרויסגעבראַכט נאָך מיט יאַרצענדליקער צוריק אין זיין עסיי „הסוציאליזם העממי של היהודים“: „דער גלות וועט קיין מאָל נישט קאָנען ברענגען צו ראַדיקאַלער באַניינג פון יידישן פּאָלק און צו דער ענדערונג פון זיין עקאָנאָמישן, גייסטיקן און פּאָליטישן לעבן. דאָס פעלן פון אַ לאַנדווירט-שאַפּטלעכער באַזע מאַכט שוין באַלד פון אָנהייב אוממעגלעך דעם אויפבויע פון אַ נאָרמאַלער ווירטשאַפּט. נישט האַבנדיק קיין אייגן לאַנד, איז נישט מעגלעך קיין גאַנצקייט פון פּאָלק. דעריבער איז אויך נישט מעגלעך קיין אייגנדיקע אַנטוויקלונג און קיין פּאָלקס-באַניינג אין די גלות-לענדער“.

אַרלאַזאַראַוו איז געווען אַ מענטש מיט אַ נטיה צו ליטעראַטור, צו פּאָעזיע און צעפּליגלטער שיינקייט. (אויך אין דעם פרט איז ביי אים פאַראַן אַ נאָענטקייט צו באַראַכאוון). האָט ער אָבער פאַרמאָגט די קלאַרקייט און דאָס געמיט פאַר רעאַלע טוונגען, פאַר די גרויע פּראָבלעמען פון עקאָנאָמיק און ווירטשאַפּט און סאָציאַלן קאַמף. ער איז געשטאַנען אין שפיץ פון דער ישראליקער אַרבעטער-באַוועגונג, אין פּאָליטישן, ציוניסטישן געראַנגל, אין דער פאַרטיידיקונג פון די נאַציאָנאַלע אינטערעסן. ער האָט אָבער די דאָזיקע

אין זכות פון וואָרט

ספּעציע אויך אַ סך אויסגעברייטערט און פּאַרטיפּט, באַרייכערט מיט זיין וויסן און מחשבה. דאָס קאָן מען זען פון זיינע עסייען און שטודיעס, וואָס זענען אויך אַריין אין דעם איצטיקן בוך, ווי „קלאַסן-קאַמף אין דער אַרץ-ישראלדיקער ווירקלעכקייט“, „דער לעבנס-סטאַנדאַרט אין לאַנד“, „פּאַלקס-סאַציאַליזם ביי יידן“, אַדער זיינע טיפּזיניקע פּאַרשאַרבעטן איבער „פעטער קראַפּאַטקיין“ און „צו דער געשיכטע פון דער קלאַסן-לעזע“, „ניו-יאָרק און ירושלים“ און זיינע רעפּעראַטן, וואָס זענען געווען מייסטערווערק פון פּאַרעם און אינהאַלט.

ער האָט פּאַרמאַגט טיפּן בטחון און גלויבן אין דעם, וואָס ער האָט געדינט און געשאַפּן. אפילו אין די קריטישסטע טעג, וואָס ער און די באַווע-גונג האָבן דורכגעמאַכט, איז ער נישט איינגעבראַכן געוואָרן, נאָר פּאַרקערט, שטענדיק געווען געשפּאַנט מיט נייער גבורה און פרישן קוועליקן ווילן. אפשר קומט עס אויך פון דער ליבשאַפט צום לאַנד, וואָס ער האָט אין זיך געטראָגן. וועגן דעם ליענען מיר בעיקר אין זיינע בריוו צו די נאָענטע, אַזוינע ווונדערלעך פשוטע בריוו, געשריבן אין אַזאַ לויטערן און וואַרעם-לירישן טאָן. שרייבט אַרלאַזאַראַוו צו זיין מאַמען אין ניינצן הונדערט איין און צוואַנ-ציק; „דאָס לאַנד איז אַ צויבערלאַנד. דער וואָס האָט איינגעזאַפט זיין לופט און אַרופּגעקוקט צו זיינע הימלען, וועט שוין מוזן אַהער צוריקקומען. עס איז מעגלעך, אַז אין מזרח בכלל ליגט אַזאַ פּאַרבאַרגענע קראַפט. אויב אַזוי, קומט נאָך אין אַרץ-ישראל צו, צו דעם דאָזיקן צויבער, אַ ספּעציעלער ווונ-דערלעכער צוגאַב. אַלע וואָס האָבן דאָס לאַנד פּאַרלאָזן, אַדער קלייבן זיך עס צו פּאַרלאָזן, וועלן אַהער פּריער אַדער שפּעטער צוריקקומען..“

אין דייטשלאַנד דערצויגן, האָט ער פּאַרמאַגט די נשמה פון אַ דורותדיקן ייד און דעם טאַקט און דאָס געדולד און די קולטור פון אַ מערב-מענטש. אַט דער דאָזיקער צונויפּבונד האָט אויסגעפורעמט די פּאַרביקע און רייכע געשטאַלט — אַרלאַזאַראַוו.

די עסייען, אַרטיקלען און די בריוו, וואָס קומען אַריין אין אַרלאַזאַראַווס ווערק, דאַרף מען ליענען און לערנען. זיי פּאַרמאַגן שיינקייט פון אויס-דרוק און סטיל און די פּרישקייט פון גייסטיקן שאַפּן, וואָס רעגט תמיד אַן צו טראַכטן...

אברהם ליס

פון גרויס באטייט אין דער זאמלונג זענען די זכרונות, געשריבן וועגן אַרלאַזאַראָון מיט דער וואַרעמקייט און בענקשאַפט פון נאַענטע. ביז גאַר זענען אינטערעסאַנט די פאַרצייכענונגען פון די שוועסטער וועגן אַרלאַזאַ-ראָוס קינדער-יאָרן אין דער אוקראַינישער שטאַט ראַמני און שפעטער אין דייטשלאַנד. וועגן זיינע יוגנט-יאָרן שרייבט ראַבערט שטערנאַו, און אַן אַרומ-בעמיקע און טרעפלעכע כאַראַקטעריסטיק איז דאָ פון משה שרת, אַרלאַזאַ-ראָוס נאַענטסטער מיטאַרבעטער. און גאַר שטאַרק בעט זיך צו דערמאַנען די אינטימע און האַרציקע שילדערונג, וואָס שיילט אויס אַזוי בולט די אַרלאַזאַראָו-געשטאַלט, געשריבן פון זיין פרוי סימאָ אַרלאַזאַראָוו. זי שרייבט וועגן איין יאַרצענדליק, וואָס איז דער לעצטער צענדליק פון זיין שעפערישן לעבן...

יעקב פאטס „שמועסן מיט שרייבער אין ישראל“

יעקב פאטס „שמועסן מיט יידישע שרייבער“ — יידישע שרייבער אין אמעריקע — איז געווארן אַ „בעסט סעלער“, לויט די היינטיקע השגות. די שמועסן האָבן טאַקע אויסגענומען מיט זייער פרישקייט און באַראַטיווקייט. מיט דעם ספעציפישן אינהאַלט: דאָ האָבן זיך צונויפגעגאַסן ביאַגראַפישע פרטים און שאַפערישער אויסטייטש, די אינטימע שטוביקע אַטמאָספּער און די דערקענטעניש פון דער שרייבערישער פּערזענלעכקייט און פון שרייבע-רישן גורל. פון די שמועסן מיט די יידישע שרייבער אין אמעריקע האָבן זיך אויסגעשיילט פאַרלויפענישן און קרייצפונקטן, וואָס כאַראַקטעריזירן דעם יחיד, ווי דעם כללישן גאַנג פון דער יידישער וואַרטשאַפונג אין אמעריקע. צי איז עס אויך געלונגען יעקב פאטן אין דעם צווייטן, ווייטערדיקן באַנד: „שמועסן מיט שרייבער אין ישראל“?

גאַר לאַמיר צו ערשט זען, וואָס האָט אָנגערעגט דעם מחבר צו פירן זיינע שמועסן מיט די שרייבער אין ישראל. זאָגט ער וועגן דעם אין זיין אַריינפיר צום בוך:

„נאָך דעם, ווי איך האָב געהאַט פאַרענדיקט מיט פינף יאָר צוריק מייענע „שמועסן מיט יידישע שרייבער“ אין אמעריקע, האָב איך געוואוסט און געפילט, אַז איך האָב דערציילט מער וועגן איין זייט פון דער מטבע — וועגן די שרייבער אויף יידיש אין אמעריקע. מען מוז דאָך אָבער זען אויך די צווייטע זייט פון דער מטבע — די העברעישע שרייבער אין ישראל. זיי מוזן דאָך זיין אַזוי אַנדערש: אַנדערש די מדינה, זייער סביבה פון יידן פון אַלע שבטים, לשונות און שטייגערס, אַנדערש זענען דאָך זייערע פּראַבלעמען, זייער שפּראַך-אינסטרומענט, וואָס זיי האָבן געדאַרפט און דאַרפן נאָך באַהערשן דורך ראַנגלענישן“.

און נאָך וכדומה אַזעלכע פּראַגן האָט זיך געשטעלט יעקב פאט פאַר אַ ציל צו פאַרענטפערן. איז עס אָבער אַפט אַרויס לעבלעך, מעכאַניש,

נישטאָ אין זיי, אָפּט מאָל, די גאַנצקייט און האַרמאָנישקייט פון זיינע אַריגינעלע שמועסן פון זיין פריערדיקן באַנד, נאָר זיי ווירקן זיך אויס — דאָ און דאָרט — ווי אינטערוויען.

עס איז גאָר קיין ספּק נישט, יעקב פּאַט איז נישט נאָר אַ געניטער און בריהדיקער שרייבער, זיינע עסייען און אַרטיקלען — וועגן וואָס ער זאָל נישט שרייבן — פאַרמאָגן תּמיד אַזאַ אַנגענעמע טויקייט, זיין עמאַציאָנעל-קייט קומט שטענדיק פון אַן עכטער נשמהדיקער שטימונג. פּאַט איז גראַד אַ מייסטער אין שאַפן אַטמאָספּער, אין אויסבויען אַ ברייטע שרייבערישע ראַם מיט געמיט, מיט פּאַעטישער ווייכקייט. איז אויך אין די שמועסן מיט די שרייבער אין ישראל פאַראַן אַ סך פון בעלעטריסטישן אַטעם, פון עסייטיש-דערציילערישן נוסח, פאַראַן דערצו גוטע אינפּאַרמאַציע און טשיקאָווע פּרטים וועגן די שרייבער, די געשטאַלטן פון זיין בוך.

אַבער דווקא דאָס אָפּט מאָל לכתחילהדיקע וועלן זוכן און דערגרונטעווען זיך צו זייער אַנדערשקייט, צו דעם באַנעם און צו דער באַציונג פון העברעיִשן שרייבער צו די פּראַבלעמען פון פּאָלק ישראל, צום ייִדישן לעבן אין גלות, צו די פּראַגן פון ייִדיש און ייִדישער קולטור — און אַט די פּראַגן האָט פּאַט געווענדעט צו אַלעמען, אַפילו צו אַזעלכע, וואָס האָבן וועגן דעם פריער נישט געטראַכט און ווייסן נישט דעם באַדייט דערפון — אַט די טענדענצן מאַכן נישט נאָר, צו מאָל, בלאַס און אַנעמיש דעם גאַנג פון די שמועסן, נאָר מאַכן אויך אַרעמער דעם שמועס. נישט ווילנדיק באַקומט זיך דער איינדרוק — אַפילו ווען בלויז אויסערלעך — אַז פּאַט האָט זיך ביי זיינע געשטאַלטן, די העברעיִשע שרייבער, רחמימדיק געבעטן: האָט איינזעעניש פאַר ייִדיש, זייט גוטגיניק צו ייִדישער קולטור און צו די יידן אין די תּפוצות.

אמת, סיי דער נשיא יצחק בן-צבי, סיי ש״י עגנון און אברהם שלאַנסקי, און אוודאי דב סדן, האָבן אים, מער-ווייניקער, באַפרידיקט, און אורי צבי גרינבערג האָט אים געזאָגט, אַז „ייִדיש מאַמע-לשון האָט געלעבט אין ייִדישן פלייש און בלוט“ און דער ייִדישער שרייבער „דאַרף זיין אַ כלי-נגינה, וואָס אירע סטרונעס זענען געשפּאַנט צום באַנעם און באַדאַרף פון ייִדישן פּאָלק“. און אינעם שמועס מיט דעם יינגערן, דערפּאָלגרייכן בעלעטריסט משה שמיר

דערפילט פאט „זיין ווייטקייט פון דער יידישער ליטעראטור, ווי די יידישע און העברעיִשע ליטעראטורן וואלטן געווען צוויי ווייטע לענדער, וואס ליגן איבער ימען“.

„איך קען אזוי ווייניק די יידישע ליטעראטור — זאגט שמיר — איך קען זי נישט לייענען אין אַריגינאַל. איך קען נישט קיין יידיש. איך האָב קיין מאָל נישט געלערנט קיין יידיש.“ פילט פאט אַרויס און ער גיט צו צו שמירס שטימונג: „דאָס פאַרדריסט אים אַבער. ער זעט איצט, אַז עס איז געווען אַ גרויסער פעלער. אזוי האָט נישט געדאַרפט זיין. מען מוז קענען יידיש“.

נו, איז עס טאַקע אַ ווילער זאָג, צי אפילו אַ וונטש פון אַ מאַדערנעם און פראַגרעסיוו־דענקענדיקן העברעיִשן שרייבער. נאָר מיר אַלע ווייסן — און אוודאי האָט געוויסט פאט, אַז די אַלע יידישע אַרויסזאָגונגען, בפרט ווען זיי קומען בעת אַן אינטימען שמועס מיט אַ שרייבער, אַ גאַסט פון אַמעריקע, האָבן נישט קיין צו טיפע געזעלשאַפטלעכע דעקונג... און זיי בלייבן אין דער אַטמאָספּער פון אַ שמועס אינטער פיר אויגן...

במשך פון צען פולע וואָכן האָט יעקב פאט געפירט די שמועסן מיט העברעיִשע שרייבער, ער איז געווען ביי זיי אין די היימען, זיי דערקענט פון דער נאַענט, זייערע בני־בית, זייער אַרט לעבן, באַדינגונגען פון שאַפן און, בעיקר, געוואָלט אַרויסאַנטפלעקן זייער גייטיקע וועלט, זייערע מחשבות און געפילן. זיי האָבן אים אָפט מאָל געהאַלפן פאַרשטיין זייערע שאַפונגען, זייערע מאַטיוון און אידעען, איז מען תמיד אַוועק ווייט צוריק, צו דער אַלטער היים, צו אַמאָליקע היימישע גאַסן און סביבהס. דאָס פלעגט פאט אזוי קערעווען, מ'זאָל אַריינפאַרן צוריק, און ער האָט זיך איבערגעשפאַצירט מיט די העברעיִשע שרייבער דורך יאָרן און תקופות און פאַרלויפּענישן.

אַט איז ער מיט דב סדנען אין די געסלעך פון בראַד און סטאַרע־בראַד, און מיט אברהם קריבן אין סלאָבאָדקער און טעלזשער ישיבהס און בעת די רעוואָלוציאָנערע יאָרן אין רוסלאַנד, ווען קריב האָט עקשנותדיק געשריבן העברעיִשע שירים. און דאָ פירט אַוועק פאט דעם אַלטן העברעיִשן שרייבער משה סטאַוסקי צוריק אין זיין שטעטל אַנטאַפּאַל און צו די יאָרן פון זיין ליטעראַרישן אַנהייב אין וואַרשע, ווען פון זיין דערציילונג „לבן האַרמי“

האָבן געוואָסן קינד־און־קייט. און שמשון מעלצער, וואָס איז די לעצטע יאָרן אַ תושב אויפן הר־הכרמל, וואָנדערט אַוועק מיט זיין גאַסט, מיט פּאַטן, צו זיינע קינדער־יאָרן אין דעם שטעטל טלוסט, וווּ דער בעל־שם־טוב איז נתגלה געוואָרן, און ער דערציילט אים פלאי־פלאים פון זיין רומעניש־גאַליצישער משפּחה, וועלכע ער קען און ווייס פון זיבן דורות צוריק...

קומט אַזוי אויף פּאַלקסשטייגער און פּאַרגאַנגען יידיש לעבן פון אוקראַינע און גאַליציע און רוסלאַנד און פּוילן, דער שטאַם פון די העברעיִשע שרייבער אין ישראל. פּאַט דערציילט עס איבער מיט אַ סך חן, מיט זיין אייגנאַרטיקער וואַרעמקייט און ער דרינגט דערפון מחשבות און ירושה־בונדן און מאַכט אויספירן לגבי דעם, מיט וועמען ער פירט דעם שמועס. און אַפט גיט פּאַט אַ פיינעם אַריינפיר, אַ געלונגען בילד, אַ פייזאַזש־שילדערונג פון הינטערשטאַטישע גאַסן אין ירושלים און חיפה. ער שילדערט מיט מאַס און גראַציעזקייט דעם אויסזען פון זיינע „געשטאַלטן“, זייערע מיטמענטשן, זייערע שטובן און אַרבעט־צימערן, און אַפט, ווי דרײַ־אַגבדיק, איז ער מפרש אַן אַרויסגעבראַכטן געדאַנק, אַ מחשבה־שפּילטער, וואָס האָט זיך וווּ אַפּגעזעצט און רופט זיך איבער מיטן היינט. און אַזוי, דרײַ־אַגבדיק, מאַלט ער זיינע מיטשמועסער. אַט איז, אַ שטייגער, שײַ עגנון, וועמענס קאַפּיטל עס איז פון די געלונגענסטע אינעם בוך:

„אַן עלטער, אַ פריינדלעך, אַ באַשיידן דאַר פנים. אַ פּאַר איינגעגראַבענע פּאַרטראַכטע אויגן, אַ ביסל אַ געבויגענע געשטאַלט פון אַ תלמיד־חכם אין אַ וואַכעדיקן בגד. ער האָט מיך גוט אַנגעקוקט, אַ וואָרט אַהער, אַ וואָרט אַהין, און אַט זיצן מיר שוין ביי זיין טיש, אין זיין אַרבעט־צימער, וואָס איז אַרומגעשטעלט מיט ווענט ספרים. זאַגט עגנון: ווען צוויי יידן באַגעגענען זיך אין ארץ־ישראל, איינער פון ניו־יאָרק און דער צווייטער פון ירושלים, דאַרפן זיי מאַכן אַ לחיים. די וואַנט פון פרעמדקייט רוקט זיך אַפּ.“

דאַכט זיך, אַז פּאַט האָט אין ערגעץ נישט געפילט קיין פרעמדקייט, מ'האַט גוט אויפגענומען דעם גאַסט, דעם יידישן שרייבער פון ניו־יאָרק. מ'האַט זיך אַפילו אַפט אַראַפּגערעדט פון האַרצן, מען האָט אויפגעמאַכט פּאַרבאַרגענע געפילן און שטימונגען, געלאָזט זיך דערקענען. נאָך מער, אַ דאַנק דעם גאַסט. איז גאַר אויפגעגאַנגען אַזאַ בענקשאַפט צום אַמאָל. צו

אין זכות פון וואָרט

די ראַמאַנטישע אייגענע אָנהייבן, צו די שאַפונגען פון די אָנהייב־יאָרן. געווען דאָ אַ געלעגנהייט, ביי דעם שמועס, איבערצונישטערן פאַרלויפענישן און פאַסירונגען, געראַנגלען, וויכחים, האַפענונגען און אַנטווישונגען — אַ זאָך, וואָס מ'טוט נישט יעדן טאָג.

מיט פופצן העברעיִשע שרייבער האָט יעקב פאַט געפירט שמועסן. לאַמיר זיי דאָ אויסרעכענען לויטן סדר, ווי זיי קומען אַריין אינעם בוך : י. ד. בערקאָוויטש, לאה גאַלדבערג, אורי צבי גרינבערג, חיים הזו, יצחק בן־צבי, שמשון מעלצער, יעקב כהן, דב סדן, משה סטאַווסקי, ש"י עגנון, ש. צמח, ר' בנימין, אברהם שלאַנסקי, משה שמיר.

אין דעם בוך זענען נאָך פאַראַן צוויי שמועסן מיט יידישע שרייבער, מיט אברהם סוצקעווער און מיט י. פאַפיערניקאָוו.

אין סך־הכל זענען יעקב פאַטס שמועסן מיט העברעיִשע שרייבער אין ישראל אַ וויכטיקער צושטייער צו דער דערקענטעניש פון העברעיִשן וואַרטשאַפער, פון העברעיִשן דיכטער און דערציילער אין ישראל, וועלכע דער יידישער לייענער קען נישט צו פיל.

ב. ריווקין — דער יוצא־דופנדיקער קריטיקער

„ב. ריווקין, זיין לעבן און שאפן“ איז אן אַריגינעל בוך וועגן אן אייגנ־אַרטיקן קריטיקער, וואָס האָט דריי צענדליק יאָר באַגלייט און אַרויסגעוויבן די יידישע שאַפונג מיט אַזוי פיל גלויבן און ליבע, אַז ער איז געוואָרן, ווי דער דיכטער א. לוצקי זאָגט: „אַ שרייבערישער אַלימפיק!! מיט דער פּען אַ קריץ — אַ בליץ“.

ב. ריווקין איז געשטאַרבן אין יאָר 1945, אין סאַמע מיט פון זיין אַרבעט. ביי זיינע צוויי און זעכציק יאָר האָט ער אויפגעשריבן הונדערטער און הונדערטער עסייען און ליטעראַטור־קריטישע אַרבעטן. אָבער ער האָט נישט זוכה געווען, אַז זיינע אַרבעטן זאָלן דערשיינען אין בוכפאַרעם. ערשט נאָך זיין טויט זענען דערשינען אין בוכפאַרעם זיינע ווערק, און דאָס — אַ דאַנק דער מסירת־נפש פון זיין פרוי, דער דיכטערין מינאַ באַרדאַ־ריווקין, וועלכע האָט מיט דער הילף פון פריינד און פון אַ „ריווקין בוך־קאַמיטעט“ אַרויס־געגעבן זיבן בענדער פון זיינע אַרבעטן און דאָס בוך פון „זיין לעבן און שאַפן“.

ס'איז אַ רייך בוך, אַ שפּע פון געדאַנקען און באַטראַכטונגען זענען אין אים אַרויסגעבראַכט. פאַראַן שוין אַ היפשע ליטעראַטור, אַזוי ביי די אומות־העולם און אַזוי אויך אין יידיש און העברעיִש. וועגן דער ראַל, וועגן דער באַדייטונג און וועגן דער אויפגאַבע פון קריטיק, פאַרשטייט זיך, אויך אויף דעם געביט זענען פאַראַן פאַרשידענע צוגאַנגען און מיינונגען, וואָס שייך דעם צוועק פון קריטיק. אָבער וואָסער מיינונג מ'זאָל נישט פאַרטרעטן, צי די קריטיק דאַרף זיין אַן אַנאַליטישע, אַן אַפּשאַצערישע, אַ דערציערישע, אַ באַגלייטנדיקע, צי אַ סינטעטישע — זענען אַלע צדדים מסכים, אַז די ליטעראַטור־קריטיק איז אַ זעלבשטענדיק־שאַפּערישער געביט, און איר ראַל און אויפגאַבע איז אין־לשער פאַר דער אַנטוויקלונג פון אַ נאַציאָנאַלער ליטעראַטור.

ב. ריווקין איז געווען א מפרש, א קריטיקער-אויסטייטשער און נאך מער אן אריינטייטשער. זיין אריינטייטשן איז געווען מיט פארנעם און טיפ-קייט, אבער אריינגעטייטשט האט ער על-פי רוב זיינע אייגענע שטימונגען און געדאנקען. אפט מאל איז א ווערק, וואס ער האט באהאנדלט, געווען בלויז דער חומר, מיט וועלכן ער האט אויסגעקנאטן זיינע וויזיעס און מחשבות. ער האט פון דער יידישער ליטעראטור פארלאנגט א סך, א סך מער ווי דאס, צו וואס א ליטעראטור איז בארופן. ער האט מיט דער ליטעראטור געוואלט דעקן טעריטאריע, „כמו־טעריטאריע“ דארף זיין די יידישע ליטעראטור, די ליטעראטור, לויט אים, דארף אויך אריינבלאזן דעם גלויבן אינעם היינטייטיקן ייד און אנהויכן אים מיט א נייעם רעליגיעזן געפיל.

ווי פארדאקסאל עס זאל נישט זיין, איז עס שיין, און אפילו ווען אזעלכע וונטשן און אידעען — וועלכע זענען גרונטמאטיוון אין זיינע עסייען — זענען תמימות־דיק, זענען זיי דאך ניי און דערהויבנדיק.

ב. ריווקין איז נישט געווען קיין לייכטער שרייבער. ער איז נישט געווען קיין קריטיקער, וואס העלפט אויסקלארן. ער איז אליין געווען צו קאמפלי-צירט און אפט מאל צו פיל באהערשט פון ווידעראנאנדיקע געדאנקען, אז ער זאל מסוגל זיין צו צעגלידערן א ווערק מיט רויקייט און נייכטערקייט. אים איז נישט געגאנגען אין אנאליזירן און אפשטאצן, נאר אין קירעווען א ליטעראטור און אנווייזן די שליחות, וואס דער גורל האט אויף איר ארויפגעלייגט.

אין ב. ריווקינס שרייבן שפירט מען זיין אומרו, זיין הייסן אטעם, זיינע שטימונגען, באגערן און חלומות. מארק אלעראז (איינער פון זיין היפ-שער צאל פסעוודאנימען) האט דאך געשריבן אזעלכע לאקנדיקע ספיריט-אליסטישע אפהאנדלונגען און אזעלכע טשיקאווע שמועסן וועגן חלומות. און ער האט פותר געווען חלומות. און א טעאטער-מומחה איז ריווקין אויך געווען. פארמאגן זיינע ארבעטן שיינקייט און סתירות און הארציקע נאיווי-טעט און מחשבה און געדאנק-פליטערלעך.

א באזונדערע ווארעמע באציונג האט ער געהאט פאר יונגע שרייבער, פאר אנפאנגער. מינא בארדא-ריווקין, וואס מאלט דאס טאג-טעגלעכע לעבן

פון ריווקינען און זיין אופן פון אַרבעטן, דערציילט: „א יונגן שרייבער האָט ריווקין קיין מאָל נישט אַרונטערגעריסן. אָפּט מאָל פּלעג איך טראַכטן אז ריווקין איז נישט גערעכט: פאַר וואָס נישט זאָגן, אז דער אָדער יענער שרייבער טויג נישט? איך פּלעג עס אויך זאָגן ריווקינען. ער פּלעגט שמייכלעך און ענטפּערן — אַ דאַנק דיר. אַ גרויסער אויפטו! איך זוך ביי אים אין וואָס זיך אַנצוכאַפּן, איך זאָל אים קענען אַ שטויס טאָן, אַ טראַג טאָן אין אַ געוויסער ריכטונג“. ווי כאַראַקטעריסטיש, אַז ריווקינס באַגער איז — נישט בלויז צו העלפּן אַ ווייניק דערפאַרענעם שרייבער ביים בייקומען טעכניש-שרייבערישע שוועריקייטן, נאָר אים אויך „אַ טראַג טאָן אין אַ געוויסער ריכטונג“. ווייל ביי אים איז דאָס שרייבן — נעמען אַן אויפגאַבע אין אַ גרויסער, קאָלעקטיווער שליחות.

דאָס איז געווען ריווקינס גרויסע דערצייערישע מעלה. אָבער נישט אַלע מאָל איז עס רעכט געווען: „דו פאַרשטייסט — פּלעגט ער טענהן צו זיין פּרוי — איך נעם זיינע קליינע געדאַנקען און באַאַרבעט זיי, מאַך זיי גרויס, וויין אים, ווי מ'קען פון קליינע געדאַנקען מאַכן גרויסע“. דאָס איז געווען זיין גוט-געמיינטע עובדה, אָבער נישט תמיד קיין געלונגענע. קליינע געדאַנקען לאָזן זיך נישט אַלע מאָל אַנטוויקלען צו גרויסע.

ב. ריווקין איז געווען אַ שריפטשטעלער פון אַ באַזונדערער ספּערע. איז נישט קיין ווונדער, וואָס די עסייען און אָפּהאַנדלונגען וועגן אים און וועגן זיינע שאַפונגען זענען פאַרשידנאַרטיקע אין זייער אָפּשאַצונג. און ס'האַט גוט געטאָן די צונויפּשטעלערין פון בוך, וואָס זי האָט אַריינגענומען אויך די אַרבעטן, וווּ די מחברים האָבן אויסצוועצן קעגן ריווקינס גאַנג אין דער ליטעראַטור און קעגן זיין באַגעם פון דער יידישער שאַפונג. דאָס גיט צו גאַנצקייט און אייגנאַרטיקייט דעם בוך און לאָזט אונדז דערקענען טיפּער און בולטער די ב. ריווקין-געשטאַלט.

א גוט געשריבענער עסיי איז נחמן מיזילס „ב. ריווקין — דער קריטיק-קער, דער ענטוואַקסטי“, וווּ ער גיט אויך אַ קורצע באַטראַכטונג וועגן דעם אויפגאַנג און דער אַנטוויקלונג פון יידישער קריטיק. ס'איז זיכער אמת, ווען ער זאָגט: „די יידישע קריטיק איז לכתחילה געווען הינטערשטעליק אין דער יידישער ליטעראַטור-וועלט. זי איז נישט געווען די פּירזאָגערין.

נאָר — די נאָכזאָגערין, און דעריבער איז זי נישט פאַרויסגעגאַנגען, נאָר נאָכגעגאַנגען נאָך דער יידישער ליטעראַטור.

טרעפלעך און אַרומנעמענדיק איז די אַרבעט פון דעם טאַלאַנטפולן און סאַלידן דיכטער און קריטיקער א. טאַבאַטשניק. ער ברענגט אַרויס סיי די ווערטן פון ריווקינס שאַפונג, סיי זיינע פאַרנעפלטע און הויך־שטייגנדיקע אידעען. פון זיינע געלונגענע און גוט באַטראַכטע מיינונגען ווילט זיך כאַטש עטלעכע ציטירן: „איבערלייענענדיק ריווקינס אַן אַרטיקל וועגן אַ בוך, וויל מען נישט אַזוי ליינענען דאָס בוך ווי ריווקינען נאָך אַ מאָל.“ עקזאַקט און קלאַר זאָגט ער וועגן ריווקינס גלייבן אין כוח פון דער יידישער ליטעראַטור: „קיין שום קריטיקער אָדער ליטעראַטור־און קונסט־טעאָרעטיקער, האָט ווען צוגעטיילט דער קונסט און דער ליטעראַטור אַזאַ גרויסע, אַזאַ אַטעם־פאַר־כאַפנדיקע ראַל.“ און ווייטער: „ריווקינס גייסטיקע קרובהשאַפט מיט די שעפער פון דער נייער יידישער ליטעראַטור, דאָס געמיינשאַפטלעכע, וואָס ער האָט מיט זיי געהאַט, האָט סוף־כל־סוף געפירט דערצו, אַז ער זאָל אָנהייבן באַטראַכטן דעם קריטיקער נישט ווי אַ שאַצער פון ווערטן, און נישט ווי אַ מיטשאַפער, נאָר ווי אַן אויבער־און איבער־שאַפער, וואָס קאָן געבן „אַר־גאַניזאַטאַרישע הילף“.

אויסזעצונגען קעגן ריווקינס געדאַנקען וועגן „ליטעראַטור־פאַרוואַל־טונג“ און „אַרגאַניזאַטאַרישע הילף“ האָט אויך ש. ניגער, וואָס איז אין יסוד געווען אַ קריטיקער פון אַן אַנדער מהות און פאַרנעם. אינעם בוך קומען אַריין אַרבעטן, עסייען, אַפּהאַנדלונגען און אויך לידער פון איבער דרייסיק שרייבער, דיכטער און קריטיקער: ה. ליוויק און א. לעיעלעס, אַבאַ גאַרדין און דער אַנאַרכיסט רודאָלף ראַקער (דער דייטש, וואָס האָט געשריבן אַ גלאַנצפולן יידיש), מלך ראַוויטש און אברהם רע־געלסאָן, ד״ר א. מוקדוני און ד״ר שלמה ביקל, יעקב גלאַטשטיין און שלמה סיימאַן, אברהם רייזען, מנחם באַריישאַ, י. י. סיגאַל.

צום סוף פונעם בוך קומט אַ ביבליאָגראַפיע פונעם פליסיקן און איבער־געגעבענעם ביבליאָגראַף יעפים ישורון, ווו ער פאַרציכנט ב. ריווקינס אַר־

אברהם ליס

טיקלען אין צייטונגען און זשורנאלן און אַרטיקלען, קריטיק און באַמער-
קונגען וועגן ב. ריבקיין און זיין שאַפן.

„ב. ריווקיין — זיין לעבן און שאַפן“ איז אַן אינטערעסאַנט בוך. צוזאַמען
מיט ריווקינס בענדער עסייען און קריטיק איבער דער יידישער ליטעראַטור
וועט ער פאַרנעמען אַ באַזונדער אַרט, ווי ס'קומט אַזאַ אייגנאַרטיקן און טיף
גלייביקן שרייבער.

מ. גראַס-צימערמאַנס עסייען

עסייען וועגן ליטעראַטור זענען ביים לייענער — בפרט אין אונדזער היינטיקער צייט — עפעס נישט קיין אַנלאַקנדיקער ענין. אַז וויסן ווייס ער אַ סך (דער לייענער) און דאָס וואָס ער ווייס נישט, איז פאַר אים אויך נישט קיין אומגליק. און בכלל, אין אונדזער ספעציאַליזירטער און מאַטאַריזירטער געזעלשאַפט, וואָס זשע באַדאַרף נאָך דער לייענער — אַזאַ, וואָס לייענט שוין יאָ שיינע ליטעראַטור: אַ ראַמאַן, אַ דערציילונג, אַ מאָל אַ ליד אויך — זיך אַפגעבן מיט עקסקורסיעס פון מומחים אין דער וועלט פון יצירה און קולטור?

טאָ פאַר וועמען זשע שרייבט דער עסייסט, דער קריטיקער? אין דער ערשטער ריי, מסתמא, פאַרן שאַפער, פאַרן שרייבער. און אויב עס איז אַזוי, מיין איך, פאַרלירט דער לייענער אַ סך...

מחמת אַזעלכע עסייען ווי מ. גראַס-צימערמאַנס „אינטימער ווידער-אַנאַנד“ פאַרשאַפן אונדז אַ גייסטיקן גענוס, זענען מסוגל אויסצוברייטערן און פאַרטיפן די גייסטיקע גאַמע פונעם יידישן לייענער. מיט אַ זעלטענער קענטשאַפט פון אַלע אונדזערע יחידישע און קאַלעקטיווע פאַרלויפענישן — „אין דעם געקראַך פון דער מענטשהייטס לוחות, עטישע, סאַציאַלע, עסטעטי-שע, וואָס ברעכן זיך זייט זיי געדענקען, אַז זייער בראַכואַרג האָט אַזש דערגרייכט שלימות“ — ברענגט ער אַרויס אין זיינע אַפּהאַנדלונגען מיט זיין שפראַך-בריהשקייט און מייסטערישן סטיל געוואַנטע מיינונגען, עומקדיקע געדאַנקען, וויברירנדיקע שטימונגען, אַרומגעמיקע באַטראַכטונגען וועגן די ווערטן, די שאַפונגען און שאַפער, וועגן די פראַגן און פראַבלעמען פון אונדזער קולטור און ליטעראַטור, וואָס אין ליכט פון אונדזער טראַגישן נעכטן — וואַלט אונדזער גאַנצער נאַציאָנאַלער העראַישער אַנשטרענג אָן זיי קיין קיום נישט געהאַט.

ס'וועט זיכער נישט זיין קיין נייעס, ווען מיר וועלן באטאָנען, אַז שוין אין דעם נאָמען פון בוך — „אינטימער ווידעראַנאָד“ — ליגט דער כאַראַקטעריסטישער מיין און נוסח הן פון גראַס־צימערמאַנס עסיי־סטי־שער פאַרמאַציע, פון זיין געדאַנקען־גאַנג, הן פון זיין אייגנדיקן שרייב־נוסח. אין פלוג קען זיך אויסדוקטן, אַז אין אַט דער פאַרעם איז פאַראַן אַ שמץ שבשמץ פון מאַניער. אַ באַוווסטזיניקע איפכה מסתבראדיקייט, כאַראַקטעריס־טיש פאַר זיינע פעליעטאַנען, וואָס ער שרייבט אין יידיש און העברעיִש. אָבער דווקא אין אַט דער פולער צונויפזאַמלונג פון די עסייען דערשפירן מיר און דערקענען מיר נאָך מער און בולטער גראַס־צימערמאַנס אַריגינעלן שרייבערישן באַנעם, וואָס איז אי אַנגעלאָדן מיט זיכערקייט, אי דורכגעווייקט פון ספקות. יידישע פאַלקסטימלעכע האַרציקייט און סאַרקאַזם, לומדישער קרעכץ און לייכטער הומאָר, ליבשאַפט פאַר דיכטונג און קונסט און שאַרף־שפּיזלדיקער אַריינזאַג. אמונה און גלויבן — און אַ וועלט פון סקעפטיציזם. אַן איבערנעמען זיך מיט אונדזער נאַציאָנאַלער ירושה און אַ דינינקער אויסלאַך פון אונדזער קליינשטעטלדיקן שטייגער... און איבער דעם אַלץ — די טיפע ערודיציע און אַזאַ פּקחותדיקע און לויטערע ניגונדיקייט, וואָס האָט אויפגעזונגען אין דער וואַרעמער, גוטער היימישקייט פון גאַליציאַנער יידישקייט און געפרוּווט געוואָרן שפעטער אין די וועלטישע שרייבערישע אכסניאַס אין ווין און בערלין פון יענע גוטע יאָרן — ביז ארץ־ישׂראל, וווּ ס'האַט, אגב, ווי ער זאָגט אין זיין עסיי וועגן יידיש: „זיך אַנגעקליבן דערווייל לעבעדיקע אוצרות — יידיש. רוי און ראַפּינירט פון דער גאַס און פון דער דיכטונג“.

צוויי און דרייסיק אַרבעטן האָט דאָס בוך. אַוודאי איז שוין נישט ווייניק געשריבן געוואָרן וועגן די דיכטער און פּראָזאַיקער, ווי לייזויק און מאַנגער און משה לייב האַלפּערין, חיים גראַדע און אברהם סוצקעווער, אַפּאַטאַשו און אפרים אויערבאַך און אליעזר שטיינבאַרג און ש״י עגנון און אַנדערע פאַרמירער און מייסטער פון אונדזער היינטייטיקער ליטעראַטור. אָבער גראַס־צימערמאַנס אַפּהאַנדלונגען ברענגען עפעס נייעס. בעיקר ברענגען זיי זיינע אייגענע שטימונגען, באַטראַכטונגען, געדאַנקען — די באַהאַנדלטע

אין זכות פון וואָרט

שאַפער און שאַפונגען דינען אים נאָר ווי אַ מעדיום, פונאַנדערצואַרבעטן און באַלייכטן זיינע עסייסטישע מחשבות.

ס'איז דער „אינטימער ווידעראַנאַנד“, וווּ די עצבות רופט זיך איבער מיט דער פרייד פון באַשאַף. וווּ דער טרויער פון נעכטן איז פאַרוועבט אין אונדזער היינט. אַ ווידעראַנאַנד, וואָס קען דווקא אַגרעגן צו גייסטיקער און קולטורעלער שלימותדיקייט.

יוסף העפטמאן

„עם ואדם“, פאלק און מענטש, — ווי טיפיש און כאראקטעריסטיש ס'איז דער נאָמען פון דער זאָמלונג שריפטן פאַר העפטמאָנס גייסטיקן און געזעלשאַפטלעכן באַנעם. פאַלק, אין זיין אייגנאַרטיקער גאַנצקייט; מענטש, אין זיין אינערלעכער פיבערדיקער שלימות. דאָס איז דער לייטמאָטיוו אין זיינע מערסטע עסייען, אַרטיקלען און פעליעטאַנען. דער מענטש פאַר זיך איז דאָך אַ וועלט אַ גאַנצע.

יוסף העפטמאָן האָט איבער פיר צענדליק יאָר געווירקט מיט זיין פען אינעם מאָסן-לעבן. זיין עיקר-אַנהייב וואַרצלט אין דער „הצפירה“, — זינט טויזנט ניין הונדערט צען — אין דער מחיצה פון דוד פרישמאָן און נחום סאָקאלאָוו, די צוויי גרויסע יידיש-העברעיִשע שריפטשטעלער. טאַקע אין אַט דער באַרימטער „הצפירה“ האָט ער מיט זיינע ניי-אייגנדיקע פעליעטאַנען געעפנט דעם וועג פאַר אַ קאָנקרעטן און זאָכלעכן טאָן אין דער העברעיִשער פרעסע, וואָס האָט שוין אין יענער צייט זיך גענומען באַפרייען פון דעם משכיליש-מליצהדיקן נוסח. אַזוי, דורך יאַרצענדליקער, האָט ער געטראָגן זיין וואָרט און מחשבה, ווי איינער פון די אַנגענומענע פובליציסטן און פעליעטאַניסטן, פריער אין אַמאָליקן פוילן און נאָך דעם אין ארץ-ישראל און מדינת ישראל — ביז די לעצטע טעג פון זיין לעבן.

העפטמאָנס אַרטיקלען און פעליעטאַנען האָבן תמיד פאַרמאָגט פיינקייט, קולטור און זאָכלעכקייט. זיי זענען קיין מאָל נישט געווען קיין טרוקענע פובליציסטיק, ער איז געווען היינטיק, אַקטועל. אַבער אפילו שרייבנדיק איבער די קאָנקרעטע און אַקטועלע טאַגפראַבלעמען האָט ער אַריינגעבראַכט אין זיינע אַרבעטן אַ לירישע מעלאָדישקייט. און אפילו ווען ער ברענגט צום אויסדרוק זיינע אַפטימיסטישע מיינונגען — און אַזעלכע מיינונגען האָט ער גאַנץ אַפט געהאַט — פאַרמאָגן זיינע אַרטיקלען און עסייען אַזאַ פאַרבענקטן אומעט, אַן אומעט פון טיף יידישן געמיט.

און אפשר איז עס דער אומעט, וואס אנטפלעקט זיך בלויז צו דיכטער ? אזא שעפערישע עצבות, וואס פירט צו פארטיפונג און דערקענטעניש ? מ'זאגט, אז אין העפטמאנען האט זיך אפט געראנגלט דער דיכטער מיטן פובליציסט, דער מענטש פון געמיט מיטן געזעלשאפטלעכן טוער. העפטמאן האט טאקע פון זיין יוגנט אן, און דורך אלע יארן, געשריבן אויך לידער. אין אט דער איצטיקער זאמלונג קומט טאקע אריין א סעריע אפגעקליבענע לידער, „מנגינות בין ערביים“, פארנאכטיקע מעלאדיעס. לידער אינטימע, און לידער פון הימלאנד, און נאציאנאלע געזאנגען. אבער ס'איז זיכער נישט וואר, אז דער דיכטער אין אים האט זיך אויסגעטיילט אדער אפגעטיילט פונעם עסייסט און פעליעטאניסט. קענטיק איז, אז דער דיכטערישער עלעמענט האט באאיינפלוסט און באווירקט דעם פובליציסט. און דערפאר טאקע אזא פיין-לירישער טאן.

העפטמאן איז געווען א געטרייער תלמיד פון נחום סאקאלאוו, איינער פון די גרעסטע אין דער העברעיִשער זשורנאליסטיק און איר באגייער. מעגלעך, אז פון אים האט ער עס געלערנט ווי צו דערהייבן און צו פאר-שענערן דעם אויסדרוק און אויסזען פון פובליציסטישן ווארט. וועלכער ייד אין פוילן, און דערנאך אין ישראל, האט נישט געלייענט און הנאה געהאט פון העפטמאנס ארטיקלען און פעליעטאנען ? ברייט באקאנט זענען געווען זיינע שאפונגען, וואס פלעגן דערשיינען אונטערן פענ-נאמען עמנואל. געלייענט האבן זיי קעגנער, אזוי גוט ווי אייגענע. אין די גרוי-סע און איינפלוסרייכע צייטונגען, ווו העפטמאן האט מיטגעארבעט, איז ער מיט זיין ווארט און מחשבה געקומען צו אלע שיכטן און קלאסן פון פאלק. און זיין ווארט האט אזוי לעבעדיק און העפטיק גערופן צו פארנעמען דעם געדאנק פון יידישער זעלבשטענדיקייט און דעם געדאנק פון ציון. אט די גרויסע יידישע צייטונגען האבן דאך באשיינט די שבתדיקע טישן פון טויזנט-טער היימען, און מיט העפטמאנס א זאג, א ווארטשפיל האבן זיך דאך יידן ארומגעטראגן ווי מיט אן אבן-טוב, עס דערציילט און איבערדערציילט. פון דער איצטיקער זאמלונג „עם ואדם“ דערקענען מיר נאך א מאל העפטמאנען. מיר זענען, וואס ער איז געווען און וואס ער האט בייגעטראגן פאר דער יידישער און העברעיִשער עסייסטיק. ער האט זיך אריינגעלעבט

אין אלע פראבלעמען פון אונדזער לעבן. א מייסטער איז ער אין אויפנעמען געשעענישן, אין דערקאנען און אויפנעמען מענטשן, שאפער און פירער. לעבעדיק זענען זיינע איינדרוקן פון באזוכן און רייזעס, טיף איז זיין מקורות-דיקער צוגאנג צו די אלט-נייע פראבלעמען „לאנד, פאלק און וועלט“. און זיין פרעכטיקע און אריגינעלע סעריע עסייען „דער יחיד און די געזעלשאפט אין ישראל“. מיט וויפל שיינקייט, בילדערישקייט און פקחות ער האט ארויסגעבראכט און פאפולאריזירט זיינע געדאנקען און מיינונגען וועגן תוך-פראגן, וועגן די עצם-פראגן פון פאלק און מענטש און ייד. דער אויפקום פון דער מדינה, דער הלום פון פאלק און יידישן יחיד איז מחייב צו פארטיפונג, צו נייע באנעמונגען און אפשאצונגען, צו אפהיטן נאך מער דעם כבוד פון פאלק און פון יידישן מענטש. „ס'איז א נייע תקופה פארן כבוד פון ישראל“ — שרייבט העפטמאן אין איינעם פון זיינע עסייען. „ס'איז די נייע יידישע ראמאנטיק, וואס פארבייט די ראמאנטיק פון פרצן און וועלכע דארף ברענגען כבוד און ווערדע פארן פאלק, די העלדן, וואס ווערן געשילדערט אין פרצעס „דריי מתנות“, אדער אברהמלע באס, צי נחמקע פון זבאראזש און סאטיע פישער — אט די אלע שטילע און שווייגנדיקע העלדן, וואס זענען גרייט תמיד אפצוגעבן זייער לעבן אויף קידוש-השם און פאר אהבת ישראל, האבן זיך איצט ארויסאנטפלעקט אין זייער אקטיווער העלדישקייט. זיי גיבן אפ זייער לעבן פאר א טייערן פרייז. די העלדן פון ניצנים און נגבה, כפר-עציון און רמת-רחל, און נאך און נאך, זענען נישט מער קיין באהאלטענע צדיקים, נייערט צדיקים מיט גרויסע דערהויבענע נשמות, זיי אפפערן זיך מיט שטילקייט, אבער ווי אפענע קעמפער און גיבורים. זיי זענען אזוי ראשיק און העלדיש אויפגעקומען פון די טיפענישן פון אונדזער פאלקסלעבן.“

א שפע פון געדאנקען, מיינונגען, בילדער, רעפלקסיעס און דיכטערישע שטימונגען געפינען זיך אין דער זאמלונג „עם ואדם“. העפטמאן איז געווען א מענטש מיט גרויס וויסן, פאר אים זענען געווען אפן א סך באהאלטענע קוואלן. ער האט געקענט ליטעראטור און פילאזאפיע, טעאטער און מוזיק, אלט-העברעי'שע ליטעראטור און די מאדערנסטע אויפטוען אין דער וועלט-ליטעראטור. קענטיקט זיך טאקע ארויס אין אלע זיינע ארבעטן זיין ערוידיציע און זיין פילן זיך ווי אן אייגענער אין א סך געביטן.

אין זכות פון ווארט

פאר זיינע לעצטע צוויי צענדליק יאר איז ער געווען אויסגעקאכט אין אלע פראבלעמען און געשעענישן אין לאנד. הן ווי א פובליציסט און רעדאקטאר, הן ווי אן אַנפירנדיקער מענטש אין זיין פארטיי „אלגעמיינע ציוניסטן“. אָבער ביי דער גאַנצער איבערגעגעבנקייט און געטריישאָפּט צו די אידעען און שטרעבונגען פון זיין באַוועגונג איז קודם־כל געקומען צום אויסדרוק זיין אייגנדיקער באַנעם פון זאָכן און געשעענישן, זיין פּערזענלעכע רעאַגירונג. און זיין רעאַגירונג איז תמיד געווען אויפריכטיק, עכט און מקורותדיק. אַ סך פון זיין צייט האָט העפּטמאַן אָפּגעגעבן פאַר געזעלשאַפּטלעכער אַרבעט, באַזונדערס ביים אַרגאַניזירן און אויפבויען די אַרגאַניזאַציע פון די העברעישע זשורנאַליסטן. ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן האָט ער געזאָרגט פאַר דעם אויפבויען פון זשורנאַליסטן־הויז — דעם „בית־סוקולוב“, אויפן באַמען פון זיין רבין און פריינד.

„עם ואדם“ איז אַ פּרעכטיקע זאַמלונג אַרבעטן פון אַ זעלטענעם יידישן שעפּערישן מענטש. אייזיק רעמבאַס ביאַגראַפישער אַריינפיר גיט צו אַ סך צום דערקאַנען די פּערזענלעכקייט פון יוסף העפּטמאַן.

מ. צאנינס אַקטועלע עסייען

„אויף די וועגן פון יידישן גורל“ איז אַ טרעפלעכער טיטל פאַר די פיר עסייען, וועלכע מ. צאנין האָט געשריבן אין פאַרשידענע צייטן און זיי אַרויס-געגעבן איצט אין בוכפאַרעם.

אין די עסייען ווערן באַהאַנדלט נאַציאָנאַלע פּראָגן און קולטור-פּראָבלע-מען אין גאַנג פון יאַרהונדערטער, אויף די שליאַכן און שטחים פון יידישער וואַנדערונג און יידישן לעבן, די גורל-פּראָבלעמען פון יידישן פּאָלק; די הויכפונקטן, ווי די זיגונגן און ווידעראַנאַנדן; די דערגרייכונגען, ווי די דורכפאַלן און איינגעשרומפטקייטן פון יידישע עדות און שבטים.

אַבער נישט בלויז דאָס אַרויסברענגען די געשיכטלעכע פּראָצעסן איז דער עיקר-ציל פון די עסייען — כאַטש זיי ווירקן זיך אויס מיט זייער לעבעדיקער און אינטערעסאַנטער שילדערונג, מיט די טרעפלעך אַרויסגע-בראַכטע פּאַקטן פון ווייטן עבר, אין זייערע העראַזשע און טראַגישע פאַר-לויפענישן — דער עיקר-מין פון מחבר איז צו באַווייזן, אַז די שטחים פון אונדזער היינטיקן לעבן — די שטחים פון גייסט און קולטור — זענען אַ המשך פון אַל די שעפּערישע אויפטוען, פון די קאַמפּליצירטקייטן און גע-טראַפּנקייטן פון יידישן פּאָלק אין זיין לאַנגער גלות-געשיכטע.

ס'איז וויל באַקאַנט, און מ. צאנין באַטאַנט עס, אַז „יעדע עדה האָט אירע פאַרמען, איר באַזונדערע מענטאַליטעט, איר גאַנץ באַזונדערע פאַר-גאַנגענהייט, מיט וועלכע זי איז שטאַלץ און מיט וועלכע זי טיילט זיך אויס סוביעקטיוו פון אַנדערע עדהס“. אַבער די אויספירן, וועלכע מ. צאנין מאַכט אין צוזאַמענהאַנג מיט דער מעגלעכער צונויפגיטונג, מיט דער פאַרווירק-לעכונג פון דער מיווג-עדות-אידעע אין מדינת ישראל, זענען מער אַ רעזול-טאַט פון זיין עמאַציאָנעלער קאַנצעפּציע, ווי פון די פּאַקטישע פּראָצעסן און איבערוואַנדלונגען, וועלכע קומען דאָ פאַר און וועלכע וועלן זיך נאָך אַנטשיידנדיקער אויסקענטיקן אין דער צוקונפט.

די פראבלעמען, וואס ווערן באהאנדלט אין בוך זענען אפשר נישט ניי. אבער מ. צאנזין האט, אן ספק, אריינגעבראכט א פרישע באלייכטונג און א נייעם געוואגטן צוגאנג צו א ריי היסטארישע פאקטן, וועלכע האבן באאיינפלוסט אונדזער נאציאנאלן לעבן. ער האט אנגעווענדט אן אנאליטישן אויסטייטש, א דענקענדיקע עסייטישע אינטערפרעטאציע מיט אויסדריקלעכע אקצענטן פון א יידישן שרייבער, וואס האט געלעבט און געאטעמט מיט דער שפערישער, מאדערנער יידישער קולטור אין מזרח-איראפע.

אפט מאל איבערראשט דער מחבר מיט זיין קענטשאפט פון די מקורות און זיין געניטשאפט אין די קלענסטע פרטים פון יידישער היסטאריאָאָפּיע. אויך אַט די פרטים הייבט ער אַרויס, שפּאַנט זיי איין אין דער אידעע פון וועלטלעכער יידישער היינטיקייט, וואָס דאַרף אויפגיין און געדייען מיט אַלע געירשנטע ווערטן און געהאַרטע גוטסן אויפן באַדן פון מדינת ישראל. די פיר עסייען, וואָס קומען אַריין אינעם בוך: „די פּירטויזנט־יעריקע יידישע מלחמה“, „די גענעזע פון אַ קולטור־דראַמע“, „מיגראַציע און מיוזג גלויות“ און „דאָס לשון יידיש“ קענען אין פּלוג זיך אויסדוכטן ווי באַזונדערע, אויסגעטיילטע טעמעס און פּראַבלעמען. אַבער אַז מען לייענט איבער דאָס בוך זעט מען די אינערלעכע שייכותדיקייט, די נאָענטקייט און געבונדנ־קייט פון איין פּראַבלעם מיטן צווייטן, פון איין אַספּעקט מיטן אַנדערן, אַז די קולטור־דראַמע האָט אַ קרובהשן צוזאַמענהאַנג מיט מיוזג גלויות און אַז די פּראַגע פון לשון יידיש וואַקסט אַרויס ביים נאַכפּאָלגן די שפּאַנונגען און זיגזאַגן פון דער עפּאָפּע, פון דער דראַמאַטישער פּירטויזנט־יעריקער מלחמה — — —

לגבי אַ צאָל אינטערפרעטאָציעס און מיינונגען פון מחבר קען מען גרייך לעך מחולק זיין. באַזונדערס כלפי דער באַהאַנדלונג פון פּראַבלעם „מיגראַציע און מיוזג גלויות“, וועלכן, לויט זיין איינשטעלונג, ס'איז גאַרנישט מעגלעך צו לייען. מ. צאנזין ווייזט אַן לכּאורה גאַנץ ריכטיק, אַז „יעדער דומפינג אין דער ריכטונג פון מיוזג גלויות אַז צו באַזייטיקן די סאַציאַלע און בילדונגס־שוועריקייטן וועט גאַרנישט פּאַזיטיווס דערגרייכן, אויסער וויטערדיקע רייצונגען“. אַבער צי קענען מיר דען אַפּשאַצן די יורונגען, די נאַטירלעכע לעקונגען אין דער ריכטונג? די איבעראַנדערשונגען, וואָס קומען איצט פאַר

א ב ר ה ם ל י ם

אין ישראלדיקן לעבן? צי זענען מיר דען תופס, וויפל שפיצן און פארשפיצט-
קייטן עס זענען אָפּגעטעמפט געוואָרן אויף דעם שטח פון מיזוג עדות, איבער-
הויפט נאָך דער זעקס־טאָגיקער מלחמה?
אפילו ווען עס לאָזן זיך אָפּפּרעגן אַ צאָל אויסטייטשן און מסקנות, זענען
אָבער די עסייען ווערטיק שוין מיטן אַרויסהייבן די נאַציאָנאַלע לעבנספּראָגן,
וואָס הויערן ביים יידישן שרייבער, ביים יידישן גייסטמענטש.
מ. צאָנן האָט אויף אַ צוגעשפיצטן, אָבער עלעגאַנטן אופן אַרויסגע-
בראַכט פּראַבלעמען, וואָס זענען דער ציפור הנפש פון אונדזער קולטור, פון
אונדזער היינטצייטיקייט.

צו דער געשיכטע פון יידישן טעאָטער אין ישראל

אַ מאָדנע מערכה האָט געהאַט די יידישע טעאָטער־פאַרשונג. יידיש טעאָטער, וואָס איז געווען אַזוי פּאָפּולער און באַליבט ביי די ברייטסטע פּאָלקסמאַסן און ביי דער יידישער אינטעליגענץ; טעאָטער, וואָס האָט באַווירקט אַ מאָל אַלע שיכטן און קלאַסן פון פּאָלק — האָט דווקא דער צווייג פון יידישער פּאָלקסקולטור. נישט זוכה געווען צו אַ גענויער פאַרשונג און ס'איז נישט אַרויסגעבראַכט געוואָרן די געשיכטע פון טעאָטער אינעם פּולן היקף.

מען דאַרף, פאַרשטייט זיך, נישט פאַרזען די באַדייטנדיקע אַרבעטן און שטודיעס וועגן דעם גאַנג און דער אַנטוויקלונג פון יידישן טעאָטער. אָבער אַן אַרומגעמיקע, סינטעטישע געשיכטע פונעם יידישן טעאָטער אויף אַלע זיינע שטחים, אין אַלע זיינע אומוואַנדלונגען, איז נאָך ביז היינט נישטאַ. וואָלט אַזאַ געשיכטע געווען, וואָלט מען מסתמא אויך נישט פאַרזען דעם קליינעם אָבער מערקווערדיקן קאַפיטל פון יידיש טעאָטער אין ארץ־ישראל. פאַר אַ סך וועט עס זיכער זיין אַ בייעס צו הערן, אַז יידיש טעאָטער איז שוין אין ארץ־ישראל געשפּילט געוואָרן אין אָנהייב פון אונזער יאָרהונדערט. און דאָ רעדט זיך נישט פון די חנוכה־ און פורים־פאַרשטעלונגען פון ישיבה־בהורים אין אַלט־ירושלים צי אין חברון. (דאָס איז אַ קאַפיטל פאַר זיך). געמיינט איז דאָ אַ טרופּע ממש, וואָס האָט געשפּילט יידיש טעאָטער לויטן נוסח און אויפן שטייגער, ווי מ'האַט אין יענער צייט געשפּילט טעאָטער אין די גרויסע מאַסן־צענטערס.

קודם־כל לאַמיר זיך באַקענען מיט עטלעכע פרטים וואָס עס גיט איבער דער ביבליאָגראַף און זאַמלער ש. ערנסט אין דעם ערשטן און, אגב, איינציקן באַנד „אַרכיוו פאַר דער געשיכטע פון יידישן טעאָטער און דראַמע“, וואָס איז דערשיגען אין יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט, ווילנע, 1930. ווערט דאַרט דערציילט:

„פרוון צו שפילן אין יידיש זענען אין ארץ-ישראל געמאכט געוואָרן נישט נאָר מיטן אַנקומען פון די אַמעריקאַנער לעגיאָנען (געמיינט דעם יידישן לעגיאָן, וואָס האָט אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה סטאַנציאָ-נירט אין ארץ-ישראל אין עטלעכע פונקטן) און וווּ די סאַלדאַטן האָבן געשאַפן אַן אַנסאַמבל און געשפילט אין יידיש. פרוון צו שפילן יידיש טעאַ-טער אין ארץ-ישראל זענען שוין געמאכט געוואָרן מיט יאָרן פריער, ביים אויפפירן אַן אַריגינעלע פיעסע פון הירש לייב גאַרדאָן.“

מיר זענען נוטה אַנצונעמען, אַז דער ערשטער פרוון פון אַן אַרגאַניזירטן, היינטיגייטיקן טעאַטער פאַרצושטעלן אין יידיש אין ארץ-ישראל איז געמאכט געוואָרן אין יאָר 1909. און געווען איז דאָס אין יפו, וואָס איז אין יענער צייט געווען אַ זאַמלפונקט און וווינאַרט פון יידישע אַרבעטער און פון נייע עולים.

און די מעשה איז געווען אַזאַ. אַ גרופע אַקטיאָרן איז געקומען באַזוכן דאָס לאַנד און איז פאַרבליבן דאָ אַן מיטלען צוריקצופאַרן. און כדי צונויפ-צושאַפן די נייטיקע ריזע-הוצאות האָבן זיי באַשלאָסן צו געבן אייניקע פאַרשטעלונגען. אין ירושלים האָבן זיי אָבער נישט געהאַט קיין גאָר גרויס פובליקום. געווען איז עס זומערצייט, ווען די מער פאַרמעגלעכע מענטשן, וואָס קאַנען קומען אין באַטראַכט ווי באַזוכער פון טעאַטער, זענען געווען אוועקגעפאַרן קיין יפו זיך באַדן אין ים. האָבן דעריבער די אַקטיאָרן באַשלאָסן נאַכפאַרן דעם עולם און פאַרשטעלן אין יפו.

מ'האַט געדונגען אַ גרויסן זאַל אין אַ האַטעל ביים ברעג ים, און דאָרט האָבן זיי געשפילט.

צוליב מורא אַז די העברעער, און צווישן זיי די קנאותדיקע, זאָלן נישט שטערן די פאַרשטעלונגען, האָבן די אַרטיסטן איינגעלאָדן דעם יפוער קאַימאַקאַם (ס'הייסט, דעם ראש פון דער שטאַט) בייצוויין אויף די פאַרשטע-לונגען... און אזוי זענען בשלום דורכגעגאַנגען גאַלדפאַדענס „שולמית“ און טשיריקאָוס „די יידן“. דער זאַל איז אויף ביידע פאַרשטעלונגען געווען איבערפולט און די הכנסה איז געווען אַ גאַנץ גרויסע.

אויב אָבער די טרופע האָט זיך פאַרהיט פון די העברעיסטן דורך איינלאָדן דעם קאַימאַקאַם, האָט זי זיך אָבער דערוואָרבן אַ פיינד פון אַן

אַנדער צד. דאָס איז דער פּיננד, וואָס איז אַזוי באַקאַנט פון דער עלטערלעך-
 כער צייט. דערמאַנט ווערט ער אָפט אין פאַרשידענע תקופות און אין פאַר-
 שידענע לענדער מיט זיין קאַמף קעגן פאַרוויילונג ביי יידן און קעגן טעאַטער.
 דאָס זענען די רבנים און כלי-קודש.

זיך דערווייט, אַז אַ סך פון די ירושלימער יידן באַזוכן גאַר טעאַטער,
 האָבן די רבנים פון ירושלים און יפו אַרויסגעלאָזט אַ קול-קורא, וואָס פאַר-
 ווערט צו באַזוכן די פאַרשטעלונגען. און דער אויפרוף האָט אויך געוויקט
 אויפן קאַיאַמאַקאַם. ער האָט אויפגעהערט צו קומען צו די פאַרשטעלונגען.
 דאָס איז שוין געווען ווי אַ סיגנאַל צו די קנאים פון העברעיִשן לאַגער,
 וואָס האָבן דעם גאַנצן ענין שטאַרק אויסגענוצט אויף זייער שטייגער.

די אַקטיאָרן האָבן געמוזט אויפהערן די פאַרשטעלונגען, הגם אויף
 פולע רייזע-הוצאות האָבן זיי נאָך נישט געהאַט...

און מיינט נישט, אַז דאָס איז גאַר אַ טשיקאַווע מעשה מיט אַקטיאָרן,
 וואָס זוכן רייזע-הוצאות, און באַווירצט מיט דער פּריקרקייט פון אַ טער-
 קישן קאַיאַמאַקאַם. יעדער קלענסטער פרט, לערנט אונדז די געשיכטע, האָט
 זיין באַדייטונג נישט גאַר באַלד צום מאַמענט, נאָר גאַנץ אָפט אויך אין דער
 ווייטערדיקער אַנטוויקלונג. אַ צען יאָר שפּעטער, ווי איך האָב שוין דער-
 מאַנט, האָבן די סאַלדאַטן פון ייִדישן לעגיאָן אויפגעפירט מיט גרויס
 דערפאַלג פאַרשטעלונגען אין ייִדיש. אָבער שוין אויך אַ יאָר נאָך דעם
 ערשטן פּרוּוו, אין יאָר נינצן הונדערט צען, האָבן זיך צונויפגענומען ייִדישע
 בעלי-מלאכות אין יפו און געשפּילט ייִדיש טעאַטער, און אפילו יעקב גאַרדינס
 פּיעסן.

אין דעם זעלבן באַנד „אַרכיוו פון ייִדישן טעאַטער און דראַמע“ ווערן
 געבראַכט אויסצוגן פון דער דעמאָלטיקער פרעסע אין לאַנד. שרייבט די
 העברעיִשע טאַגצייטונג פון ירושלים „החרות“ (אגב, דאָ רעדט זיך פון
 יאָר 1910) ... „כפי הנראה הוא ארגון ביפו קונה לו זכות אורח על הבמה.
 הפעם הרביעית במשך זמן קצר כזה בעונת החורף זהו אצבע הזמן! הלא?
 סימן הוא כי ישנם לו לזארגון מעריצים שנותנים לו דחיפה. והקהל נענה,
 כי במקום שיש הצעה יש דרישה. זהו כלל גדול“. און ווייטער: „באמת
 חרמות, איסורים, גדופים ונזופים — מה יועילו כל אלה הם רק פלגיאט.

ובעת שמצד אחד הזרוגניסטים רואים פעולות ומעשים, — מצד השני חסידי העברית אין כחם אלא בפיהם...”

לאמיר אבער נישט מיינען, אז דאס איז געווען די אַלגעמיינע באַציונג אין יענער צייט. דאָס איז געווען די שטים און שטימונג פון פאַראיינצלטע חסידים פון יידיש, וואָס האָבן אין העברעיִש אויסגעדריקט זייער בענקשאַפט נאָך אַ יידיש וואָרט און נאָך אַ יידיש ליד.

די שפּעטערדיקע פאַרשטעלונגען פון די סאָלדאַטן־אַקטיאָרן פון יידישן לעגיאָן האָבן אַרויסגערוּפּן אַ כּוואַליע פון פּראָטעסטן און שאַרפע אַנגרייִ־פּערישע בריוו אין דעם דעמאָלטיקן איינפלוס־רייכן „הפּועל־הצעיר”. אין כּמעט אַלע בריוו און אַפרופן הערט זיך די אויפּפאַדערנדיקע פּראָגע „מה גרם לאּוּתה השּתּיקה מצד הקהל העברי ביחס להצגות הז'רגוניות בגדודים?...” „אַנשי הגדוד — שרייבט איינער — צריכים להבין כי הצגותיהם הללו לאּ רק מעליבים כי הם גם מכאיבים אותנו...”

איך האָב מיך אַפּגעשטעלט אַ ביסל מער אויף די דאָזיקע פאַרלווי־פּענישן, וואָס איז שוין היינט געשיכטע. איך האָב אַבער בפּירוּש נישט אויסגעשעפּט דעם גאַנצן פּרק פון די אָנהייבן און די געראַנגלען פון יידישן טעאַטער אין ארץ־ישׂראל.

און זאָל דאָ נישט פאַרשטאַנען ווערן, אז אַט די אָנהייבן האָבן געהאַט אַ דירעקטן איינפלוס און זענען געווען די פאַרמירער פון דער איצטיקער יידישער טעאַטער־טעטיקייט אין ישׂראל.

אַזוי גוט אפּשר ווי די מוסר־ספּרימלעך און אַנדערע יידישע חיבורי־מ־לעך, וואָס זענען דערשינען אין אַלט־ירושלים צי אין צפּת, האָבן נישט געהאַט קיין השפּעה אויף דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער וואָרטשאַפּונג אין ארץ־ישׂראל, אַזוי האָבן דאָ יענע טעאַטער־פאַרשטעלונגען פון מיט פּופּציק און זעכציק יאָר צוריק נישט געהאַט קיין אויסוויקונג אויף המשך. בפּרט, אַז דאָ לאַזט זיך נישט רעדן וועגן קיין המשך, ווען אַ ביסל שפּעטער איז געוואָרן אַ ריס, ריס און נישט המשך...

אַבער אַז מיר רעדן אין אונדזערע היינטיקע טעג וועגן יידישן טעאַטער אין ישׂראל, וווּ איצט שפּילן אַוונט ביי אַוונט עטלעכע יידישע טעאַטערס, קענען מיר נישט פאַרבייגיין אַז צו דערמאַנען אַן אַנדער אינטערעסאַנטן פּרוּוו.

צו שפילן יידיש טעאָטער אין ארץ־ישראל. און נענטער איז דער דאָזיקער פרוווי נישט נאָר אין צייט, נאָר אין זיין געמיט, און בעיקר אין זיין פּיאַנע־רישן אַנזאָג וועגן בעסערן טעאָטער. פון דעם פרוווי קאָנען מיר און דאַרפן יאָ עפעס לערנען. מיר קאָנען דאָ זען, אַ שטייגער, די איבערגעגעבנקייט און די וואַכזאַמקייט פון ליבהאַבער, וואָס פון אַזעלכע איז נישט איין מאָל אויפ־געקומען גוטער פּראָפעסיאָנעלער קינסטלערישער טעאָטער.

אין דער ליטעראַרישער שריפט „אַנהויב“, וואָס איז דערשינען אין ירושלים מיט פּערציק יאָר צוריק (און וואָס איז, אגב, געווען די ערשטע קאַלעקטיווע ליטעראַרישע שריפט אין ארץ־ישראל), ליינענען מיר אַזאַ נאָטיץ: „דער דראַמאַטישער קרייז „אונדזער ווינקל“ אין חיפה האָט אויפ־געפירט צום פינפטן מאָל שלום־עליכמס „דאָס גרויסע געווינס“. די חברים פון קרייז זענען באַשאַנקען געוואָרן מיט בלומען און מיט האַרציקע אַפּלאַ-דיסמענטן. מיט דער מאַטעריעלער הילף פון די אַרבעטער־באַזוכער און בפרט פון די באַנאַרבעטער זענען געמאַכט געוואָרן נייע פּולקאַמע דעקאַ־ראַציעס, פאַרברייטערט און פאַרשענערט די סצענע מיט איר „טעכניק“, און עס פעלט נאָר מער פּלאַץ פאַרן פּובליקום, דער הויף איז צו קליין און דער עולם וואַקסט“.

„אונדזער ווינקל“ — זאָגט זיך דאָרט ווייטער — האָט נישט ביז היינט קיין גוטן רעזשיסער און דאָס באַשווערט די אַרבעט און שטערט די אַנטוויקלונג פון קרייז... אָבער די חברים פון „אונדזער ווינקל“ האָפן, אַז מיט דער צייט וועט אויך די מניעה אָפּגעשאַפט ווערן“.

און אַז מיר מאַכן דעם מינדסטן פאַרגלייך פון דער מערכה פון יידישן טעאָטער היינט מיט דעם נישט ווייטן נעכטן, ווערט אי הייטער, אי אומעטיק. איך וואָלט געוואָלט בפירוש פאַרמיידן צו באַהאַנדלען וועגן דער לאַגע אין וועלכער דאָס יידישע וואָרט, און במילאָ די יידישע שאַפונג, האָט זיך דאָ ביז אַנומלט געפונען אין ארץ־ישראל. נישט דאָ וויל איך באַרירן די באַדינגונגען, ביי וועלכע מ'האַט געטאָן קולטור־אַרבעט פאַר אַ סך יאָרן. אָבער יידישע שרייבער האָבן דאָ געטאָן אַ פּיאַנערישע אַרבעט. יידישע דיכטער און פּראָזאַיקער זענען געקומען אין לאַנד, זיך דאָ באַזעצט און אויפגענומען דאָס נייע לעבן, דעם פּייוואָז און טיפּאַזש פון לאַנד, די

געראַנגלען און אידעען פון ארץ־ישׂראלדיקן אַרבעטס־מענטש. דערציילט וועגן זיינע ליידן און פריידן, מיטגעלעבט מיט זיין וואָך און יום־טוב. נאָר יידישע אַקטיאָרן, פּראָפּעסיאָנעלע יידישע אַקטיאָרן, זענען ליידער אין ארץ־ישׂראל כמעט נישט געקומען. און אפשר איז עס געווען מיט רעכט. די לאַגע פון טעאַטער־שעפּערישקייט איז אַן אַנדערע. טעאַטער דאַרף צושויער, עולמס, דאַרף דעם לעבעדיקן קאָנסומענט, און ס'איז געווען, אַז ווען עס האָבן אין די יאָרן פון פאַרן צווייטן וועלטקריג, קורץ פאַר דער היטלער־מלחמה, באַזוכט דאָס לאַנד עטלעכע יידישע אויסגערופענע אַקטיאָרן, האָבן זיי זיך אויס־געדרייט מיטן רוקן צו יידיש.

אַזוי איז געווען מיט מאָריס שוואַרץ, וואָס האָט געפרוּווט אויפטרעטן אין העברעיִש און אויפגעפירט אין אהל־טעאַטער „יאשע קאַלב“. און אַזוי האָט אויך געהאַנדלט דער טייערער אַקטיאָר אברהם מאָרעווסקי, וואָס האָט געוואָלט, נישט מער און נישט ווייניקער, ווי אינעם לאַנד פון תנ"ך לייענען אויף זיין העברעיִש קאַפיטלעך פון איוב און משלי...

נאָך דעם אויפקום פון דער מדינה זענען צוזאַמען מיט דער גרויסער עליה אין לאַנד געקומען אויך אַקטיאָרן פון יידישע טעאַטערס. עס האָבן זיך דאָ באַוויזן יידישע אַקטיאָרן פון פוילן און רומעניע, מענטשן וואָס זענען די מלחמה־יאָרן דורכגעגאַנגען דורך אַלע פיין און וואַגלווען.

זיי האָבן מיטגעבראַכט הן די מעלות, הן די חסרונות, וואָס דאָס גע־וויינלעכע יידישע טעאַטער אין מזרח־איראָפּע האָט פאַרמאָגט. אָבער חוץ אַלץ האָבן זיי געטראָגן אין זיך און מיטגעבראַכט טיפע ליבע און איבערגע־געבנקייט צו דער טעאַטער־עבודה. ליבע און איבערגעגעבנקייט צו אַ קולטור־מיסיע איז, כידוע, אַ גרויסע זאַך. ס'גורט אַן מיט געדולד און העלפט אויך אויסצוטראָגן שוועריקייטן און מיכשולים. און קיין שוועריקייטן און מיכשולים האָבן נישט געפּעלט. עס איז נישט געווען קיין איינהייטלעכער צוגעקליבענער טעאַטער־אַנסאַמבל. ס'האָט געפּעלט אויף די מינימאַלסטע אויסגאַבן. אָבער שטאַרקער ווילן איז געווען — ווי ס'איז טיפּיש פאַר אַקטיאָרן, און דערצו יידישע אַקטיאָרן, וואָס זענען דורכגעגאַנגען נישט ווייניק פייערן פון אונדזער תקופּה.

אין מדינת ישׂראל זענען אויפגעקומען און זיך געשאַפּן טעאַטער־טרופּעס.

אנסאמבלען. מ'האט דא אנגעהויבן פארן איבער דער פראווינץ. אט ווי אין אמאליקע גוטע צייטן אין מזרח-איראפע.

פון די אלע אויפגעקומענע און טעטיקע טעאטערס האט דער דעמאל-טיקער „גאלדפאדען-טעאטער“ ארויסגערופן צוטרוי. מ'האט געקענט לייגן האפענונג אויף זיין אנטוויקלונג.

די „רעזידענץ“ פון דעם גאלדפאדען-טעאטער איז געווען אין דזשעבע-ליא, א שכונה אין עק יפו. די פארשטעלונגען זענען געגעבן געווארן ביי די באשיידנסטע באדינגונגען. מ'האט געלעבט פון פרוטות. אבער מ'האט אויפגעפירט ערלעך און ארנטלעך — טאקע אין דעם אלטן נוסח — פיעסן סיי פון פאלקסטימלעכן רעפערטואר און פיעסן היינטיקע. פארשטעלונגען אויפגעפירט ריין און מיט חז. א שטראל ליכט איז געווען אט דער טעאטער פון צווישן די אלע וואלוועלע אפערעטע-טעאטערס וואס האבן דא געשפילט די אויסגעשפילטע מעלאדראמעס, און דעמאלט טאקע האבן זיך ביי אונדז באוויזן גאר באקאנטע פראפעסיאנעלע יידישע אקטיארן. ס'איז געקומען יעקב מאנסדארף, מיט זיין אומרו און ווארעמקייט. און ס'איז געקומען זיגמונט טורקאוויץ צו באזעצן. און דזשיגאן און שומאכער. און ס'זענען געקומען יעקב וויסליץ און יוסף בולאווי, רחל האלצער און הערץ גראסבארד — אויף גאסט-אויפטריטן אין ישראל.

איז געווען א גרונט צו מיינען, אז דאס יידישע טעאטער אין לאנד הייבט אן גיין בארג-ארויף. דער יידישער גוטער טעאטער איז דאך געווארן אזוי פארוויסט אין דער וועלט. פון איין זייט האט ער געליטן מיט דער פארלענדונג פון יידישן לעבן אין איראפע, און פון דער אנדערער זייט, — צוליב דער אסימילאציע אין די אמעריקאנער לענדער. איצט איז געווען א יסוד צו גלייבן אז דאס יידישע טעאטער וועט געפינען א תיקון אין מדינת-ישראל. נישט פארגעסן דארף מען, אז אין ישראל געפינט זיך דאך א דאנקבארער און אויך — טאקע בעיקר — א יינגערער יידישער טעאטער-עולם. און דער עולם אין טעאטער, ווייסן מיר, איז אן אינטעגראלער טייל פון דער פארשטעלונג. ער איז נישט נאר דער קאנסומענט, נישט נאר דער אויפנעמער. דער עולם באטייליקט זיך ממש אין דעם טעאטער-ספעקטאקל און גיט אפט מאָל די ראם און די אטמאספער פאר דער פארשטעלונג.

צום טיפן באדויערן זענען כמעט אלע פרווון דורכגעפאלן. אוודאי זענען געווען סיבות דערביי. און איינע פון די סיבות איז די פארוואַרצלטע גאסט-ראַליאַרן-סיסטעם. דער יידישער טעאַטער און דער יידישער טעאַטער-עולם האָט זיך צו דעם צוגעוווינט.

דער טאַלאַנטפולער יעקב מאַנסדאָרף, דער געטרייער יידישער אַקטיאָר און רעזשיסער, האָט געפרוווט שאַפן אַן אַנסאַמבל פון יידישע אַקטיאָרן. האָט ער גענומען שפּילן העברעיִש און איז באַלד מיט די ערשטע פאַרשטעלונגען דורכגעפאַלן...

דאָס „גאַלדפּאַדען-טעאַטער“ האָט אָנגעהאַלטן שיינע עטלעכע יאָר. האָט אויפגעפירט מיט הצלחה עטלעכע גוטע פּיעסן און אַ ביז גאַר געלונג-גענעם פּרין-מאַנטאָזש (די „דריי גאַלדענע רינגען“ אין דוד לייכטס אינסצע-ניזאַציע). דער טעאַטער האָט זיך אָבער געראַנגלט מיט מאַטעריעלע נויטן, זיך פּונאַנדערגעפאַלן און נאָך דעם פון דאָס ניי זיך אַקטיוויזירט. און ביי אַלע אַנשטרענגונגען פון די איבערגעגעבענע אַקטיאָרן איז דעם אַנסאַמבל נישט געלונגען צו דערהאַלטן זיך ביים לעבן, און דאָס טעאַטער איז זיך צעפאַלן. אַז ס'איז פאַראַן אין ישראל פּלאַץ פאַר אַ גוטן, ערנסטן און קינסטלע-רישן טעאַטער, אַז ס'איז פאַראַן די נויטוענדיקייט פאַר אַזאַ טעאַטער — וואָלטן מיר געקאָנט ברענגען טויזנט און איין ראייה. אוודאי האָט דער באַזוכער אין יידישן טעאַטער הנאה, פון חייִשעה, פון מעלאַדראַמאַטישער פאַרוויילונג. ער זוכט אַ געוויין און אַ קיצלדיק געלעכטער. אָבער דער זעל-בער באַזוכער קאָן, אַן ספק, אויפנעמען אַן ערנסטע און גוטע פאַרשטעלונג. דאָס איז אַלץ גערעדט, אַז דאָס יידישע טעאַטער זאָל דאָ ווערן געפירט אויפן ריכטיקן וועג.

דווקא דאָס וואָס דעם יידישן טעאַטער אין ישראל קומט אויס צו לעבן און שאַפן אין דער נאָענט פון די דערפאַרענע קולטורעלע און פאַרוואַרצלטע העברעיִשע טעאַטערס — קאָן דאָס דווקא זיין לברכה.

קלאַר, אַז דער וועג צו אַ גוטן יידישן טעאַטער אין ישראל איז נישט קיין לייכטער. ס'איז אָבער מער ווי רעכט, זיך צו דערמאַנען די ערלעכע פרווון פון אַמאַליקן יידישן טעאַטער דאָ אין לאַנד, צו די פּיאַנערישע פרווון פון חיפהר „אוינדזער ווינקל“.

איין זכות פון ווארט

ס'איז דאכט זיך די פאסיקסטע געלעגנהייט דערצו. דער יידישער עולם איז איצט רייפער און פארטיפטער. דארף מען דעם סענטימענט פארוואנדלען אין א געזעלשאפטלעכן קערן. מיר זאגן נישט, אז דאס דארף געמאכט ווערן מיט א מאל, אז דער איבערגאנג דארף גיין מיטן עקסטרעמען וועג. בהדרגה, אבער צילבאווסט. מיר מוזן געווינען דעם עולם פאר אן ערנסטער פארשטעלונג, פאר אן ערנסטן טעאטער. דאס דארף זיין דער ווילן פון די, וואס די פראגע פון יידיש טעאטער אין ישראל אינטערעסירט זיי. דאס דארף זיין לטובת אונדזער קולטורעלן המשך אין לאנד און לזכר דעם פארווישטן יידישן טעאטער אין דער וועלט.

ש. הארענדארפס פארביקע „טעאטער-קאראוואנען“

געווען אַ מאָל יידישע שפילער, אַקטיאָרן און קלעזמאַרים, וועלכע האָבן געבראַכט פרייד און געזאַנג, אַ שיינעם חלום און געמאַכט יום־טוב אין דער וואַכן אין פאַרחושכטע יידישע שטעטלעך.

דאָס זענען געווען די שטעטלעך פון אונגאַרן, טשעכאָסלאָוואַקיי, זיבן-בורגן און יוגאָסלאָוויע, וועגן וועלכע ס'דערציילט האַרענדאַרף אין זיין בוך „טעאטער-קאראוואנען“. יידן האָבן דאָרט געוואוסט פון פורים-שפילער, פון אַ בדיחה, וואָס איז משמח אויף אַ חתונה, פון ישיבה-בחורים, וואָס פאַרשטעלן זיך און זינגען „היינט איז פורים, מאַרגן איז אויס“. ר' אשר זעליק ווייס און ר' „קלמן פורים“ האָבן אין מונקאַטש געמאַכט „די גרענדע“ איין מאָל אין יאָר, נאָר אַז נשים און דערוואַקסענע מענטשן זאָלן זיך פאַרשטעלן און מאַכן פאַרשטעלונגען אין פשוטע וואַכנטעג — צו דעם זענען זיי נאָך נישט געווען געוויינט. דאָס איז נאָך געווען שווער צו באַנעמען פאַר די יאָדערדיקע פאַרגרעבטע יידן פון סלאָוואַקיי און קאַרפּאַטאַרוס.

זיין אמתער נאָמען איז שמואל יעקב האַרענדאַרף און ער שטאַמט פון אַ דאָרף ערגעץ אין קעלצער געגנט, נאָר יידישע לייענער פון פוילן געדענ-קען געווייס דעם נאָמען ש. י. דאַרפזאָן, מיט וועלכן ער פלעגט חתמנען אין משך פון אַ צוויי צענדליק יאָר די קאַרעספּאַנדענציעס און באַשרייבונגען, וועלכע ער פלעגט דרוקן אין די וואַרשעווער יידישע צייטונגען.

אין יענע יישובים איז ער געקומען כמעט על-פי צופאַל, ס'איז געווען, דערציילט ער: „אין דעצעמבער 1915, ווען די מלחמה האָט געבושעוועט אויף אַלע פּראַנטן און די עסטרייכישע אַקופאַציע-מאַכט אין פוילן האָט אַנגעהויבן מאַביליזירן אַרבעטער, צו שיקן קיין טיראַל, כדי דאָרט אויפצו-בויען אַן איינבאַן-ליניע“. די באַדינגונגען, אין וועלכע די געבראַכטע אַר-בעטער האָבן געלעבט דאָרט זענען, דאַכט זיך, געווען עפעס אַ מילדערנדע

אויפלאגע פון די שפעטערדיקע נאצישע ארבעטס-לאגערן. און טאקע דארט, צווישן די הויכע טיראלער בערג, אין דעם צעפלאנטערטן תהום פון פאר-שקלאפטע „פרייוויליקע ארבעטער“ האט ער, וועלנדיק מיט עפעס מהנה זיין די פארביטערטע, אויסגעמאטערטע יידישע ארבעטער, אנגעשריבן אן איינ-אקטער און ארגאניזירט א פורים-פארשטעלונג. מיט אט דער פארשטעלונג האט ער זיך פארקנסט צום יידישן טעאטער. דאס איז געווען דער אנהייב פון זיין טעאטער-טעטיקייט. און דעם יידישן טעאטער האט ער געדינט אויף אלע אופנים: ער איז ארומגעפארן מיט טעאטער-טרופעס, ער איז געווען א רעזשיסער, אדמיניסטראטאר, אן אימפרעסאריא, א סופלאר, אן אקטיאר; ער איז געווען דער שתדלן ביים באקומען דערלויבענישן און געווען דער פארמיטלער צווישן דער פריילעכער שפילער-כאליאסטער און די קליינ-שטעטלדיקע, אנגעבלאזענע און אסימילירטע קהילה-עסקנים.

אין די יארן נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה איז דאס יידיש-טעאטער אין מזרח-איראפע געווען א וויכטיקער קולטור-פאקטאר, אויסגעפירט א יידישע קולטור-שליחות אין פוילן, אין ליטע און רומעניע.

אין רומעניע, ווו דאס וויגעלע פון יידישן טעאטער האט אברהם גאלדפאדען מיט יארצענדליקער צוריק אזוי ווארעם-פאטערלעך פונאנדער-געוויגט — זענען יידישע טעאטער-טרופעס געגאנגען שוין אויף זיכערע, אויסגעטראטענע שטעגן. נישט אזוי איז עס געווען אין די יישובים און לענדער איבער וועלכע הארענדארפס טעאטער-קאראוואן האט זיך געטראגן. דא איז געווען א רויערד, דא האט מען געדארפט אנהייבן פון בראשית, און טאקע ווי אין בראשית: ווען אלץ איז געווען „פוסט און לער“. נאך אז דער ערשטער שפראך איז אויפגעגאנגען, דער ערשטער שטראל האט א לויכט געטאן אין די פארקמורעטע פנימער פון די פארהארעוועטע יידן און אין די אנגערדראלענע פנימער פון די אסימילירטע, „פארמאדיארישטע“ יידן, איז די שמחה מיט יידישן טעאטער געווארן אן אייגענע. הארענדארף דערציילט וועגן דעם: „מיטן אויסנאם פון טראנסילוואניע און קארפאטארוס, טיילווייז אויך אין דער סלאוואקיי, האבן די דארטיקע יידן ווייניק פארשטאנען דאס יידישע לשון. אבער יידיש טעאטער האבן זיי ליב געהאט ווי דאס אייגענע לעבן, דאס יידישע טעאטער האט זיי ממש א כישוף אנגעטאן און זיי האבן

זיך געפרייט מיט דעם „זשידאָ-סינהאָז“ (אויף אונגאַריש: יידיש טעאַטער), ווי קינדער פרייען זיך מיט אַ שפּילעכל“.

האַרענדאַרף שילדערט זיין צוזאַמענאַרבעט מיט אַקטיאָרן און טעאַטער-מענטשן, ער דערציילט נישט נאָר פון דער האַרציקער און גאָר אָפט הונגע-ריקער כאַליאַטערע, וואָס האָט פאַרמאַגט אַזאַ אייביקן בטחון און אָפּטימיזם, נאָר אויך וועגן יענע ווייניק באַקאַנטע פּראַווינצן, וווּ ס'האַבן געלעבט זייער אייגנאַרטיק-פּאַרוואַרצלטן לעבן הונדערטער טויזנטער יידן. יידן וואָס, פון איין זייט, האָבן מיט זייער פרומקייט און פּרימיטיוון לעבנסאַרט נאָך געשטעקט אין דורות צוריק און, פון דער צווייטער זייט, זענען גייסטיק און קולטורעל געווען פאַרבונדן מיט דער שפּראַך און שטייגער פון לאַנד. ביידע מינים יידן זענען אין פּלוג נישט געווען קיין קאַנסומענטן פון יידישן טעאַטער, זענען ווייט געווען פון יידישער קולטור. און דאָך, וואָס פאַר אַ וואַרעמקייט און געטריישאַפט ס'האַבן געטראָגן אַ סך פון אַט די געזונטע, האַרעפאַשנע שטעטלשע יידן צו די טעאַטער-פּאַרשטעלונגען. ווי טיף און אוממיטלבאַר זיי פלעגן אויפנעמען די איבערלעבונגען פון די העלדן אויף דער בינע! גראַד אַט די יידן מיט זייער פּשטות און ערדישקייט האָבן דערפילט שפעטער די פרייד און די דערהויבנקייט, וואָס דאָס טעאַטער גיט זיי.

אַ סך פון די שילדערונגען זענען אַזוי רירנדיק, אַז זיי זענען ביכולת איבערצווועגן די אַלע פרעניות, וואָס יידישע אַקטיאָרן האָבן געדאַרפט אויסשטיין, קענען גריילעך פאַרווישן די ביטערנישן און באַליידיקונגען, אויף וועלכע די מענטשן פון טעאַטער-קאַראַוואַן האָבן אַנגעטראָפּן אין יענע פּאַנאַטישע, פּרימיטיווע שטעטלעך. לאַמיר דאָ איבערדערציילן בקיצור אַזאַ ווונדערלעכע געשיכטע, וואָס איז פאַרגעקומען אין אַ ווייטן קאַרפּאַטאַרוסער חצי-דאַרף און חצי-שטעטל, אַ יישוב אַזאַ מיטן נאָמען יאַסינאַ, אין וועלכן ס'האַבן געווינט נישט מער ווי 180 יידישע משפּחות. דאָס זענען געווען פּשוטע אַרעמע, אַבער האַרציקע פּאַלקסטימלעכע יידן. צו די פּאַרשטעלונגען אין יאַסינאַ פלעגן קומען אויך די יידישע פּויערים פון די אַרומיקע דערפער און יישובים, פלעגן קומען פון ווייט, פון צענדליקער וויאַרטן אַרום דעם שטעטל, און מחמת זיי זענען געווען אַרעמע-לייט, פלעגן זיי אָפּשפּאַרן פון ביסן, כדי איינצושאַפּן בילעטן פאַרן גאַנצן הויזגעזינד. ווינטערצייט אויף

יענע קארפאטארוסער שליאכן פלעגן גראסירן מחנות הונגעריקע וועלף, פלעגן די יידן אויף זייערע שליטנס אַנצינדן גרויסע שטורקאצן, בכדי צו פארטרייבן די חיות־רעות און אַנקומען בשלום צו דער „שפיל“: „אין אַ ווינטערדיקן מוצאי־שבת — דערציילט האַרענדאָרף — איידער מיר האָבן אַנגעהויבן מיט אונדזער פאַרשטעלונג, איז געקומען צו לויפן אַ יידישער רייטער אויף אַ פערד און ביי אונדז געבעטן, אַז מיר זאָלן אַפּוואַרטן מיטן „שפיל“ (פאַרשטעלונג), ווייל אַ קאַלאַנע פון יידישע פּויערים, וואָס פאַרט קיין יאַסינאַ, האָט זיך פאַרהאַלטן אין וועג און פירט אַ מלחמה מיט אַ סטאַדע וועלף, וואָס איז זיי באַפאַלן...

מיר האָבן געוואָרט מיט דער פאַרשטעלונג לערך צוויי שעה צייט, ביז מיר האָבן פון דער ווייטנס באַמערקט אַ גרעסערע צאַל אַנגעצונדענע שטור־קאַצן, וואָס האָבן אין דער נאַכט־פינצטערניש באַלויכטן דעם חלל, ווי הַבְּדֻלוֹת, און אַ מעכטיק געזאַנג האָט דורכגעריסן די דאַרפישע נאַכט־שטילקייט. די דאַרפסיידן האָבן געזונגען דעם „בעל־שמש ניגון“, און די טענער האָבן געקלונגען ווי אַ מעכטיקע לויב־תפילה צום רבונו של עולם, וועלכער האָט זיי מציל געווען פון אַן אומגליק“.

אזעלכע טעאָטער־חסידים האָבן שוין פאַרמאַגט אפילו יענע ווייטלעכע ייִשובים, וועלכע זענען תחילת געווען פרעמדלעך פאַרן יידישן „טעאָטער־קאַראָוואַן“. פאַרשטייט זיך, אַז ביז וואָנעט זיי האָבן דורכגעבראַכן דעם וועג און דערנענטערט דעם עולם צום יידישן טעאָטער האָבן די אַקטיאָרן־כאַליאַסטערעס געהאַט גענוג אויסצושטיין. די מעשהלעך און עפיואַדן, וועלכע ש. י. האַרענדאָרף ברענגט אַרויס אין זיין בוך זענען אַפט מאָל שטיקער שטייגער־שילדערונגען פון די יידישע פּראָווינצן, וועלכע זענען אין אונדזער ליטעראַטור גאַר ווייניק פאַרטראַטן. פון זיינע דערציילונגען און בילדלעך פילן מיר אַרויס, וואָס פאַר אַ וויכטיקע קולטור־מיסיע ס'האַבן דערפילט אַט די וואַנדערנדיקע שטערן. די בלאַנדזשענדיקע שטערן פון יידישן טעאָטער. האַרענדאָרף האָט זיך נישט פאַרמאַסטן צו שרייבן די געשיכטע פון דאַרטיקן יידישן טעאָטער. ער האָט נאָר געוואָלט אַרויסברענגען דאָס, וואָס אין זיין זכרון האָט זיך איינגעקריצט. „אַן אַ שיעור מעשהלעך, עפיואַדן און שטיקאָוע פאַסירונגען, וואָס בעטן זיך דערציילט צו ווערן, ווייל זיי באַ־

לויכטן אַ ביז גאָר אינטערעסאַנטע תקופה פון אַמאָליקן יידישן טעאַטער אין די דערמאָנטע לענדער, וואָס זענען ביז צום היטלערישן חורבן געווען וויכטיקע פּאָזיציעס פון אונדזער טעאַטער-קולטור.

און די דאָזיקע מעשהלעך און טשיקאָווע פּאַסירונגען האָט ער אָנגע- שנירלט מיט פּאַרשטענדעניש, מיט חן און, דער עיקר, מיט אינערלעכער באַשיידנקייט. דערציילנדיק זכרונות און אייגענע איבערלעבונגען, בפרט אַקטיאַרישע איבערלעבונגען, שטייט מען תמיד פאַר אַ גרויסן נסיון — נישט אַרויסשטעלן זיך אין צענטער פון די געשעענישן. — מעגלעך, אַז דאָס האָט אים אויך געניגט צו שרייבן זיינע ווערטפולע זכרונות אין דער פּאַרעם פון אַזעלכע קורצע, אַפט מאָל פּראָגמענטאַרישע בילדלעך, און נישט ווי געקייטלטע און מיט זיין פּערזאָן געבונדענע מעמואַרן. אָבער די דאָזיקע עפיוואָדן און מעשהלעך גיבן אונדז געטריי איבער דאָס געמיט און דאָס כאַראַקטעריסטישע הן פון די קאַראַוואַן-פּאַסאַזשירן, הן פון דער פּאַרשידנ- אַרטיקער מאַסע טעאַטער-געניסער.

צום סוף פון אַט דעם אייגנאַרטיקן בוך דערציילט ש. י. האַרענדאַרף די געשיכטע פון זיין פּיעסע „דער קעניג פון לאַמפּעדוסע“, אַ פּיעסע, וואָס האָט געהאַט אַ שטאַרקן דערפאַלג אין ענגלאַנד, וווּ דער מחבר איז די לעצטע יאָרן אַ תושב, און באַזונדערס ביי אונדז, וווּ די קאָמעדיע איז אויפגעפירט געוואָרן בשעתו דורכן סאַטירישן טעאַטער „המטאַטא“. ס'איז אַ פּיעסע, געבויט אויף אַ מעשה-שהיה. ס'איז די מעשה פון פּילאַט סידני כהן, אַ זון פון אַ ווייטשעפּלער יידישער משפּחה, וועלכער האָט בעת אַן אויסשפּירונגס- פלי באַמערקט, אַז ער האָט נישט קיין טראָפּן אייל אין זיין אַעראָפּלאַן און געצווונגען געווען זיך אַראָפּצולאַזן אויף אַ קליינעם איטאַליענישן אינדזל. און אַז דער דאַרטיקער מיליטערישער קאָמענדאַנט האָט דערזען דעם פּילאַט אין בריטישן מונדיר, האָט ער אָן שהיות זיך אונטערגעגעבן, מיינענדיק, אַז דאָס איז אַ מיליטערישער פּאַרפּאַסטן. האַרענדאַרף-דאַרפּאַזן האָט דעם מלחמה-עפיוואָד שטייגעריש און וויזאַנעריש פּונאַנדערגעאַרבעט. דער יידי- שער פּילאַט איז געוואָרן קעניג פון „מלכות-לאַמפּעדוסע“ און דאָס געסל, וווּ זיין טאַטע — דער שניידער „כאַצקל לאַטוטניק“ — וווינט, איז שוואַרץ פון מענטשן, וואָס קומען אים אָפּגעבן מול-טוב. מילא, דער סוף איז נישט מער

אין זכות פון ווארט

ווי א שיינער יידישער חלום. אבער אין דעם חלום איז געקומען צום אויסדרוק די בענקשאפט פון יידישן פאלקסמענטש נאך דעם לאנד פון גליק, בפרט אין די טעג פונעם צווייטן וועלטקריג.

ד"ר אהרן שטיינבערג האט געגעבן צו דעם בוך אן אינטערעסאנטע הקדמה, און ווי אין נוסח־טעאטער, רופט ער עס "פראלאג". איז עס א גוטער אריינפיר צו אן אָנגענעם, לייענבאַר און וויכטיק בוך.

אפרים שרייערס טעאטער-פארטרעטן

טעאטער איז איינע פון די פאפולערסטע קונסטן און איז אזוי אַלט, ווי דאָס מענטשלעכע לעבן. ווייסן מיר דאָך, אַז די געשיכטע פון טעאטער הייבט זיך אָן העט ווייט, ביים סאַמע באַגינען, ביים בראשית פון דער מענטשהייט. אין דעם לעבן פון פרימיטיוון מענטש און אין זיין סביבה געפינען זיך שוין די יסודות, די אורקוואַלן פון טעאטראַלישן אויסדרוק. און יעדער פון אונדז ווייס שוין, אַז אין די פאַרצייטיקע ריטואַלן, מנהגים און ימים-טובים קענען מיר געפינען די אורפאַרמען, וואָס פון זיי איז במשך פון יאַרטווינטער אַרויסגעוואַקסן די טעאטער-קונסט.

דאָס ממשותדיקע טעאטער ביי יידן איז נישט אזוי אַלט. אויב מיר וועלן אפילו אָננעמען די פורים-שפילן און די חנוכה-פאַרשטעלונגען פון ישיבה-בחרים ווי די אָנהייבן, ווי די קערנער פון שווישפיל-קונסט, האָט דאָס טעאטער ביי יידן דורכגעמאַכט אַ ראַשיקע און קאַלירפולע אַנט-וויקלונג.

פון גאַלדפאַדען-טעאטער, פון די זבאַרזשער זינגער אין די שענקען ביז די שפעטערדיקע אויפגייענדיקע טעאטערס אין רומעניע, אין גאַליציע, פוילן, רוסלאַנד און אין אַמעריקע, ביז אונדזער היינט, האָט דאָס טעאטער באַגלייט דעם יידישן פּאָלק אויף זיינע וועגן און וואַגלענישן, באַווירקט מיט זיין פרייד און טרער, מיט אויפציטער און דערהויבנקייט, וואָס טעאטער-שפיל טראַגט אין זיך — — —

יידישע אַקטיאָרן, טייל פון זיי בויער פון יידישן טעאטער, טעאטער-עסקנים האָבן בייגעטראָגן מיט זייערע זכרונות-ביכער צו דער דערקענטעניש פון יידישן טעאטער-גאַנג. זייערע געשילדערטע איבערלעבונגען אַטעמען מיט עכטקייט, מיט צעפינקלטע האַפענונגען און, טייל מאַל, מיט דער גרויער, פיינלעכער וואַר און נישט ווייניק אַנטווישונגען — — — אַבער מיר האָבן נישט זוכה געווען צו קיין צו גרויסער צאַל יסודותדיקע, טעאטער-

טישע אָפּהאַנדלונגען, אַנאַליטישע אַרבעטן וועגן יידישן טעאָטער, וועגן זיינע שאַפּער און פּאַרמירער.

איז גוט, וואָס מיר קאָנען פּאַרצייכענען אַ נייע פּאַזיציע אויף דעם שטח. אפרים שרייערס בוך „דיוקן ומסכה“, (פּאַרלאַג „מחברות לספרות“). אפרים שרייער האָט עטלעכע יאָר פאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה אַרויסגעגעבן צוויי קלענערע אַרבעטן: „נעאַרעאַליזם אין דער קונסט“ (וואַרשע, 1937) און אַ מאָנאָגראַפֿיע איבער דעם באַרימטן פּוילישן דראַמאַטישן שוישפּילער סטעפּאַן יאַראַטש (לעמבערג, 1937). שוין אין די אָפּהאַנדלונגען קענטיקט זיך אַרויס זיין פּאַרטיפּטער צוגאַנג צו די פּראַבלעמען פון טעאָטער און ליטעראַטור. אָבער זעט אויס, אַז אָט די אַרבעטן זענען נישט באַמערקט געוואָרן. דערפאַר האָט שוין זיין אַרבעט, די מאָנאָגראַפֿיע וועגן דער פּוילישער שער שוישפּילערין אירענאַ אייכלער מסוגל געווען אויסצונעמען... אָבער אָט דאָס בוך איז דערשינען אין יאָר 1939, עטלעכע וואָכן פאַרן אויסברוך פון דער וועלט-שריפה.

איך דערמאָן זיך אַן אינטערעסאַנטן פרט. בעת מיינע גאַנץ אַפּטע באַגעגענישן און שמועסן מיטן שרייער י. מ. ניימאַן ע"ה, וואָס איז אין די אָנהייב מלחמה-יאָרן געקומען קיין ארץ-ישראל, פלעגט ער מיט ווייטיק און פאַרבענקשאַפט דערציילן וועגן שרייערס פון אַקערשטיקן, אַקטיוון לעבן אין וואַרשע, אין פּוילן. מיט אויסערגעוויינלעכער צאַרטקייט און וואַרעמקייט פלעגט ער רעדן וועגן די יונגע דיכטער, דערציילער, וואָס זענען כמעט ערב דער מלחמה געקומען קיין וואַרשע פון פּוילישע שטעט און שטעטלעך, בכדי צו באַקומען שרייער'ישע סמיכה און בכדי צו פאַרזוכן דעם אַזוי לאַקנדיקן טעם פון אָט דער צוציענדיקער יידישער קולטור-מעטראָפּאָליע. נישט איין מאָל האָט ניימאַן אין די-אַ שמועסן דערמאַנט דעם נאָמען אפרים שרייער און מיט ווייטיקלעכן אומעט דערציילט, אַז שרייער איז געקומען קיין וואַרשע מיט זיין ערשטער טעאָטער-אַרבעט. אַ גוטע אַרבעט פון אַ צוזאַנגנדיקן, ערנסטן טעאָטער-קריטיקער.

דאָס איז געווען דער לעצטער יידישער בוך, וואָס איז דערשינען אין וואַרשע. איז געווען פאַר אונדז אַ באַזונדערע פּרייד זיך צו טרעפּן מיט אפרים שרייער באַלד נאָך זיין עולה זיין אין לאַנד. ער איז געקומען פון

ביטערע וואָגל-און-פיינוועגן פון ראַטנפאַרבאַנד, פוילן און פון די פליטים-לאַגערן אין דייטשלאַנד, מיט דעם טרויער, וואָס די יאָרן האָבן אַרויפגע-לייגט, אָבער אויך מיט אַן אייפער און ווילן צו שאַפן, זיך אַרײַנצולעבן אין דער נייער יידישער וואָר, אין דער נייער ישראלדיקער קולטור.

די איצטיקע זאַמלונג עסייען „דיוקן ומסכה“ (פאַרטרעט און מאַסקע) איז שוין שרייערס דריטער בוך, וואָס איז דערשינען נאָך דער צווייטער וועלט-מלחמה. פאַר דעם זענען אַרויס זיינע אָפּהאַנדלונגען: „פּראָבלעמען פון קינסטלערישן שאַפן“ און דער בוך „אמנות ותיאטרון“ (איבערזעצט פון א. ד. שפיר מיט אַן אַרײַנפיר פון ד. ב. מאַלקין), אַט די אַרבעטן צייכענען זיך קודם-כל אויס מיט פרישקייט פון באַטראַכטונג און מיט אייגנדיקער געדאַנק-לעכקייט ביים באַהאַנדלען שוין נישט איין מאָל באַהאַנדלטע פּראָגן און פּראָבלעמען פון „קינסטלערישן שאַפן“.

וויפּל מאָל, אַ שטייגער, זענען שוין באַהאַנדלט געוואָרן די אייגנטלעכע שפּירונגען פון אַן אַקטיאָר און אַרויסגעזאַגט געוואָרן סברות וועגן דער עכטער געשטאַלטיקונג אויף דער בינע, ווען דער אַקטיאָר דאַרף אויסדריקן אין זײַן ראַל געפילן פון ליבע אָדער דאַס קעגנזעצלעכע — האַס. אַט וואָס שרייער שרייבט וועגן דעם:

„די פאַרעהלטעניש פון אַקטיאָר צו זײַן שטאַף איז אַ קאַמבינאַציע פון לאַגישע קעגנזאַצן און ווידערשפּרוכן. ווען אין דער האַנדלונג, אין דער סצענישער געשטאַלט קומען צום אויסדרוק געפילן פון ליבע אָדער האַס, הייסט דאַס נישט, אַז דער אַקטיאָר מוז זײַן באַהערשט פון אַזעלכע געפילן. דאַס קען מעגלעך זײַן, ווי אַ צופאַל, אָבער קיין מאָל נישט ווי אַ כלל. די דיאַלעקטישע עוואָלוציע פון די געפילן איז די אַנטוויקלונג פון די קעגנזאַצן, איין געפיל שאַפט דאַס צווייטע, ווי אַ קעגנזאַץ צו זיך. מען קען סצעניש ליבן מיט דער גרעסטער ליידנשאַפט און דערביי עמאַציאָנעל איבערלעבן געפילן פון האַס (האַס קאַנקרעטן אָדער אַבסטראַקטן)“.

זײַנע אָפּהאַנדלונגען וועגן שווישפּילקונסט און קונסט בכלל אַטעמען מיט בליציקע אינטערפּרעטאַציעס, מיט לאַגישן אויסטייטש, און אפילו אין שוין באַקאַנטע אויספירן געפינען מיר אַ נייעם מוטיקן טאַן, ווי, למשל: „וואָס פאַרשידנאַרטיקער און פּילצאַליקער עס זענען די עמאַצירונגס-“

אין זכות פון וואָרט

מעגלעכקייטן ביים שעפער, אַלץ שטאַרקער איז זיין עמאַציע, טיפער זיין פאַנטאַזיע, פילבאַרער זיין עמפּינדלעכקייט, שטורמישער זיין טעמפּעראַמענט, העלער די קינסטלערישע וויזיע — לויטערער די קונסט.

אַדער אַזאָ דעפּיניציע: „צום קינסטלער דערגייט דאָס העכסט־קאַנדענ־סירטע, די קוואַנטיטאַטיווע סובסטאַנץ. אין זיין שאַפונג גיט ער די לייזונג פון פראַבלעם דורך דער פּריזמע פון זיין אייגענער פּערזענלעכקייט“.

דאָס לעצטע איז זיכער כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם מחבר אַליין, דער איצטיקער בוך „דיוקן ומסכה“ צייכנט זיך באַזונדער אויס מיט צוויי מעלות. דאָס ערשטע, וואָס דאָ קומען נישט אַריין קיין אַבסטראַקטע, טעאָרעטישע אַרויסזאָגונגען און באַטראַכטונגען. און דאָס צווייטע: שרייער האָט געפונען אַ פּאַסיקע פאַרעם און אַ בילדערישן, וואַרעמען לשון, מעגלעך, אַז די טעמע האָט עס אים דיקטירט, פאַרמירט אין אים אַ היימישע, פשוטע, וויכערע שפּראַך... אין „דיוקן ומסכה“ ווערט אַרויסגעבראַכט אַ גאַלעריע פון די וויכטיקע ישראלדיקע שוישפּילער. אַודאי, אויך אין דעם בוך קומט צום אויסדרוק דעם מחברס אידעע, זיין באַנעם פון דער שוישפּילקונסט, אַבער צום אַלעם ערשט זענען עס געשטאַלטן, פאַרטרעטן און מאַסקעס, געבונדן מיט דער וואַרהאַפטיקייט, מיט דער ישראלדיקער בינע.

אפרים שרייער קען די פאַרבאַרגנסטע סודות, וואָס אָט די קונסט טראַגט אין זיך. נישט נאָר אין איר אַלגעמיינער ראַם, אין איר קינסטלערי־שער נאַציאָנאַלער פונקציע, נאָר אויך אין אירע דינסטע קניישטן און וויבראַציעס. דערפאַר איז אים געלונגען אַזוי אייגנדיק צו דערקענען און אַרויסצופילן, זיך ממש איינצולעבן אין די געשטאַלטן און מאַסקעס, דערגיין צו זייער אַקטיאַרישן געראַנגל, דערשפּירן דעם אויפגיין און ווידעראַנאַנד פון שוישפּילערישן מהות ביים פאַרמירן אַ ראַל, דעם ציטער און פלאַטער פון אויפּטריט ביים באַרירן די בינע־ברעטער, ווען פון אַנטקעגן גלעטן אַדער קוקן מיט אכזריות הונדערטער פאַר אויגן...

פאַרטרעטן פון עלף ישראלדיקע שוישפּילער קומען אַריין אינעם בוך: יהושע באַרטאַנאָו, חנה ראָווינאַ, זיגמונט טורקאָו, יוסף ידין, אהרון מעסקין, מאיר מרגלית, שמעון פינקעל און די ינגערע — בתיה לאַנצעט, חנה מרון, אורנה פורת, מרים זוהר.

אַט די עלף זענען די גרונטקרעפטן פון ישראלדיקן העברעיִשן טעאַ-
טער. שרייער שילדערט פאַר אונדז זייערע געשטאַלטן און מאַסקעס, אין
זייער פאַרשידנאַרטיקייט און פילפאַרביקייט, זייערע צענדליקער און צענד-
ליקער ראַלן און קרעאַציעס. יעדער אַקטיאָר מיט זיין באַזונדערער אויפ-
פאַסונג און כאַראַקטער, טאַלאַנט און בילדונג, אינטעליגענץ און עקשנות און
צווייפלענישן.

פון די שילדערונגען און פאַרטרעטן קומט אויף די אַטמאָספּער און דער
ריח פון טעאַטער. די געדעמפיקייט פון הינטער-דיִ־קוליסן און די כישוף-
דיקייט פון ליכט און שאַטן, פון סצענע און מיזאַנסצענע, און איבער אַלץ —
דאָס באַזונדערע און כאַראַקטעריסטישע פונעם אַקטיאָר. זיינע ספּקות און
זיין גלויבן, זיין טעאַטער־וועלט...

עס איז אַנגענומען אין אַזעלכע אָפּהאַנדלונגען־פאַרטרעטן אַרייַנצו-
ברענגען אַ סך ביאָגראַפֿישן מאַטעריאַל, וואָס העלפט צו אין דער באַלייכ-
טונג פון דער באַהאַנדלטער געשטאַלט. שרייערס מעדיום איז הויפטזעכלעך
די ראַלן און די מאַסקעס, ווי ער האָט זיי געזען און באַנומען. אַט דער
צוגאַנג מאַכט די אַרויסגעבראַכטע פאַרטרעטן מקורותדיקער און ווערטיקער.

יוסף חזנאוויטש — דער לעגענדארער פאלקסדאקטער

ווי גרויזאם איז דער כוח פון שיכחה, פון פארגעסן. ווער דערמאנט היינט דעם ווונדערלעכן, אייגנארטיקן ייד, דעם גרינדער פון דער נאציאנאל-און אוניווערזיטעט-ביבליאטעק ד"ר יוסף חזנאוויטש. וואָס וויסן וועגן אים די סטודענטן און די באַזוכער פון דער נאציאנאל-ביבליאטעק?

ס'איז נאָך אַלץ נישט דערשינען קיין גאַנצע, שלמותדיקע אַרבעט וועגן ד"ר יוסף חזנאוויטש און זיין לעבנסווערק. דאָ און דאָרט זענען פאַרעפנט-לעכט זכרונות-נאַטיצן, אָבער צו קיין וויכטיקער אַרומנעמענדיקער אַרבעט אָדער צו אַ "חזנאוויטש-בוך" אין העברעיִש האָט מען נישט זוכה געווען. איז טאַקע געווען ממש אַ סורפריז, ווען פון אַמעריקע איז אָנגעקומען דאָס בוך "ד"ר חזנאוויטש, דער אידעאָליסט, נאציאנאליסט און פאלקס-מענטש", וואָס זיין בן-עיר דוד קלעמענטינאווסקי האָט אָנגעשריבן און די "ביאליסטאָקער היסטאָרישע געזעלשאַפט" אין ניו-יאָרק האָט אַרויסגעגעבן. פון מיין קינדהייט, אין מיין היימטאָט ביאליסטאָק, געדענק איך, וואָס פאַר אַ ווונדערלעכע מעשיות מ'האָט זיך אָנגעדערציילט וועגן דאָקטער חזנאוויטש. מעשיות, וואָס האָבן געקלונגען ווי לעגענדעס. די האָרעפאַשנע ביאליסטאָקער יידן, די וועבער און גאַרבער האָבן, אין זייער גרויסער ליבשאַפט און פאַרערונג פאַר זייער דאָקטער, צוגעגעבן צו די דערציילונגען עטוואָס פון זייער האַרציקער פאַנטאַזיע. און אפשר זענען די אַלע טשיקאַווע התנהגותן פון דעם מערקווערדיקן דאָקטער געווען וואָר?

דוד קלעמענטינאווסקי, וועלכער איז געווען אַ בן-בית ביי דאָקטער חזנאוויטש, ברענגט אין זיין בוך אַ סך פון אַט די ווונדער-מעשיות. חזנאוויטש איז געווען דער דאָקטער פון די אַרעמע קוואַרטאַלן. די מענטשן האָבן אים ממש פאַרגעטערט, הגם אויסערלעך האָט ער זיך באַצויגן צו זיי "ברוטאַל" און מיט "רוגזה". אָבער די יידן פון די פּיאַסקעס און כאַנאַקעס האָבן אין אים געשפּירט אַ פּריינט, זיי האָבן אַרויסגעפּילט זיין

איבערגעגעבנקייט נישט נאָר צום פּאַציענט, נאָר אויך צו דער אַרעמער משפּחה פּונעם קראַנקן. און פּיינט האָט חזנאָוויטש געהאַט בתּכלית השּׁנאה די גבירים, די ביאָליסטאַקער פּאַבריקאַנטן. ער האָט זיי געטריבן פּון זיך מיט זייערע „גבירישע“ קראַנקהייטן.

דוד קלעמענטינאָוסקי דערציילט-איבער אַ סצענע, געשילדערט פּון יעקב פּאַט, וועלכער איז געווען אין זיינע יונגע יאָרן אַן אַריינגייער צו חזנאָוויטשן. די סצענע כאַראַקטעריזירט בולט ד"ר חזנאָוויטשעס באַ-ציונג צו די גבירישע פּאַציענטן: — „אַט זיצט שוין דער דאָקטער אויף דער דראָזשקע, נישט ווייט פּון זיין וווינונג. דאָס פּערד שטייט מיטן קאַפּ צו סוראַזער גאַס. ער דאַרף פּאַרן אין די אַרעמע גאַסן. אַ גבירישער שליח קומט פּלוצלינג בעטן דעם דאָקטער, ער זאָל גלייך קומען צו זיין בעל-הבית. דער דאָקטער וויל נישט. דער משרת בעט זיך ביי אים רחמים, ער זאָל פּאַרן צו וואַשילקאָווער גאַס. דער דאָקטער וויל נישט. דער משרת שלעפט דאָס פּערד מיט גוואַלט אין דער פּאַרקערטער ריכטונג. דער איזוואַשטישק ווייס נישט וואָס צו טאָן, וועמען ער זאָל פּאַלגן, וווּ ער זאָל פּאַרן. ערשט חזנאָוויטש רייסט אַרויס דעם בייטש פּון איזוואַשטישקס האַנט, פּאַרמאַכעוועט זיך צום פּערד און שרייט:

— פּאַר, וווּ איך הייס דיר... זאָל העשל האַלפּערן זוכן אַן אַנדער דאָקטער. פּאַר וווּ מ'זאָגט דיר, צו די פּיאַסקעס צו“...

אַ שלל מיט מעשיות און אַנעקדאָטן האָט מען זיך אָנגעדערציילט פּון חזנאָוויטשעס וויזיטן ביי זיינע פּאַציענטן, פּון זיין אופן רעדן מיט די חולאים און מיט זייערע שטוביקע, וואָס פּלעגן אַרומפּאַדיען צעשראַקענע און פּאַרלירענע. אַז אַ יידענע פּלעגט אים אַ פּרעג טאָן: — „פּאַניע דאָקטער, וואָס זאָל מען געבן עסן דעם קראַנקן?“ — פּלעגט ער זיך צעקאַכן: „האַ, עסן, עסן? זיצן ביזן האַלדז אין טינאָף און פּרעסן קאַטלעטן!..“ ער האָט נישט פּאַרטראָגן דעם כבוד, וואָס מ'וויל אים צוטיילן, ער פּלעגט ווערן ממש ווילד, ווען אַ יידן איז איינגעפּאַלן אַרונטערצונעמען פּאַר אים דאָס היטל... אין יענע יאָרן איז אין ביאָליסטאַק זיך פּאַרלאָפּן אַ געשעעניש, וואָס האָט אויפּגעשטורעמט די גאַנצע יידישע וועלט. אין יאָר 1889, אין אַ זומער-דיקן פּרייטיק פּאַרטאַג, האָט אַ יידיש יינגל פּון כאַנאַיקעס זיך אַריינגעכאַפּט

אין זכות פון וואָרט

אין גארטן פון פוילישן דאָקטער גראַנאווסקי, אַ באַוווּסטער אַנטיסעמיט, און געוואַלט אַרונטעררייסן עטלעכע עפל פון אַ בוים. גראַנאווסקיס קומטשער האָט געכאַפט דאָס יינגל און האָט אויסגעברענט אויף זיין פנים מיט רוסישע אותיות די דריי ווערטער: „גנב, וואָר, דיִעב“. דאָס יינגל האָט מען שפעטער געבראַכט צו חזנאוויטשן, וואָס איז געוואָרן אויסער זיך פון אויפֿרעגונג און אויפֿגעהויבן אַ שטורעם אין דער גאַנצער שטאָט.

אַן ע־ד־ראיה דערציילט: אויף מאַרגן, שבת, איז אין שטאָט געווען חושך. די גאַנצע שטאָט האָט געשטורעמט. די גאַסן זענען געווען שוואַרץ פון מענטשן און די אויפֿרעגונג פון ייִדישן המון איז געוואַקסן פון מינוט צו מינוט. אין איינעם פון די געזעמלען איז געשטאַנען דאָקטער חזנאוויטש און געשריען: „יידן, אַזאַ נבלה טאָר נישט פאַרשוויגן ווערן!... איר הערט, יידן?“ פלוצעם האָבן זיך דערהערט פון דער ווייטן קולות. דאָס האָט אַ מאַסע מענטשן באַלאַגערט די בריִטשקע, אין וועלכער ס'איז געפאַרן דער דאָקטער גראַנאווסקי מיט זיין קומטשער. ביאַליסטאַקער יאַטן זענען זיי באַפאַלן און גוט מכבד געווען. צעשלאַגענע און פאַרבלוטיקטע האָבן זיי זיך געפרוּווט דורכרייסן דורכן המון. דאָקטער חזנאוויטש האָט גענומען שרייען מ'זאַל זיי אַפּלאַוזן, און דער עולם האָט געפאַלגט. דעם זעלבן שבת נאָך מיטאַג האָבן אין פּאַלקאָואַי בית־מדרש גערעדט דער ראַבינער מאַרקוס און חזנאוויטש. זיי האָבן געפאַדערט צו באַיקאַטירן דעם כולִיגאַנישן דאָקטער. און דעם באַיקאַט האָבן די ביאַליסטאַקער יידן דורכגעפירט מיט אַ זעלטענער שטרענגקייט.

דער פּאַל איז אויפֿגעכאַפט געוואָרן פון אַ סך אייראָפּעיִשע און אַמעריִ-קאַנישע צייטונגען און איז ברייט קאַמענטירט און פאַרבונדן געוואָרן מיט די אַלגעמיינע רדיפות אויף יידן אין רוסלאַנד. דאָס האָט זייער אויפֿגעבראַכט די צאַרישע מאַכט... און דער סוף איז געווען, אַז באַשטראַפט איז געוואָרן נישט דער כולִיגאַן גראַנאווסקי, נאָר יוסף חזנאוויטש, דער הומאַניטאַרער פּאַלקסדאָקטער. ער איז אַרויסגעשיקט געוואָרן פון ביאַליסטאַק אויף גאַנצע צוויי יאָר...

חזנאוויטש איז געווען נישט בלויז דער פּאַלקסדאָקטער, וואָס האָט גערעדט אויף דער שפּראַך פון המון־עם, ער האָט אויך געוואַלט אויפֿהייבן

דעם שטאַלץ פון געפאלענעם און געדריקטן, געבן אים מער זיכערקייט און נאַציאָנאַלע ווערדע, און די פרינציפן זיינע פלעגט ער דעמאָנסטרירן מיט זיין אייגענער אויפפירונג, וואָס האָט אָפּט אויסגעזען אויסטערליש... ער האָט נישט געקאָנט פאַרטראַגן די געפאַלנקייט, די שפּלות און די שתדלנות ביי יידן. ער האָט זיך באַמיט אַריינצופירן אַ דעמאָקראַטישן גייסט אין דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, אָן גבאות און גבאים... חזנאָוויטש איז געווען פון די ערשטע חובבי־ציון אין ביאָליסטאָק, און צוזאַמען מיט הרב שמואל מאַהליווער, דעם דעמאָלטיקן שטאַט־רב פון ביאָליסטאָק האָט ער אַנטוויקלט אַ וויכטיקע נאַציאָנאַלע און קולטורעלע טעטיקייט. ער האָט אין ביאָליסטאָק געגרינדעט עטלעכע סאַציאַלע אינסטיטוציעס מיטן ציל צו לינדערן דעם מצב פון די אַרעמע שיכטן. ער איז געווען אַ מענטש מיט אַ שטאַרק אַנט־וויקלטן חוש פאַר די גויטן פון די יידישע פּאָלקסמאַסן.

דער זעלבער חוש און די געזעלשאַפטלעכע אינטוויזיע האָט אים אויך געשטויסן צו זאַמלען ביכער און פאַרלייגן דעם יסוד פון דער נאַציאָנאַל־ביבליאָטעק אין ירושלים. דאָס איז געוואָרן זיין לעבנסווערק, אויף דעם האָט ער אָפּגעגעבן זיין גאַנצע פרייע צייט און זיין גאַנץ פאַרדינסט. אין איינעם פון זיינע אויפרופן „דרך אל העם העברי“ זאָגט ד״ר חזנאָוויטש — „פון מיינע יונגע יאָרן אָן האָב איך מיין האַרץ און נשמה געווידמעט דעם גורל פון אונדזער פּאָלק, באַזונדערס האָט מיך באַהערשט דער געדאַנק פון אונדזער נאַציאָנאַלער ווידעראויפלעבונג אין אונדזער לאַנד. די אידעע איז פּראַקלאַמירט געוואָרן דורך די „חובבי־ציון“, זי האָט זיך אַנטוויקלט און דערגרייכט איר הויכפונקט דורך ד״ר הערצל, דעם גרויסן פּאָלקספירער, פאַר וועמענס נאָמען איך בייג מיין קאָפּ מיט אַ הייליקן ציטער. היות איך האָב נישט געקאָנט מיט מיינע באַשיידענע כוחות זיך באַטייליקן אין אַלע פּראַקטישע אַרבעטן לטובת דער באַוועגונג פון אונדזער נאַציאָנאַלער אויפלעבונג, האָב איך אויסגעקליבן איין פאַרגעסענעם, פאַרלאָ־זענעם ווינקל, איין געביט — אויסלייזן דאָס יידישע בוך פון גלות. דער דאָזיקער אידעע האָב איך געווידמעט מיינע בעסטע יאָרן. איך האָב מקריב געווען מיין פּריוואַטן לעבן און מיין פאַרמעגן, וואָס איך האָב דערוואָרבן דורך מיין מעדיצינישער אַרבעט“.

אויך וועגן זיין ספרים-זאמלונג פלעגט מען דערציילן אין ביאליסטאָק ווונדערלעכע מעשיות. חזנאוויטש פלעגט מיט אַלערליי המצאות אַרויס-קריגן פון יידישע היזער און פון זיינע חולאים ספרים, כתב-ידן און בילדער, וועלכע זענען נישט געווען צו קריגן פאַר קיין געלט. ער איז געשטאַנען אין פאַרבנדונג מיט אַלע מוכר-ספרימניקעס און מיט אַנטיקן-הענדלער. ביי נאַכט, נאָך אַ טאָג אַנגעשטרענגטער אַרבעט, פלעגט ער זיך פאַרנעמען מיט די צונויפגעזאַמלטע און איינגעקויפטע ביכער, מיטן איבערשיקן זיי צו דער ביבליאָטעק אין ירושלים.

אין יאָר 1890 האָט ער באַזוכט ארץ-ישראל. פון יענעם יאָר ביז זיין טראַגישן פאַרלאָזן ביאליסטאָק אין יאָר 1915, ערב דער אַקופאַציע פון דער שטאָט דורך די דייטשן, האָט ער איבערגעשיקט קיין ירושלים טויזנטער און טויזנטער ביכער, צווישן זיי יקר-המציאות. נאָר אַפט פלעגט ער זיך באַקלאַגן אויף דער קאַלטער באַצונג מצד די פירער און ציוניסטישע עסקנים, אויף זייער נישט אַפשאַצן די וויכטיקייט פון זיין לעבנסווערק. חזנאוויטש איז געווען דער ערשטער, וואָס איז געקומען מיט דער אידעע צונויפצוזאַמלען אַ נאַציאָנאַלן פאַנד פון יידישן בוך און איז אויך געווען איר ערשטער פראַקטישער אויספירער.

36 טויזנט ספרים און ביכער האָט ער איינגעזאַמלט און איינגעקויפט אין אַלע טיילן וועלט און זיי איבערגעשיקט צום „בית נאמן“ אין ירושלים. ער איז געשטאַרבן סוף 1919, אַ פאַרלאָזענער און היימלאָזער אין דער שטאָט יעקאַטערינאַסלאָוו, אין אַ וויסטן מושב-זקנים. געשטאַרבן פון אַ קלאַפּ, וואָס אַ שיכור, אַן אונטעררוועלטניק, האָט אים געגעבן. ער האָט געווידמעט זיין לעבן דעם כלל און געשטאַרבן איז ער אין איינזאַמקייט.

דוד קלעמענטינאוויטש האָט מיט זיין בוך מתקן געווען אַ גרויסן בלויז. ער האָט מיט זיין שילדערן חזנאוויטשעס לעבן אויפגעשטעלט אַ מאַנאָגראַפיע פון אַ זעלטענער יידישער פערזענלעכקייט.

פֿאַלקלאָר און פֿאַלקלאָריסטן

אינעם קערנדיקן און שפרודלדיקן יידישן קולטור־לעבן אין אייראָפּע פון פֿאַרן חורבן האָט דער פֿאַלקלאָר־געביט, די פֿאַלקלאָר־זאַמלונג, פֿאַרנו־מען אָן אָנזעעוודיק אַרט. ס'האַבן זיך באַשעפטיקט מיט יידישן פֿאַלקלאָר הן פֿאַכלייט פֿאַרשער, הן הונדערטער זאַמלער אין די יידישע שטעט און שטעטלעך פון פּוילן, ליטע, גאַליציע, פון בורגנלאַנד און רומעניע. מ'האַט געזאַמלט מיט יענער כאַראַקטעריסטישער איבערגעגעבנקייט, וואָס איז געווען אַזוי אייגן פֿאַר דער באַציונג און ליבע פון די יידישע מאַסן אין מזרח־אייראָפּע צו דעם קולטור־און נאַציאָנאַל־מאַדערנעם לעבן.

ס'פלעגט זיך באַקומען אָפט מאָל דער איינדרוק, צוזעענדיק ווי די פֿאַלקלאָריסטן זוכן, שנאַפּן און פֿאַרשן, ווי זיי וואַלטן כּסדר געזוכט עפעס צו ראַטעווען, טאַמער וועלן זיי עפעס פֿאַרשפעטיקן, פֿאַרזאַמען. גראַד זיי, די שטילע און ווייניק באַקאַנטע זאַמלער זענען געווען ווי דורכגענומען מיטן געפיל און מיטן באַווסטזיין, אַז אַ פֿאַלק וואָס זאַמלט נישט צונויף זיין פֿאַלקלאָרגוטס איה, אַ שטייגער, ווי אַ פֿאַלק, וואָס וואַלט פֿאַרוואַרלאָזט זיין געשיכטע, ווי אַ פֿאַלק וואָס וואַלט נישט געפלעגט זיין עבר.

שווער זיך פֿאַרצושטעלן, ווי אַזוי זענען די זאַמלער צוגעטראָטן צו אַזאַ פֿאַראַנטוואָרטלעכער אַרבעט, נישט האַבנדיק פון פּריער וועלכע ס'איז צוגרייטונג, נישט האַבנדיק די מינימאַלסטע אויסבילדונג אין דעם שטח, וואָס פֿאַדערט אי וויסן, אי חוש, אי אַ טיפע אינטעליגענץ. נאַטירלעך האָט דאָ מער פון אַלץ דאַמינירט די ספּעציפישע אינטוּזיע, וואָס איז געווען תּמיד דער קערן און די טרייבֿקראַפּט פֿאַר יידישע שאַפּנדיקע מענטשן. דאָ האָט אויך אַנטשידן די איבערגעגעבנקייט און ליבע צום פֿאַלק און צו יידישער פֿאַלקשאַפּונג.

פֿאַר די לעצטע עטלעכע דורות זענען מיר גראַד עדות פון פענאַמענאַלע דערשיינונגען אויפן געביט פון יידישער קולטור־אויפטוערישקייט מצד

יחידים. בער באַראַכאַוו, וואָס האָט אין דער יוגנט קוים פאַרשטאַנען יידיש, איז אין משך פון אַ קורצער צייט (באַראַכאַוו איז געשטאַרבן אין עלטער פון 36 יאָר) געוואָרן איינער פון די זיילן פון דער יידישער פּילאַלאָגיע. און היינט, איבער פּופציק יאָר נאָך זיין טויט, זענען זיינע שטודיעס איבער יידיש נאָך אַלץ אַן אַנשפּאַר אין דער שפּראַכפּאַרשונג. אַזוי איז ש. אַנסקי, וועל-כער האָט אָנגעהויבן זיין פּאַליטישע און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אין אַ סביבה, וואָס איז ווייט געווען פון נאַציאָנאַלן יידישן געדאַנק און פּרעמד אפּשר צו די יידישע נאַציאָנאַלע ווערטן, וועלכער האָט לכתחילה געשאַפן אין רוסיש, שפּעטער געוואָרן פון די אייגנאַרטיקסטע און באַדייטנדיקסטע זאַמלער און פאַרשער פון יידישער עטנאָגראַפיע. אַנסקי האָט מיט אַ באַזונ-דערן חוש געפילט די פאַרבאַרגענע און טיפע פּאַלקסוואַלן און געשעפט פון זיי. ער איז אַרומגעפאַרן איבער די יידישע שטעט און שטעטלעך פונעם תּחום-המושב און געזאַמלט לעגענדעס, פּאַלקסלידער, מעשיות, פּאַלקסטימ-לעכע אויסדרוקן, ווערטלעך, רעדנסאַרטן, וואָס פון זיי לויכט אַרויס דער פאַרגאַנגענער שטייגער-לעבן און דורך זיי דערקענען מיר די פּאַלקסטימ-לעכע געשטאַלטיקונג, די חלומות, די שטרעבונגען, די יסורים און באַגערן פון יידישן כלל.

ש. אַנסקי האָט, כידוע, אויסגענוצט אַ סך פון זיין געזאַמלטן שטאַף פאַר זיינע דראַמאַטישע שאַפּונגען («דער דיבוק», «טאַג און נאַכט»). נאָך אַ לענגערער פּאַלקלאַר-זאַמלערישער און פאַרשערישער טעטיקייט גיט ער אַרויס צוזאַמען מיט זיינע מיטהעלפער «דאָס יידישע עטנאָגראַפישע פּראָגראַם» (1915), וואָס אַנטהאַלט, חוץ די כללים ווי צו זאַמלען די ווערטן פון פּאַלקסשאַפּונג, אויך צוויי טויזנט דריי הונדערט פּראָגן, וועלכע זענען פאַרבונדן מיטן קיום פון מענטש פון זיין געבוירן-טאַג אָן ביזן סוף פון זיין לעבן.

ש. אַנסקי איז נישט געווען דער איינציקער און אפילו נישט דער ערש-טער, וואָס האָט אַריינגעבראַכט דעם פּאַלקלאַרשטאַף אין דער נייער יידישער ליטעראַטור. האָט דאָך שוין י. ל. פּרץ אַריינגעפירט פּאַלקלאַר-מאַטיוון אין זיין שאַפן. אין דער יידישער ליטעראַטור איז פאַראַן אַ ריי שאַפּונגען אַנגעשטימט פון יידישן פּאַלקלאַר, אָדער אפילו דירעקט געשאַפענע אויף

סיוזשעטן פון פאלקס־לעגענדע און פאלקס־מעשה. (די לעצטע יארן פארן צווייטן וועלטקריג האט דער דראמאטורג יעקב פּרעגער אויסגענומען מיט זיין טעאטער־שטיק „שמחה פלאכטע“ און אנדערע).

אין יאָר 1908 איז דערשינען בערנשטיינס „ידישע שפּריכווערטער און רעדנסאַרטן“, וועלכע ער האָט געזאַמלט 35 יאָר — אַ צייט לאַנג פאַר דעם ווי פּאַלקלאָר און עטנאָגראַפיע איז געוואָרן אַן אַנגענומענער און אַנערקענטער וויסנשאַפֿטס־צווייג. ביז דאָן איז די אַרבעט פון זאַמלען און אַנאַליזירן און אַרויסשטילן און פאַרגלייכן געווען אַן אַרבעט פון יחידים, ווייט איינער פון די אַנדערע, נישט וויסנדיק וואָס איינער טוט און נישט וויסנדיק וואָס דער אַנדערער האָט שוין אויפגעטאָן. ס'האָט זיך געפּאָדערט אַ האַנט, וואָס זאָל אַרגאַניזירן, העלפן, זאָל אינפּאַרמירן, באַקענען מיטן צונויפגענומענעם מאַטעריאַל, איינטיילן אין געגנטן, גרופן און צייטן. אין די 20־ער יאָרן איז דער ייוואַ אין ווילנע געוואָרן דער צענטער פאַר זאַמלער און פאַרשער פון יידישן פּאַלקלאָר. ענלעכע אַרבעטן אין לערך קלענערן פאַרנעם האָבן אויך געטאָן די יידישע עטנאָגראַפישע און היסטאָרישע געזעלשאַפֿטן אין וואַרשע און ניו־יאָרק. פּלענער פאַר אַזאַ אַרבעט האָט אויך פאַרלייגט, אונטער דער אַנפירונג פון נחום שטיף, די קאַטעדראַע פון יידישער קולטור ביים קעווער מלוכהשן אוניווערסיטעט. די פּאַלקלאָר־אַרבעט האָט באַקומען שווינג און פאַרנעם. מ'האָט אַרויסגעגעבן זאַמלונגען, ביכער, שטודיעס וועגן געזאַמל־טע פּאַלקסלידער, פורים־שפּילן, לעגענדעס, מנהגים, טאַנצלידער. מ'האָט אַנאַליזירט און אינטערפּרעטירט דעם געזאַמלטן מאַטעריאַל, געזוכט דעם אורשפּרונג פון די פּאַלקס־מעשיות, פאַרגלייכן מיטן פּאַלקלאָר פון אַנדערע פעלקער. דער יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט האָט דערצויגן און אויסגעאַיבט אַ צאָל נייע, יונגע זאַמלער און פאַרשער, וואָס האָבן זיך געווידמעט אויסצופאַרשן און צו ברענגען די יידישע פּאַלקסשאַפונג אין דעם קולטור־אוצר פון פּאַלק.

פון די ערשטע וויכטיקע זאַמלער און פאַרשער איז געווען י. ל. כהן (1881—1937), וועמענס זאַמל־אַרבעטן און שטודיעס זענען אַ גרונטבאַזע אויף דעם שטח. י. ל. כהן האָט זיך קונה שם געווען נישט נאָר ווי אַן אויס־טייטשער פון יידישן פּאַלקסליד, נאָר אויך ווי אַ פּאַלקלאָר־טעאָרעטיקער.

דער ייוואָ האָט אַרויסגעגעבן אַ טייל פון זיינע אַרבעטן: „שטודיעס פון יידישער פּאָלקסשאַפונג“, נ"י, 1952, און „יידישע פּאָלקסלידער מיט מע-לאַדיעס“, נ"י, 1957, צונויפגענומען און מיט אַריינפירן פון ד"ר מאַקס וויינרייך.

איבער פּערציק יאָר איז געווען פּאַרבונדן בלב ונפש מיט דער זאַמל-אַרבעט פון יידישן פּאָלקלאָר דער באַקאַנטער פּאָלקלאָריסט שמואל לעהמאַן. דאָס איז געווען זיין לעבנס-אינהאַלט. נאָך פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה מאַכט ער זיין ערשטע שטודיר-רייזע און באַזוכט איבער פּופציק שטעט און שטעטלעך און ברענגט אַ רייכע זאַמלונג פון לעגענדעס, פּאָלקסלידער, גלייכווערטלעך, יידישע וויצן, פּאָלקסאויסדרוקן, לידער פון הויפּזינגער, לידער פון אַרעמע-לייט. מיט זיין עקשנות און מיט זיין באַזונדערער פעיקייט, האָט ער אויסגעפונען און געעפנט דעם וועג צו באַהאַלטענע מקורות פון יידישן פּאָלקלאָר-אוצר. קיין שום שטערונג האָט פאַר לעהמאַנען נישט עקזיסטירט בעת ער האָט באַדאַרפט אַרויסבאַקומען אַ פאַרעלטערט פּאָלקס-ליד, בעת ער האָט באַדאַרפט פּאַרגלייכן אַ טעקסט פון אַ פורים-שפּיל, צי אַ געוויינלעכן וויץ. ער איז געווען דער אייפּעריקסטער און פּראָדוק-טיווסטער זאַמלער. אין במשך פון יאָרן איז ער דערגאַנגען צו אַזאַ געניט-שאַפט, אַז ס'איז געווען צו באַווונדערן, מיט וואָס פאַר אַ לייכטקייט ער קען אונטערשיידן, אַ שטייגער, צווישן עכטן פּאָלקסליד און דאָס ליד, וואָס איז דורך אַן אומבאַקאַנטן מחבר פאַרשפּרייט געוואָרן צווישן המון-עם. לעהמאַן האָט, ווי מיר ווייסן, אויך אין געטאַ נישט אָפּגעלאָזט די זאַמל-אַרבעט. ער איז געווען איינער פון די גרינדער, צוזאַמען מיט ד"ר עמנואל רינגעלבלום, פון דער געזעלשאַפט „עונג שבת“.

אַן אימפּאַזאַנטע געשטאַלט אין דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט אין פּוילן איז געווען נח פּרילוצקי. זיין אינטענסיווע פּאָליטיש-געזעלשאַפטלעכע אַרבעט איז תמיד געווען פאַרפלאַכטן מיט זיין פעדאַנטישער אַרבעט אויפן געביט פון יידישער עטנאָגראַפיע, פּילאָלאָגיע און פּאָלקלאָר, ער איז געווען איינער פון די דערפאַרנסטע פאַרשער און אויסטייטשער אין דער יידישער שפּראַך-וויסנשאַפט, פּאָלקלאָר און דיאַלעקטאָלאָגיע. אויפן געביט פון פּאָלקלאָר איז אים געלונגען אַ סך אויפצוטאָן און מחדש צו זיין.

אברהם ליס

פּרילוצקי איז אַ סך יאָרן געווען אַ צענטראַלע פּערזענלעכקייט צווישן די יידישע מאַסן און אַ פירער פון די יידישע בעלי־מלאכות און קליינ-הענדלער אין פּוילן. דאָס האָט אים דערנענטערט צום יידישן פּאָלקסמענטש, צו זיינע זאָרגן און באַגערן. אַט דער נאָענטער באַריר מיטן יידישן מענטש האָט אים אויך נישט ווייניק מיטגעהאַלפּן צו זיין פּאַרשערישער אַרבעט. ער האָט אַרויסגעגעבן עטלעכע בענדער פּאָלקלאַר-שטודיעס און פּילאָלאָגישע אַרבעטן (טייל ביכער און זאַמלונגען צוזאַמען מיט שמואל לעהמאַן, מיט ד"ר מאַקס וויינרייך און זלמן רייזען).

אַן אינטערעסאַנטער פּאָלקלאַריסט איז געווען שמואל רובינשטיין, וועלכער האָט זיך פּאַרנומען דערעיקרשט מיט צונויפּזאַמלען פּאָלקס-ווערטלעך, וויצן און פּאָלקס-מעשיות. שוין אין יאָר 1912 האָט רובינשטיין פּאַרעפּנטלעכט עטנאָגראַפּישע און פּאָלקלאַריסטישע אַרבעטן און נאָמיצן אין רוסישע און רוסיש-יידישע צייטשריפטן און זשורנאַלן. ער האָט אַרויסגעגעבן אין בוכפּאַרעם „דער רויטער געלעכטער“ און בלעטלעך זכּרונות פּונעם בירגערקריג אין אוקראַינע.

איבערגעגעבן האָט געאַרבעט נפתלי ווייניג אין גאַליציע, אַ פּאָלקלאַ-ריסט מיט אַ סך באַהאַוונטקייט און קולטור, וואָס האָט זיך אויך באַשעפּטיקט מיט פּילאָלאָגיע. און אין וואַלאַלאַוועק האָט שטודירט דעם פּאָלקלאַר פון פּוילישן ייד נ. ווינטער. און צוזאַמען מיט די עלטערע פּאָלקלאַריסטן קומען אויף נייע, יונגע, מיט אַמביציע און התלהבות פּאַר דער אַרבעט; נחמה עפשטיין, חיים כאַיעס, ש. ז. פיפע, ש. באַסטאַמסקי. יעדער פון זיי האָט מיט אַפּערוויליקייט און עקשנות און מיט ליבע און גלויבן אין דער יידישער פּאָלקסקולטור אַרויסגעבראַכט און לויטער געמאַכט די ווערטן פון יידישער פּאָלקסשאַפּונג.

וויל איך נאָך צום סוף ברענגען די ווערטער פון ד"ר מאַקס גרונוואַלד, רב פון האַמבורג און ווין, וועלכער איז געווען פון די ראַשונים, וואָס האָבן פּאַרלייגט דעם יסוד פּאַר דער נייער יידישער פּאָלקלאַר-וויסנשאַפט (געוויינט די לעצטע יאָרן אין ירושלים, געשטאַרבן נישט לאַנג אין עלטער פון 82 יאָר). אין זיינע „קאַפיטלעך פון אַן אויטאָביאָגראַפּיע“ (יזוואַ-בלעטער, באַנד 36) דערציילט ער: „אין האַמבורג האָב איך נישט בלויז געפונען אַ סך

מאטעריאל אין די ביבליאטעק און ארכיוון, נאָר אויך — וואָס איז געווען פאַר מיר אַ נייעס — אַ שלל יידישע טיפּן, יעדער פון זיי מיט זיין פּאַלקס-טימלעכן כאַראַקטער, מיט זיין באַזונדערן דיאַלעקט, באַזונדערע טראַדיציעס, שפּריכווערטער און לידער. איך האָב מיט זיך תּמיד געהאַט אַ נאַטיץ-ביכל, וווּ איך האָב אַלץ וואָס איז געווען כאַראַקטעריסטיש אין לשון פון די דאָזיקע מענטשן זאָרגעוודיק פאַרשריבן. איז דאָס געווען וויסנשאַפט? ... צו אַבסער-ווירן דאָס לעבן גופּא, צו באַטראַכטן דאָס פּאַלק, ווי עס לעבט און שאַפט, אַריינצודרינגען און צו באַנעמען דאָס וואָס ווערט בדרך כלל פאַרזען און פאַרלוירן, הגם עס איז דער בייפּראָדוקט פון הונדערטער יאָרן קולטור — דאָס האָט נישט אויסגענומען ביי אונדזער שטרענגער פּראָפּעסאָרן-גילדע, און דערפאַר זענען די דאָזיקע אוצרות געגאַנגען לאַיבּוד, אָן אַ שום זכר. אויך די יידישע געלערנטע האָבן פאַרריסן די נעז איבער מאַמע-לשון און די באַבע-מעשיות. איך האָב דערזען אונטער דעם ״מיסט״ גאָר ברייטע שייכותן, וואָס וואַלטן געקענט עפענען נייע וויסנשאַפטלעכע האַריזאָנטן. דער עיקר האָט אויף מיר געמאַכט אַ גרויסן רושם די שיינקייט, די פּנימיות, די נאַיווע האַרציקייט און די אינטימע שטימונגען, וואָס איך האָב דאָ געפונען אויף שריט און טריט. די ליבשאַפט צום פּאַלק, די הנאה פון דער יידישער ספעציפּישקייט, די געטריישאַפט צו דער יידישער טראַדיציע, וואָס אַנט-פלעקט זיך דאָ, — דאָס אַלץ האָט מיר אַריינגעגעבן דעם מוט צו שאַפן אַ וויסנשאַפט פון יידישן פּאַלקסלעבן...״

און די דאָזיקע וויסנשאַפט פון פּאַלקסלעבן איז אַזוי פּאַמעלעך אַרויף אויפן ברייטן טראַקט, באַקומען קאָטעדערעס אין די אוניווערסיטעטן (אויך אין ירושלימער אוניווערסיטעט), און הגם ס'איז שוין ביי אונדז פאַרביי דער אַמאָליקער פּאַליקישער כאַראַקטער פון דער זאַמל-אַרבעט, האָבן מיר נאָך גאַנץ ערנסטע געזעלשאַפטן, וואָס גיבן זיך אָפּ מיטן זאַמלען און פאַרשן יידישן פּאַלקלאָר, ״ידע עם״ אין ישראל, דער יוואָ אין אַמעריקע. קלענערע קרייזן פון פּאַלקס-אינטעליגענטן אין אַ ריי לענדער זענען מיט פלייס ממשיך אַט די הייליקע אַרבעט, וואָס איז אין אַנבליק פון אונדזער פּאַלקס-קאָטאַס-טראַפּע אין די אַמאָליקע יידישע היימען געוואָרן נאָך גויטווענדיקער און וויכטיקער סיי פאַר אונדזער איצט, סיי פאַר אונדזער צוקונפט.

יהויכין סטוטשעווסקיס „הכליזמרים“

ווייל די גוטע זיינען שטענדיק פריילעך,
אָן ליד איז דאָס לעבן נישט גאַנץ,
און פריילעכע האָבן ליב דעם פידל,
און פריילעכע האָבן ליב דעם טאַנץ.

דאָס האָט דער דיכטער נפתלי גראָס באַזונגען אַזוי יאָסל קלעזמער. און
דאָס האָט יאָסל קלעזמער אַזוי געזען די וועלט. „ווייל די גוטע זענען
שטענדיק פריילעך“ איז משמעות געווען דער קלעזמאַרישער וועלטבאַנעם...
די קלעזמער־ישע פּילאָזאָפּיע.

געווען אַ מאָל ביי יידן אַן „עדה“ קלעזמאַרים, וואָס האָט אויסגעפּירט
אַ גרויסע שליחות אין פּאָלק, זיי, די קלעזמאַרים, האָבן עס אַנגעשטימט
יידישע הערצער מיט דבקות און פרייד, מיט מענטשלעכן טרויער און חדווה,
פּאַרטיפּט דעם צער פון מענטש און דערהויבן זיין פרייד. נאָך איידער דער
מענטש האָט פּאַרנומען ווערטער, אויסדרוקן, האָט ער פּאַרנומען און איז
באַווירקט געוואָרן פון קלאַנג.

ריטעם, קלאַנג איז דאָך אַזוי אַלט, ווי אַלט ס'איז דער מענטשלעכער
אויפקום. און יידישע קלעזמאַרים זענען אויפגעקומען צו גלייך מיט די
קולטור-בראשיתן פון אונדזער לעבן. ווייזט טאַקע אַן יהויכין סטוטשעווסקי
שוין ביים אָנהייב פון זיין גרויסער אַרבעט „הכליזמרים“: „נאָך אין דער
צייט ווען דאָס ישראלי־פּאָלק איז געווען אַ פּאָלק פון פּאַסטעכער, איז שוין
קענטיק געווען די נטיה צו פּאַעטיק און נגינה. הונדערטער יאָרן פאַר דער
תּקופה פון דוד המלך האָט מוזיק פּאַרנומען אַן אַנגעזעענעם אַרט איבעם
לעבן פון פּאָלק. דעם וואָס האָט געקאַנט שפּילן האָט דאָס פּאָלק אָפט גערופן
נביא, און דאָס שפּילן האָט מען אָפט מאָל באַצייכנט מיטן נאָמען „נבואה“.
איך האָב די דאָזיקע באַקאַנטע אַרויסזאָגונגען, אויף וועלכע עס שטעלן

זיך אָפּ דאָס רוב פאַרשער, בכּוונה איבערגעחזרט. עס איז בפּירוש כּדאי צו פאַרגעדענקען, ווי ווייט און טיף עס האָבן געשטעקט די וואָרצלען פון פּאַלק-מוזיק ביי יידן. און די געטרייע און פּרוכטיקע צווייגן פון דעם צעוואַקסענעם בוים זענען דורך דורות און דורות געווען די יידישע כליזמרים, כמעט ביז אונדזער חורבן אין אייראָפּע.

אַ טיף רירנדיקע מעשה ווערט געבראַכט אין דעם קאַפּיטל „כלי־זמרים באגדת־עם“. און די מעשה איז נישט די איינציקע (מיר איז אויסגעקומען צו הערן עטלעכע פון דעם מין). רב יצחק דער קלעזמער, דערציילט סטוטשעווסקי, פלעגט זיך פאַרגנבענען אין די הויפּן פון געטאַ און אויס־זינגען און אויסשפּילן און אויספויקן „כּן יאבדו כל אויבין“. הונגעריק, איינגעוויקלט אין שמאַטעס, פלעגט ער מיט התלהבות באַגלייטן אַזוי אַ חתונה אין געטאַ...

ווען מען האָט אים דעפּאַרטירט קיין אוישוויץ, און די נאַצי־באַנדיטן האָבן זיך דערוויסט אַז ער איז אַ פּויקער, האָט מען אים באַלד צוגעטיילט צו דער מוזיק־קאַמאַנדע פון אוישוויץ. די קאַמאַנדע האָט עס באַדאַרפט פאַרוויילן די מערדער און פאַרטויבן די ווייגעשרייען פון די אומגעבראַכטע. אין דעם ערשטן טאַג, ווען מ'האַט ר' יצחק קלעזמער אַוועקגעשטעלט צווישן אַלע מוזיקאַנטן און געגעבן אים דעם פּויק אין די הענט אַריין, האָט ר' יצחק קלעזמער נישט געקאַנט פּויקן. די כלים זענען אַרויסגעפאַלן פון די הענט; ער האָט נישט געקאַנט נאַכגיין דעם שפּילן; ער האָט נישט געדענקט די מוזיק. אַ באַנומענער איז ער געשטאַנען צווישן אַרקעסטער, אין גאַנצן צערוישט. פאַר זיינע אויגן האָבן גענומען אויפגיין יידישע חתונות, יידישע חתן־כלה, וועלכע ער האָט געפירט צו דער חופּה, מחותנים וואָס ער האָט משמח געווען. און דאָ איצט שפּילט מען גאַר... מען באַגלייט די זעלבע יידן צום אומקום!...

דער נאַצישער אויפזעער און דער דיריגענט האָבן אַזאַ יידישן קלעזמער נישט באַדאַרפט. ער איז געפאַלן לעבן זיין פּויק. אויפן „הר ציון“ אין ירושלים קאָן מען איצט זען דעם פּויק, וואָס מ'האַט געבראַכט פון דאָרט... ס'איז נישט צו פאַרשטיין, וואָס ביז היינט איז די פאַרשונוג פון דער יידישער קלעזמערקונסט אַזאַ קנאַפּע. דאָ און דאָרט זענען צעוואָרפן איבער

זשורנאלן און זאמלונגען נאטיצן און אפהאנדלונגען וועגן קלעזמאָריִם־משפחות און זייער מוזיקאלישן אויפטו. אָבער קיין גענויע אַרומנעמיקע אַרבעט וועגן אָט דעם וויכטיקן געביט אין יידישן קולטור־ און שטייגער־ לעבן איז נאָך אַלץ נישטאָ.

דעריבער איז פון גרויס באַדייטונג דאָס בוך פון יהויכין סטוטשעווסקי „הכליזמרים“, וואָס דער מוסד ביאליק האָט אַרויסגעגעבן און וועלכער האָט מיט רעכט באַקומען דעם ענגעל־פרייז.

סטוטשעווסקי איז אַ באַקאַנטער מוזיקער, אַ מחבר און אינטערפּרעטאַ־טאָר פון יידישער און חסידישער נגינה. ער איז אַ מוזיק־פּאַרשער און שרייבער. אַליין איז ער אויך אַ זון פון אַ דורותדיקער משפּחה קלעזמאָריִם. האָט זיך ביי אים די אַרבעט איבער אַזאַ בוך גאָר פּיין איינגעפּאַסט מיט זיין פּערזענלעכקייט — און מוז שוין זיין מטבע אַ געראַטענע.

דאָס גאַנצע בוך אָטעמט מיט דעם חן פון אוממיטלבאַרקייט און אייגנ־קייט. העלפט דאָס מיט גאָר אַ סך אפילו דעם סאַמע אַפּגעפּרעמדטן ליינער, צו דערפילן און אויפנעמען אָט די אויסטערלישע געשעענישן, ווידעראַנאָדן און אַנטוויקלונגען פון די קלעזמאָריִם און זייערע שאַפּונגען. דער יידישער קלעזמער און די קלעזמאָרישע מוזיק איז נישט געווען קיין יוצא־דופן אין פּאָלקסלעבן. אין די עלטסטע צייטן, און אזוי שפּעטער איבער די יישובים און קיבוצים אין שפּאַניע און דייטשלאַנד, אונגאַרן און איטאַליע, צפּון־אַפּריקע און אַלט־ירושלים, ביז דער ברייט צעצווויגטער קלעזמערקונסט אין מזרח־אייראָפּע, וועגן וועלכער עס דערציילט בהרחבה סטוטשעווסקי — אַלע מאָל און אומעטום איז דער יידישער קלעזמער און זיין מוזיק געווען דער אויסדרוק פון פּאָלקסגעמיט. פון זיין בענקשאַפּט, פון זיין אומעט און יום־טוב. די קלעזמער־מוזיק האָט אויפגענומען די וויבראַציעס און שטי־מונגען פון פּאָלק. ס'איז געווען פלייש פון זיין פלייש, בלוט פון זיין בלוט און האַרץ פון זיין האַרץ. דער יידישער קלעזמער האָט נישט געשפּילט פון קיין נאַטן. נישט ער האָט געקאַנט ליינענען נאַטן און נישט ער האָט עס געוואָלט. דאָס האָט אים געגעבן די מעגלעכקייט פון פּרייער האַנדלונג. פון אייגענער באַאַרבעטונג. פון צוגעבן נאָך קנייטשעלעך און דריידעלעך און שטיקעלעך, וואָס האָבן געצופּט דאָס געמיט מיט זייער אומעט און התלהבות.

אין זכות פון וואָרט

האַט ער אויפגעכאַפט יענעמס אַ ניגון — און ניגונים האָבן זיך געטראָגן און פאַרפלייגן ווי ווייט — איז עס געוואָרן זיינס. און אָפט מאָל האָט ער אַליין נישט געוויסט וואָס איז זיינס און וואָס איז יענעמס. וואָס איז אַ חתונה אָן קלעזמאַרים? וואָס איז עס פאַר אַ שמחה אָן קלעזמאַרים? אפילו אויף דער אַרעמסטער חתונה האָבן קלעזמאַרים גע-שפילט ביי דעם הויז פון די מחותנים און געסט. היינט אין דער נאַכט פון דער חתונה!

היזיכין סטוטשעווסקי האָט זיך נישט באַנוגנט מיטן שילדערן דעם אויפקום פון קלעזמער, וואָס שטעקט ערגעץ אין נעפל פון יידישן קולטור-אויפגיין. ער האָט זיך נישט באַנוגנט מיטן אַרויסברענגען דאָס לעבן און דעם שאַפונגסוועג פונעם קלעזמער, זיין סאַציאַלן און קולטורעלן מעמד. ער האָט אַרויסגעבראַכט די שילדערונג און דאָס בילד פון יידישן קלעזמער-פאַך אויפן פאַך פון יידישן לעבן בכלל, פון זיין עקאָנאָמישן און בעיקר גייסטיקן לעבן. פון אַט דעם קלימאַט קומט אויף דער יידישער קלעזמער, די קלעזמאַ-רים-משפחות מיט זייער אייגנאַרטיקער מיסיע (און זיי האָבן עס געפילט ווי אַ מיסיע, ווי אַ שליחות). מיט זייערע פראַפעסיאָנעלע קאַמפן און אינטע-רעסן, מיט זייער פאַרביקן אופן פון לעבן. זיי האָבן אייפעריק אָפגעהיט, אַז דאָס פאַך זאָל חלילה נישט פאַרוואָלולט ווערן. צוזאַמען מיט דעם אינ-טרומענט איז דער גאַנצער קלעזמער-נוסח אַריבער פון טאַטעס צו זין און אייניקלעך און אוראייניקלעך.

ווי זייער שפילן, אַזוי איז אָפט געווען זייער אייגן לעבן. און אפשר פאַרקערט. זיי זענען געווען הפקרדיק, און ביז גאָר דיסציפלינירט. באַלע-באַטיש אין דער היים, און מעשה באַהעמע אין זייער אויפטריט. רודפיי-ממן. און פונקט אַזוי צעכראַסטעט און אויסברענגעריש. האַרציק איז געווען זייער באַציונג אפילו צו דעם קלענסטן טאַצן-פויקער, וואָס האָט זיי בלויז צוגעבומקעט, בכדי דער ראש פון די קלעזמאַרים, דער פידלער צי דער קלאַרנעטיסט, זאָל געניסן פון דעם גאַנצן דערפאַלג.

היזיכין סטוטשעווסקי האָט אויפגעמאַכט פאַר אונדז די פאַרכישופטע וועלט פון יידישער פאַלקסמוזיק, וואָס אירע גרונטלייגער זענען אָן ספק געווען די יידישע קלעזמער. באַקאַנטע און אומבאַקאַנטע, האָבן זיי זיך

א גאנץ לעבן געראנגלט פאר אויסקומעניש און געחלומט דעם חלום פון גרויסקייט. יחידים צווישן זיי האבן נאך ביי זייער לעבן גענאסן פון אַנער-קענונג. זיי זענען אַוועק אין די מרחקים און אויף דער מוזיק-אַרענע פון דער וועלט אַרויסגעבראַכט דעם יידישן ניגון, די דבקות און האַרציקייט, די מעלאָדיעס פון „שערעלע“ און „פריילעכס“, פון „כשר-טאַנץ“ און „מצווה-טאַנץ“, די יידישע ניגונים, אַנגעזאַפטע מיטן געפיל און שטייגער. די אַמאָליקע יידישע קלעזמאַרים איז באַשערט געווען צו שפילן און מהנה זיין דעם יידישן פאַלקסמענטש, יידישע גבירים און גויישע פריצים. היינט שפילן שוין אַ סך פון זייערע אייניקלעך און אוראייניקלעך אויף אַרענעס פון די גרעסטע מוזיק-טעמפלען.

ס'איז דער המשך פון אַמאָליקע יידישע קלעזמאַרים.

חכמה פון יידישן קוואַל

צווישן דער נישט־קליינער צאָל וויכטיקע האַנט־און רעפערענץ־ביכער, וואָס זענען דערשינען פאַר דער לעצטער צייט, איז ישראל שטיינבערגס זאַמלונג פון אַפּאַריזמען, גלייכווערטלעך און מאַמרי חז"ל פון גאָר ווערטיקער און אפילו פּיאַנערישער באַדייטונג. פּיאַנעריש איז דער אופן פון אַפּקלייבן און ברענגען אין איין באַנד אַט דעם ווונדערלעכן אוצר פון אַלטיידישער פּאַלקס־חכמה הן אין העברעיִשן אַריגינאַל, אין מקור, הן אין יידישער איבערזעצונג.

מיר ווייסן, אַז אַ פּאַלקיש פּאַרוואַרצלטער זאָג, אַ גלייכווערטל, האָט אַפּט מאָל מער בילדערישקייט, מער תּוכן, מער אילוסטראַציע און בעיקר מער מוסר־השכל, ווי אַ סך רייד. יידן האָבן זיך פּאַרשטאַנען און אפילו אַפּגע־שלאָסן גרויסע פּאַרהאַנדלונגען מיט איין פּאַסיקן פּסוק, מיט אַ זאָץ, מיט אַ לומדישן קאַלאַמבור. גאָר אַפּט האָט אַזאַ מאַמר פינאַליזירט לאַנגע אויסמאַטערנדיקע וויכוחים און ער האָט אויפגעטאַן ווונדער מיט זיין קורצקייט און טרעפלעכקייט.

דער יידישער פּאַלקלאָר — הויפטזעכלעך דער משל און פּאַלקסווערטל — איז אַן אומאויסשעפלעכער קוואַל. יעדער דור און ייִשובּ ברענגט דאָ אַריין עפעס נייעס — אַ נייעם אויסטייטש און ניואַנס, ווי אַ השפּעה פון דער צייט און פון דער סביבה אין וועלכער ער לעבט. אמת, יעדע אומה פּאַרמאַגט איר פּאַלקלאָר, אירע ווערטלעך און גלייכווערטלעך, מעשיות און משלים און לעגענדעס. די יידישע כעלעם מיט אירע העלדן און ״חכמים״ קען מען אויך געפינען ביי אַנדערע פעלקער. נאָך מער, פּאַראַן אַפילו אַ געמיינשאַפּט־לעכקייט, אַ מין איבעררופן זיך פון משל און מעשה, פון סאַטירע און הומאַרפּולער פּאַרלויפעניש צווישן פעלקער און עדות. יעדע ״כעלעם״ מיט איר סאַציאַלער און פּאַלקישער בילדערישקייט און מיט איר קלאַסישער טיפּשות, וואָס דאַרף דעמאַסקירן כלל־פּאַרזאָרגער און אויפטוער. אַפילו אין

ארי־ישראל איז ביז אַנומלט געווען אַזאַ — דאָס אַראַבישע דאָרף קאַמעמאַ. עס זענען אָבער פאַראַן ווּנדערלעכע, קלוגע, תּמציתדיקע אַפּאָריזמען און גלייכווערטלעך, וואָס הויערן דורותדיק אין יידישן פּאָלק און זענען אייגנדיק יידיש, ווייל זיי געהערן צו דער אַלטיידישער פּאָלק־חכמה, צום פאַרצייטיקן פּאָלקס־וואָל, וואָס ריזלט און פּרישט זיך אַפּ כּסדר מיט שווינג און קראַפט. די פּאָלק־חכמה איז אַ ספּעציפּיש יידישע און קומט אַרויס פּון די אַמאָליקע חכמים, גייסטיקע פּאָלק־מנהיגים און נביאים. אַרויסגעזאָגט האָבן זיי זייערע באַטראַכטונגען, שפּירונגען, פאַרגלייכענישן אַפט מאָל אין לשון פּון מליצה און שירה, דאָס פּאָלק זאָל עס אויפּכאַפּן און פאַרגעדענקען און איבערטראַגן פּון דור צו דור. שפּעטער ערשט זענען די משלים און אַפּאָריז־מען פאַרשריבן געוואָרן מיט דיכטערישן פּאַטאָס.

פּון דער תּנכּישער תקופּה — באַטאַנט ישראל שטיינבערג — האָבן מיר דריי וויכטיקע ספרים פאַר חכמה: משלי, איוב, און קהלת. אַחוץ אַ סך אַפּאָריזמען צעזייטע אין פאַרשידענע ספרים פּון תּנך.

אַט די חכמה־ליטעראַטור אין די ספרים משלי, קהלת און איוב פאַרנעמט זיך מיטן יחיד און נישט מיטן כלל. די געזעלשאַפט, דער קאַלעקטיוו, אינטערעסירט דאָ דעם מחבר נאָר אויף אַזוי פּיל, אויף וויפּל זיי ווירקן אויפּן גורל און גאַנג פּון יחיד. דער ציל פּון דער חכמה אין אַט די דריי ספרים, פּון די טרעפלעכע זאָגן דאָרט און מאמרים, איז אַ תּכליתדיקער. די חכמה זוכט דאָ נישט קיין אַבסטראַקטע אידעאַלן, נאָר שטרעבט צו באַאיינפלוסן און פירן דעם מענטשן אויף וועגן פּון גליק, פּון ווערדע און אריכת־ימים. אפילו ווען די אַפּאָריזמען זענען פּון אַלגעמיינעם כאַראַקטער און לאָזן זיך אויסטייטשן אויף רבים, זענען זיי אָבער געווענדט צו דעם יחיד, צו זיין געמיט און פּערזענלעכקייט.

זאָגט משלי: „בחורף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואיך“. אין יידישער איבערזעצונג: „דער פּוילער אַקערט נישט אום ווינטער, אין שניטצייט בעטלט ער און האָט גאַרנישט“. אַדער אַט איז אַ זאָג פּון מדרש: „כשם שׂיגעו אחרים לי, כך אני יגע לאחרים“, דער טייטש: „אזוי ווי אַנדערע האָבן זיך באַמיט פאַר מיר, אַזוי וועל איך מיך באַמיען פאַר אַנדערע“.

ישראל שטיינבערג האָט דעם ריזיקן מאַטעריאַל צונויפּגעזאַמלט מיט

ליבשאַפט און קענטעניש פון די מקורות. ביי אַזאַ אַרבעט פּאָדערט זיך אַ באַזונדערער חוש, צו קענען אַפּטיילן און אויסטיילן די גינגאַלדענע פעדעם פון אַנגעהויפטן פּסולת. קאַנען אַפּקלייבן און אויסטיילן דאָס וואָס טראַגט אין זיך אַפּאַריסטישן הויך און אַטעם, פון אַ סתם מליצהדיקע גערעדעריי. האָט טאַקע שטיינבערג אויף דעם פעלד אויפגעטאַן מער, ווי אינסטיטוציעס מיט זייערע גאַנצע שטאַבן מיטאַרבעטער. שוין אַ באַקאַנטע זאַך, אַז יחידים — עקשנים — און דערצו באַלאַדן מיט קענטשאַפט און וויסן — זענען מסוגל אויפצוטאַן ווונדער.

קרוב צוויי טויזנט פינף הונדערט אַפּאַריזמען, גלייכווערטלעך, פאַטאַס־דיקע זאַגן, וואָס גייסטמענטשן האָבן פאַר אַלע צייטן אַרויסגעבראַכט און וואָס פאַרמאַגן אין זיך סיי דיכטערישע פאַרעם, סיי צילגעווענדטן מיין האָט ישראל שטיינבערג צונויפגעזאַמלט, אַפּגעקליבן. און אַז ער האָט שוין געהאַט פאַר זיך דעם מאַטעריאַל, האָט ער זיך דאָך ערשט געמוזט נעמען צו דער גרויסער אַרבעט פון אויססדרן און איינטיילן אים אין גרופעס און ציקלען. דאָ איז צו דער קענטשאַפט און ערודיציע אויך נייטיק געשמאַק און ראַפֿי־נירטער חוש. אויך אין דעם איז אים געראַטן.

די 84 גרופעס פון דעם געזאַמלטן און איבערגעזעצטן מאַטעריאַל שאַפן דאָך ממש אַ שולחן־ערוך פונעם לעבן. דער יחיד קאַן לערנען ווי צו לעבן אין דער געזעלשאַפט. עס אַנטפלעקן זיך פאַר אונדז קוואַלן פון עטיק און מאַראַל; פון געזונט און מידות, פון עלטער און יוגנט־חלום... לאַמיר אַנרופן כאַטש עטלעכע פון די אַפּטיילן, וואָס יעדער איינער פון זיי פאַרמאַגט צענדליקער אַפּאַריזמען, אַנגעלאַדענע מיט טיפקייט פון געדאַנק און מיט אַזוי פיל לעבנס־חכמה: „אמת און שקר“, „שעמעוודיקייט און חוצפה“, „זאָרג און שרעק“, „כעס און איינגעהאַלטנקייט“, „נדבן און קאַרגער“, „סוד און לשון הרע“, „ידיש־פּאַלק און גאולה“... און די זענען דאָך בלויז אַ טייל פון די איבער אַכט צענדליק רובריקן אין ספר, וואָס איז בפירוש אַן אַנטאַלאַגיע פון חכמה פון יידישן קוואַל.

עמיל זאלא — דער הומאניסט און קעמפער

(י. צינעמאנס ביאגראפישע דערציילונג)

די יידישע וואַרט-שאַפונג פאַר די לעצטע יאָרן איז נישט רייך אין קיין איבערזעצונגען פון דער וועלט-ליטעראַטור (ווי דאָס איז געווען אַ מאָל). גאָר זעלטן דערשיינט אַ מאַנאָגראַפֿיע וועגן אַ נישט-יידישער געשטאַלט, אַפילו פון אַזעלכע, וואָס זייער שייכות צום יידישן לעבן איז אַ גאָר וויכטיקע. דעריבער איז פון טאַפלטער באַדייטונג דאָס בוך פון דעם פובליציסט און היסטאָריקער יעקב צינעמאַן, די אומפאַסיקע ביאָגראַפֿיע פון דעם שריי-בער און קעמפער עמיל זאַלאָ.

העכער צוויי דורות איז עמיל זאַלאָ דער סינאָנים פון אַ קעמפער פאַר אמת און גערעכטיקייט. יאָרצענדליקער, ווי עס ווערט געפאַרשט און אַנאַ-ליזירט סיי זיין רייכע ליטעראַרישע ירושה, סיי זיין העראַנזשער אומפאַר-גלייכלעכער אויפטריט אין קאַמף פאַר דעם צלם מענטש — אין דער דרייפוס-אַפערע. ווער פון אונדז געדענקט עס נישט די אויסוויקונג וואָס די דרייפוס-דראַמע האָט געהאַט אויך יאָרן שפעטער, די באַווונדערונג פאַר דעם פראַנ-צייזשן שרייבער, וואָס האָט געוואָגט אויפצוהייבן זיין שטים און צו שטעלן אין קאָן זיין לעבן און זיין שרייבערישע קאַריערע — אין דעם קלימאַט פון שנאה און האָס צו דעם ייד דרייפוס — צו ווערן דער רומפולער און שטור-מישער פאַרטידיקער פון אמת און גערעכטיקייט. ריכטיק, ווערט באַטאַנט אין דעם פאַרוואָרט צו דעם בוך „...עס האָבן אין פאַריקן, ווי אין היינטיקן יאָרהונדערט, נישט געפעלט קיין גרויסע און באַרימטע שרייבער. אָבער ס'איז דער איינציקער פאַל, אַז אַ שריפטשטעלער, וועלכער האָט אין אַ שווערן לאַנגיאַריקן געראַנגל סוף-כל-סוף דעראַבערט אַ באַדייטנדיקע מאַ-טעריעלע און געזעלשאַפטלעכע פּאָזיציע, זאָל פּלוצעם אַלץ שטעלן אויף איין קאַרט און ריזיקירן מיט זיין רום און פאַרמעגן, בכדי צו ראַטעווען אַן אומ-באַקאַנטן יחיד, אַן אומשולדיקן קרבן פון פאַרראַט און געפעלשטער יוסטיץ. זשאַרזש קלעמאַנסאַ, דער שפעטער באַרימט געוואָרענער פראַנצייזישער

אין זכות פון וואָרט

מלוכה-מאָן, האָט מיט פּאַקטן פעסטגעשטעלט, אַז עמיל זאָלאַ איז ביז צו זיין אַנטייל איבעם דרייפּוס-פּראָצעס געווען אַ רייכער מאָן, אָבער זיין אינ-טערווענץ לטובת דעם יידישן קאַפיטאַל האָט אים מאַטעריעל רוינירט. נאָך מער, ס'איז דאָך באַוווּסט, אַז אַפילו זיין פיזישע זיכערקייט איז געוואָרן באַדראָט פון מערדערישע באַנדעס"...

עמיל זאָלאַס העראַישער קאַמף בעת דער דרייפּוס-דראַמע האָט פאַר-מאַגט אין זיך אַזאַ געוואַלדיקן העלדישן פּאַטאַס, אַז נאָך היינט רופט עס אַרויס באַוווּנדערונג.

דעם היינטיקן לייענער איז אפשר שווער זיך פאַרזושטעלן די געשיכט-לעכע באַדייטונג פון דעם דרייפּוס-פּראָצעס ביים סוף פון פאַריקן יאָר-הונדערט. אָבער קיין שום אַנדער פּראָצעס האָט ביז צו יענער צייט נישט אַרויסגערופן אַזאַ שטורעם אין דער וועלט. לעאָן בלום האָט דערקלערט, אַז „דער דאָזיקער מענטשלעכער קריזיס איז געווען פּונקט אַזוי מעכטיק, ווי די גרויסע פּראַנציפּיזישע רעוואָלוציע אָדער די וועלט-מלחמה“. וועגן דער דרייפּוס-אַפּערע האָט מען געשריבן און אַרויסגעגעבן הונדערטער ביכער, באַזונדערס, פאַרשטייט זיך, אין פּראַנקרייך. דאָרט איז אויך דערשינען וועגן דער מעשה דרייפּוס אַ ווערק אין זיבן בענדער פון דעם פּראַנציפּיזיש-יידישן פּאָליטיקער זשאָזעף ריינאָך. און שפּעטער, צום זעכציקסטן יאָרצייט נאָך עמיל זאָלאַ זענען ווידער אַרויסגעבראַכט געוואָרן פּרטים און פּאַקטן פון עמיל זאָלאַס לעבן, פון זיין שאַפּונגסוועג און פון זיין קאַמף.

אין יידיש זענען אַ מאָל דערשינען אַ ריי פּאַפּולערע בראַשורן-באַשריי-בונגען, מיט וועלכע דער יידישער מענטש האָט זיך ממש געקוויקט. יידן האָבן, כידוע, אַ באַזונדערע הנאה, ווען נישט-יידן נעמען זיך אָן די עוולה פון ייד. אַרום עמיל זאָלאַ און די אַנדערע מיטקעמפּער זענען געוועבט געוואָרן ווּנדערלעכע פּאַלקס-מעשיות, וועלכע פאַרהערלעכן די געשטאַלטן און די טאַטן פון אַט די חסידי אומות העולם. ס'איז געווען ווי אַ הלל-געזאַנג צו די זוכער און מאַנער פון אמת אויף די ליפּן פון יידישן פּאַלקס-מענטש אין די שטעט און שטעטלעך פון אַמאַליקן מורח-איראַפּע. אָבער דער שפּאַנענדיקער דראַמאַטישער שטאַף האָט ביז היינט נישט געפּונען זיין שילדערונג אין אַ גרויס ווערק.

דאָס בוך פון יעקב צינעמאַן, וואָס האָט קרוב זעקס הונדערט זייטן, און איז נאָך, אגב, אין מאַנסקריפט פּרעמירט געוואָרן פון דעם „נוימאַן-פּאַנד“, שילדערט אויף אַ ברייטער קאַנווע די פּערזענלעכקייט און דעם שאַפּער עמיל זאָלאָ. דער ברייטער פּאַרנעם איז אַ מעלה, אָבער אין אַ גע-וויסער מאָס שוואַכט עס אָפּ דעם גאַנג און ריטעם פון דער שילדערונג. דער מחבר ברענגט אַרויס די תקופה, די סביבה, די פּאַליטיש-סאָציאַלע געשעענישן אין פּראַנקרייך, אַנהייבנדיק פון עמיל זאָלאָס עלטערן — באַגלייט מיט באַטראַכטונגען און כאַראַקטעריסטיקעס — ביז צו זיין טראַגישן טויט אין יאָר טויזנט ניין הונדערט צוויי. אַוודאי האָבן די דאָזיקע באַשרייבונגען און די אַרויסגעבראַכטע פּערזענלעכקייטן, צוזאַמען מיטן איבערגעבן דעם סאָציאַלן קלימאַט און די פּאַליטיש-געזעלשאַפטלעכע קאַנפּליקטן, אַ היס-טאָרישן ווערט. אָבער, זעט אויס, נישט אַלע מאָל איז געלונגען דעם מחבר אויפצוהאַלטן דעם סטיל און די פּאַרעם, אַנטשפּרעכנדיק צו דער פּאַר-טראַכטער „ביאַגראַפישער דערציילונג“, ווי ער רופט אָן זיין בוך. וואַקלט זיך טאַקע זיין סטיל צווישן נוסח-פּובליציסטיק און נוסח-כראַניק (אין גוטן זין), טייל מאָל שלאַגט ער אָן אַ פּיינעם לירישן טאָן און קומט אַריין מיט דאָ-קומענטאַרער שילדערונג. זיכער איז נישט לייכט אויסצוקנעטן און אויסצו-פּאַרמירן אַט דעם ריזיקן מאַטעריאַל, וואָס דער מחבר האָט אויסגעניצט און אַריינגעפירט אין זיין בוך, אין ראַמען פון „אַ ביאַגראַפישער דערציילונג“. אָבער סיי ווי איז דאָס בוך פון גרויסן ווערט, מיט דער שפּע פון מקורות און געשטאַלטן און מיט דער סינטעטישער שילדערונג פונעם הויפּטהעלד עמיל זאָלאָ. אפילו די שפּראַך-נאַכלעסיקייטן, וואָס געפּינען זיך אינעם בוך, מינערן נישט דעם עצם ווערט פון דער גרויס-פּאַרנעמיקער אַרבעט פון די אַרויסגעבראַכטע אָפּהאַנדלונגען וועגן דעם לעבן און שאַפּן פון דעם פּראַנציזישן מייסטער. צינעמאַן גייט נאָך דעם וועג פון עמיל זאָלאָס אַלע וואַנדלונגען, בלאַנדזשענישן, דערפּאַלגן און דורכפּאַלן, ברענגט אַרויס זיין געמיט און שטימונג, גיט אָן איבערבליק איבער אַלע זיינע שאַפּונגען, די אַנרעגונגען און די געשיכטע פון זייער „אַנטשטייונג“, אַנהייבנדיק פון זיין ערשט בוך דערציילונגען „פאַר נינאַן“ און זיינע אַלע ראַמאַנען און דער-ציילונגען, אין וועלכע עס גייט דורך, ווי דער לייטמאַטיוו, די געטריישאַפט

אין זכות פון ווארט

צו אן ערלעך לעבן... קעגן צביעות און אומיושר, ביז זיין פאמפלעט
„זשאקיס“ — „איך באשולדיק“ — וואס האט געמאכט ממש וועלטגעשיכטע.
אין די פיר טיילן פונעם בוך באוועגן זיך טיפן און סצענעס, וואס
גיבן א גרויסן ביישטייער צו דער דערקענטעניש פון דער וויכטיקער תקופה.
און דעם גרויסן מאן — עמיל זאלא.

ד. ב. מאלקין

קינד-און-קייט האבן אים געקאנט. טויזנטער און טויזנטער האבן אים פארערט, נאָר אין אים, אין זיין געמיט, האָט געהויערט מיט עלנט, מיט אומעט. איז דאָס געווען דער נאַטירלעכער אומעט פון אַ שעפערישן מענטש? צווייפלען און ספקות פון אַ גייסטמענטש, וואָס לעבט איבער טיף און נשמהדיק דעם טראַגישן גורל פון פּאַלק? אָדער זענען עס געווען די נאַגנדיקע שפּירונגען פון אַ באַעוולטן?

מאַלקין האָט זייער זעלטן גערעדט וועגן זיך. און נאָך ווייניקער וועגן זאַכן, וואָס האָבן אים צו מאַל וויי געטאַן. זיין מענטשלעכער שטאַלץ און די ווערדע פון אַ קינסטלער האָבן אים פון דעם אָפּגעהאַלטן.

סיי ווי אַ שרייבער און סיי ווי אַ לעקטאָר האָט ער געהאַט זיין אייגענעם סטיל און נוסח, זיין אייגענעם מקורותדיקן, מעלאָדישן ניגון. מאַלקינס גייסט-רייכער, וואַרעמער ניגון ציט דעם ייִחוס פון זיין געבוירן-שטאַט גראַדנע, אין דער ליטע, האָט זיך אויסגעפורעמט אין מינסק, אין דער ייִדיש-אימפעריע וואַרשע און איז נאָך געלייטערט געוואָרן מיט ייִדיש-וועלטישקייט פון זיינע שטודיר-רייזעס איבער די אייראָפּעישע צענטערן און קאָנטינענטן מעבר לים. דעם מינסקער מגידס דרשות, פון וועלכע ער פלעגט ליב האָבן צו דערציילן, און בן-ציון יאָדלערס מוסר-רייד אין אַלט-ירושלים און אין מאה-שערים און די פּילאָזאָפּישע לעקציעס פון אַ פּראָפּעסאָר אין פּאַריזער סאָרבאָן האָבן זיך אָפּגעזעצט אין זיין געמיט. מיט דער הנאה און מיט דער גוטגיניקייט פון אַן עכטן קינסטלער האָט ער זיי באַוונדערט אַלע מאַל פון דאָס ניי: זע ווי גוט און ווי אַרנטלעך זיי האָבן דאָס געמאַכט!

ד. ב. מאַלקין איז געווען אַ קינסטלער-אַראַטאָר. זיינס אַ רעפּעראַט וועגן ליטעראַטור, וועגן קונסט, טעאַטער איז שטענדיק געווען אַ מייסטער-ווערק, אין וועלכן געדאַנק האָט זיך אויסגעוויקלט מיט נאַראַטיווער שילדערונג, וווּ דער ראַציאָנאַלער און תכליתדיקער אויסטייטש איז געווען תמיד באַגלייט

מיט דעם הויך פון עמאציע און איבערלעבונג. דער ניכטערער קריטישער אנאליז האט ביי אים פארמאגט דעם שטילן געפלאַטער פון אַ פּאָעטישן אויפפלי — — — אפילו זיין שטים האָט באַווירקט מיט אַ קינסטלעריש־אַראַטאַרישער מאַדעלירונג: אַט איז עס שאַרף און קאַנקרעט, און אַט אַזוי סאַמעטיק־ווײך, און דו שפּירסט דעם באַדייט, דעם כּישוף פון וואַרט, זיין חשיבות. — — — מאַלקין האָט, ווי ווייניק ווער, געוואָסט די ווערדע פון געשריבענעם און גערעדטן וואַרט, ווי יידישע ווערטער, יידישע אותיות וואַלטן אים פאַרטרויט סוד־סודות...

ס'איז מיר אויסגעקומען נישט איין מאָל מיטצואַרבעטן מיט ד. ב. מאַלקינען, באַזונדערס אויף דער יידישער ראַדיא־פּראָגראַם. און איך פּלעג אַלע מאָל פון דאָס גיי באַזונדערן, ווי אַט דער אויסערלעך מיושבדיקער וואָס האָט שטענדיק געצילט צו דערהויבן יידישע שאַפונג צו וועלטישע הויכן, קען גאָר באַווירקט ווערן פון איין עכטן טאָן פון אַ היימישעלעכן יידישן אַקטיאָר, היינט אַ פּשיטא שוין, פון אַ פאַר גוטע שורות פון אַן אַנפאַנגער־דיכטער אויף דער ערד פון מדינת ישראל. אָבער נאָך מער פּלעג איך באַזונדערן דעם אופן פון זיין אַרבעט. ער פּלעגט האַלטן געשפּאַנט פּולע אוידיטאָריעס. פאַרגאַפּטע פּלעגן צושויערס הערן זיינע רעפּעראַטן און מיטגיין מיט אים איבער די פעלדער פון ליטעראַטור און קונסט. נאָר ס'איז געווען טשיקאַווע צו זען, ווי פון עטלעכע זאַצן, אויפגעשריבענע אויף אַ זייטל פון אַ קליינעם נאַטיציבל, וואַקסט אויס אַ וואַנדערלעכע אַראַטאַרישע קאַמפּאָזיציע, מיט אַ גרונטמאַטיוו און שיינע באַגלייטנדיקע טענער, אַ קינסטלערישע געביידע מיט געפורעמטע געזימסלעך און אַרנאַמענטן, אָבער אויף אַ יסוד, וואָס איז ראַציאָנעל דורכגעטראַכט און פּלאַנירט.

אַפט פּלעג איך אים פּרעגן — אפילו מיט תּרעומה — סטייטש, פאַר וואָס נעמט איר נישט צונויף די אַרבעטן און גיט נישט אַרויס אַ בוך? ער פּלעגט זיך אַרויסמאַכן פון אַ דירעקטן ענטפּער, אַ מאָל איז געווען די סיבה זיין פּאַרנומעניקייט, אַ צווייט מאָל, אַז ער דאַרף נאָך אַ סך אַרבעטן. איך האָב געהאַט דאָס געפּיל, און איצט נאָך מער, אַז די סיבה איז געווען — איבערלעכער אַפּשיי פאַרן געדרוקטן וואַרט, זיין מהותדיקע באַציונג צום ספר.

אברהם ליס

עטלעכע וואָכן פאַר זיין פטירה האָבן מיר זיך געטראָפן. ער האָט מיר איבערגעגעבן זיין אַרײַנפיר־אַפּהאַנדלונג צו דעם בוך דערצײלונגען פון זיין פריינד י. פינער „די פיר צײטן“. ער האָט דעמאָלט, צום ערשטן מאל, מיט ווייטיק מיר געזאָגט: „איך פיל מיך נישט גוט“. אַ קרענקלעכע געל־גרויקייט האָט פאַרצויגן זיין אַצילישן, פיקחותדיק שאַרמאַנטן שמײכל. דער טױט האָט שוין געלױערט אויף אים פון דער נאָענט. צענדליקער און צענדליקער עסייען און קריטישע אַרבעטן זײנע זענען צעשפרייט איבער זאַמלביכער און זשורנאַלן: די ווונדערלעכע איבערזעצונג־גען, זײנע געראַטענע עסייען וועגן ד. בערגעלסאָן און י. ח. ברענער, וועלכע ער האָט איבערגעזעצט אין העברעיִש; אַרבעטן וועגן טעאַטער, ליטעראַטור, קונסט, וועלכע ער האָט מיט אַזאַ ציטער און איבערגעגעבנקייט געדינט קרוב פופציק יאָר פון זײנע 65 יאָר לעבן. ס'איז ווייטיקלעך, וואָס די עסייען זענען בײ זיין לעבן נישט דערשינען אין בוכפאַרעם.

יידיש אין ישראל

(באטראכטונגען)

דאכט זיך, אז קיין קולטור־פראבלעם האָט נישט זוכה געווען פאַר די לעצטע יאָרן צו אַזאַ פּאָפּולאַריטעט, ווי די פּראָגע: „יידיש אין אַרץ־ישראל“. קולטורמענטשן און שרייבער, העברעיִסטן און יידישיסטן, און סתם־יידן, וועמען, בדרך־כלל, דער ענין פון שפּראַכנקאַמף קלינגט, ווי עפעס אַ ווייטער קלאַנג — אַלע ווערן אייפּעריק און זייער קעמפּעריש, — סיי פאַר און סיי קעגן, — ווען ס'קומט צו דער פּראָגע פון יידיש אין מדינת ישראל. און ווי אַפּט בעת הייסע וויכוחים, זענען די מיינונגען איבערגעטריבן ביי ביידע צדדים. איך דערלויב זיך לכתחילה צו זאָגן — און איך האָב צו דעם דאָזיקן ענין אַ שטיקל שייכות — אז אין אונדזער יאָרן לאַנגן קאַמף פאַר יידיש אין אַרץ־ישראל האָבן מיר אויסגעמיטן צו שאַפן אַ יידישיזם. מיר האָבן געפּאַ־דערט רעכט און אַנערקענונג פאַר יידיש און פאַר יידישער וואַרטשאַפּונג, אָבער נישט פאַר יידישיזם ווי אַ באַוועגונג און ציל. ווייל פונקט אזוי ווי דער טאַטאַלער קאַמף קעגן יידיש איז געווען רעאַקציאָנעריש, אזוי קאָן אויך זיין אין דער בעסטער און געטרייסטער יידישיסטישער כוונה אַ שמץ, אַ שפור פון פּאַנאַטיזם און רעאַקציאָנערישקייט.

די יידישע שרייבער, וועלכע לעבן דאָ, און בעיקר די וואָס האָבן זיך פאַרבונדן מיטן לאַנד אין די צוואַנציקער און דרייסיקער יאָרן, זענען געווען די פּיאָנערן אין קאַמף פאַר דער לעגאַליזירונג פון יידיש, פון דער יידישער וואַרטשאַפּונג אין אַרץ־ישראל.

קאָן מען דאָך פרעגן: און היינט צו טאָג איז שוין יידיש אין ישראל לעגאַליזירט? אויף דעם קאָן מען נישט ענטפּערן מיט אַ „יאָ“ אָדער אַ „ניין“. און דער ענטפּער איז געווענדט אפילו אין דעם טעמפּעראַמענט און אין דער כוונה פון דעם פּראָגע־פּרעגער.

גערעכט איז אפשר א. סוצקעווער, ווען ער זאָגט אין זיין ליד „יידיש“:

אברהם ליס

זאל איך ווי אברהם
אויס ברודערשאפט צעהאקן אלע געצן ?
זאל איך זיך אַ לעבעדיקן לאַזן איבערזעצן ?
זאל איך איינפלאַנצן מיין צונג
און וואַרטן ביז פאַרוואַנדלען
וועט זי זיך אין אבותדיקע
ראַזשינקעס מיט מאַנדלען ?
וואָס פאַר אַ קאַטאַוועסדיקע
וויצן
דרשנט מיין פּאַעזיע־ברודער מיט די באַקנבאַרדן.
אַז מיין מאַמע־לשון גייט באַלד אונטער ?
מיר וועלן נאָך אין הונדערט יאָר אַרום דאָ קענטיק זיצן
און פירן די דיסקוסיע ביי דעם ירדן.

דאַכט זיך, אַז אַט דער וויכוח וועט אייביק אַזוי אַנגיין. און ס'וויילט זיך
זאָגן: הלוואי זאל ער אַזוי אַנגיין. ווייל דאָס וועט זיין נאָך אַ באַווייזן פון
אונדזער קולטור־חיות, פון דער וויטאַליטעט פון יידיש.
אין יאָר 1936, ווען איך בין געקומען קיין ארץ־ישׂראל, האָב איך
געטראָפן אַ גרופע פון זעכצן, צי אַכצן יידישע שרייבער. זיי זענען שוין דאָן
געווען אַרגאַניזירט אין דעם „יידישן שרייבער־און זשורנאַליסטן־קלוב״.
דער „קלוב״ איז געווען די אַדוואַקאַטן־קאַנצעלאַריע פון ד״ר ניר־ראַפאַלקעס.
דעם פּועלי־ציוניסטישן פירער (אגב, מ'האַט אים אין יענער צייט געפרוּווט
אויסשליסן פון אַדוואַקאַטן־קאַמער צוליב זיין פיגורירן אַלס פאַראַנטוואַרט־
לעכער רעדאַקטאָר פון „ניוועלט״ און צוליב זיין טעטיקייט פאַר יידיש).
כאַראַקטעריסטיש, אַז דעמאָלט, מיט יאָרן צוריק, האָבן יידישע קולטור־טוער
אַרויסגעוויזן אַ סך מער ווילן און גרייטקייט פאַר יידישער טוונג, און אפילו
מיט מער אידעישקייט און התלהבות, ווי מיר האָבן עס היינט.
אַבער ס'וואַלט געווען נישט ריכטיק, ווען מיר נעמען נישט אין אַכט די
אומוואַנדלונגען, וואָס זענען פאַרגעקומען אין פאַלק בכלל און אין ארץ־
ישׂראל בפרט. די אַלע ענדערונגען האָבן משפיע געווען, אַז אַט די טענדענצן

פון אַ מאָל זאָלן ווערן לינדער. די צילן און אויפטוען פאַר יידיש זענען טאַקע געוואָרן רעאַלערע, קאָנקרעטערע, אָבער צוזאַמען מיט דער אַנטוויקלונג איז, אין אַ געוויסער מאָס, אויסגעליידיקט געוואָרן דער אידעאָליזם, דער קולטור־ און שפּראַך־אידעאָליזם, וואָס די יידישע שרייבער־גרופע האָט געהאַט אַ מאָל, אין דעם בראשית פון אונדזער געראַנגל פאַר די רעכט פון יידיש אין ארץ־ ישראל. אָבער, ווי געזאַגט, געהאַט האָבן אַ גרויסן איינפלוס די ענדערונגען וואָס זענען פאַר דער צייט פאַרגעקומען אין יידישן לעבן אין אַלגעמיין, און די ענדערונגען און קאָנסטעלאַציעס אין ארץ־ישראל, בעיקר מיט דעם אויפ־ קום פון דער מדינה.

כדי צו מאַכן דאָס קלאָר און פשוט, ווי נאָר מעגלעך, דאַרף געזאַגט ווערן, — אַז מיר האָבן מיט דער פּאָדערונג פאַר דער אַנערקענונג פון יידיש פאַרשפּעטיקט. יאָ, פשוט, פאַרשפּעטיקט. דער יידיש־געשטימטער עלעמענט, און אין דער ערשטער ריי דער יידישער שרייבער, דער יידישער קינסטלער, דער יידישער קולטור־טוער, — זיי אַלע זענען נישט געקומען אין דער צייט און אין דער צאָל, וואָס האָט באַדאַרפט קומען קיין ארץ־ישראל. זיי זענען נישט געווען ביים בראשית, זיי זענען נישט געווען ביים לייגן די יסודות פון נייעם לעבן אין ארץ־ישראל.

דאָס איז דער היסטאָרישער אמת. מיר האָבן געדאַרפט קומען ווי גלייכע צו גלייכע. מיר זענען אָבער נישט געקומען, און דאָס מוז מען מודה זיין, וואָלטן וויכטיקע יידישע שרייבער, אַקטיאָרן, קולטור־שאַפּער געווען געקומען אין יענע יאָרן און געמאַכט ארץ־ישראל פאַר זייער היים, וואָלט דאָס געווען נישט נאָר אַן אַקט פון חשיבות, זייער אַריינפּעדעמען זיך און זייער שאַפּערישע, בפּועל־ממשדיקע פאַרבינדונג מיטן לאַנד אין דער תקופה פון פּיאָנערישן געראַנגל און אויפבוי וואָלט געשאַפּן אַ גאַנץ אַנדערע מערכה פאַר יידיש און יידישער קולטור אין ארץ־ישראל. יידיש וואָלט דאָ איצטער געהאַט אַן אַנדער פנים, אַן אַנדער פאַרנעם.

די קריוודע פאַר יידיש אין ארץ־ישראל איז טאַקע אַלעמען שטאַרק אַנגעגאַנגען — די געטרייע פאַר יידיש אין וואַרשע, אין ניר־יאָרק, אין טשערנאָוויץ האָבן טאַקע פּראָטעסטירט, רעאַגירט, אַרויסגעזאַגט שאַרפע מיינונגען און אפילו געפּאָדערט... עס איז אָבער אינו דומה, מחמת עס איז

ווייט נישט דאָס זעלבע, ווי דער אויפטריט און די פאָדערונג פון אייגענע, וועלכע העלפן אויסטראַגן דעם עול פון פיאַנערנישן לעבן, און פיאַנערנישער אויפטו איז דאָ געווען נייטיק אויף אַלע שטחים.

וואַלטן די יידישע שרייבער און די איבערגעגעבענע טרעגער און קאָנסומענטן פון יידיש אין יענע יאָרן געקומען און זיך באַזעצט אין לאַנד, אין ארץ-ישראל, וואַלט דאָך דער גאַנצער גייסטיקער קלימאַט און דאָס פראַבלעם פון ריב-הלשונות געווען אַן אַנדערער. יידיש וואַלט דאָך שוין געווען אַ יש. און דאָס וואָס עס איז דאָ דאַרף מען דאָך נישט פאָדערן. מ'וואַלט עס נישט באַדאַרפט אויסקעמפן. ס'וואַלט געווען דער שאַפער און ס'וואַלט געווען דער קאָנסומענט, דער פאַרברויכער פון יידיש. קיינער וואַלט עס נישט געקענט אַוועקמאַכן מיט דער האַנט. אָבער די מעשה איז, וואָס אין יענע ערשטע פיאַנערנישע יאָרן, און אויך שפעטער, ביזן אָנהייב פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, האָט געלעבט אין לאַנד אַ קליינע צאָל יידישע שרייבער. אַט די גרופע האָט דאָך הן אידעיש, הן פראַקטיש ווירדיק אויסגעטראַגן די זאַרג און דעם קאַמף פאַרן יידישן וואָרט. אָבער שרייבער מיט נעמען און פאַזיציעס אינעם יידישן לעבן האָבן נישט געהאַט דעם מוט און, זעט אויס, אויך נישט דעם ווילן, די וויזיע, צו קומען און ווערן מיטבויער, ווערן תושבים אין ארץ-ישראל.

דאָס וואָס מיר ווילן פון היינטיקן ישראל אין שייכות צו יידיש, מוזן מיר זען פון דעם געזעלשאַפטלעכן און סאָציאַלן אַספעקט. אונדזער צוגאַנג צו דער פראַגע מוז זיין דורכויס אַ רעאַלער.

אודאי קאָן מען אָנווייזן — און קיינער וועט עס נישט אַפליקענען — די ראַל פון יידיש ביים אַרגאַניזירן און פאַרמירן דעם נאַציאָנאַלן און אידענישן פאַטאַס, דעם ארץ-ישראלדיקן פאַטאַס ביים יידישן פאַלק אין די תפוצות. דאָס יידישע לשון האָט אַלע מאָל געשפילט אַ וויכטיקע ראַל אין ציוניסטי-שער טעטיקייט, ווי אַ פאַרמיטלונג-שפראַך ביי די קאַמפיינס, ביים אַרגאַניזירן אַקציעס און זאַמלונגען. וואַלט דערצו דער יידישער שרייבער געקומען באַצייטנס, אין דער ערשטער עפאַכע פון אויפבויע, און וואַלט ער געווען אַקסל אין אַקסל פאַרבונדן מיטן בויער, מיטן חלוצישן קולטור-אויפבויע, וואַלטן מיר דאָ געווען גלייכע מיט גלייכע סיי אין אונדזערע התחייבותן, סיי אין

אונדזערע פּאָדערונגען. איך וועל זיין דער לעצטער צו באַשולדיקן די, וואָס זענען נישט געקומען. (כאַטש די אַרבעט פאַר יידיש האָט באַדאַרפט געזען ווערן ווי אַ שליוות). עס זענען געווען סיבות דערפאַר — סאַציאַלע, עקאָנאָמישע, געזעלשאַפטלעכע און זיכער אויך פּאָליטישע. מיר ווייסן, וואָס עס האָט באַדייט פאַר אַ יידישן שרייבער, און בכלל פאַר אַ יידישן קולטור-מענטש, וואָס איז געווען דורותדיק פאַרוואַרצלט אין היים און משפּחה, אַרייַנגעוואַקסן אין סביבה, אין דער אַטמאָספּער און גייסטיקן קלימאַט פון מזרח-אייראָפּע, זיך אויפהייבן און אויסוואַנדערן אין אַ לאַנד, וווּ מען דאַרף אַלץ אָנהייבן פון דאָס ניי. און דער עיקר — וויפל פון די יידישע מאַסן, וואָס זענען געזעלשאַפטלעך געווען געבונדן מיט פּאָליטישע באַוועגונגען און געהאַפּט געשטאַלטיקן די קולטור אין יידיש — וויפל פון זיי זענען עס געווען אַרץ-ישראלדיק געשטימט? ווי אַ ביישפּיל, לאַמיר נעמען די לענדער, וווּ די יידישע קולטור צווישן ביידע וועלט-מלחמות האָט געהאַט באַמט אַ גוטע דאָליע — פּוילן, ליטע און רומעניע: די בונדיסטן זענען איבעם רוב (אַחוץ די אַסימילירטע בונדיסטן פון גאַליציע) געווען די געטרייע טרעגער פון דער יידישער פּאָלקס-קולטור. נו, דאַרף מען היינט דערציילן וועגן זייער שטעלונג דעמאָלט צו אַרץ-ישראל? די יידישע קאָמוניסטן? מיט זייער וויסטער איינ-שטעלונג צו אונדזערע נאַציאָנאַלע פּראָבלעמען? — וועגן זיי לוינט בכלל נישט צו פּאַרלירן אַ וואָרט. אויך די קליינע גרופּעס פּאָלקיסטן אין פּוילן און אין ליטע זענען דאָך געווען איינגעשטעלט דאָיטיש. פון די אַלע יידישע באַוועגונגען, וואָס האָבן געטאַן יידישע קולטור-אַרבעט זענען געווען פאַר אַרץ-ישראל נאָר הייפעלעך פון נאַציאָנאַלע אינטעליגענטן און די פּועלי-ציון. שפּעטער האָט עס די קליינע גרופּע לינקע פּועלי-ציון גענומען אויף אירע מאַגערע פּלייצעס דעם עול צו פירן דעם קאַמף פאַר יידיש אין אַרץ-ישראל. נישט דער יידישער מאַסנמענטש און נישט די אינטעלעקטועלע יידיש-טוער, וואָס די יידישע קולטור און דאָס יידישע וואָרט איז געווען פאַר זיי ווי אַ מיסיע — נישט זיי האָבן געזען און נישט זיי האָבן געהאַט אַרץ-ישראל אויף דער מאַפּע פון אַקטיוויטעטן און טוונגען.

דאָס איז אַ פּאַקט, וועלכן מ'קאָן נישט אָפּלייקענען. דער פּאַקט האָט אונדז שפּעטער צו טייער געקאָסט. און לאו דווקא אין דער פּראַגע פון יידיש.

אין דער זעלבער צייט, ווען די יידיש-טוער זענען געשטאנען פון דער ווייטן, זענען נאציאנאל-געשטימטע יונגע-לייט געקומען קיין ארץ-ישראל ווי חלוצים און דא פארלייגט די באזע פאר דער נייער העברעישער קולטור און ליטעראטור. לעבן אין ארץ-ישראל האט אויך געהייסן פאר זיי — לעבן און אויסלעבן זיך אין העברעיש. זייער באגער איז אויך געווען, צו שאפן א נייע העברעישע קולטור: שולן, טעאטער, ליטעראטור און וויסנשאפט. היינט שניידן זיי די פרוכט. די לערער אין ישראל, ווי מיר ווייסן, פארלאנגען די בעסטע באדינגונגען. דער העברעישער שרייבער און זשורנאליסט ווערן גוט באצאלט. אבער דאס איז דאך נישט דער עיקר, דער עיקר איז, אז העברעיש איז געווארן א מעכטיקער און צעמענטירנדיקער פאקטאר.

דאס איז דער שכר, אויף וועלכן ס'האט זיך דערווארט דער העברעישער דיכטער, דער העברעישער לערער, די טויזנטער קולטור-עסקנים, וואס האבן זיך מוסר-נפש געווען פאר העברעיש, פאר דער פארשפרייטונג פון העברעיש, הגם אפט מאל מיט גאר נישט קיין קולטורעלע מיטלען. אבער נישט ווייניק העברעישע שרייבער האבן געהונגערט אין יענע יארן פאר העברעיש. זיי האבן זיך געמאטערט, ארבעטנדיק אויפן כביש, ביי הייערבוים און, אין בעסטן פאל, ביי לערעריי. זיי זענען געווען אייפעריקע טוער און הייטערע בעלי-חלומות פאר דער צוקונפט פון העברעיש. האבן זיי מיט דער עקשנות און מיט דער התלהבות, וועלכע דורות רעוואלוציאנערן האבן א מאל אין זיך געטראגן, געחלומט דעם גרויסן חלום פון דער ווידעראויפלעבונג פון דער העברעישער שפראך.

ארץ-ישראל און איר באנייונג, די ווידעראויפלעבונג פון דער העברעי-שער שפראך — דאס זענען רעוואלוציאנערע קאפיטלעך אין יידישן נאציאנאלן און סאציאלן רענעסאנס אין דער געשיכטע פון יידישן פאלק.

און אז מיר האלטן דערביי, לאמיר שטעלן די קארדינאלע פראגע: צי וואלט יידיש געקאנט פארטרעטן דעם פלאץ פון העברעיש, ווען אפילו די באדינגונגען וואלטן געווען פאר דעם? צי וואלט יידיש געקאנט בילדן מיט זיך דעם מעדיום, וואס העברעיש איז געווען ביי דער פארמירונג פון אונדזער נאציאנאלער היים? צי וואלט יידיש געקאנט ווערן דער אינסטרומענט, וואס האט אויפגעוועקט און באהויכט פארשלאפענע און פאר-

אין זכות פון וואָרט

חלשטע עדות און שבטים? במשך יאַרצענדליקער זענען דאָך עולה געווען יידן פון העכער הונדערט לענדער, פון מזרח און מערב, פון צענטראַל-אײראָפּע און פון די פאַרוואַרפּנסטע מקומות אין אַזיע.

איך גלייב, אַז יעדער בר־דעת, וואָס וועט זיך אָפּגעבן אַ שטיקל חשבון, וועט אָן קווענקלעניש מוזן ענטפּערן — ניין! מחמת, צו די תּימנער יידן, אַדענער יידן, בוכאַרער, קורדיסטאַנער און אפילו בולגאַרישע יידן פון אײראָפּע, יידן פון פאַרשידענע עדות און שבטים, וואָס זיי אַלע האָבן דורך דורות געאַטעמט מיט דעם „ושבו בנים לגבולם“ און האָבן מיט ציטער און באַפּליגלטיקייט זיך געצויגן און געקומען קיין ארץ־ישׂראל — צו זיי וואַלט יידיש נישט גערעדט. זיי האָבן דעם רויש פון ירדן און דעם שטומען גערויש פון כּרמל־באַרג געאַנט אין דער שפּראַך פון די פּרקי־אבות און פון תּהלים וואָס זאָגט זיך ביי זיי אויף אויסנווייניק.

אויב אַזוי, קאָן מען מיט רעכט פּרעגן: טאָ צו וואָס די אַלע רייד, דער גאַנצער ריב־הלשונות? וועלן מיר איצטער איבערגיין צו דעם אַנדערן אַספּעקט.

✱

פאַרשטענדלעך, אַז יידיש האָט נישט געקאַנט און קאָן נישט ווערן די דאַמינירנדיקע, די מדינה־שפּראַך. אָבער די צווייטע נאַציאָנאַלע שפּראַך אין דעם אויפבויע און אין דער געשטאַלטיקונג פון אונדזער קולטור־לעבן אין ישׂראל האָט יידיש געקאַנט ווערן; און דאָס דאַרף זי טאַקע ווערן. דאָס דאַרף זיין דער חוב פון אונדזער מדינה לגבי דעם יידישן גלות, לגבי די תּפוצות ישׂראל, לגבי דעם אומגעבראַכטן און פאַרשרפּטן יידישן לעבן. דאָרט, אינעם גלות, האָט זיך דורך דורות און תקופות געטראָגן די אידעע, דער אידעאַל פון נאַציאָנאַלן אויפקום, פון אַן אײגענער היים און פון נאַציאָנאַלער זעלב־שטענדיקייט. מדינת ישׂראל האָט דעם הייליקן חוב צו פּלעגן און אויפהיטן דאָס, וואָס איז אַזוי גאָויליק איבערגעהאַקט געוואָרן דורך די רוצחים. אויפּגעהיטן מוז ווערן דאָס יידישע וואָרט, דאָס יידישע געזאַנג און דער עפּאָס פון אונדזער לעבן, וואָס האָט זיך געצויגן פון דער ווייסל ביז צו דעם דינעפּר און פון דער וויליע ביז העט ווייט — — —

אודאי האט זיך אין מדינת-ישראל די לאַגע פון יידיש, איך וואָלט אפילו געזאָגט, פון דעם סטאַטוס פון יידיש געענדערט צום בעסערן. שוין אַוועק יענע יאָרן, ווען מ'האַט גערופן יידישע צייטונגען (און דווקא אין רעסטאָראַן פון הסתדרותישן אַרבעטער-הויז), ווען מ'האַט מורא געהאַט צו פאַרדינגען אַ זאַל פאַר אַ יידישן אַוונט, ווען מ'האַט זיך געשעמט מיט יידיש, און אַ ליאַדע בחורל, וואָס איז נאָר וואָס געקומען פון קליין שטעטל, האָט זיך דערלויבט מבזה צו זיין דאָס לשון פון זיין היים, פון זיין טאַטע-מאַמע. אַוועק זענען אויך יענע יאָרן, ווען מ'האַט אונטערגעצונדן צייטונגס-קיאַסקן פאַרן פאַרקויפן די „נייוועלט“ און די „בלעטער פאַר ליטעראַטור“, ווען מ'האַט אויפגעריסן די איינציקע יידישע דרוקעריי אין רמת-גן. אַוועק אין דער אייביקייט זענען אַט די צייטן און וועלן זיך נישט אומקערן. די העצער און די דורכפירער פון די „העלדישע אַקטן“ שעמען זיך אפשר היינט מיט דעם. זיי אליין דערמאָנען זיך מסתמא, און מיט בענקשאַפט, דעם האַרציקן שטייגער פון דער אַמאָליקער יידיש-רעדנדיקער וואַרעמער היים.

אין די ערשטע מלחמה-יאָרן בעת דער וועלט-מלחמה בין איך געווען דער פאַראַנטוואָרטלעכער רעדאַקטאָר פון אַ קליינער ליטעראַרישער שריפט, וואָס דער יידישער ליטעראַטן-און זשורנאַליסטן-קלוב האָט אַרויסגעגעבן. בכדי נישט אַנצוקומען נאָך אַ דערלויבעניש צו דער מאַכט אַרויסצוגעבן די שריפט — וואָס מ'וואָלט זיכער אַפגעזאָגט מיטן מאַטיוו, אַז ס'איז נישטאַ קיין פאַפיר — איז די דאָזיקע ליטעראַרישע אויסגאַבע דערשינען ביי דער וואַכנבלאַט „נייוועלט“. געווען איז עס, ווי געזאָגט, אין די בלוטיקע מלחמה-יאָרן אין דער וועלט און ביי אונדז. אַבער דאָס האָט נישט געשטערט די יידיש-שונאים פון „גדוד מגיני השפה“ (קיין אַנדער דאָגה האָבן זיי אין יאָר 1940 נישט געהאַט, ווי דאָס אַרעמע ליטעראַרישע בלעטל), מיר צו שיקן אַנאַנימע בריוו מיט ערנסטע דראָונגען. געשריבן האָבן מיר די קנאים, אַז אויב איך וועל נישט אויפהערן פאַרנעמען זיך מיט יידיש און אַרויסגעבן די שריפט „בלעטער“ (ווי זי האָט געהייסן), וועט מיין סוף זיין נישט קיין גוטער. זיי זענען נישט פאַראַנטוואָרטלעך פאַר מיין האַב-און-גוטס און אויך פאַר מיין לעבן. נו, מילא, מיין האַב-און-גוטס איז נישט געווען אַזאַ וואַזשנער, אַבער אַ לעבן האָב איך דאָך געהאַט בלויז איינעם... דער

יידישער פּאָליציי־אַפּיציר (ביי דער מאַנדאַטמאַכט), צו וועמען איך בין געקומען זוכן שוין, האָט לאַנגווייליק און גלייכגילטיק געלייענט דעם בריוו און האָט מיר געראַטן איך זאָל אין די אַוונטן בלייבן אין דער היים, נישט אַרויסגיין אין גאַס. דאָס אַלץ איז געווען אַ מאָל. און וווּ האַלטן מיר היינט? היינט קריג איך באַצאָלט פון דער מדינה פאַר יידיש־אַרבעט, פאַר שרייבן יידיש און פאַר רעדן אין יידיש, פאַרן אויפטרעטן מיט יידישע פּראָגראַמען אין מלוכהשן ראַדיאָ; איך רעד וועגן יידישער ליטעראַטור, וועגן יידישע פּראַבלעמען אין די תּפוצות־ישׂראל. און איך בין נישט דער איינ־ציקער, להיפּוך, איך בין דאָך בלויז אַ זייטיקער מיטאַרבעטער. די יידישע ראַדיאָ־פּראַגראַמען — און דאָס איז דאָך בלויז איין אינסטרומענט, וועלכן איך ברענג ווי אַ ראיה — באַשעפטיקט אַ צאָל יידישע שרייבער און זשור־נאָליסטן מיט אַ סטאַטוס פון מדינה־אַנגעשטעלטע. אגב, האָב איך מיט אַ שטיקל צייט צוריק געגעבן אַ סעריע אָפּהאַנדלונגען וועגן יידישער ליטע־ראַטור און וועגן דער קולטור־מערכה אין דער וועלט — אין העברעישן ראַדיאָ. מיט קאַרגע יאָרן צוריק איז גאַרנישט געווען צו טראַכטן וועגן דעם. כּדאי קלאָר צו מאַכן: מעגלעך, אַז יידיש פאַרנעמט נאָך נישט דאָס אָרט, וואָס איר קומט. ס'איז אָבער אַ מהלך־רב, ס'איז פּאָלג מיך אַ גאַנג פון יענע יאָרן, ווען יידיש אין ארץ־ישׂראל איז געווען אין ביטערסטן גלות. היינט דערשיינען אין לאַנד וואַכנבלעטער און חודש־זשורנאַלן, אַ גרויסע טעגלעכע צייטונג מיט אַ טיראַזש, וואָס שטייגט אַריבער נישט איין העברעישע טאַגצייטונג. עס זענען טעטיק עטלעכע פּאַרלאַגן, וואָס גיבן אַרויס צענדליקער ביכער אַ יאָר. אין לאַנד שפּילן אָפּט פּיר־פּינף יידישע טעאַטערס. פון דעם לאַזט זיך קלאָר פעסטשטעלן, אַז די באַציונג צו יידיש האָט זיך גאַר שטאַרק געענדערט הן מצד דער באַפעלקערונג, הן מצד די מלוכהשע סעקטאָרן.

ס'איז לייכט צו פאַרשטיין די גורמים, וואָס האַבן משפּיע געווען און געענדערט אין אַזאַ קענטיקער מאַס די באַציונג צו יידיש. ביז נישט לאַנג צוריק איז דאָך אָט די שפּראַך באַהאַנדלט געוואָרן נישט נאָר ווי אַ פּרעמ־דע — אין דער אייגענער יידישער היים, — נאָר מ'האַט אפילו געקוקט אויף איר ווי אויף עפעס אַ בייזער אַנשיקעניש, זי איז פאַראַכט געוואָרן ווי עפעס

אן איבערבלייבעניש פון גלות (פון וועלכן מ'האט זיך אזוי געריסן צו באפרייען), א שפראך, אויף וועלכער ס'האט גערעדט, נעבען, די אפגעשטאן-נענע מאסע. אין בעסטן פאל האט דער ארץ-ישראלדיקער בירגערלעכער קלאס געקוקט פון אויבן אראפ אויף יידיש; מנא, א שפראך פון דער מזרח-אייראפעישער ארעמקייט.

אגב, לאַמיר ביי דער געלעגנהייט נישט פאַרגעסן די סטרוקטור פון אונדזער קיבוץ-גלויות: קרוב פופציק פראצענט פון דער באפעלקערונג אין ישראל זענען היינט פון מזרח-עדות. נאך א פינף און צוואנציק פראצענט קומען פון דייטשלאַנד, טשעכאָסלאַוואַקיע, אונגאַרן, האַלאַנד און פון די סקאַנדינאַווישע לענדער. כמעט אין די אלע יישובים איז יידיש און יידישע קולטור געווען אַ לחלוטין פרעמדער ענין.

באַיאַנפלוסט די דאַליע פון יידיש האָבן קודם-כל די צוויי נאַציאָנאַלע געשעענישן: פון איין זייט, דאָס טראַגישע און גרויליקע — דער אומקום פון פּאַלק אין אייראָפּע, פון דער אַנדערער זייט, דער געראַנגל פאַר זעלב-שטענדיקייט און דער אויפקום פון דער מדינה. אויף דער באַציונג צו יידיש האָבן געווירקט ביידע פּאַקטאַרן.

איך געדענק נאָך, ווי אויפגערודערט עס זענען געווען די ארץ-ישראל-דיקע בחורים, די זעלנער פון דער יידישער בריגאָדע, בעתן טרעפן זיך מיט די אָפּגעראַטעוועטע פון היטלער-גיהנום, מיט די ניצול-געוואָרענע פון געטאָ און קאַצעט, מיט די מענטשן פון בונקערס און פון וואַלד, מיט געוועזענע פּאַרטיאַנער. זיי, די ארץ-ישראל-געבוירענע, האָבן דערזען פאַר זיך אַן אַנדערע יידישע וואָר, אַ וואָר, געבונדן מיט קידוש-השם און קידוש-האומה. אַ סך פון די אַ בחורים זענען עס טאַקע דעמאָלט געוואָרן די שליחים צו דער שארית הפליטה, די אַנפירער פון דער „בריתה“-באַוועגונג און פון דער „העפלה“. קלאַר, אַז די „קאַנפּראַנטאַציע“ צווישן דעם סאַברע און דעם גלות-יידי האָט געהאַט איר ווירקונג. און טאַקע נישט ווייניק אין דער באַציונג צו דער „גלות-שפראַך“ פון אַט די מענטשן.

מיט די טויזנטער אָפּגעראַטעוועטע פון די לאַגערן, מיט דעם מער ווי אַ מיליאָן אַריינגעקומענע עולים נאָך דער מלחמה איז דאָך געקומען דער מענטש, וואָס האָט געלעבט אַ מאָל אַ יידיש לעבן. עס זענען געקומען יוגנט-

לעכע, וואס האבן מיט הייליקן ציטער דערמאנט די טאטע-מאמע-היים אין פוילן און ליטע. זענען א סך פון זיי געווארן די קאנסומענטן פון יידיש. זיי האבן געוואלט און געדארפט יידיש. נאך יארן פון פיין און רדיפות איז דער קלאנג פון יידישן ווארט געווען פאר זיי א צויבער-דערמאנונג פון זייער אמאליקן לעבן, פון דער גרויליק אפגעמעקטער היים, פון טאטע-מאמע, פון שוועסטער און ברידער, פון א סביבה און נוסח וואס איז פארגאנגען. דאס האט אויך משפיע געווען אויף דעם אלטן ישראלדיקן תושב. ער האט מיט א מאל זיך ווי באפרייט פון זיין פארריסנקייט, פון קוקן אויף דעם גלות פון אויבן אראפ. א יידיש ליד האט אים שוין מער נישט שאקירט, נאר פארקערט, האט אים אפט מאל גאר ווונדערלעך בארוישט, צוריקגעפירט צו די שיינע חלומות, צו הארציקע דערמאנונגען פון דער יוגנטהיים. ס'האט זיך א ריר געטאן, ס'איז געקומען פארבענקשאפט, נאסטאלגיע, מ'האט מיט א מאל דערפילט אנדערש די שפראך פון אונדזער אמאליקן לעבן. יידיש געזאנג, דאס יידישע קינסטלערישע ווארט האט גענומען קלינגען מיט די טענער פון היימישקייט און נאענטקייט.

ליידער האבן מיר, איך מיינ די יידישע טוער, נישט אויסגענוצט גענוג-דיק אט דעם סענטימענט. מיר האבן דעם סענטימענט געקאנט פארוואנדלען אין א געזעלשאפטלעכן קערן, אין א קערן פאר יידיש און איר אנטוויקלונג און געדיונג אין ישראל. אבער מיר זענען בפירוש נישט שולדיק דערין. מיר האבן פשוט נישט פארמאגט די אינסטרומענטן, מיר האבן נישט געהאט דעם אפאראט, די אינסטיטוציעס, וועלכע זאלן פאראלעל מיט דער אויפגע-קומענער שטימונג סטימולירן, אין נאציאנאלן מאסשאפט, די קולטור-שעפערשיקייט אין יידיש. דאס דארפן מיר נאך עד היום.

אין דער באציונג ביי אונדז צו יידיש האט אוודאי אויך געשפילט א דעצידירנדיקע ראָל די אנטשטייונג פון מדינת ישראל. יעדער בר-דעת האט פארשטאנען, אז די ביטול-באציונג צו יידיש, דער אנטאגאניזם, וואס האט געהערשט אין ארץ-ישראל, טאר נישט זיין אין מדינת ישראל. מען הערט אלץ אפטער פון העברעיִש-פארוואַרצלטע מענטשן, פון קינסטלער, שרייבער און העברעיִשע קולטור-מענטשן — אז אונדזער חוב אין ישראל איז אויפ-צוהאלטן און זיך ווידמען דער ליטעראַטור און שפראַך, וואס איז אזוי גרויליק

פארשניטן געווארן. אט איז אַ כאַראַקטעריסטישער פרט, וואָס זאָגט עפעס וועגן דער דאָזיקער באַציונג.

ווען איך האָב אַרויסגעגעבן מיין בוך „היים און דויער“ (עסייען וועגן יידישע און העברעישע שרייבער אין ישראל), האָב איך געוואָלט אויך, ווי עס פירט זיך, צושיקן אַ בוך אונדזער דעמאָלטיקן נשיא יצחק בן-צבי ז"ל. איך האָב דאָס בוך געוואָלט איבערגעבן זיין מיליטערישן אַדיוטאַנט אלוף/מ יוסף כרמל (דרך אגב, זיינס אַ בוך איז אויך דערשינען אין יידיש, און ווי מיינער — אינעם פרץ־פאַרלאַג). ער האָט אָבער מיין בוך נישט געוואָלט נעמען און געזאָגט, אַז איך זאָל דעם בוך אַליין איבערגעבן דעם נשיא, און טאַקע אויף אַן אַפיציעלן אופן, אויף אַן אויפנאַמע אין פרעזידענטס קאַנצעלאַריע.

ווייל איך נישט באַהאַלטן, אַז ס'האַט מיך היפש געוואַרעמט: אַ יידישער שרייבער מיט אַ יידיש בוך אויף אַן אַפיציעלער אויפנאַמע ביים פרעזידענט! ס'איז געווען מער ווי אַ פערזענלעכער געפיל. ס'איז געווען אַ טיפע סאַטיספאַקציע פאַר אַ סך ביטערע דערפאַרונגען.

נאָך דעם ווי מ'האַט געטרונקען לחיים האָט מיר דער נשיא געפרעגט וועגן דער שאַפונג אין יידיש, וועגן יידיש אין דער וועלט, וועגן דער לאַגע פון די יידישע שרייבער אין ישראל. ער האָט געוואָלט וויסן, פאַר וואָס, אייגנטלעך, שרייב איך דווקא אין יידיש, ווען איך בין שוין אַזוי לאַנג אין לאַנד. און דאָ איז אַריבער דער נשיא צו דערמאָנונגען, ווען ער אַליין האָט געשריבן יידיש, אויפגעטראָטן אין יידיש, דערמאַנט זיין אינטערעס און אַרבעט פאַרן ייוואָ. און ווידער: וואָס איז היינט דער מצב פון דעם פּאָלקס־לשון אין דער וועלט? און באַלד מיט באַטאָנונג צוגעגעבן, אַז אין ישראל מוז דאָך זיין העברעיש.

נישט דאָ איז געווען דאָס אַרט, און נאָך ווי אַ גאַסט, צו קומען מיט באַמערקונגען, אַדער זיך מתוכח זיין. אָבער שווייגן האָט זיך מיר אויך נישט געוואָלט, איך האָב עס נישט געקאַנט, האָב איך געפרעגט: צי מיינט איר נישט, אַז היינט, ווען אונדזער פּאָלק האָט געליטן אַזאַ שניט — און צוזאַמען מיטן פּאָלק איז אויך אומגעקומען אונדזער דורותדיקע קולטור־שאַפונג אין מזרח־אײראָפּע — צי האָלט איר נישט, אַז ס'וואָלט געווען נישט

מער ווי רעכט, אַז דווקא דאָ, אין אונדזער אייגענער מדינה, זאָלן מיר אַלץ טאָן, בכדי צו פלעגן און אויפהאַלטן יידיש און איר שאַפונג? און יידיש איז דאָך שוין מער נישט קיין סכנה פאַר העברעיש...

אין מיין ווענדונג איז דאָך נישט געווען קיין אויסערגעוויינלעכס, קיין נייעס אין דעם ענין, און דאָך איז דער נשיא געבליבן זיצן פאַרטראַכט. ער האָט לאַנג געקוקט אויף מיר, דערנאָך לייכט אַ שאַקל געטאָן מיטן קאַפּ, און אַנווייזנדיק אויפן מיליטערישן אַדיוטאַנט יוסף כרמל, וואָס איז געזעסן מיט אונדז, געזאָגט: „שוין יאָרן, ווי איך בעט זיך ביי אים, אַז ער זאָל זיך אויסלערנען פאַרשטיין גוט יידיש“... און דאָס איז נישט געווען געזאָגט סתם, אין טאָן פון אַ וויץ.

און נאָך אַ פאַסירונג, וואָס האָט, ווי מיר דאַכט זיך, באמת געבראַכט אַ קאַרדינאַלע ווענדונג אין דער באַציונג פון דער רעגירונג צו יידיש. ס'איז באַוויסט, אַז באַלד נאָכן אויפקום פון דער מדינה זענען צוזאַמען מיט די הונדערטער טויזנטער עולים געקומען אויך יידישע אַקטיאָרן, צווישן זיי אַזעלכע, וואָס זענען אויפגעקומען אין די מלחמה־יאָרן, געשפילט טעאַטער אין די לאַגען פון דער שארית־הפליטה אין דייטשלאַנד. ס'זענען געקומען אַקטיאָרן פון רומעניע, פון גאַליציע, מילא, דער ניוואָ פון דעם טעאַטער — לאַמיר בעסער וועגן דעם איצט נישט רעדן. אַקעגן זיי זענען די ליבהאַבערס פון גריצע, אַדער אמדור, אַדער סידרע, מיט פערציק־פופציק יאָר צוריק געווען מאַדערנע קינסטלער... אַבער ס'זענען אויך עולה געווען אַקטיאָרן מיט נעמען, אַקטיאָרן, וואָס האָבן יאָרן לאַנג פאַר דער מלחמה געשפילט גוטן ערנסטן טעאַטער. געקומען יעקב מאַנסדאָרף, שפּעטער דושיגאַן און שומאַכער און אַנדערע. און שוין איז ערשטן יאָר פון דער מדינה האָט זיך געשאַפן אַ גוטע און איבערגעגעבענע גרופע אונטערן נאָמען „גאַלדפּאַדען־טעאַטער“. מ'האַט אָנגעהויבן שפּילן פון אַלטן יידישן רעפּערטואַר: הירשביין און פרץ און גאַרדין און גאַלדפּאַדען. מ'האַט זיך געמאַטערט, געשפילט האָט מען אין אַ גאַרטן אין אַ פּעריפּעריע ביי יפו, אין דעם אַמאָליקן אַראַבישן פאַרשטעטל דזשעבעליאַ (היינט הייסט עס גבעת עליה). מיט די לעצטע אייגענע גראַשנס האָט מען געמאַכט דעקאָראַציעס, געדרוקט אַפּישן. מ'האַט געשפילט ערלעך און ריין און געהאַפּט אויף בעסערס — — — נאָר יעדן

אָוונט איז צו דער פּאַרשטעלונג געקומען אַ פּאַליציאַנט, אַ יידישער פּאַלי-
ציאַנט, און געמאַכט אַ פּראָטאַקאָל פּאַרן שפּילן אין יידיש. ס'איז געווען נישט
אויסצוהאַלטן הן צוליב די געלטשטראָפּן, וואָס האָבן כּסדר געשטיגן, הן,
אפשר נאָך מער, צוליב דעם בזיון.

דער יידישער ליטעראַטור־און זשורנאַליסטן־פּאַראַיין (אין יאָר 1946 האָט
דער „יידישער ליטעראַטור־און זשורנאַליסטן־קלוב“ באַשלאָסן צו ענדערן
זיין נאָמען פון „קלוב“ אויף „פּאַראַיין“), וואָס איז דעמאָלט געווען דער
פּאַרפּאַסטן אין אָפּהיטן און אויפהאַלטן יידיש, האָט איינגעזען, אַז אַזוי קאָן
עס נישט גיין ווייטער. מען האָט זיך געווענדעט צום אינערן־מיניסטעריום,
צום פּאַרזיצער פון צענזאָרן־ראַט. און עס איז געקומען אַ תּשובּה. דער פּאַראַיין
איז פּאַרבעטן געוואָרן קיין ירושלים צום צענזאָרן־ראַט. אויף אַ זיצונג דאַרט
האָבן עס די פּאַרשטייער פון פּאַראַיין געדאַרפט אַרויסלייגן זייערע טענות.
געפּאַרן צו דער זיצונג איז א. מ. פּוקס, דער באַקאַנטער שרייבער־
פּראָזאַיקער, וועלכער איז דעמאָלט געווען דער סעקרעטאַר פון פּאַראַיין, און
איך. אויפגענומען האָבן אונדו דער פּאַרזיצער פּונעם ראַט אבי־רזי און נאָך
צוויי מיטגלידער.

העכער צוויי שעה האָבן מיר אויפגעקלערט פּאַר זיי דאָס פּראָבלעם פון
יידיש, דאָס רעכט, וואָס יידיש און יידיש טעאַטער דאַרף און מוז באַקומען.
מיר האָבן די פּראָגן אַוועקגעשטעלט שאַרף און טראַציק און, ערשטנס,
געפּאַדערט צו באַווויזן, וווּ איז אין אונדזער לאַנד פּאַראַן אַ געזעץ, וואָס
פּאַרבאָט צו שפּילן טעאַטער אין יידיש. והשנית, האָבן מיר אַנטשיידנדיק
געלאָזט וויסן, אַז אויב אַזאַ געזעץ איז פּאַראַן, וועט אים דאָס לעבן סיי ווי
צעברעכן. יידיש טעאַטער האָט מען אין יפו און אין ירושלים געשפּילט נאָך
פּאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, און איצט וועט מען אוודאי שפּילן. דאָס
איז דער רצון פון אַ גרויסן טייל פון אונדזער פּאָלק, וואָס איז געקומען לעבן
אין ישראל!

ביים אַוועקגיין האָט מען אונדו געבעטן צושטעלן אַ מעמאָראַנדום פון
דעם אַלץ, וואָס מיר האָבן אויפגעקלערט און געפּאַדערט.
די גאַנצע העברעישע פרעסע האָט אויף צו מאַרגנס איבערגעגעבן וועגן
אונדזערע באַמיונגען.

צו דעם פראָצעס אין בית דין לצדק, צו וועלכן דער טעאָטער האָט זיך געהאַט פריער געוואָנדן, איז שוין קיין פאַרשטייער פון אינערן-מיניסטעריום נישט געקומען. דער ענין איז געווען אַ געווינענער. מער קיין ראַפּאָרטן האָט מען נישט געמאַכט און קיין שטראָפּן האָט מען נישט געצאָלט.

היינט שפּילן דאָך פיר און פינף און אַ מאָל נאָך מער יידישע טעאָטערס. ווייט נישט אַלע מאָל איז דאָס דער טעאָטער, פון וועלכן מיר האָבן געחלומט בעתן קעמפּן פאַר זיין רעכט צו שפּילן אין יידיש. אָבער אין אַ שבת-צונאַכטס, צי אפילו אין אַ געוויינטלעכן אָונט, קומען זען יידיש טעאָטער אין תל-אביב, אין ירושלים, אין חיפה און אין די קלענערע שטעט שיינע טויזנטער און טויזנטער יידן.

פאַרזאַמלונגען, מיטינגען, אָונטן, אפילו ליטעראַרישע, צייכענען זיך תמיד אויס מיט אַ גרויסער פרעקווענץ. אויף דעם קאָן מען זיך נישט באַקלאַגן. יידן בענקען נאָך אַ יידיש וואָרט, ווילן יידיש...

און נאָך אַ טשיקאווער קוריאָו. אַ מאָל, אין די צוואַנציקער און דריי-סיקער יאָרן און אפילו שפעטער, פלעגן מיר אָפט מאָל צו אַן אָונט זיך מוזן באַזאָרגן מיט פּאָליציי, זיי זאָלן אונדז באַשיצן פון אַ כוליאַגאַנישן איבערפּאַל אָדער אויפרייס. אגב, נישט איין מאָל האָט טאַקע די פּאָליציי אַ דאַנק דעם געהאַט אַ גוטן אויסרייד אויף נישט דערלויבן איינצואַרדענען אַן אונטערנע-מונג אין יידיש. די אָונטן פלעגן פאַרקומען אין לאַקאַל פון די לינקע פועלי-ציון אָדער אין זאָל פון האַפענקאַס מוזיקשול א.נ. «יאַשאַ חפּץ». דער באַלעבאַס האָט פאַר גוט געלט, און נישט איין מאָל פאַר איינגעלייגטע געלט-גאַראַנטיעס, צוליב מעגלעכע שאַדנס, «געוואַנט» צו פאַרדינגען דעם זאָל. שפעטער איז אויסגעאיבט געוואָרן אויף אים אַ דרוק דורך דער עיריה, אַ דרוק פון הויכע שטייערן... היינט — לאַמיר נאָר איינהאַלטן דעם אַטעם — היינט פּאַסירט נישט איין מאָל, אַז מען איז געצוונגען אַרויסצורופן פּאָליציי... אַפּצוהאַלטן דעם שטראָם מענטשן אין אַן איבערפּולטן זאָל! דער עולם רייסט זיך צו הערן אַ רעדע אין יידיש, אַ יידיש קינסטלעריש וואָרט.

אין יאָר 1928 איז געגרינדעט געוואָרן דער «יידישער ליטעראַטן» און זשורנאַליסטן-קלוב אין ישראל". אין זעלבן יאָר איז אין ירושלים דערשינען די ערשטע קאַלעקטיווע ליטעראַרישע זאַמלונג «אַנהייב», וווּ עס האָבן זיך

שוין באטייליקט די דיכטער י. פאפיערניקאוו, י. צ. שארגעל, דער דערציילער ל. היין-שמעוני, דער פובליציסט נ. ניר-ראפאלקעס און אנדערע. פון יענעם יאר ביז היינט, ווען יידיש שאפן איז שוין אַ ממשותדיקער יש אין ישראל, האָט דאָס יידישע וואָרט, די יידישע שאַפונג, דורכגעמאַכט קאַלטס און וואַרעמס. מער קאַלטס, ווי וואַרעמס. אָבער מען קען זאָגן כּפה מלא: יידיש איז היינט אַ וויכטיקער און אַנגעזעענער קולטור-פּאַקטאָר אינעם לעבן פון ישראל. אַ וויכטיקע פּאַזיציע איז די יידיש-קאַטעדראַ אין ירושליםער אוניווערסיטעט (ס'ווערן פּלאַנירט אויך לימודים פון יידיש און יידישער ליטעראַטור אין אַנדערע אוניווערסיטעטן אין לאַנד), „די גאַלדענע קייט“, וואָס דערשיינט אין ישראל, איז געוואָרן אַ שריפט פאַר דער גאַנצער יידישער וועלט. די פאַרלעגערישע טעטיקייט אין יידיש שטייגט פון יאָר צו יאָר; אַ גרויסע דערגרייכונג איז, אַן ספק, די יידישע ראַדיאָ-אוידיאָציע, צו וועלכער עס הערן זיך צו הונדערטער טויזנטער. און די צאָל יידישע צוהערער אין אויסלאַנד איז דאָך גאַרנישט אַפּצושאַצן, ווי עס איז נישט אַפּצושאַצן דעם מהותדיקן ווערט און די ווירקונג פון אַט די פּראַגראַמען פאַר די יידן אין די תּפוצות. לאַמיר נישט פאַרזען די יידישע ביבליאָטעקן, די נאַכמיטאַג-שול אין יידיש, — דאָס זענען וויכטיקע, באַדייטנדיקע פּאַזיציעס.

דאָס אַלץ איז אָבער נישט אויפגעקומען פון זיך אַליין. אַן דער עליה פון די „יידיש-יידן“, און אין דער ערשטער ריי די יידישע שרייבער, די יידיש-שאַפער, וואַלטן מיר צו דעם נישט דערגאַנגען. און לאַמיר נישט פאַרגעסן די גרופע פון יידישע שרייבערס און טוערס, וואָס האָבן במשך אַלע ביטערע יאָרן אויפגעהאַלטן דאָס פּלעמל יידיש, דעם פונק פון יידיש. אַ דאַנק זיי איז יידיש היינט אין ישראל דאָס וואָס זיי איז. און זיכער איז נאָך דאָ אַ סך צו טאָן — הן בנוגע דעם, אזוי צו זאָגן, סטאַטוס פאַר יידיש, הן אין אַקטיווער טאַט, אין שעפּערישן שטח. אין דעם דאַרף אונדז העלפן די יידישע וועלט.

אין דער ראַם פון די-אַ באַטראַכטונגען-פאַרצייכענונגען האָבן מיר נישט באַהאַנדלט, בכּוונה נישט באַהאַנדלט, דעם סאַמע גרונטיקסטן פונקט: די יידישע ליטעראַטור-שאַפונג אין ישראל און איר בהדרגהדיקע אַנטוויק-לונג. דאָס איז אַ קאַפיטל פאַר זיך.

אין זכות פון וואָרט

מדינת ישראל איז היינט דער ווירקנדיקסטער צענטער פון דער יידישער וואָרטשאַפונג. דאָ האָבן נאָכן אויפקום פון דער מדינה געלעבט און געשאַפן די עלטערע, אויסגערופענע יידישע שרייבער, דוד פּינסקי, שלום אַש, זלמן שניאור. דאָ האָבן געפונען אַ געדייק פּעלד די יונגע יידישע דיכטער און פּראָזאַקער. ס'איז פּאַראַן אַ קלימאַט פּאַרן יידישן וואָרט און ס'איז פּאַראַן אַ זאָרג פאַר יידיש און יידישער שאַפונג.

...יידיש זענען מיר שולדיק... דער ריב הריבים געהערט שוין צו דער לאַנגער פאַרגאַנגענהייט — האָט געזאָגט דער נשיא המדינה זלמן שזר. אין זיין געדאַנקרייכער רעדע בעת דער פייערונג פון עטאַבלירן דעם „מאַנגער־פּרייז“ פאַר יידישער ליטעראַטור אין בית־הנשיא אין ירושלים. נישט יאוש און פעסימיזם, נאָר צילבאַוווסטע קולטור־אַרבעט און קולטור־שאַפונג. דאָס יידישע וואָרט זאָל קומען פון ישראל צו דער גאַנצער יידישער וועלט און פון דער יידיש־וועלט צו אונדז. און זאָל מען אונדז נישט פאַרוואַרפן, אַז יידיש גייט אונטער, חלילה.

א י נ ה א ל ט

א

י. ל. פרץ	9
אליקים צונזער	14
שמעון פרוג	20
אברהם רייזען	32
מאני לייב	37
אביגדור המאירי	43
א. סוצקעווערס כל-נדרים-פאָעמע	50
ש. שלום אין יידיש	55
וועגן נתן אַלטערמאַנס דיכטונג	59
לידער פון אסתר שומיאַטשער	62
פסח בינעצקי — לידער פון צער און פון אויפקום	66
ימים נוראים-מאַטיוון	71
חסידות אין יידישן ליד	77
י. ה. בילעצקי	85
אפרים אויערבאָך — אַ בן-שבעים וחמש	91
די אַנטאַלאַגיע „אַמעריקע אין יידישן וואָרט“	94
מרדכי יאָפעס ארץ-ישראל-אַנטאַלאַגיע	99

ב

י. ד. בערקאָוויטש	109
י. אַפּאַטאַשוס ארץ-ישראל-שטימונגען	116
ש. איזבאַנס אַמעריקאַנער דערציילונגען	121
יחיאל האָפּערס חסידות-פּייזאַזש	128
הערץ בערגנער	131
אַט-ירושלים אין צייטן פון נסיון	141
ישראל קאַפּלאַנס נוסח-ליטע	148
רחמיאל פעלדמאַן	154
ראַזע פּאַלאַטניקס דערציילונגען	159

שלמה בריינסקי	164
א. קארפינאוויטשעס ווילנע של מטה	167
אהרן מגד	172
אהוד בן-עזר און זיין „המחצבה“	178
זלמן שניאורס לעצט ווערק	182

ג

שלמה ביקלס „רומעניע“	189
פיאנערן פון א גרויסער תקופה	194
א היסטאריש בוך	199
מיין געבוירן-שטאָט אין בילד	204
די דאָקומענטאַציע פון דער חורבן-תקופה	209
אַזיע געזען פון אַ ישראלדיקן שטאַטסמאַן	222
יוסף כרמל וועגן יידן אויפן ווייטן מזרח	226
א העראַיש קאַפיטל	231

ד

חיים ווייצמאַן	239
חיים אַרלאַזאַראָוו	245
יעקב פאַטס „שמועסן מיט שרייבער אין ישראל“	249
ב. ריווקין — דער יוצא-דופּנדיקער קריטיקער	254
מ. גראַס-צימערמאַנס עסייען	259
יוסף העפּטמאַן	262
מ. צאַנינס אַקטועלע עסייען	266
צו דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער אין ישראל	269
ש. האַרענדאַרפּס פאַרביקע „טעאַטער-קאַראַוואַנען“	278
אפרים שרייערס טעאַטער-פאַרטערען	284
יוסף חזנאוויטש — דער לעגענדאַרער פּאַלקסדאַקטער	289
פּאַלקלאַר און פּאַלקלאַריסטן	294
יהויכין סטוטשעווסקיס „הכליזמרים“	300
חכמה פון יידישן קוואַל	305
עמיל זאַלאַ — דער הומאַניסט און קעמפּער	308
ד. ב. מאַלקין	312
יידיש אין ישראל	315